

Національний університет «Одеська юридична академія»

**ПЕТЛЮЧЕНКО Н. В., МОРОШАНУ Л. І.,
ТОМЧАКОВСЬКА Ю. О., ЧЕРНЯКОВА В. О.,
ПАЛЬЦЕВА В. В., ФОКША Ю. О., ЗАЙЦЕВ О. М.**

LINGUA LATINA & MEDIA

Латинська мова для журналістів

Підручник

За ред. Л.І. Морошану

**Одеса
Фенікс
2017**

УДК 811.124 (075.8):070

П296

Рекомендовано на засіданні Ради Національного університету
«Одеська юридична академія», протокол № 8 від 20.05.2017 р.

Рецензенти:

Кузнєцова Тетяна Василівна – декан факультету журналістики, доктор наук із соціальних комунікацій, професор;

Зінченко Олена Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Одеської національної академії харчових технологій.

Петлюченко Н. В., Морошану Л. І., Томчаковська Ю. О..

П 296 LINGUA LATINA & MEDIA = Латинська мова для журналістів: навч. посібн. / Н.В. Петлюченко, Л.І. Морошану, Ю.О. Томчаковська, В.О. Чернякова, В.В. Пальцева, Ю.О. Фокша, О.М. Зайцев / за ред. Л.І. Морошану – Одеса : Фенікс, 2017. – 400 с.

ISBN 978-966-928-165-4

Підручник з латинської мови розраховано на студентів, які навчаються за спеціальністю 6.030301 «Журналістика». Навчальний курс складається з 15 тем, кожна з яких містить наступні розділи: «Граматика», «З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі», «Афоризми, цитати, крилаті вислови».

Розділи «Граматика», «З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі», «Афоризми, цитати, крилаті вислови», «Короткий латинсько-український словник», «Індекс афоризмів, цитат та крилатих висловів, ужитих у підручнику», таблиці «Відмінювання найуживаніших латинських дієслів» підготовлені доцентом Морошану Л.І. Тема «Походження латинської абетки» підготовлена викладачем Черняковою В.О. Граматичні вправи до тем та тексти для перекладу розроблені викладачем Фокшою Ю.О. Завдання для самостійної роботи підготовлені викладачами Зайцевим О.М. і Пальцевою В.В.

УДК 811.124 (075.8):070

ISBN 978-966-928-165-4

© Петлюченко Н.В., 2017

© Морошану Л.І., 2017

© Томчаковська Ю.О., 2017

© Зайцев О.М., 2017

© Пальцева В.В., 2017

© Фокша Ю.О., 2017

© Чернякова В.О., 2017

*Non tam praeclarum est scire latine, quam turpe nescire.
Знання латини не так гідно хвали, як її незнання гідно ганьби.
(Цицерон)*

ВСТУП

Мета цього посібника - навчання майбутніх журналістів основам латинської мови, вивчення фразеологічних багатств латинської мови, ознайомлення з історією красномовства Давнього Риму, тобто надання студентам знань та навичок з латинської мови, які надалі допоможуть їм використовувати ці знання у своїй професійній діяльності. Посібник даної тематики публікується вперше.

Даний підручник з латинської мови розраховано на студентів, які навчаються за спеціальністю 6.030301 «Журналістика»; крім того, він може бути також використаним на заняттях зі студентами філологічних спеціальностей. Підручник створено на підставі «Робочої програми з навчальної дисципліни «Латинська мова» для підготовки бакалаврів в галузі знань 0303 «Журналістика», напряму підготовки 6.030301 «Журналістика», затвердженої на засіданні кафедри германських та романських мов, протокол від «30» червня 2016 року № 12, та схваленої навчально-методичною радою НУ «ОЮА», протокол від «29» серпня 2016 року № 8.

Навчальний курс складається з 15 тем, кожна з яких включає наступні розділи: «Граматика», «З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі», «Афоризми, цитати, крилаті вислови». Розділ «Граматика» включає теорію із зразками відмінювання, граматичні вправи, фрази для читання з перекладом, вправи з перекладу фраз з української мови на латинську, нові слова. Вивчення латинської мови здійснюється по усім аспектам вивчення іноземної мови: оволодіння фонетикою, орфографією, граматикою, лексикою; засвоєння техніки читання, вивчення латинських крилатих фраз и висловів. Система завдань передбачає активізацію самостійної перекладацької діяльності студента, чому сприяють завдання для самостійної роботи та тексти для перекладу.

Даний підручник може бути використаний і як довідковий посібник - у другій частині підручника є додатки: «Короткий латинсько-український словник», «Індекс афоризмів, цитат та крилатих висловів, ужитих у підручнику», таблиці «Відмінювання найуживаніших латинських дієслів».

Навчальний курс з латинської мови спрямований на формування всебічно освіченого фахівця - журналіста з метою ефективного функціонування у культурному розмаїтті навчального та професійного середовища.

Автори висловлюють свою глибоку вдячність високошановним рецензентам – Кузнецової Тетяні Василівні, декану факультету журналістики, доктору наук із соціальних комунікацій, професору і Зінченко Олені Сергіївні, кандидату філологічних наук, доценту кафедри іноземних мов Одеської національної академії харчових технологій.

Автори висловлюють свою безмежну вдячність завідуючій кафедри іноземних мов № 2 Національного університету «Одеська юридична академія» професору, доктору філологічних наук Наталії Володимирівні Петлюченко за ідею створення даного підручника, загальне керівництво ходом його написання та моральну підтримку.

Vox audita perit, littera scripta manet.

Почутий голос вмирає, написана буква залишається.

Тема 1.

- Латинська абетка та її походження.
- Голосні букви та j.
- Зміна кількості гласного за фонетичних причин.
- Дифтонги і диграфи.
- Поєднання букви j з голосними а, е, о, u.
- Приголосні букви.
- Сполучення приголосних з голосними.
- Сполучення приголосних.
- Наголос.
- Поділ на склади. Відкриті та закриті склади.
- Ораторське слово в античному Римі.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Вергілія.

І. Граматика

ЛАТИНСЬКА АБЕТКА ТА ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ

Латинська абетка містить 25 літер:

накреслення	назва	вимова	накреслення	назва	вимова
A, a	а	[a]	N, n	ен	[н]
B, b	бе	[б]	O, o	о	[о]
C, c	це	[ц/к]	P, p	пе	[п]
D, d	де	[д]	Q, q	ку	[к]
E, e	е	[э]	R, r	ер	[р]
F, f	еф	[ф]	S, s	ес	[с/з]
G, g	ге	[г]	T, t	те	[т]
H, h	гха	[гх]	U, u	у	[у]
I, i	i	[і]	V, v	ве	[в]
J, j	йот (йота)	[й]	X, x	икс	[кс]
K, k	ка	[к]	Y, y	ипсилон	[и]
L, l	ель	[ль]	Z, z	зета (зет)	[з]
M, m	ем	[м]			

Походження латинської абетки. В V ст. до н.е. латинська мова (самоназва *Lingua Latina*) була однією з багатьох італійських мов, поширених у центральній частині Італії. Латина використовувалася в області, відомій за назвою Лацій (сучасна назва – Лаціо). Найбільш ранні написи латинською мовою датуються VI ст. до н.е. і зроблені з використанням алфавіту на основі етруського письма.

Латинська абетка походить від *етруського алфавіту*, заснованого, в свою чергу, на одному з варіантів *західного* (південноіталійського) *грецького* алфавіту. Латинська абетка усамотійнилася приблизно в VII столітті до н. е. Архаїчна латинська абетка мала 21 літеру:

A B C D E F Z H I K L M N O P Q R S T V X

Латинська літера C походить з архаїчного написання грецької *гамми*, у такому значенні вона збереглася в традиційних скороченнях римських особистих імен Гай і Гней — C, Cn.

У IV–III століттях до н. е. написання літери K поступово змінилося до вигляду C і таким чином збіглося з написанням колишньої грецької *гамми*. Літера C стала передавати звук «к», а з пізньоантичного часу — звук «ц» перед «е», «і». У архаїчному грецькому письмі *дігамма* F відповідала звукові «в», в латинському письмі вона стала відповідати звукові «ф».

Дзета Z була офіційно вилучена з латинського письма цензором 312 року до н. е. Аппієм Клавдієм, оскільки вийшла з ужитку в зв'язку зі зміною інтервокального «з» на «р». Літера H (грецька «ета»), що в західногрецькій абетці передавала приди́х, збереглася в латинській абетці з тим же значенням.

Від грецької коппи (Q) походить латинська літера Q. Грецькі літери Θ («тета»), Φ («фі») та Ψ («псі») використовувалися в латинському письмі на позначення цифр 100, 1000 та 50. Літера K («каппа») спершу мала розімкнене написання. Так вона виглядає на написі на стелі римського Форуму.

З часом K набула вигляду C й таким чином збіглася з третьою літерою абетки, що передавала звук «г». Окрім того C у написах IV–III століття позначала звуки «к» та «г». Тож з метою впорядкування написання цих звуків до *гамми* C додали вертикальний штрих знизу —

так утворилася латинська G. Літера G увійшла до абетки близько 234 до н. е. з ініціативи Спурія Карвілія (Spurius Carvilius), який помістив її на місце скасованої Z, проте не завжди рахувалася, оскільки її розглядали як C з діакритичним знаком. Тож класична абетка складалася з 20 літер:

A B C D E F (G) H I K L M N O P Q R S T V X

Із появою потреби в транслітерації запозичуваних грецьких слів запроваджено грецькі літери Y (іпсилон) та Z (дзета) на початку I ст. до н. е. для відтворення невластивих латинській мові звуків. Згодом специфічна вимова цих звуків втратилася, однак літери залишилися в ужитку, вказуючи на грецьке походження слова. Таким чином постала абетка з 23 знаків:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

Імператор Клавдій безуспішно намагався додати до латинського алфавіту знаки для звуків oe (як у слові Phoebus), ps / bs (за аналогією з грецькою мовою), а також v — на відміну від u (в класичному латинському алфавіті літера V використовувалася для двох звуків, U і V). Після смерті Клавдія «Клавдієві літери» були забуті.

На рубежі II–I століть до н. е. виробився каліграфічно досконалий вид *епіграфічного* письма для особливо важливих написів. Латинське письмо епіграфічних пам'яток також називають монументальним, квадратним або лапідарним. Проте у щоденному житті римляни використовували курсивний скоропис. Епіграфісти виділяють часом ще один вид латинського письма — актуарне, що є письмом документів. Особливий вид латинського письма виник у III столітті в Північній Африці — так зване унціальне письмо (тобто гачкувате).

Давні римляни використовували тільки великі форми літер; сучасні малі літери з'явилися на рубежі античності і Середньовіччя, так само, як знаки пунктуації та діакритичні знаки. Загалом у своєму сучасному вигляді Латинська абетка оформилася близько 800 року н. е.

У Новий час відбулася диференціація складових і нескладових варіантів літер I та V (I / J і U / V). Регулярне вживання літер J (на відміну від I), U (на відміну від V і W) закріпилося тільки в епоху

Відродження, їх до латинської абетки запровадив гуманіст *Петрус Рамус*. Таким чином алфавіт розширився до 25 літер:

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp
Qq Rr Ss Tt Uu Vv Xx Yy Zz

Приблизно в той самий час, лише в північній Європі диграф VV став вважатися окремою літерою, що використовується на письмі у германських мовах. Англійський алфавіт з 26 літер, який зафіксовано на клавіатурі сучасних комп'ютерів і телефонів також має Ww:

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp
Qq Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz

Проте, коли говорять про алфавіт власне латинської мови, а також романських мов, то W найчастіше не включають до складу літер (тоді латинський алфавіт складається з 25 літер).

У часи Середньовіччя в скандинавських та англійському алфавітах використовувалася рунічна буква þ (назва: *thorn*) для звуку [θ] (як в сучасній англійській на початку слова *thing*), проте пізніше вона вийшла з ужитку. Зараз *thorn* використовується тільки в ісландському алфавіті.

Починаючи з епохи Раннього Середньовіччя латинська абетка стали пристосовувати для більшості мов Європи, а пізніше — для низки мов Африки, Америки та Азії. Зазвичай відповідні національні абетки послуговуються діакритичними знаками, диграфами або додаковими літерами, щоб відтворити властиві мові звуки.

Таким чином усі інші додаткові знаки сучасних латинських алфавітів походять від зазначених вище 26 літер у поєднанні з діакритичними знаками або використовуються лігатури (як німецька літера ß, есцет, що походить з готичної лігатури літер S і Z).

ГОЛОСНІ БУКВИ ТА J

Вимова латинських голосних відповідає вимові голосних в українській мові. Голосні можуть бути довгими або короткими. Довгота позначається рисою (**ā**), короткість - дужкою (**ă**). В даний час на вимову голосного його довгота або короткість не впливає.

ЗМІНА КІЛЬКОСТІ ГЛАСНОГО ЗА ФОНЕТИЧНИХ ПРИЧИН

- Довгий гласний скорочується:
  - перед іншим голосним;
  - в кінцевому складі багатоскладного слова перед приголосним, крім *s*;
  - в односкладових словах перед *m*, *t*;
  - перед *nt*, *nd*.
- Короткий голосний подовжується перед *nf*, *ns*, *nx*, *nct*.

ДИФТОНГИ І ДИГРАФИ

Дифтонг - це складний голосний, що складається з двох елементів, що утворюють один склад. У латинській мові є два дифтонги:

au [aʊ¹/ав] *Augustus*, *i m Август*

eu [eʊ/ев] *Europa f [eʊropa/ Європа] Європа*

Диграф - це складовий письмовий знак, що складається з двох літер і позначає один звук. У латинській мові два диграфи, які прирівнюються до довгих голосних:

ae [e] *Aemilia*, *ae Емілія*

oe [e] *foedus m [федус] договір*

ПОЄДНАННЯ БУКВИ J З ГОЛОСНИМИ A, E, O, U

ja [ja] *Janus, i m Янус, дволикий бог початку, воріт, кордонів*

je [je] *jecur, ōris n печінка*

jo [jo] *jocus, i m жарт, гострота*

ju [ju] *Julius, i m Юлій*

Якщо в поєднаннях *ae*, *oe* над другою літерою стоїть знак довготи, стислості або дві точки, кожен звук вимовляється окремо: *aēr* [аер] *повітря*, *poēta* [поема] *поема*.

Поєднання *eu* в кінці слова перед приголосними *m*, *s* дифтонга не утворює і вимовляється роздільно: *aureum* [аўреум/авреум] *золото*.

¹ У транскрипції символ [ʊ] позначає неслоговий звук [y].

Виняток становлять слова грецького походження: *Alceus* [альцеўс/альцевс] *Алкей*.

ПРИГОЛОСНІ БУКВИ

С перед звуками [i], [e], тобто перед буквами *e*, *i*, *y*, диграфами *ae*, *oe* вимовляється як [ц]: *centum* [центум] *сто*, *circus* [циркус] *коло*, *цирк*; *Cyprus* [ципрус] *Кіпр*, *caelum* [целум] *небо*, *coena* [цена] *обід*, *Caesar* *Цезар*.

Перед голосними *a*, *o*, *u*, перед приголосними і в кінці слова *c* звучить як [к]: *carmen* [кармен] *пісня*, *вірш*, *color* [кол'ор] *колір*, *clarus* [кларус] *ясний*, *світлий*, *credo* [кредо] *я вірю*, *nunc* [нунк] *зараз*.

Н вимовляється як білоруське або українське [г^х] (фрікативніе): *herba* *трава*, *homo* *т людина*.

К зустрічається дуже рідко: в слові *Kalendae* *ф календи* (перший день кожного місяця у римлян); в словах латинського походження: *Kalium* *калій*, а також в скороченнях.

L вимовляється м'яко - як [ль] - перед голосними і приголосними: *lac* *молоко*, *lex* *закон*, *laevus* *лівий*, *salve* *благополучно*.

Q вживається тільки в поєднанні з *u*; поєднання *qu* перед наступним голосним вимовляється як [кв]: *quando* *коли*, *quartus* *четвертий*, *qualis* *який*.

S між двома голосними вимовляється як [з]: *Asia* *Азія*, *rosa* *троянда*. Часто (але непослідовно) літера *s* вимовляється як [з] в поєднаннях *sm*, *ns*, якщо стає поряд з голосною: *plasma* *плазма*, *censor* *цензор* (але: *sensus* [сенсус] *почуття*, *insula* *острів*). В інших випадках (перед приголосним, на початку і в кінці слова), а також в словах грецького походження і на стику приставки і кореня вона вимовляється як [с]: *sanctus* *святий*, *scala* *сходи*, *scribo* *пишу*, *sol* *сонце*, *secreto* *таємно*, *philosophia* *філософія*.

Z зазвичай зустрічається в словах грецького походження і вимовляється як [з]: *oryza* *рис*. У слові *Zincum* *цинк* позначає звук [ц].

X між голосними вимовляється як [кз]: *exemplar* *зразок*, *оригінал*, в інших випадках вимовляється як [кс]: *vox* *голос*, *слово*; *Xerxes* [Ксеркес] *Ксеркс* (перський цар).

Букви *v* і *j* не вживалися в класичній латині. Приголосні звуки, що позначаються ними, передавалися, відповідно, буквами *u* та *i*: *uenio* *замість*, *venio* *йти*, *ianua* *замість* *janua* *двері*.

З великої літери пишуться власні імена та похідні від них прикметники і прислівники: *Latium* *Латій*, *Latinus* *латинський*, *Latine* *латиною*.

СПОЛУЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ

Поєднання **ti** вимовляється перед голосним як [ці]: **natio** [націо] *народ*, **Latium** [ляціум] *Латій*, перед приголосним як [ті]: **Latinus** [лятінус] *латинський*.

Після **s**, **t**, **x**, а також на стику основи і формотворного закінчення поєднання **ti** читається як [ті]: **bestia** [бестія] *тварина*, **Attius** [аттіус] *Аттій*, **mixtio** [мікстіо] *я змішую*, **dentium** [дентіум] *зубів* (род. відм. мн.).

Якщо голосний **i** в поєднанні **ti** є довгим, воно також читається як [ті]: totius [тотіус] *цілий*.

Поєднання **su** перед голосним, з яким воно утворює один склад (як правило, перед голосними **a**, **e**), вимовляється як [св]: **sua-vis** [свавіс] *солодкий*, але: **su-us** [суус] *свій*.

Сполучення **ngu** перед голосним вимовляється як [нгв]: **lingua** [лінгва].

СПОЛУЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

В запозичених з грецької мови словах зустрічаються сполучення приголосних з літерою **h**:

ch [x] **charta** [харта] *папір*
sch [cx] **schola** [схола] *школа*
ph [ф] **philosophia** *філософія*, **Philippus** *Філіп*
th [т] **theatrum** *театр*, **Theseus** *Тезей*
rh [p] **rhetor** *ритор* «вчитель риторики», **Rhenus** *Рейн*

Примітки:

1. Сполучення **rh**, **th** на стику морфем читаються окремо: **achlor-hydria** [ахл'оргідрія] *ахлоргидрия*.
2. Поєднання **ch** вживається в двох словах латинського походження: **pulcher** *красивий*, **Gracchus** *Гракх*.

НАГОЛОС

Наголос в латинській мові класичного періоду був музичним, тонічним, тобто полягав в підвищенні тону при проголошенні ударного складу, якщо він був довгим. До 5 ст. н. е., після втрати кількісних відмінностей між голосними, характер латинського наголосу змінився: він став силовим, як в українській мові.

1. У словах, що складаються з двох і більше складів, наголос ніколи не ставиться на останньому складі. У двоскладових словах наголос падає на перший склад. У словах, що складаються з трьох і більше складів, місце наголосу визначається за передостаннім складом.

2. Наголос ставиться на передостанній склад, якщо він містить:

а) довгий голосний (тобто голосний, довгота якого позначена знаком довготи), дифтонг або диграф: **natūra** [нату'ра] природа, **Argonautae** [аргонаў'те] аргонавти, **Lacaena** [ляце'на] спартанка;

б) голосний, що стоїть перед двома і більше приголосними, а також перед буквами **x**, **z**: **argumentum** доказ, **correxī** я виправив, **oryza** [орі'за] рис.

3. Наголос ставиться на третій склад від кінця, якщо передостанній склад містить:

а) короткий голосний, який стоїть перед поєднанням проривних **b, p, d, t, c** з сонорними **l/r** (так зване сполучення **muta cum liquida** «німий з плавним»): **arbitri** [а'рбітрі] судді (наз. відм. мн.);

б) короткий голосний, який стоїть перед сполученнями **qu, ch, ph, rh, th**: **reliquus** [ре'ліквус] решта, **elēphas** [е'лефас] слон.

в) короткий голосний (позначений знаком стислості): **arbiter** [а'рбітер] суддя;

г) голосний, що стоїть перед іншим голосним: **justitia** [юсті'ція] справедливість.

ПОДІЛ НА СКЛАДИ. ВІДКРИТІ ТА ЗАКРИТІ СКЛАДИ

1. Поділ на склади проходить:

а) між двома голосними: **du-o** два;

б) між дифтонгом або диграфом та окремим голосним: **Gnae-us** Гней;

в) перед окремим приголосним (крім **qu**; см. п. "д"): **fi-li-a** дочка;

г) між двома приголосними (крім сполучень **muta cum liquida**): **sil-va** ліс;

д) перед поєднанням **qu**: **an-ti-quus** давний;

е) перед поєднанням проривних **p, b, d, t, g, c** з сонорними **r/l** (сполученням **muta cum liquida**): **ca-pra** коза;

ж) при наявності груп з трьох і більше приголосних поділення на склади проходить всередині групи, при цьому поєднання **qu** і поєднання проривних **p, b, d, t, g, c** з сонорними **r/l** не розділяються: **cas-tra** табір, **junc-tus** з'єднаний, **mons-tro** показувати;

з) приголосний **j** між голосними позначає два звуки [йй], які відносяться до різних складів: **major** [мај-јор] більший, старший;

і) префікс виділяється у окремий склад: **in-scri-bo** вписувати.

2. Склади бувають відкритими і закритими. Відкритий склад закінчується на голосний або дифтонг (**sae-pe** часто), закритий - на приголосний (**pas-sus** крок).

Завдання

1) Прочитайте латинські слова і словосполучення, поясніть постановку наголосу. Переведіть дані слова:

- Aegyptus, aera, centum, civis, clarus, domus, Etruria, filia, herba, homo, honestus, janua, Julius, locus, Minerva, philosophia, propinquus, quamquam, quartus, qui, quae, quod, ratio, responsum, rex, sanguis, secundus, terra, testamentum, Theseus, triumphus, usus, Vergilius, vita;
- animus, aquila, arbiter, atomus, Caucasus, decimus, Gallicus, geminus, Juppiter, populus, Rubico, saeculum, tabula,
- amica, Athenae, collēga, cotidianus, Europa, humanus, imperatum, Latinus, poeta, praefatus, qua, regina, senatus.

2) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Ab initio. З виникнення, з початку.

Acta est fabula. Виставу закінчено. (Светоній в «Житті дванадцяти цезарів» пише, що імператор Август в свій останній день запитав друзів, чи знаходять вони, що він «добре зіграв комедію життя»).

Aut Caesar, aut nihil. Або Цезар, або ніщо. (Імператор Калігула пояснював свою непомірну марнотратство тим, що «жити треба або у всьому собі відмовляючи, або як Цезар»).

Ad hoc. «Для цього», спеціально для цього випадку.

Ad littēram. Буквально.

Alma mater. «Мати, яка годує» (традиційне образна назва навчальних закладів, частіше вищих).

Curricūlum vitae (C.V.) букв. «Шлях життя» (резюме, життєпис, біографія).

De facto. Фактично, насправді.

Docendo discimus. Навчаючи, ми вчимося самі (Сенека, «Листи»).

Dum spiro, spero. Поки дихаю, сподіваюся (що відноситься до нового часу формулювання думки, яка зустрічається у Цицерона в «Листах до Аттика» і у Сенеки в «Листах»).

De jure. Юридично, по праву.

Nota bene! (NB!). «Запиши добре», зверни увагу (позначка, що служить для того, щоб звернути увагу на якусь особливу примітну частину тексту).

Nulla dies sine lineā. Ні дня без рядка (вживається в «Природній історії» Гая Плінія Цецилія Старшого).

Per aspera ad astra. Через терни до зірок.

Pro forma. Формально.

Quo vadis? Куди йдеш? Камо грядеши? (Євангеліє від Іоанна; слова, з якими Петро звернувся до Ісуса).

Scientia est potentia. Знання - сила (афоризм, заснований на висловлюванні Ф. Бекона).

Tertium non datur. Третього не дано; третього немає (формулювання одного з чотирьох законів мислення - закону виключеного третього у формальній логіці).

Veni, vidi, vici. Прийшов, побачив, переміг (за свідченням Плутарха в «Порівняльних життєписах», цією фразою Юлій Цезар повідомив в листі до свого друга Аминта про перемогу в битві при Зеле).

Veto. Забороняю.

3) *Переведіть на латинську мову:* Для цього. Запиши добре, зверни увагу. Мати, яка годує (традиційне образна назва навчальних закладів). «Шлях життя» (резюме, життєпис, біографія). Буквально. Забороняю. Знання сила. Гра скінчилась. Куди йдеш? (Євангеліє від Іоанна). Або Цезар, або ніщо. Ні дня без рядка. Навчаючи, ми вчимося самі. Поки

дихаю, сподіваюся. Прийшов, побачив, переміг. З виникнення, з початку. Третього не дано. Фактично, насправді. Формально. Через терни до зірок. Юридично, по праву.

Нові слова

Aegyptus, i f Єгипет

aera, ae f ера

amīca, ae f подруга

anīmus, i m дух, душа

aquīla, ae f орел

arbīter, tri m суддя

Athēnae, ārum f Афіни

atōmus, i f неподільне, атом

Caucāsus, i m Кавказ

centum сто

civis, is m, f громадянин, громадянка

clarus, a, um відомий, знаменитий, світлий, ясний

collēga, ae m товариш, колега

cotidiānus, a, um щоденний

decīmus, a, um десятий

domus, us f будинок

Etruria, ae f Етрурія, область на узбережжі Італії між Тибром, Тірренським морем і Апеннінами

Eurōpa, ae f Європа

filia, ae f дочка

Gallīcus, a, um галльський

gemīnus, a, um подвійний, парний, подібний

herba, ae f трава, зілля

homo, īnis m людина

honestus, a, um чесний, почесний

humānus, a, um людський, освічений

imperātum, i n наказ

janua, ae f двері

Julius, a, um Юліїв, юліанський

Juppīter, Jovis m Юпітер, верховний бог римлян

Latīnus, a, um латинський

locus, i m місце, місцевість (pl. : **m loci** окремі місця, уривки з книг; **n loca** місця, пов'язані один з одним, місцевості, області)

Minerva, ae f Мінерва, римська богиня розуму, наук, ремесел

philosophia, ae f філософія

poēta, ae m поет

popŭlus, i m народ

praefātus, a, um вищесказане, вищезгаданий

propinquus, a, um близький

quā де

quamquam хоча

quartus, a, um четвертий

qui, quae, quod який, -а, -е; хто, що; **qua de causa** за якою (цієї)

причини, тому

ratio, ōnis f розрахунок, розум, спосіб, теорія, образ

regīna, ae f цариця

responsum, i n відповідь

rex, regis m цар

Rubīco, ōnis m Рубікон, річка на кордоні між Умбрією і Галлією Цизальпінською (в 49 р. до н.е. її перейшов Цезар, який вирішив почати громадянську війну)

saecŭlum, i n століття, покоління, епоха

sanguis, īnis m кров

secundus, a, um другий, наступний, сприятливий, вдалий

senātus, us m сенат

tabŭla, ae f таблиця, табличка, дошка, карта, картина

terra, ae f земля, країна; **terrā marīque** на суші і на морі

testamentum, i n заповіт

Theseus, i m Тезей

triumphus, i m тріумф, перемога

usus, us m вживання, звичка, досвід

Vergilius, i m Вергілій, римський поет

vita, ae f життя

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ОРАТОРСЬКЕ СЛОВО В АНТИЧНОМУ РИМІ

Ораторське слово в античному Римі мало величезний вплив на всі сфери суспільного життя. За свідченням Цицерона, в республіканському Римі на людину, що володіє словом, дивилися, як на бога. «Є два мистецтва, - говорив Цицерон, - які можуть поставити людину на найвищий рівень пошани: одне - мистецтво полководця, інше - мистецтво гарного оратора».

Республіканський Рим вирішував свої державні справи дебатами в народних зборах, сенаті та суді, де міг виступити кожен вільний громадянин. Тому володіння словом було необхідною умовою для римлянина, який бажав брати участь в управлінні державою. «Мистецтво промови, - говорить Плутарх, - як би друге тіло, знаряддя, незамінне для чоловіка ...».

Ораторське мистецтво, вигодуване римської політичним життям, покладене в основу освіти римського громадянина, пов'язане і з правом, і з літературою, найбільш повно втілює в собі римський національний характер. Політика і право завжди були римлянину ближче, ніж мистецтво і література. Інтенсивна суспільне життя в Римі часів республіки як можна більш сприяло розвитку ораторського мистецтва, а відносна свобода слова - його широкому поширенню. Тацит, аналізуючи причини занепаду красномовства в імператорському Римі, в «Діалозі про оратора» дуже виразно говорить про ту пристрасну зацікавленість, яку народ за часів республіки виявляв до виступів ораторів в судах, що проходили при зібранні всього Риму, в дискусіях в народних зборах, де оратора запалювала вже сама можливість «безперешкодно зачіпати всякого, хоч би могутній він не був».

Поряд з суспільно-політичними причинами, іншою важливою обставиною, що впливала на його розвиток, був грецький вплив, що особливо посилювався після встановлення панування Риму над грецьким світом. Процес засвоєння і переробки грецької культури в Римі проходив в боротьбі елліністичних і латинських тенденцій в римському

суспільстві. Грецький вплив позначився в різних областях римської культури і ідеології, в т.ч. і на розвитку римського ораторського мистецтва.

Виникнувши на національно-римському ґрунті (мова законів, дебати в суді, сенаті, народних зборах), римське красномовство остаточно розвинулося і оформилося під впливом грецького ораторського мистецтва. Боротьба елліністичних і латинських традицій в красномовстві прийняла форму боротьби між грецькою і латинською школами риторики, яка в кінцевому рахунку відображала існування протилежних політичних таборів в римському суспільстві: консервативно-аристократичного та демократичного. Однак, незважаючи на тісний зв'язок красномовства з політичною боротьбою в республіканському Римі, не можна механічно пов'язувати певний напрям в риториці з певним напрямком в політиці.

Найвищого розвитку римське ораторське мистецтво досягло в останнє століття республіки. Його блискучим представником був Марк Туллій Цицерон. Але вершина розвитку римського красномовства стала одночасно і його кінцевою межею. Цицерон був найвидатним і разом з тим останнім представником римського класичного красномовства, що досягло в його особі досконалості. В імператорський період під впливом інших соціальних умов склався вже зовсім новий тип красномовства, який не мав вже колишнього впливу.

Встановлення принципату призвело до знищення демократичних свобод, що поступово звело нанівець чисто політичне красномовство. Судове красномовство, зосередившись на розгляді цивільних і кримінальних справ, позбулося того напруження пристрастей, яке перш створювала йому політичне підґрунтя. У той же час нова епоха сприяла розквіту третього виду красномовства - парадного. Убогість змісту парадних промов компенсувалась пошуками нових виражальних засобів та перебільшеною увагою до форми висловлювання. Красномовство стало особливим жанром літератури і грало в ній значну роль.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Яку роль відігравало ораторське слово в античному Римі?
2. Де у республіканському Римі вирішувалися державні справи?

3. Які спільні риси має ораторське мистецтво та національний характер давніх римлян? Що з цього приводу казав історик Тацит?
4. Яка зовнішня обставина впливала на розвиток красномовства у Давньому Римі?
5. Яка внутрішня обставина впливала на розвиток ораторського мистецтва римлян?
6. У який період римське ораторське мистецтво досягло вищого розвитку?
7. Хто був блискучим представником ораторського мистецтва?
8. Які риси має так зване парадне красномовство?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ВЕРГІЛІЙ

Публій Вергілій Марон (Publius Vergilius Maro), дуже часто просто **Вергілій** (70 р. до н.е., Мантуя - 19 р. до н.е., Брундізій) - один з найбільших поетів Давнього Риму та один із найвизначніших поетів античної літератури, автор епосу «Енеїда», в якому оспівує легендарне походження римського народу.

Крім наведених у вправах, вкажемо деякі найбільш відомі афоризми

Вергілія:

Ab Jove principium. Початок від Юнітера (тобто від того, що лежить в основі всього, від самого важливого)

Ab uno disce omnes. По одному [комусь] судити про всіх.

Agnosco veteris vestigia flammae. Впізнаю сліди колишнього вогню.

Animo nunc huc, nunc fluitat illud. Душею схиляється то туди, то сюди.

Ante tubam trepides. Трепещи ще до голосу сурми [у страху очі великі].

Arcades ambo. Обидва з Аркадії [одного поля ягоди].

Auri sacra fames. Проклята спрага золота.

Dicto citius. Швидше слова.

Durate, et vosmet rebus servante secundus. Тримайтеся і бережіться для сприятливих часів.

Excolere vitam per artes. Облагороджувати життя мистецтвом.

Exoriare ultor. Месник з'явиться. [Зло буде покаране].

Fors dicta refutet! Та не збудуться ці слова!

Fugit irreparabile tempus. Біжить безповоротний час.

Furor iraque mentem praecipitat. Лють і гнів розум вражають.

Graviora manent. Труднощі ще попереду.

Hoc opus, hic labor est. Ось справа, ось в чому труднощі.

Judicium paridis. Третейський суддя.

Labor juventuti optimum est obsonium. Праця - найкраща закуска для молоді.

Longo sed proximus intervallo. Поблизу, але на великій відстані.

Mulgere hircum. Дойти козла.

Numero deus impare gaudet. Богу подобається непарне число.

Omnia vincit amor et nos cedamus amori. Все перемагає любов, і ми підкоряємося любові.

Saeculorum novus nascitur ordo. Народжується новий ряд століть [про настання "золотого століття" за передбаченням Сібілли]

Sunt lacrimae rerum. Сльози співчуття.

Timeo danaos et dona ferentes. Боюся данайців, навіть коли дари приносять.

Trahit sua quemque voluptas. Кожного тягне своя пристрасть.

Ubi mel, ibi fel. Де мед, там і жовч.

Varium et mutabile semper femina. Жінка завжди мінлива і непостійна.

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi. Я прожив життя і пройшов шлях, який присвятила мені доля.

Переведіть наступні вирази Вергілія на латинську мову:

Біжить безповоротний час. Богу подобається непарне число. Все перемагає любов, і ми підкоряємося любові. Душею схиляється то туди, то сюди. Кожного тягне своя пристрасть. Облагороджувати життя мистецтвом. По одному судити про всіх. Праця - найкраща закуска для молоді. Проклята спрага золота. Сльози співчуття. Я прожив життя і пройшов шлях, який присвятила мені доля.

Omnia vincit amor et nos cedamus amori.
Все перемагає любов, і ми підкоряємося любові.
(Вергілій)

Тема 2.

- Граматичні категорії іменників.
- Відмінок. Відміна.
- Словникова форма.
- 1-а відміна іменників.
- Відмінювання дієслова *sum* в теперішньому часі (*praesens indicativi*).
- Прийменники.
- Вплив красномовства на суспільне життя Давнього Риму.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Горация.

I. Граматика

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКІВ

Латинський іменник (*nomen substantivum*) має наступні категорії:

1. Рід (*genus*): чоловічий - *masculinum* (m); жіночий - *femininum* (f); середній - *neutrum* (n).

Іменники, які називають осіб і тварин чоловічої статі, назви вітрів, річок, місяців, відносяться до чоловічого роду.

Іменники, які називають осіб і тварин жіночої статі, назви островів, країн, міст, дерев, чагарників, відносяться до жіночого роду.

Невідмінювані іменники завжди середнього роду.

Деякі іменники можуть бути одночасно чоловічого і жіночого роду, тобто загального роду (*genus commune*): *civis m, f* громадянин, громадянка.

2. Число (*numerus*): однина - *singularis* (sg.); множина - *pluralis* (pl.).

Значення деяких іменників в однині та множині розрізняються: *littera* sg. буква, *litterae* pl. букви; лист.

Деякі іменники вживаються тільки у множині. Такі іменники називаються *plurālis tantum* («тільки множина»): **arma** pl. зброя.

3. Відмінок (casus):

Укр. назва	Латинська назва	Скорочення	Питання	Основні функції
Називний	<i>Nominativus</i>	<i>nom.</i> <i>N.</i>	хто, що?	відмінок підмета, іменної частини присудка
Родовий	<i>Genetivus</i>	<i>gen.</i> <i>G.</i>	кого, чого, чий?	відмінок неузгодженого означення і непрямого доповнення
Давальний	<i>Dativus</i>	<i>dat.</i> <i>D.</i>	кому, чому, для кого, для чого?	відмінок непрямого доповнення
Знахідний	<i>Accusativus</i>	<i>acc.</i> <i>Acc.</i>	кого, що, куди, коли?	відмінок прямого доповнення та обставини місця і часу
Орудний	<i>Ablativus</i>	<i>abl.</i> <i>Abl.</i>	ким, де, коли, від кого, від чого, звідки, як?	відмінок обставини і непрямого доповнення
Кличний	<i>Vocativus</i>	<i>voc.</i> <i>V.</i>		відмінок звернення

4. Відміна (declinatio).

Латинський іменник має 5 відмін. На практиці відміна визначається по закінченню *gen.sg.* (для **pluralia tantum** - по закінченню **gen.pl.**), яке наводиться в словнику після форми **nom.**:

відміна	<i>gen. sg.</i>	Кінцевий звук основи	Приклад
1	-ae	-ā	<i>vita, ae f</i> життя
2	-i	-ō/-ē	<i>lupus, i m</i> вовк
3	-is	согласн. /-ī	<i>lex, legis f</i> закон
4	-ūs	-ŭ	<i>usus, ūs m</i> використання
5	-ei	-ē	<i>res, rei f</i> річ

Тип відміни обумовлений звуком, на який закінчувалася історична основа іменника.

СЛОВНИКОВА ФОРМА

Словникова форма (тобто форма, в якій слово наводиться в словнику) іменників містить:

1. Форму **nom. sg.**

2. Форму **gen. sg.** (Повністю або в усіченому вигляді для визначення основи і відміни іменника; якщо в словнику наводиться тільки закінчення *gen. sg.*, основа визначається шляхом відкидання відмінникового закінчення в формі *nom.sg.*).

3. Скорочене позначення роду (*m, f, n*).

1-а ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

До 1-ої відміни належать іменники жіночого і чоловічого роду, які в *gen.sg.* мають закінчення **-ae: filia, -ae, lingua, -ae, luna, -ae, magistra, -ae, potentia, -ae, scientia, -ae, sphaera, -ae, terra, -ae.**

Нечисленні іменники 1-ої відміни чоловічого роду переважно називають народність або професію: **persa, ae m перс, agricola, ae m землероб, poeta, ae m поет.**

Закінчення відмінків

	<i>sg.</i>	<i>pl.</i>
<i>nom.</i>	-a	-ae
<i>gen.</i>	-ae	-ārum
<i>dat.</i>	-ae	-is
<i>acc.</i>	-am	-as
<i>abl.</i>	-ā	-is
<i>voc.</i>	= <i>nom.</i>	= <i>nom.</i>

Зразок відміни **terra, ae f** земля (основа: **terrā-**)

відмінки	Singulāris	Plurālis
Nom, Voc.	terrā	terrae
Gen.	terrae	terrārum
Dat.	terrae	terrīs
Acc.	terram	terrās
Abl.	terrā	terrīs

ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛОВА *ESSE* В ТЕПЕРІШНЬОМУ ЧАСІ (*PRAESENS INDICATIVI*)

Дієслово *esse* (бути, бути, існувати, перебувати) в теперішньому часі дійсного способу відмінюється наступним чином:

особа	sg.	pl.
1	sum я є	sumus ми є
2	es ти є	estis ви є
3	est він, вона, воно є	sunt вони є

У латинській мові наявність дієслова-зв'язки в реальному часу обов'язкове: *Roma est in Italiā. Рим - в Італії.*

ПРИЙМЕННИКИ

Латинські прийменники вживаються з трьома відмінками: *accusativus, ablativus, genetivus*.

Більшість прийменників вживається з *accusativus* (вимагають, щоб іменник після них стояв в *accusativus*):

<i>ad</i> - до, до	<i>inter</i> - між, посеред, серед
<i>adusque</i> - аж до	<i>intra</i> - всередині
<i>adversus</i> - проти, до, навпаки	<i>juxta</i> - біля
<i>ante</i> - перед	<i>per</i> - через, крізь
<i>apud</i> - у, при, в присутності, перед	<i>post</i> - позаду, за, після
<i>circa</i> - навколо	<i>praeter</i> - перед
<i>circum</i> - навколо	<i>prope</i> - поблизу, близько від
<i>contra</i> - проти	<i>propter</i> - біля, біля, через
<i>extra</i> - поза	<i>supra</i> - над, на
<i>infra</i> - під	<i>trans</i> - через, на ту сторону

Частина прийменників вживається з *ablativus*:

<i>a, ab, abs</i> - з, від	<i>de</i> - с, від, з
<i>absque</i> - без	<i>ex</i> і <i>e</i> - з
<i>abusque</i> - від, з	<i>palam</i> - перед, в присутності
<i>coram</i> - в присутності	<i>prae</i> - перед
<i>cum</i> - з, разом з	<i>pro</i> - перед

Два прийменника вживаються і з *accusativus* (іменник відповідає на питання «куди?»), і з *ablativus* (іменник відповідає на питання «де?»):

in – в
sub – під

Два прийменника вживаються з *genetivus* постпозитивно (тобто ставляться після слова, до якого відносяться):

gratiā - для, заради, через
causā - для, заради

На питання "куди?" назви населених місць жіночого роду вживаються в знахідному відмінку без прийменника: *Romam* у Рим.

Завдання

- 1) *Переведіть на рідну мову і провідмініайте:*
filia, insūla, lingua, luna, magistra, potentia, scientia, sphaera, terra.
- 2) *Переведіть на рідну мову наступні латинські граматичні терміни:*
ablativus, accusativus, casus, dativus, declinatio, femininum, genetivus, genus, genus commune, masculinum, neutrum, nomen substantivum, nominativus, numerus, pluralis, pluralis tantum, singularis, vocativus.
- 3) *Визначте відмінникову форму іменників, утворіть nom. sing.:* stellā, stell-am, stell-as, stell-ārum; caus-is, caus-ae, caus-am.
- 4) *Переведіть на латинську мову:* на землі, на землю; в Італії, в Італію; в ліс, в лісі; на острів, на острові; в ліси, на острови; в лісах, на островах.
- 5) *Прочитайте речення, виписуйте словникові форми і визначте граматичну форму (відміна, число, відмінок) іменників, переведіть речення:* In lunā non est vita. In silvis sunt bestiae. In terrā et in aquā est vita. Minerva est dea pugnārum. Roma est in Italiā. Terra est sphaera. Aetna est non procul ab ora Siciliae. Diāna est dea silvārum, praetereā dea lunae est. In oris Siciliae coloniae Graeciae sunt. Non procul ab ora Siciliae est Aetna. Sicilia est insūla Eurōpae; incolae Siciliae agricolae et nautae sunt.
- 6) *Переведіть на латинську мову:* У лісі є звірі. Друг - це одна душа в двох тілах. Земля є сферою. Мінерва - богиня боїв. На землі і в воді є життя. На Місяці немає життя. Рим - в Італії. Діана - богиня лісів, крім

того, є богинею місяця. На берегах Сицилії є Грецькі колонії. Недалеко від берега Сицилії є Етна. Сицилія є островом Італії; жителі Сицилії є хліборобами і моряками.

7) *Напишіть похідні слова, що утворилися в українській мові від таких латинських слів:* aqua (вода); terra (земля); patria (батьківщина); herba (трава); tabula (дошка); littēra (буква); lingua (мова); vita (життя); planta (рослина); agricōla (землероб).

8) *Визначте, від яких латинських слів походять в українській мові деривати:* персоналії, натуральний, патріот, меморіал.

9) *Переведіть і запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

A posteriori. З наступного (виходячи з результатів).

Amicus est animus unus in duobus corporibus. Друг - це одна душа в двох тілах.

A priori. Заздалегідь, до досвіду, без перевірки, незалежно від досвіду.

Casus belli. Привід до війни, до конфлікту.

Causa causarum. Причина причин, першопричина.

Deus ex machina. Бог з машини (Прийом античної трагедії, коли заплутана інтрига отримувала несподівану розв'язку шляхом втручання бога, що з'являвся за допомогою механічного пристосування. У сучасній літературі вираз вживається для вказівки на несподіване вирішення важкої ситуації).

Ex libris. З книг ...

Experientia est optima magistra. Досвід - найкращий вчитель.

Fortuna caeca est. Доля сліпа.

Latrante uno, latrat statim et alter canis. Коли гавкає одна собака, негайно ж гавкає і інша.

Historia est magistra vitae. Історія - вчителька життя.

Historia est schola vitae. Історія - школа життя.

Ibi victoria, ubi concordia. Там перемога, де згода.

Lapsus linguae. Обмовка.

O tempora! O mores! О часи! О звичаї! (Цицерон).

Philosophia est magistra vitae. Філософія - вчителька життя.

Post factum. Після зробленого.

Scientia potentia est. Знання - сила.

Sine ira et studio (Tacitus). Без гніву і пристрасті (Тацит).

Vox populi - vox Dei. Глас народу - глас Божий.

10) *Переведіть на латинську мову наступні приказки, прислів'я і крилаті вислови:*

Привід до війни, до конфлікту. Без гніву і пристрасті (Тацит). Бог з машини (несподіванка). Глас народу - глас Божий. Коли гавкає одна, негайно ж гавкає і інша собака. Заздалегідь, до досвіду, без перевірки, незалежно від досвіду. Знання сила. З книг... З наступного (виходячи з результатів). Історія - вчителька життя. Історія - школа життя. О часи! О звичаї! Застереження. Досвід - найкращий вчитель. Після зробленого. Причина причин, першопричина. Доля сліпа. Там перемога, де згода. Філософія - вчителька життя.

Нові слова

antiae, arum f пасма

aqua, ae f вода

arma, orum n зброя

bestia, ae f звір, тварина

concordia, ae f згоду

dea, ae f богиня

experientia, ae f досвід

historia, ae f історія

ibi там

lex, legis f закон

luna, ae f місяць

lupus, i m вовк

magistra, ae f вчителька

optimus, a, um найкращий

potentia, ae f сила, міць, влада

pugna, ae f битва, битва

res, rei f річ

Roma, ae f Рим

schola, ae f школа

scientia, ae f знання

silva, ae f ліс

sphaera, ae f куля

ubi де, коли

vetēra, um n минуле

victoria, ae f перемога

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ВПЛИВ КРАСНОМОВСТВА НА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ ДАВНЬОГО РИМУ

Красномовство справило величезний вплив на всі види літератури в Римі, на розвиток і поліпшення латинського літературної мови. Поети і оратори проходили одну школу - риторичну, і риторика неминує мала вплив на всі види словесності. У свою чергу, красномовство увібрало в себе елементи інших літературних жанрів, зокрема трагедії і комедії. «Прологи» Теренція, чия діяльність відноситься до середини II ст. н. е., прийнято вважати зразками раннього ораторського мистецтва. Вони містять полеміку з літературними супротивниками, побудовану за всіма правилами ораторського і юридичного мистецтва. Безперечним вважається вплив риторики на таких поетів, як Вергілій і Овідій. Воно позначається не тільки у достатку промов в їхніх творах, а й у суто ораторському відборі фактів і деталей, у використанні риторичної образотворчої техніки.

Красномовство справило величезний вплив на римську історіографію. Такі історики, як Лівій і Тацит - не безпристрасні анналісти, що займаються перерахуванням і викладом історичних подій. З безлічі фактів вони вибирають найбільш красномовні, здатні справити сильне враження. У достатку зустрічаються у них драматичні сцени: діти, що плачуть, дружини, які з криками чіпляються за своїх чоловіків, повалені храми богів, осквернені могили предків, - тобто характерні ораторські *loci communes* (загальні місця²).

Замість розповіді від імені самого історика для оцінки подій і характеристики дійових осіб вводяться мови, побудовані за всіма правилами ораторського мистецтва. Природно, від такої історії, важко очікувати об'єктивного відображення подій, вірності історичній правді.

Красномовство зіграло свою роль і в формуванні самого пізнього за часом виникнення літературного жанру античності - роману. За цією

² У найширшому сенсі, загальні місця являють собою всякий стійкий набір образів і мотивів, а також самі однакові мотиви і ситуації (змістовний аспект), які є подібними за словесне вираження (стилістичний аспект).

теорією саме «чиста» риторика, виплекана в риторських школах імператорського Риму, дала композиційну схему і конфлікт, які створили конструктивну основу роману. Однак риторика була не єдиним жанром, що сприяв виникненню роману, хоча вона пояснює багато його формальних особливостей (перш за все композиційні та стилістичні), не кажучи вже про те, що роман, як і всі античні літературні жанри, містить багато вставних промов і т.п.

Про шкідливий вплив риторики на літературу написано досить багато. Вважалося, наприклад, що зображальні засоби, вироблені риторичною наукою, витісняють щирість, властиву поезії. Проте величезний вплив риторики на літературу - це факт, який підтверджує те велике значення, яке красномовство мало в античному світі взагалі і в Римі зокрема.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Який вплив справило красномовство на літературу та на розвиток латинської літературної мови?
2. Які риси цього впливу можете назвати? Назвіть поетів, у чиїх творах відчувається цей вплив.
3. Який вплив справило красномовство на римську історіографію? Як саме? /У творах яких істориків відчувається цей вплив?
4. Що таке *loci communes*?
5. Яку роль зіграло красномовство у формуванні жанру роману?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ГОРАЦІЙ

Квінт Горацій Флакк (Quintus Horatius Flaccus), дуже часто просто **Горацій** (65 – 8 р. до н.е.) - давньоримський поет «золотого століття» римської літератури. Його творчість припадає на епоху громадянських війн кінця республіки і перші десятиліття нового режиму Октавіана Августа.

*Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми
Горація.*

Ad assem redire aliquem. Довести кого-небудь до аса [т. е. до злиднів].

Ad unguem (factus homo). До нігтів [до дрібниць] (досконала людина).

Beati possidentes. Блаженні віруючі [щасливі ті, хто володіє].

Beatus ille, qui procul negotis. Блажен той, хто далеко від суєтних справ.

Bella matribus detestate. Війни матерям ненависні.

Bis repetita placent. Двічі повторене подобається [людині більше подобається те, до чого він звик].

Caelum non animum mutant, qui trans mare currunt. Ті, які їдуть за море, міняють лише небо, а не душу.

Coelo tonantem credidimus Jovem (regnare). Коли грім на небі загримів, ми увірували в Юпітера правлячого.

Concordia discors. Згода протиріч [єдність протилежностей].

Cornu Amaltheae. Ріг Амальтеї [ріг достатку].

Crescentem sequitur cura pecuniam. За збільшенням багатства слідує турбота.

Cui placet alterius sua nimium est odio sors. Людина завжди незадоволена своєю долею, вважаючи щасливими інших.

Culpam poena premit comes. Покарання слідує за злочином.

De lana caprina rixari. Сперечатися про вовну цапа [сперечатися про дрібниці].

De te fabula narratur. Казка мовиться про тебе [мова йде про тебе].

Decies repetita placebit. І десять разів повторене буде подобатися (Горацій, "Наука поезії")

Decipimur specie recti. Ми обманюємося видимістю правильного. (Горацій, "Наука поезії")

Delphinum silvis appingere. Підмалювати дельфіна до лісу [зробити щось безглузде].

Demittere auriculas. Опускати вушка [пропускати повз вуха].

Dente lupus, cornu taurus petit. Вовк зубами, бик рогами загрожує [кожен сильний по-своєму].

Desipere in loco. Божеволіти там, де це доречно. (Горацій, "Оди")

Detrahare alicui pellem. Здерти з когось шкуру [зірвати маску].

Dos est magna parentum virtus. Доброчесність батьків - велике придане.

Dulce et decorum est pro patria mori. Відрадно і почесно померти за батьківщину.

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. Бажуючи уникнути однієї біди, дурні потрапляють в протилежну.

Dura necessitas. Сувора необхідність.

Eadem oberrare chorda. Помилятися на тій же струні.

Exegi monumentum aere perennius. Спорудив пам'ятник довговічніше бронзи. [Початок знаменитої оди Горація на тему безсмертя творів поета].

Expertus metuit. Досвідчений остерігається.

Fortuna non mutat genus mores. Щастя не змінює природу нравів.

Fortunae filius. Син Фортуни.

Fumus ex fulgore. Дим після блискавки [з великого - нікчемне].

Genus irritabile vatum. Вразливе плем'я поетів [про вразливість і уразливість літераторів].

Grata superveniet, quae non sperabitur, hora. Настане щасливий час, якого не чекаєш [буде і на нашій вулиці свято].

Hac urget lupus, hac canis. Тут гарчить вовк, там - собака.

Homo crassa minerva. Людина малоосвічена.

Homo emunctae naris (homo emunctus). Людина з прочищеними ніздрями [розумна, тонка людина].

In silvam non ligna feras insanius. Меншим божевіллям було б носити в ліс дрова. (Горацій, «Сатири»)

In vitium ducit culpa fuga. Бажання уникнути помилки залучає в іншу. (Горацій, «Наука поезії»)

Ira furor brevis est. Гнів є короточасне шаленство (Горацій, «Послання»)

Laudat vanales qui vult extrudere merces. *Хвалить виставлених на продаж рабів той, хто хоче їх продати* [всякий купець свій товар хвалить].

Ligna in silvis fers. *Несеш дрова в ліс* [марно трудитися]

Mutāto nomīne, de te fabūla narrātur. *Казка розповідається про тебе, змінено тільки ім'я.*

Nihil est ab omni parte beatum. *«Немає нічого благополучного в усіх відношеннях»* [повного благополуччя немає]. (Горацій, «Оди»)

O imitatores, servum pecus! *О наслідувачі, рабське стадо!*

Oleum addere camino. *Підливати масла в піч.*

Omne supervacuum pleno de pectore manat. *Все зайве илунок викидає.*

Omnes una manet nox. *Всіх чекає одна і та ж ніч.*

Optat ephippia bos piger, optat arare caballus. *Лінивий віл хоче ходити під сідлом, а кінь - орати* [ніхто не задоволений своєю долею].

Ore rotundo. *Округленим ротом* [говорити складно, живою мовою].

Ovo prognatus eodem. *З того ж яйця народжений* [про духовне і тілесне спорідненість].

Quid brevi fortes jaculamur aevo multa? *До чого нам в швидкоплинного життя домагатися так багато?* (Горацій, «Оди»)

Rapiamus, amici, occasionem de die. *Використовуємо, друзі, прихильний до нас випадок* [заклик до життєвих насолод].

Ridentem dicere verum. *Сміючись (жартома) говорити правду* [В кожному жарті є частка жарту].

Ridiculum arcu fortius est melius magnas plerumque secat res. *Часто гострий і влучний жарт краще і вірніше вирішує важливі справи, ніж суворі і різкі слова.*

Risum teneatis, amici? *Утримайтеся від сміху, друзі?*

Saepe stilum vertas. *Частіше перевертай стиль* [частіше виправляй написане].

Surdo asello fabellam narrare. *Розповідати байку глухому ослу.*

Unus multorum. *Один з багатьох* [пересічний чоловік].

Ut pictura poesis. *Поезія - той же живопис.*

Ut vivas, igitur vigila. *Щоб жити, будь насторожі*

Utile dulci miscere. *Поєднувати приємне з корисним.*

Verba et voces (praetereaue nihil). *Слова і голоси (і більш нічого)* [порожні слова].

Vertere in fumum et cinerum. *Перетворити в дим і попіл.*

Vinum verba ministrat. *Вино розв'язує мову.*

Virtus post nummos. *Доброчесність після грошей* [сила і слава багатства слухняні].

Virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus invidi. *Ненавидимо чесноту наявну, із заздрістю шукаємо зниклу з очей* [що маємо - не бережемо, втративши - плачемо].

Vis consilii experts mole ruit sua. *Сила, позбавлена розуму, гине сама собою.*

Vitia amicae amatorem decipiunt. *Недоліки подруги вислизують від уваги закоханого.*

Vitiis nemo sine nascitur. *Ніхто не родиться без вад.*

Переведіть наступні вирази Горація на латинську мову:

О наслідувачі, рабське стадо! Бажаючи уникнути однієї біди, дурні потрапляють в протилежну. Відрадно і почесно померти за батьківщину. Війни матерям ненависні. Двічі повторене подобається. Добродішність батьків - велике придане. Досвідчений остерігається. За збільшенням багатства слідує турбота. Казка мовиться про тебе. Людина завжди незадоволена своєю долею, вважаючи щасливими інших. Ніхто не родиться без вад. Підливати масла в піч. Поєднувати приємне з корисним. Сила, позбавлена розуму, гине сама собою. Спорудив пам'ятник довговічніше бронзи. Ті, які їдуть за море, міняють лише небо, а не душу. Часто гострий і влучний жарт краще і вірніше вирішує важливі справи, ніж суворі і різкі слова. Щастя не змінює природу людини.

*Exegi monumentum aere perennius.
Спорудив пам'ятник довговічніше бронзи.
(Горацій)*

Тема 3.

- Граматичні категорії дієслова.
- Неособові форми дієслова.
- Основні форми дієслова. Дієслівні основи. Дієвідміни.
- Система часів і неособових форм латинського дієслова.
- *Infinitivus praesentis activi* (невизначена форма теперішнього часу активного стану).
- *Praesens indicativi activi* (теперішній час дійсного способу дійсного стану) дієслів I - IV дієвідмін.
- Марк Порцій Катон Старший (Marcus Porcius Cato).
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Марціала.

I. Граматика

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА

Латинське дієслово (*verbum*) характеризується наступними категоріями:

1. Час (*tempus*): теперішній (*praesens*); минулий час недоконаного виду (*imperfectum*); минулий час доконаного виду (*perfectum*); давноминулий (*plusquamperfectum*); майбутній перший (*futurum I primum*); майбутній другий (*futurum II secundum*).
  2. Спосіб (*modus*): дійсний (*indicativus*); умовний (*conjunctivus*); наказовий (*imperativus*).
  3. Стан (*genus*): дійсний (*activum*); пасивний (*passivum*).
  4. Особа (*persōna*): перша (*prima*); друга (*secunda*); третя (*tertia*).
  5. Число (*numerus*): одинина (*singulāris*); множина (*plurālis*).
  6. Дієвідміна (*conjugatio*): перша (*prima*); друга (*secunda*); третя (*tertia*); четверта (*quarta*).
- Деякі форми дієслова мають категорію роду і відмінка.

НЕОСОБОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Крім особових форм (що відмінюються) в систему латинського дієслова входять неособові форми, у яких відсутня категорія особи:

- 1) *infinitivus* (неозначена форма); *gerundium* (герундій, віддієслівний іменник); *supinum* (супін);
- 2) віддієслівні прикметники: *participium* (дієприкметник); *gerundivum* (герундів).

ОСНОВНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА. ДІЄСЛІВНІ ОСНОВИ. ДІЄВІДМІНИ

Латинське дієслово має чотири основні форми, які наводяться в словнику:

- 1) *praesens indicativi activi*, 1 особа *singulāris* (теперішній час дійсного способу дійсного стану, 1 особа однини);
- 2) *perfectum indicativi activi*, 1 особа *singulāris* (минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану, 1 особа однини);
- 3) *supinum I* (супін I-й);
- 4) *infinitivus praesentis activi* (невизначена форма теперішнього часу активного стану).

Приклади:

amo, amāvi, amātum, amāre любити
video, vidi, visum, vidēre бачити
scribo, scripi, scriptum, scribēre писати
statuo, statui, statūtum, statuēre ставити
capio, ceci, cactum, capēre брати
audio, audīvi, audītum, audīre слухати

Основні форми необхідні для визначення трьох дієслівних основ, від яких утворюються форми латинського дієслова:

- 1) основа *inflectum*. Визначається по першій основній формі шляхом заміни закінчення *-o* на *-ā* (в 1-й дієвідміні) і відкидання закінчення *-o* (у 2, 3, 4-й дієвідмінах): *amā-, vidē-, scrib-, statu-, capī-, audī-*

2) основа **perfectum**. Визначається по другій основній формі шляхом відкидання закінчення **-i**: **amāv-, vid-, scrips-, statu-, cep-, audīv-**

3) основа **supīnum**. Визначається по третій основній формі шляхом відкидання закінчення **-um**: **amāt-, vis-, script-, statūt-, capt-, audīt-**

Деякі дієслова можуть не мати другої або третьої основної форми. Так, дієслово **sum**, дієслова, похідні від **sum**, деякі інші дієслова не мають третьої основної форми: **sum, fui, -, esse**

Залежно від звуку, на який закінчується основа **infectum**, правильні дієслова поділяються на чотири дієвідміни:

1	-ā
2	-ē
3а	приголосний, -u
3б	-ī
4	-ī

Практично відмінювання дієслова визначається по звуку, на який закінчується основа **infectum**, і кінцевого елементу четвертої основної форми:

1	-ā	-āre
2	-ē	-ēre
3а	приголосний, -u	-ēre
3б	-ī	-ēre
4	-ī	-īre

I дієвідміна: amo (основа amā-), amāvi, amātum, amāre

II дієвідміна: video, vidi, visum, vidēre

IIIa дієвідміна: scribo, scripi, scriptum, scribēre;
statuo, statui, statūtum, statuēre

III дієвідміна: capio, cepi, captum, capēre

IV дієвідміна: audio, audīvi, audītum, audīre

СИСТЕМА ЧАСІВ І НЕОСОБОВИХ ФОРМ ЛАТИНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Залежно від основи, від якої утворюються дієслівні часи і неособисті форми, вони діляться на три групи.

1. Система **infectum** (утворюються від основи **infectum**):

Особові форми	Неособові форми
praesens activi/passivi imperfectum activi/passivi futurum I activi/passivi conjugatio periphrastica passiva	participium praesentis activi gerundium gerundivum infinitivus praesentis conjugatio periphrastica passiva

2. Система **perfectum** дійсного стану (утворюється від основи **perfectum**):

Особові форми	Неособові форми
perfectum activi plusquamperfectum activi futurum II activi	infinitivus perfecti activi

3. Система **perfectum** пасивного стану (утворюється від основи **supīnum**):

Особові форми	Неособові форми
perfectum passivi plusquamperfectum passivi futurum II passivi conjugatio periphrastica activa	participium perfecti passivi participium futuri activi infinitivus perfecti passivi infinitivus futuri supinum I, II

INFINITIVUS PRAESENTIS ACTIVI (НЕВИЗНАЧЕНА ФОРМА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ АКТИВНОГО СТАНУ)

Утворюється шляхом додавання до основи **infectum** суфіксів **-re** (1, 2, 4-а дієвідміна) або **-ēre** (3-я дієвідміна).

У дієслів 3б дієвідміни кінцевий голосний основи **-ī** випадає.

1	2	3а	3б	4
amo любити	video бачити	scribo писати	capio брати	audio слухати
amā-re	vidē-re	scrib-ēre	capēre	audī-re

PRAESENS INDICATIVI ACTIVI (ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЙНОГО СПОСОБУ ДІЙНОГО СТАНУ) ДІЄСЛІВ I - IV ДІЄВІДМІН

Відповідає на питання «що робить?» та перекладається теперішнім часом.

Утворюється шляхом додавання до основи *infectum* особистих закінчень активного стану.

Особисті закінчення асїві (дійсного стану)

		sg.		pl.
1	я	-o	mi	-mus
2	ти	-s	vi	-tis
3	він / вона	-t	они	-nt

У дієслів 1-ї дієвідміни в 1 sg. закінчення **-o** поглинає кінцевий голосний основи **-ā**.

У дієслів 3б і 4-ї дієвідмін в 3 pl. між основою і закінченням з'являється з'єднувальний голосний **-u-**.

		1	2	3б	4	
sg.	1	я	amo	vide-o	capi-o	audi-o
	2	ти	ama-s	vide-s	capi-s	audi-s
	3	він / вона	ama-t	vide-t	capi-t	audi-t
pl.	1	ми	amā-mus	vidē-mus	capi-mus	audi-mus
	2	ви	amā-tis	vidē-tis	capi-tis	audi-tis
	3	вони	ama-nt	vide-nt	capi-u-nt	audi-u-nt

Відмінювання дієслів 3а дієвідміни утворюється шляхом додавання до основи *infectum* сполучних голосних і особових закінчень активного стану.

Сполучні голосні використовуються в залежності від звуку, перед яким стоять:

ī перед **m, s, t**

u перед **n**

ē перед **r**

Перед голосним з'єднувальний голосний не використовується.

	1	scrib-o	писать	statu-o	ставить
sg.	2	scrib-i-s		statu-i-s	
	3	scrib-i-t		statu-i-t	
pl.	1	scrib-ī-mus		statu-ī-mus	
	2	scrib-ī-tis		statu-ī-tis	
	3	scrib-u-nt		statu-u-nt	

Завдання

1) Перекладіть на рідну мову наступні лінгвістичні терміни: actīvum, conjugatio; conjunctīvus; futūrum I (primum); futūrum II (secundum); genus; gerundium; gerundīvum; imperatīvus; imperfectum; indicatīvus; infinitīvus; modus; numerus; participium; passīvum; perfectum; persona; plurālis; plusquamperfectum; praesens; prima; quarta; secunda; singulāris; supīnum; tempus; tertia.

2) Визначте за формою інфінітива тип відмінювання дієслів amāre, audīre, clamāre, condēre, credēre, debēre, dicēre, docēre, ducēre, errāre, habēre, legēre, laudāre, mittēre, movēre, parāre, scribēre, sentīre, tenēre, servīre, vidēre, vincēre.

3) За формою 1-ї особи однини утворіть інфінітив наступних дієслів; перекладіть їх на рідну мову.

1 дієвідміна: clamo, do, erro, numēro, amo, accūso;

2 дієвідміна: habeo, moveo, teneo, debeo, doceo;

3 дієвідміна: mitto, scribo, ago, cedo, credo, duco; lego, vinco, condo, dico;

4 дієвідміна: sentio, servio, audio, finio.

4) Провідмінійте у теперішньому часі дійсного способу активного стану (*praesens indicatīvi actīvi*) такі дієслова, перекладіть їх на рідну мову: ornāre, clamāre, labōrāre, laudāre, monstrāre, narrāre.

5) Визначте особу дієслів, дієвідміну, перекладіть на рідну мову; утворіть словникову форму (1 особа однини): dic-ī-mus, sunt, ama-s, scrib-u-nt, nega-t, habē-tis, mitt-i-t, audī-mus.

6) *Визначте дієвідміну та основу praesentis verbi:*

absolve, ěre – виправдовувати	capio, ěre – брати, захоплювати
cio, ěre – знати	condemno, āre – засуджувати
credo, ěre – вірити	deleo, ěre – руйнувати
divido, ěre – розділяти	erro, āre – помилятися
interrogo, āre – питати	invenio, ěre – знаходити
libero, āre – звільняти	munio, ěre – укріплювати
nescio, ěre – не знати	occupo, āre – займати
quaero, ěre – шукати	respondeo, ěre – відповідати
sedeo, ěre – сидіти	sentio, ěre – відчувати
terreo, ěre – залякувати	video, ěre – дивитися

7) *Провідмініайте дієслова в praesens indicatīvi actīvi:*

ago, ěre – робити, діяти	consulo, ěre – радитися
impero, āre – панувати	iubeo, ěre – наказувати
noto, āre – зазначати	punio, ěre – карати
reperio, ěre – знаходити	struo, ěre – будувати

8) *Прочитайте речення. Для іменників вкажіть словникові форми і визначте граматичну форму (відміну, число, відмінок). Для дієслів вкажіть першу і четверту основні форми, визначте особу і число. Перекладіть речення.*

a) Ad amīcas saepe venīre debes. Agricōla semper multum labōrat. Agricōlae arant terram, nautae navīgant. Agricōlae terram colunt. Ambulāmus in silvā. Amīca epistūlam scribit et Juliae mittit. Amīcae fabūlam legunt. Bene discēre debēmus. Bene laborāre debētis. Bene legēre et scribēre debes. Copiae insūlam irruunt. Culpam negas. Diāna sagittas habet. Discipūlae audiunt, quod magistrae dicunt. Dum vivīmus, laborāre debēmus. Etiam bestia memoriam habet. Fabūla puellae placet. Fabūlam amīcis narrāmus.

b) Fabūlas poētārum libenter legīmus. Filia epistūlam legit. Fortūna regit vitam, non sapientia. Honeste vivit. In Graecia et in Italia vides statuas Minervae et Diānae. Incōlae Graeciae ab insūla ad insūlam navigāre debent. Incōlae Siciliae agricōlae et nautae sunt. Incōlae terrae natūram scientiis supērant. Incōlae terrae silvas amant. Juste judicāre

debētis. Laborare debēmus. Luna saepe figūram littērae C habet. Luna et stellae noctu terram illustrant. Magistra puellis fabūlam narrat. Minerva est dea pugnārum et item littēras amat.

c) Minerva hastā pugnat. Natūram superāre debēmus. Nautae in insūlam veniunt. Nautae navīgant, agricōlae terram arant. Nautae vivunt in insulā. Neque copiam, neque inopiam minuit avaritiam. Nihil audīmus. Non semper bene labōrat. Non semper lunam videmus: umbra terrae interdum obscurat lunam. Nunquam male labōro. Patriam amāmus et defendīmus. Patriam amāre et defendēre debēmus. Poētae fabūlas narrant. Pro patriā pugnāmus. Promittis ad cenam venīre et non venis. Puella jam littēris studet. Puellae bene scribunt.

9) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Alea jacta est. Жереб кинуто; прийнято безповоротне рішення (Юлій Цезар)

Amat victoria curam (Катулл). Перемога любить старання (Катулл)

Amicitia vitam ornat. Дружба прикрашає життя

Aquila non captat muscas. Орел не ловить мух.

Aquilam volare doces. Орла літати вчиш.

Bis dat, qui cito dat. Удвічі дає той, хто дає швидко.

Cum tacent, clamant (Cicero). Коли вони мовчать, вони кричать (Cicero).

Dum docēmus, discīmus. Поки вчимо, ми самі вчимося.

Finis coronat opus. Кінець - справі вінець.

Haud semper errat fama. Не завжди чутка помиляється.

Ibi bene, ubi patria. Там добре, де батьківщина.

Natura nihil facit frustra. Природа нічого не робить даремно.

Natura nihil sine causa gignit. Природа нічого не робить без причини.

Nihil semper floret. Ніщо не цвіте нескінченно.

Non magister ad discipulum, sed discipulus ad magistrum venire debet.

Не вчитель до учнів, але учні до вчителя мають приходити.

Non scholae, sed vitae discimus. Вчимося не для школи, а для життя.

Quis aut in victoria, aut in fuga copias numerat? Хто рахує війська для перемоги або у втечі?

Quod licet Jovi, non licet bovi. Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бичу. (За стародавнім міфом, Юпітер в образі бика викрав дочку фінікійського царя Агенора Європу).

Quod nocet, docet. Що шкодить, то вчить.

Si taces, consentis. Якщо мовчиш, погоджуєшся.

8) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Удвічі дає той, хто дає швидко. Дружба прикрашає життя. Якщо мовчиш, погоджуєшся. Коли вони мовчать, вони кричать (Cicero). Кінець - справі вінець. Хто рахує війська для перемоги або у втечі? Не завжди чутка помиляється. Чи не для школи, а для життя вчимося. Не вчитель до учнів, але учні до вчителя мають приходити. Ніщо не цвіте нескінченно. Орел не ловить мух. Орла літати вчиш. Перемога любить старання (Катулл). Поки вчимо, ми самі вчимося. Природа нічого не робить без причини. Природа нічого не робить даремно. Там добре, де батьківщина. Що шкодить, то вчить. Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бику.

Нові слова

agricola, ae m землероб
ambulo, avi, atum, are 1 гуляти
amo, amavi, amatum, amare 1 любити
aro, avi, atum, are 1 орати
audio, audivi, auditum, audire слухати
avaritia, ae f жадібність
bene добре
bis двічі
capio, ceci, cactum, capere 3 брати
cena, ae f обід
ceno, avi, atum, are 1 обідати
clamo, avi, atum, are 1 кричати, вигукувати, кликати, оголошувати
colo, colui, cultum, ere 3 обробляти, почитати
condo, didi, ditum 3 споруджувати, будувати; засновувати; складати, писати
copia, ae f безліч, достаток, запас, кількість, pl.: військо
credo, credidi, creditum, ere 3 вірити
culpa, ae f вина
cur чому
debeo, debui, debitum, ere 2 бути належним, повинним
defendo, fendi, fensum, ere 3 захищати

dico, dixi, dictum, ere 3 говорити, називати
disco, didici, -, ere 3 вчитися
discipula, ae f учениця
doceo, docui, doctum, ere 2 навчати, вчити, пояснювати
duco, duxi, ductum, ere 3 вести, вважати
dum поки
ego я
epistula, ae f лист
erro, avi, atum, are 1 помилятися, блукати, мандрувати
etiam навіть
fabula, ae f розповідь, казка, байка
figura, ae f фігура
fortuna, ae f удача, доля, майно
gloria, ae f слава
habeo, habui, habitum, ere 2 мати, тримати, вважати; pass. вважатися
hasta, ae f спис
illustro, avi, atum, are 1 висвітлювати, прославляти
incola, ae m, f житель, мешканка
inopia, ae f недолік, бідність
insula, ae f острів
interdico, dixi, dictum, ere 3 забороняти, наказувати
interdictum, i n заборона
interdiu днем
interdum іноді
irruo, rui, -, ere 3 вриватися, спрямовуватися
ita так
item так само, також, теж
jam вже
judico, avi, atum, are 1 судити, вирішувати, вважати
justus, a, um справедливий, законний
laboro, avi, atum, are 1 працювати, трудитися
laudo, avi, atum, are 1 хвалити
lego, legi, lectum, ere 3 читати, збирати
libenter охоче
littera, ae f буква; pl.: наука, література, лист, писемність
male погано
memoria, ae f пам'ять; **memoria tenere** пам'ятати
minuo, minui, minutum, ere 3 зменшувати, скорочувати

mitto, misi, missum, ēre 3 посилати, відправляти, пускати
monstro, āvi, ātum, āre 1 показувати
moveo, movi, motum, ēre 2 приводити в рух, хвилювати, спонукати
multum багато, дуже, сильно
narro, āvi, ātum, āre 1 розповідати
natūra, ae f природа
nauta, ae m моряк
navigo, āvi, ātum, āre 1 плавати на кораблі
navis, is f корабель; **navis longa** військовий корабель
nego, āvi, ātum, āre 1 заперечувати, відмовляти
neque і не; **neque ..., neque** і не ..., і не
nihil ніщо
noctu вночі
nunquam ніколи
obsūro, āvi, ātum, āre 1 затемнювати, затьмарювати, приховувати
orno, āvi, ātum, āre 1 прикрашати, оснащувати, забезпечувати
paro, āvi, ātum, āre 1 готувати (ся), купувати, влаштовувати
patria, ae f батьківщина, вітчизна
placeo, cui, cītum, ēre 2 подобатися; **placet** (impers.) завгодно, бажано
placo, āvi, ātum, āre 1 подобатися
praebeo, prae bui, prae bītum, ēre 2 давати, надавати
probo, āvi, ātum, āre 1 відчувати, схвалювати, визнавати, доводити
promitto, mīsi, missum, ēre 3 відпускати, обіцяти
puella, ae f дівчинка
quaero, quaesīvi, quaesītum, ēre 3 шукати, домагатися, питати, купувати
quantum скільки
quis, quid хто, що; хто-небудь, що-небудь
rego, rexi, rectum, ēre 3 царювати, правити
reperio, pēri, pertum, 4 знаходити, винаходити
rosa, ae f троянда
saepe часто
sagitta, ae f стріла
sapientia, ae f мудрість
Scaevōla, ae m Сцевола
scio, īvi, ītum 4 знати, вміти
scribo, scripi, scriptum, scribēre 3 писати
semper завжди
sententia, ae f думка, рішення

sentio, sensi, sensum 4 відчувати; думати, розуміти
servio, īvi, ītum, īre 4 служити, підкорятися, бути рабом
si 1. союз: якщо (б); 2. питання. частка: чи
statua, ae f статуя
statuo, statui, statūtum, statuēre ставити
supēro, āvi, ātum, āre 1 перевершувати, долати, перемагати
tantum тільки, стільки
timeo, timui, -, ēre 2 боятися
umbra, ae f тінь
ut 1. + **ind.** як, як тільки, так як; 2. + **conjct.** щоб, так що, хоча
valeo, valui, -, ēre 2 мати силу (значення), бути здоровим, сильним
vēnio, vēni, ventum, 4 приходити, прибувати
via, ae f дорога
video, vidi, visum, vidēre 2 бачити
vinco, vici, victum, ēre 3 перемагати, перевершувати, викривати
vivo, vixi, victum, ēre 3 жити

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

МАРК ПОРЦІЙ КАТОН СТАРШИЙ (MARCUS PORCIUS CATO)

Найбільш відомим з древніх римських ораторів був, без сумніву, *Марк Порцій Катон Старший (Marcus Porcius Cato; 234 - 149 р.р. до н.е.)*. - політик і письменник, відомий як новатор римської літератури і борець проти пороків і розкоші.

Він взагалі був першим великим римським письменником-прозаїком, якому була властива енциклопедична широта інтересів; першим істориком, який писав латинською мовою, автором праць з медицини, сільського господарства, військовій справі, юриспруденції. Йому приписують твір на моральну тему, збірник висловів за грецьким зразком, перше в римській літературі керівництво з ораторського мистецтва, численні листи.

Катон був однією з найбільш видатних фігур як в історії римської літератури, так і в історії Римської держави. Квестор³, претор⁴, консул⁵ і цензор⁶, він був не тільки яскравим державним діячем, а й талановитим полководцем. Маючи гострий і ясний розум, широку освіченість, добре практичне знання життя, рідкісну непідкупність, він найбільш повно втілював в собі ту саму «*summa virtus*»⁷ справді римської натури, без яких, за поняттями древніх, не могло бути справжнього державного мужа і громадського діяча. Консерватор за складом розуму і характеру, він був проти будь-яких нововведень, закликаючи слідувати стародавньої простоті і дотримуватися чистоти моралі.

Катон завоював популярність публічними виступами, в яких викривав засилля аристократії і загальний занепад моралі. Він провів радикальні реформи, що обмежили витрати римлян на предмети розкоші і оздоровили державний бюджет. Надалі продовжував відстоювати свої погляди, виступаючи в сенаті і на форумі, але став більше часу приділяти літературній діяльності. Катон часто виступав з промовами в сенаті, на форумі і в судах, судячи з різних приводів політиків-нобілів. У римській історії було чимало «нових людей», які першими в роду піднесли до консульства. Катон пішов в наступ на аристократію. Іншою мішенню Катона стали нові вади, які проникали в оточення римської аристократії.

Повернувшись з фронтів Другої Пунічної війни і зайнявшись політичною діяльністю, Катон почав складати промови для публічних виступів і одним з перших в Римі став їх публікувати. Цицерон знав про 150 промов Катона, але до наших днів збереглися

³ *Квєстор* (лат. quaestor, від лат. quaerere - букв. «розпитувати», «розслідувати») - один з римських ординарних магістратів, який наглядав за фінансовими справами держави та її армії.

⁴ *Претор* (лат. praetor, від лат. praefere - йти попереду, очолювати) - державна посада в Давньому Римі.

⁵ *Консул* (лат. consul) - вищий виборний магістрат в Давньому Римі.

⁶ *Цензор* (лат. censor, від лат. censere - «оцінювати») у Давньому Римі - посадовець, що здійснював головним чином проведення цензу (періодичний перепис громадян з оцінкою їх майна з метою розділення цих громадян на соціально-політичні, військові та податкові розряди).

⁷ *Summa virtus* - поєднання кращих якостей.

невеликі фрагменти приблизно 80 з них. В античну епоху знали також і листи Марка Катона.

Згодом Катон познайомився з багатьма грецькими творами на різні теми і під їх впливом створив кілька серйозних творів, основними з яких є:

1) «Землеробство» (в оригіналі - «Про сільське господарство», або *De agri cultura*; рідше *De re rustica*) - збірник порад з управління сільськогосподарським маєтком. Праця збереглася до наших днів, і це найраніший з відомих прозових творів на латинській мові;

2) «Начала» (*Origines*) - історія Риму і Італії; перший прозовий твір цього жанру на латинській мові, з якого збереглися фрагменти;

3) твір енциклопедичного характеру для сина. Точну назву невідомо, умовно позначається як «До сина» (*Ad filium*) або «До сина Марка» (*Ad Marcum filium*).

«Землеробство», або «Про сільське господарство» (*De agri cultura*) - список з 162 рад і рекомендацій з управління господарством сільського маєтку. Твір, що зберегся цілком, є вкрай неоднорідним за структурою. Хоча Катон у вступі каже насамперед про моральні переваги праці фермера, багато практичних рекомендацій націлені на збільшення доходів і мінімізацію витрат. Катон нерідко повторює поради різними словами двічі, а одну з рекомендацій - чотири рази. Катон склав і відому «шкалу прибутковості» різних видів сільського господарства.

«Начала». У творі «Начала» (*Origines*) в семи книгах Катон виклав історію Риму від заснування міста до середини II століття до н. е. Ця праця була написана Марком вже в зрілому віці. Твір закінчувався описом подій 156 року до н. е.; немає єдиної думки про час його складання і публікації. У цьому творі Катон переніс свої політичні погляди на історію. Він засуджував звичай сучасників, а від неминучого засилля імен аристократів на сторінках своєї історії Катон позбувся радикально: він не називав імен посадових осіб і полководців. У той же час, велика увага приділялася союзникам Риму в Італії. Ці особливості дозволяють сучасним дослідникам говорити про розуміння Катonom народу як творця історії.

«Начала» дійшли до наших днів лише в невеликих уривках, але і вони зазвичай збереглися у вигляді переказу.

Всі свої твори Катон писав латиною, хоча мовою культури і науки в Середземномор'ї (і навіть в південній Італії) була грецька.

Стиль творів Катона помітно відрізняється від латини золотого століття і більш пізніх творів. Марк користувався різною лексикою і стилем в залежності від жанру (публічний виступ, історія, поради по сільському господарству). Промови Катона характеризувалися легкістю, витонченістю, використанням різних виразних засобів; вони рясніли влучними висловами. В античну епоху Катона вважали попередником Марка Тулія Цицерона в ораторському мистецтві.

Стиль «*Origines*», судячи за збереженими фрагментами, вельми уривчастий. Втім, в історичній прозі Катона зустрічаються окремі поетичні елементи. Твір характеризується великою кількістю застарілих слів (архаїзмів), які частіше використовуються з урочистими цілями. Катон часом використовує архаїчну практику подвоєння голосних, застосовує кілька синонімів посліпль, вводить в оповідання формули з релігійного та юридичного побуту. Окремі висловлювання носять «простонародний» характер; не поодинокими були гри слів і афористичні висловлювання.

Мова «*De agri cultura*» найменш однородна. Введення до твору ретельно оброблене, а окремі поради написані сухою і зрозумілою мовою. Речення зазвичай короткі, а дієслова, як правило, використовуються в наказовому способі майбутнього часу, як в римських законах: «*поклади собі за правило наступне ...*» (*sic in animo habeto*), «*жертву, щоб воли були здорові, приноси так...*» (*votum pro bubus, uti valeant, sic facito*). Речення зазвичай короткі: «*Завести хороший порядок. Дотримуватися свят. Чужого в руки не брати, своє охороняти ретельно*» (*Disciplina bona utatur. Feriae servantur. Alieno manum abstineat, sua servet diligenter*).

Для нащадків Катон був відомий як яскрава особистість, борець проти розкоші і пороків, втілення староримських чеснот, а його творам була уготована більш складна доля. Речі Катона, записані і опубліковані ним самим, зберігалися протягом античної епохи, але шанувальник Катона Цицерон скаржився, що їх знають недостатньо.

Його ораторські прийоми далеко не прості; він мав таке мистецтво аргументації - результат обдарованості і римської ораторської традиції. Катон, безсумнівно, був наділений природним ораторським талантом, проте наука в його формуванні також зіграла свою роль. Основою його красномовства була латинська традиція, але він жив в пору широкого проникнення грецької культури в усі сфери римського життя, і яке б не було його суб'єктивне ставлення до греків, вплив їх культури, зокрема ораторської, не могло обійти його стороною.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Марк Порцій Катон Старший?
2. Дайте коротку характеристику літературній творчості Катона.
3. Дайте характеристику Катона як державного діяча в історії Римської держави.
4. Які якості римської натури втілює Катон?
5. Чим він завоював популярність?
6. Які риси притаманні його промовам?
7. Дайте характеристику твору Катона «Землеробство» (*De agri cultura*)
8. Дайте характеристику твору «Начала» (*Origines*) Катона.
9. Що ви знаєте про стиль творів Катона?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

МАРЦІАЛ

Марк Валерій Марціал (Marcus Valerius Martialis, 40 р. - 104 р.) - римський поет-епіграматист, в творчості якого епіграма стала тим, що ми зараз розуміємо під цим літературним терміном.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Марціала:

Bonus vir semper tiro (est). Порядна людина завжди простак [хорошу людину легко провести].

Candidior puella cysno. Дівчина біліше лебедя.

Cedo majori. Поступаюся старшому по чину.

Cineri gloria sera venit. Слава, яка приходить до того, хто став уже прахом [запізніла слава].

Dantur opes nullis nunc nisi divitibus. Багатства даються тільки багатим [гроші до грошей].

Fortiter ille facit, qui miser esse potest. Мужній той, хто з гідністю переносить нещастя.

Fortuna multis dat nimis, satis nulli. Доля багатьом дає занадто, досить - нікому.

Hoc est vivere bis, vita posse priore frui. Вміти насолоджуватися прожитим життям - значить жити двічі.

Rape, congere, aufer, posside: relinquendum est. Грабуй, хапай, копальні, володй - все доведеться залишити [на той світ не забереши].

Res est magna tacere. Велика справа - мовчати.

Rumpere invidia. Лопнути від заздрості.

Summum nec metuas diem, nec optes. Не бійся останнього дня, але і не призывай його.

Ut ameris, ama. Люби, щоб тебе любили.

Vero verius. Правдивіше правди.

Перекладіть наступні вирази Марціала на латинську мову:

Багатства даються тільки багатим. Велика справа - мовчати. Вміти насолоджуватися прожитим життям - значить жити двічі. Грабуй, хапай, копальні, володй - все доведеться залишити. Дівчина біліше лебедя. Доля багатьом дає занадто, досить - нікому. Лопнути від заздрості. Люби, щоб тебе любили. Мужній той, хто з гідністю переносить нещастя. Не бійся останнього дня, але і не призывай його. Порядна людина завжди простак. Поступаюся старшому по чину. Правдивіше правди. Слава, яка приходить до того, хто став уже прахом.

Audentem forsque venusque juvat.
Сміливому допомагають і Венера, і щасливий випадок.
(Овідій)

Тема 4.

- II відміна іменників.
- Розквіт ораторського мистецтва в останнє століття республіки.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Овідія.

I. Граматика

II ВІДМИНА ІМЕННИКІВ

До 2-го відміни відносяться іменники чоловічого роду, що мають в ном. sg. закінчення **-us, -er**, і іменники середнього роду, що закінчуються на **-um**. У **gen. sg.** ці іменники мають закінчення **-i** (**pluralia tantum** в **gen. pl.** мають закінчення **-ōrum**).

annus, i m рік; **casus, us m** випадок, випадковість; **populus, i m** народ
ager, agri m поле; **magister, tri, m** учитель; **vir, viri m** чоловік, чоловік
bonum, i n благо; **bellum, i n** війна; **exemplum, i n** приклад

Закінчення відмінків

	sg.		pl.	
	m	n	m	n
nom.	-us, -er	-um	-i	-a
gen.	-i		-ōrum	
dat.	-o		-is	
acc.	-um	= nom.	-os	= nom.
abl.	-o		-is	
voc.	-e	= nom.	= nom.	

Більшість іменників з закінченням **-us** відносяться до чоловічого роду. До жіночого роду (як винятки) належать слова **alvus, i f** живіт,

colus, i f прядка, *humus, i f* ґрунт, *vannus, i f* віялка. До середнього роду належать слова *virus, i n* отрута, вірус, *pelāgus, i n* море, *vulgus, i n* народ.

Нульове закінчення (Ø) в **nom. sg.** мають іменники, які в цій формі закінчуються на **-er, -ir** (*liber, bri* т книга; *vir, viri* т чоловік). Основа таких іменників визначається за формою **gen. sg.** шляхом відкидання відмінникового закінчення.

У деяких словах при зміні в непрямих відмінках голосний **e** зберігається: *puer, ěri* т хлопчик; *gener, ěri* т зять; *socer, ěri* т тесть; *vesper, ěri* т вечір; *libĕri, ōrum* т діти.

У іменників, які в **nom. sg.** закінчуються на **-er**, в словникової формі разом із закінченням **gen. sg.** наводяться дві останні букви основи: *puer, ěri* т хлопчик; *liber, bri* т книга.

Іменники чоловічого роду, що виражають істоту або особу, мають в **nom. sg.** закінчення **-us**, в **voc. sg.** мають закінчення **-e**.

Власні імена на **-ius**, а також іменники *filius, i* т син, *genius, i* т бог-покровитель, в **voc. sg.** являють собою чисту основу на **-i** і зберігають наголос називного відмінка: *Horatius - Horāti, Vergilius - Vergili, filius - fili, genius - geni*.

У слів *deus, i* т бог, *agnus, i* т ягня **voc. sg.** збігається з **nom. sg.**

У іменників середнього роду у всіх відмінах **nom., acc. i voc.** збігаються.

Деякі іменники мають в **gen. pl.** паралельне закінчення **-um**: *nummus, i* т монета, *denarium, i* н денарій, *talentum, i* н талант;

Зразок відміни

	amīcus, i т друг		liber, bri т книга		Verbum, i н слово	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
nom.	amīc-us	amīc-i	liber	libr-i	verb-um	verb-a
gen.	amīc-i	amīc-ōrum	libr-i	libr-ōrum	verb-i	verb-ōrum
dat.	amīc-o	amīc-is	libr-o	libr-is	verb-o	verb-is
acc.	amīc-um	amīc-os	libr-um	libr-os	verb-um	verb-a
abl.	amīc-o	amīc-is	libr-o	libr-is	verb-o	verb-is
voc.	amīc-e	amīc-i	liber	libr-i	verb-um	verb-a

Іменник *deus, i* т бог відміняється наступним чином:

	sg.	pl.
nom.	deus	dei/di/dii
gen.	dei	deōrum/deum
dat.	deo	deis/diis/dis
acc.	deum	deos
abl.	deo	deis/diis/dis
voc.	deus	dei/di/dii

Завдання

- 1) Провідмінійте: *familia mea, vir bonus, forum Romanum*.
- 2) Визначте і перекладіть українською мовою відмінкові форми іменників:

agri, arbītris, amīcos, discipulis, libros, in libris, magistrum, oppidōrum, popūle, templa, verbōrum, virum.

- 3) Назвіть, які слова в українській мові походять від таких латинських слів:

anīmus, i, m – душа; *annus, i, m* – рік; *consilium, ii, n* – рішення, порада; *locus, i, m* – місце; *numĕrus, i, m* – число; *nummus, i, m* – монета; *offīcium, ii, n* – обов'язок; *patrōnus, i, m* – покровитель; *popūlus, i, m* – народ.

- 4) Поясніть походження та значення термінів:

глобальний, дислокація, ініціація, депопуляція, стагнація, пакт.

- 5) Визначте відмінкові форми іменників: *mod-os, mod-um, mod-is; instrument-o, instrument-a, instrument-ōrum; fabŭl-am, fabŭl-as, fabŭl-is; loc-i, loc-os, loc-o.*

- 6) Прочитайте речення. Для іменників вкажіть словникові форми і визначте граматичну форму (відміна, число, відмінок). Для дієслів вкажіть першу і четверту основні форми, визначте основу **infectum**, особу і число. Перекладіть речення.

a) *Agricōla agrum colit. Amīcis auxilio curro. Amicus meus fabŭlam pulchram libĕris narrat. Consilium tuum plenum sapientiae est. Diligentia discipŭlos ornat. Discipŭli magistro epistŭlam scribunt. Discipŭli magistrum audiunt. Femīna in familiā viri sui locum filiae obtinet. Fluvius campos irrīgat.*

b) In mundo ubique vitam videmus. Inimici oppidum oppugnant. Legimus libros poetarum Romae. Magister legit, discipuli audiunt et scribunt. Magistri debent docere discipulos. Magistri discipulos docent. Marcus epistulam amico mittit. Patriam in periculis viri defendere debent. Pueri libros poetarum legunt.

c) Populi Germaniae Mercurium deum colunt. Germani trans Rhenum incolunt. Graeci et Romani non unum deum, sed multos deos colunt. In Graecia et in Italia vides pulchra monumenta Graecorum et Romanorum antiquorum.

7) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Bellum est ante portas. Війна біля воріт.

Elephantum ex musca facis. Слона з мухи робиш.

Eloquentia viris ornamento est. Красномовство - прикраса чоловіків.

Ignorantia non est argumentum. Невігластво не є аргументом.

Inter arma tacent musae. На війні музи мовчать.

Inter bella et pericula non est locus otio. Там, де війна і небезпека, немає місця відпочинку.

Ira initium insaniae est. Гнів - початок безумства.

Justitia - fundamentum regni. Справедливість - основа правління.

Lupus non mordet lupum. Вовк не кусає вовка.

Mala herba cito crescit. Бур'ян швидко зростає.

Manus manum lavat. Рука руку мие.

Medicus curat, natura sanat. Лікар лікує, природа зцілює.

Nemo periculum sine periculo vincit. Ніхто без ризику не переможе небезпеку.

Otium post negotium. Відпочинок після роботи.

Periculum est in mora. Небезпека у зволіканні.

Qui bene discit, libros amat. Хто добре вчиться, любить книги.

Tua cura est, non mea. Твоя турбота, не моя.

Verba volant, scripta manent. Слова відлітають, написане залишається.

Verbum monet, exemplum trahit. Слово хвилює, приклад захоплює.

Vivere est cogitare (Cicero). Жити - це мислити (Цицерон).

5) *Переведіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Війна біля воріт. Вовк не кусає вовка. Лікар лікує, природа зцілює. Гнів - початок безумства. Жити - це мислити. Красномовство - прикраса чоловіків. Хто добре вчиться, любить книги. На війні музи мовчать. Невігластво не аргумент. Ніхто без ризику не переможе небезпеку. Небезпека у зволіканні. Відпочинок після роботи. Там, де війна і небезпека, немає місця відпочинку. Рука руку мие. Слова відлітають, написане залишається. Слово хвилює, приклад захоплює. Слона з мухи робиш. Бур'ян швидко зростає. Справедливість - основа правління. Твоя турбота, не моя.

Нові слова

ager, agri m поле

amicus, i m друг

ante (+ acc.) до, перед

antiquus, a, um древній

argumentum, i n доказ, підстава, довід

auxilior, ātus sum, āri l допомагати

auxilium, i n допомога; pl. допоміжне військо

bellum, i n війна

campus, i m поле, рівнина

cito швидко

consilium, i n рада, план, рішення, нарада; **consilium capere** приймати рішення

cresco, crevi, cretum, ēre 3 рости, посилюватися

cura, ae f турбота, догляд, занепокоєння

curo, āvi, ātum, āre 1 дбати, лікувати

curro, cucurri, cursum, ēre 3 бігти, їздити, плавати, поспішати

deus, i m бог

diligentia, ae f старанність, працьовитість, точність, акуратність, ґрунтовність

discipulus, i m учень

elephantus, i m, f слон

eloquentia, ae f красномовство
 exemplum, i n приклад, зразок
 facio, feci, factum, ěre 3 робити, здійснювати
 familia, ae f сім'я, челядь
 femina, ae f жінка
 fluvius, i m річка
 fundamentum, i n фундамент, підстава
 ignorantia, ae f незнання
 incolō, colui, cultum, ěre 3 жити, жити, населяти
 inimicus, a, um ворожий
 inimicus, i m ворог
 initium, i n початок, вступ
 insania, ae f безумство, божевілья
 inter (+ acc.) між, серед
 ira, ae f гнів
 irrigo, āvi, ātum, āre 1 зрошувати
 iustitia, ae f справедливість
 lavo, lavi, lautum, 1 мити, купатися
 liber, ěra, ěrum вільний
 liber, bri m книга
 magister, tri m учитель, наставник, майстер
 manus, ūs f рука, загін
 Marcus, i m Марк
 medicus, i m лікар
 Mercurius, i m Меркурій, римський бог торгівлі, мандрівників
 meus, a, um мій
 moneo, nui, nītum, ěre 2 нагадувати, умовляти, закликати
 monumentum, i n пам'ятник
 mora, ae f зволікання, затримка, відстрочка
 mordeo, momordi, morsum, ěre 2 кусати, мучити
 mundus, i m світ, всесвіт
 Musa, ae f муза
 musca, ae f муха
 negotium, i n справа, заняття
 nemo ніхто
 obtineo, tinui, tentum, ěre 2 володіти, населяти, досягати, утримувати
 oppidum, i n зміцнення, місто
 oppugno, āvi, ātum, āre 1 осаджувати, нападати

ornamentum, i n спорядження, одяг, наряд, оздоблення, коштовності,
 прикраси, честь, слава
 otium, i n відпочинок, дозвілля
 periculūm, i n небезпека
 periculōsus, a, um небезпечний
 plenus, a, um повний
 porta, ae f ворота
 post (+ acc.) після, за
 puer, ěri m хлопчик, дитина
 pulcher, chra, chrum гарний, прекрасний
 sano, āvi, ātum, āre 1 лікувати, зцілювати, загоювати, припиняти,
 припиняти, втішати, підбадьорювати
 sed а, але
 sine (+ abl.) без
 taceo, tacui, tacitum, ěre 2 мовчати
 traho, traxi, tractum, ěre 3 тягти, тягнути
 trans (+ acc.) за, через
 unus, a, um один
 verbum, i n слово, дієслово
 vir, viri m чоловік, людина

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

РОЗКВІТ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В ОСТАННЄ СТОЛІТТЯ РЕСПУБЛІКИ

Останніє, бунтівне століття республіки дало Риму найблискупіших ораторів: Антонія, Красса, Гортензія і Цицерона. На рубежі двох століть - в останні десятиліття II ст. і на початку I в. до н. е. - в Римі з'явилися, за висловом Цицерона, два «воїстину найбільших оратора» - Антоній (143-187 рр. до н.е.) і Красс (140-191 рр.), у яких «вперше латинське красномовство розкрилося у всьому

своєму багатстві і зрівнялося славою з грецьким». Розквіту красномовства на рубежі двох століть сприяло надзвичайне загострення соціально-політичної боротьби, що вилилося в громадянську війну.

Зовнішні війни, повстання рабів, збройні зіткнення політичних груп, жорстока розправа з противниками, політична безпринципність і повна нерозбірливість у засобах політичних діячів цього часу свідчили про кризу римського політичного устрою, були сумним симптом краху республіки. Таким був історичний фон, на якому римське красномовство досягло свого найвищого розквіту. В цей смутний час воно було одним з найактивніших засобів цієї боротьби. «Кому невідомо, - говорить Тацит, - що корисніше і краще насолоджуватися благами світу, ніж виносити негаразди війни? Проте хороші воїни породжуються війнами, а не світом. Те ж і з красномовством. Бо чим частіше воно, так би мовити, схрещує зброю, чим більше ударів завдає і отримує, чим сильніших супротивників і більш запеклі сутички саме для себе обирає, тим більш піднесеним і соліднішим стає...».

Правда, відома й інша точка зору на це питання – Цицерона, який, навпаки, вважав, що красномовство - супутник світу, союзник дозвілля, тому смуту і війни відображаються на ньому згубно.

Однак і та, і інша позиція цілком зрозумілі: в Таціта, який сумує про занепад красномовства в імператорському Римі, говорить туга по ефективному красномовству часів республіки; в Цицероні, красномовство якого було вигодуване цивільними заворушеннями (але який, в кінцевому рахунку, став жертвою цих смут і народженої ними диктаторської влади), - туга за світом і згодою всіх добромисних, за старими республіканськими ідеалами. При всій відмінності висловлювань Таціта і Цицерона вгадується збіг: і той, і інший бачать згубний вплив на красномовство деспотичної диктаторської влади, яка перешкоджає свободі слова.

Розквіту ораторського мистецтва в останнє століття республіки сприяло також і те, що саме тоді риторична школа остаточно відокремилася від граматичної, яка раніше давала оратору деяку підготовку. Римські риторичні школи, керовані переважно грецькими

риторами, враховували багатий досвід греків і намагалися прищепити своїм учням всі необхідні навички цього, за визначенням Цицерона, найважчого з мистецтв. Риторична школа знала три основні види красномовства, які могли стати в нагоді оратору на практиці: *судове (judicale)*, *дорадче (deliberativum)*, і *показове (demonstrativum)*. Вона вчила складання промови, яка ділилася зазвичай на п'ять основних частин: *вступ (exordium)*, *виклад обставин справи (narratio)*, *приведення доводів на користь своєї точки зору (argumentatio)*, *спростування доводів супротивника (refutatio)* і *висновок (peroratio)*.

В процесі навчання розбиралися типи промов, велика увага приділялася знаходженню, або винаходу аргументів і, особливо, головного з них, на який спиралися всі інші (*inventio*). Майбутніх ораторів вчили застосовувати так звані *загальні місця (loci communes)* і приклади, вчили запам'ятовувати і виголошувати промову: вчили користуватися прикрасами - фігурами думки й мови. Правила підкріплювалися розбором виданих промов грецьких і римських ораторів, широко практикувалися переклад грецьких ораторів на латинську мову і складання невеликих речей - *дорадчих (suasoriae)* і *судових (controversiae)*. Теоретичний курс підкріплювався відвідинами форуму, спілкуванням з яким-небудь видатним оратором з метою засвоєння досвіду. Велика частина ораторів обмежувалася підготовкою такого роду і, в залежності від таланту, в різному ступені процвітала на форумі. Але були й такі, які доповнювали свою чисто риторичну освіту вивченням права, філософії, історії, літератури. Велику роль грали тут також вроджений дар і обставини.

Але все-таки в період найвищого розквіту римського красномовства освіченість оратора виявлялася надійною запорукою його успіху. Не випадково вершиною римського класичного красномовства став Цицерон - оратор не тільки феноменальної обдарованості, а й широкої, різнобічної освіченості. Правда, один з двох ораторів, названих Цицероном «воїстину великими», - Марк Антоній - любив стверджувати, що він збагнув важку ораторську науку не в школі, а на практиці, з малих років старанно відвідуючи

форум і слухаючи знаменитих в його час ораторів. Але Антоній навчався і знав більше, ніж хотів показати. Цицерон, взагалі вважаючи незнання права ганебним для оратора, робить виняток для Антонія і прощає йому цей недолік за «небувалу, неймовірну, божественну силу» його обдарування, запевняючи, що у Антонія було досить розумових засобів, щоб вистояти і без знання права.

Луцій Ліціній Красс ж, навпаки, був відомий як оратор широкої культури, учень греків, у яких навчався риториці, філософії та літератури. Що ж стосується знання права, то Цицерон називає його «найкращим правознавцем серед ораторів». Красс теж виступав переважно в суді, але майже всі його промови, як і мови Антонія, мали політичний відтінок. Цицерон, якому Красс був близький як тип оратора, малює його портрет з особливою любов'ю. Красс опублікував дуже мало речей, Антоній своїх промов не видавав взагалі. Він видав лише маленьку книжку «*Про красномовство*» (*De ratione dicendi*). Основне джерело відомостей про цих ораторів - риторичні трактати Цицерона; він же і головний суддя їх красномовства, на судження якого доводиться покладатися через брак інших джерел.

Отже, римська республіка наближалася до загибелі, а римське красномовство переживало небувалий розквіт.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Яких ораторів періоду останнього сторіччя до нової ери ви знаєте?
2. Які зовнішні чинники на рубежі двох століть сприяли розквіту красномовства? Чому?
3. Що ви знаєте про римські риторичні школи?
4. Які три види красномовства існували у давньому Римі?
5. Що ви можете сказати про процес навчання риториці?
6. Як впливала освіченість оратора на його успіх?
7. Дайте загальну характеристику діяльності Красса та Антонія як ораторів.

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ОВІДІЙ

Публій Овідій Назон (Publius Ovidius Naso, (43 р. до н.е. - 18 р. н.е.) - давньоримський поет. Найбільше відомий як автор поем «Метаморфози» і «Наука кохання», а також елегій - «Любовних елегій» і «Скорботних елегій». Імператором Августом був висланий з Риму в західне Причорномор'я, де провів останні роки життя.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Овідія:

Acceptissima semper munera sunt, auctor quae pretiosa facit. *Найприємніші дари ті, які приносить дорога тобі людина.*

Audentem forsque venusque juvat. *Сміливому допомагають і Венера, і щасливий випадок.*

Audentes deus ipse juvat. *Сміливим сам Бог допомагає.*

Bene qui latuit, bene vixit. *Щасливо прожив життя той, хто жив непомітно.*

Caelum pice nigrius. *Небо смоли чорніше [пропаща справа].*

Carmina morte carnet. *Вірші не вмирають [рукописи не горять].*

Carmina proveniunt animo deducta sereno. *Пісні співаються, коли на душі ясно.*

Clivo sudamus in imo. *Потіємо перед стрімкою стіною [зайти в глухий кут].*

Conscia mens recti fama mendacia ridet. *Чиста совість сміється над помилковими чутками.*

Cum moriar, medium solvar et inter opus. *Я хочу, щоб смерть застала мене за роботою.*

Dat census honores. *Почесті приносять доходи [по заслугах і шанують].*

Dubius fortunae orbis. *Ненадійне колесо долі [доля мінлива].*

Dum vires annique sinunt, tolerate labores. *Поки дозволяють сили і роки, трудиться.*

Dura tamen molli saxa cavantur aqua. *Навіть і тверді скелі видовбуються м'якою водою [крапля камінь точить].*

Est deus in nobis. *Є в нас бог.*

Exitus acta probat. Кінцевим успіхом виправдовується справа.

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant. Молоком і нектаром течуть річки [молочні ріки, кисільні береги].

Fortior in fulva novus est luctator arena. Новий босць на жовтій арені сильніше.

Fortuna malignum opponit nostris insidiosa pedem. Заздрісна доля підставляє нам злу ногу.

Fortuna miserrima tuta est. Нещаслива доля безпечна [нещасному втрачати нічого].

Fronde in silvis non cernere. Не бачити зелені в лісі [за дерев не бачити лісу].

Fundere arenas in litus. Сипати пісок на берег [займатися марною справою]

Gaudia principium nostri sunt saepe doloris. Радість часто є початком нашого лиха.

Habent parvae commoda magna morae. Невелике терпіння дає великі вигоди.

Hectorem quis nosset, felix si Troja fuisset? Хто знав би Гектора, якби Троя була щасливою?

Heu, quam difficile est crimen non prodere vultu. На жаль, важко не видати особою свою провину [на злодієві шапка горить].

Jam veniet tacito tarda senecta pede. Уже підходить повільна старість тихою стопою.

Jamque opus exegi, quod nec jovis ira nec ignis nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas. Вже закінчив твір, який не зможе знищити ні гнів, ні вогонь, ні меч Юпітера, ні спустошуюча старість.

Nitinur in vetitum semper, cupimusque negata. Ми завжди прагнемо до забороненого і бажаємо недозволеного. (Овідій, «Любовні елегії»)

Omnia mutantur, nihil interit. Все змінюється, ніщо не зникає [думка Піфагора про переселення душ].

Optima prima fere manibus rapiuntur avaris. Усе найкраще викрадається жадібними руками смерті.

Os homini sublime dedit. Людині дано обличчя, звернене вгору [людина наділена властивістю прагнути до вищого].

Quod latet, ignotum est, ignoti nulla cupido. Що приховано - то невідомо, а до невідомого - ніякого бажання [чого не знаю, по тому не сумую].

Saepe tacens vocem verbaque vultus habet. Часто особа мовчазного має і голос, і слова.

Sponte sua, sine lege. Добровільно, за власним бажанням.

Supremum vale. Останнє «вибач».

Tempus edax rerum. Всепоглинаючий час. (Овідій, «Метаморфози»)

Tranquillas etiam naufragus horret aquas. Потерпілий і тихої води боїться. (Овідій, «Послання з Понта»)

Ut amēris, amabilis esto. Щоб тебе любили, будь гідний любові (Овідій з поеми «Мистецтво любові».).

Ut desint vires tamen est laudanda voluntas. Нехай не вистачає сил, але бажання все ж похвально.

Ut frangilis glacies interit ira mora. Як крихкий лід, гнів проходить, якщо перечекати [в гніві не поспішай].

Verba dare in ventos (ventis). Говорити на вітер [витрачати слова даремно].

Vicinum pecus grandius uber habet. У сусідній корови вим'я здається більшим.

Переведіть наступні вирази Овідія на латинську мову:

Вірші не вмирають. Все змінюється, ніщо не зникає. Всепоглинаючий час. Говорити на вітер. Кінцевим успіхом виправдовується справа. Людині дано обличчя, звернене вгору. Ми завжди прагнемо до забороненого і бажаємо недозволеного. Найприємніші дари ті, які приносить дорога тобі людина. Невелике терпіння дає великі вигоди. Ненадійне колесо долі. Нехай не вистачає сил, але бажання все ж похвально. Поки дозволяють сили і роки, трудиться. Почесті приносять доходи. Сміливим сам Бог допомагає. Чиста совість сміється над помилковими чутками. Щоб тебе любили, будь гідний.

*Carmina morte carnet.
Вірші не вмирають.
(Овідій)*

Тема 5.

- Граматичні категорії прикметників.
- Прикметники 1-2-ї відміни.
- Присвійні займенники (*pronomina possessiva*).
- Марк Антоній Оратор (Marcus Antonius Orator).
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Петронія.

I. Граматика

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПРИКМЕТНИКІВ

Латинський прикметник (*nomen adjectivum*) має наступні граматичні категорії:

1. Рід (*genus*): чоловічий *masculinum* (m); жіночий *femininum* (f); середній *neutrum* (n). Прикметник узгоджується в роді з іменником, до якого належить.

2. Число (*numerus*): однина *singularis* (sg.); множина *pluralis* (pl.). Прикметник узгоджується в числі з іменником, до якого належить. Прикметники, вжиті у множині середнього роду без іменника, перекладаються прикметником середнього роду однини в значенні відстороненого іменника: *multa (nom. pl. n)* багато.

3. Відмінок (*casus*): називний *nominativus*; родовий *genetivus*; давальний *dativus*; знахідний *accusativus*; орудний *ablativus*; кличний *vocativus*. Прикметник узгоджується у відмінку з іменником, до якого належить.

4. Ступінь порівняння (*gradus comparationis*): позитивна ступінь (*gradus positivus*); порівняльна ступінь (*gradus comparativus*); найвищий ступінь (*gradus superlativus*).

5. Відміна (*declinatio*): у позитивній ступені латинський прикметник може відноситися до 1-3 відміни. Залежно від приналежності до відміни прикметники діляться на дві групи: прикметники 1-2-ї відміни; прикметники 3-ї відміни.

ПРИКМЕТНИКИ 1-2-Ї ВІДМІНИ

Ці прикметники в *nom.sg.* мають закінчення:

- форма чоловічого роду: **-us** або **-o** (нульове закінчення мають прикметники, які в цій формі закінчуються на **-er**); *bonus* хороший, *liber* вільний, *niger* чорний

- форма жіночого роду: **-a**; *bona*, *libera*, *nigra*

- форма середнього роду: **-um**; *bonum*, *liberum*, *nigrum*

Форма чоловічого роду відмінюється як іменники чоловічого і середнього роду 2-ої відміни, форма жіночого роду - як іменники 1-ої відміни.

Словникова форма прикметників 1-2-ї відміни

У словникову форму прикметників 1-2-ї відміни входить:

1. Форма *nom. sg.* чоловічого роду.

2. Закінчення *gen. sg.* жіночого та середнього родів. Для прикметників, що закінчуються в чоловічому роді на **-er**, перед закінченнями зазвичай вказуються дві останні букви основи.

Голосний *e* зберігається в основі наступних прикметників: *liber, era, erum* вільний, *miser, era, erum* нещасний, *asper, era, erum* шорсткий, грубий, *tener, era, erum* ніжний; у прикметників на **-fer** (*pestifer, era, erum* який приносить загибель); у прикметників на **-ger** (*armiger, era, erum* той, що несе зброю).

Закінчення відмінків

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	us / o	a	um	i	ae	a
gen.	i	ae	i	orum	arum	orum
dat.	o	ae	o	is	is	is
acc.	um	am	= nom.	os	as	= nom.
abl.	o	a	o	is	is	is
voc.	e /= nom.	= nom.	= nom.	= nom.	= nom.	= nom.

Зразок відмінювання

bonus, a, um хороший, добрий, порядний

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	bon-us	bon-a	bon-um	bon-i	bon-ae	bon-a
gen.	bon-i	bon-ae	bon-i	bon-ōrum	bon-ārum	Bon-ōrum
dat.	bon-o	bon-ae	bon-o	bon-is	bon-is	bon-is
acc.	bon-um	bon-am	bon-um	bon-os	bon-as	bon-a
abl.	bon-o	bon-ā	bon-o	bon-is	bon-is	bon-is
voc.	bon-e	bon-a	bon-um	bon-i	bon-ae	bon-a

niger, gra, grum чорний

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	niger	nigr-a	nigr-um	nigr-i	nigr-ae	nigr-a
gen.	nigr-i	nigr-ae	nigr-i	nigr-ōrum	nigr-ārum	nigr-ōrum
dat.	nigr-o	nigr-ae	nigr-o	nigr-is	nigr-is	nigr-is
acc.	nigr-um	nigr-am	nigr-um	nigr-os	nigr-as	nigr-a
abl.	nigr-o	nigr-ā	nigr-o	nigr-is	nigr-is	nigr-is
voc.	niger	nigr-a	nigr-um	nigr-i	nigr-ae	nigr-a

ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA POSSESSIVA)

meus, -a, -um мій, моя, моє

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	me-us	me-a	me-um	me-i	me-ae	me-a
gen.	me-i	me-ae	me-i	me-ōrum	me-ārum	me-ōrum
dat.	me-o	me-ae	me-o	me-is	me-is	me-is
acc.	me-um	me-am	me-um	me-os	me-as	me-a
abl.	me-o	me-ā	me-o	me-is	me-is	me-is
voc.	mi	me-a	me-um	me-i	me-ae	me-a

tuus, -a, -um твій, твоя, твоє

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	tu-us	tu-a	tu-um	tu-i	tu-ae	tu-a
gen.	tu-i	tu-ae	tu-i	tu-ōrum	tu-ārum	tu-ōrum
dat.	tu-o	tu-ae	tu-o	tu-is	tu-is	tu-is
acc.	tu-um	tu-am	tu-um	tu-os	tu-as	tu-a
abl.	tu-o	tu-ā	tu-o	tu-is	tu-is	tu-is
voc.	tu-e	tu-a	tu-um	tu-i	tu-ae	tu-a

suus, -a, -um свій, своя, своє

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	su-us	su-a	su-um	su-i	su-ae	su-a
gen.	su-i	su-ae	su-i	su-ōrum	su-ārum	su-ōrum
dat.	su-o	su-ae	su-o	su-is	su-is	su-is
acc.	su-um	su-am	su-um	su-os	su-as	su-a
abl.	su-o	su-ā	su-o	su-is	su-is	su-is
voc.	su-e	su-a	su-um	su-i	su-ae	su-a

Займенник **suus** свій відноситься тільки до 3-ї особи:**librum meum lego** - я читаю свою (= мою) книгу**librum tuum legis** - ти читаєш свою (= твою) книгу**librum suum legit** - він читає свою книгу**noster, tra, trum** наш, наша, наше

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	noster	nostr-a	nostr-um	nostr-i	nostr-ae	nostr-a
gen.	nostr-i	nostr-ae	nostr-i	nostr-ōrum	nostr-ārum	nostr-ōrum
dat.	nostr-o	nostr-ae	nostr-o	nostr-is	nostr-is	nostr-is
acc.	nostr-um	nostr-am	nostr-um	nostr-os	nostr-as	nostr-a
abl.	nostr-o	nostr-ā	nostr-o	nostr-is	nostr-is	nostr-is
voc.	noster	nostr-a	nostr-um	nostr-i	nostr-ae	nostr-a

vester, tra, trum ваш, ваша, ваше

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	vester	vestr-a	vestr-um	vestr-i	vestr-ae	vestr-a
gen.	vestr-i	vestr-ae	vestr-i	vestr-ōrum	vestr-ārum	vestr-ōrum
dat.	vestr-o	vestr-ae	vestr-o	vestr-is	vestr-is	vestr-is
acc.	vestr-um	vestr-am	vestr-um	vestr-os	vestr-as	vestr-a
abl.	vestr-o	vestr-ā	vestr-o	vestr-is	vestr-is	vestr-is
voc.	vester	vestr-a	vestr-um	vestr-i	vestr-ae	vestr-a

Присвійні займенники відмінюються за зразком прикметників 1-2-ої відміни.

Завдання

1) Узгодити прикметники з іменниками, перекласти словосполучення українською мовою:

decretum, i n (novus, a, um); lingua, ae f (Latīnus, a, um); toga, ae f (albus, a, um); templum, i n (antiquus, a, um); vir, viri m (iustus, a, um); collēga, ae m (bonus, a, um); popūlus, i m (liber, a, um); poēta, ae m (Romānus, a, um).

2) Провідмініайте словосполучення:

bellum iustum – справедлива війна, vir liber – вільний чоловік, nauta Romānus – римський моряк, victoria Romāna – римська перемога.

3) Перекладіть словосполучення українською мовою:

Bella domestica, linguae Latinae, oppidum antiquum, poētis claris, templum Romānum, togam albam, populorum antiquorum, viro iusto.

4) Прочитайте речення. Для іменників вкажіть словникові форми і визначте граматичну форму (рід, число, відміна, відмінок). Для дієслів вкажіть першу і четверту основні форми, визначте основу infectum, особу і число. Перекладіть речення.

a) Amīci vestri bene labōrant. Bonam filiam habet. Cavēte falsos amīcos. De linguā stultā veniunt incommōda multa. De mortuis aut bene, aut nihil. Fabūlae et mythi antīqui vitam domesticam, urbānam et rusticam populorum antiquorum monstrant. Fortūna dea super oculos fasciam habet, unde proverbium: “Fortūna caeca est”. Honēsta vita beāta est. Jucunda est vita in patria.

b) Littērae varias formas habent. Mala herba cito crescit. Memoria bona est bonum magnum. Multa oppīda muri firmi cingunt. Multos libros habeo. Nautae boni ventum non timent. Proverbia Latīna saepe vitam incolārum antiquārum illustrant. Qui multos amīcos habet, magnas divitias habet. Romāni in pugnā multos inimīcos occīdunt.

5) Провідмініайте: *lingua latīna* латинська мова; *patria nostra* наша батьківщина; *persōna grata* бажане особа.

6) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Amīcus Plato, set magis amica veritas. Платон мені друг, але істина - ще більший друг (Аристотель).

Aurea mediocritas. Золота середина. [Формула практичної моралі, одне з основних положень життєвої філософії Горація, що знайшла вираження в його ліриці].

Cogito, ergo sum (Cartesius). Думаю, отже, існую (Декарт).

Cum eximīa laude. З особливою похвалою (формула диплома з відзнакою).

De mortūis aut bene, aut nihil. Про мертвих або добре, або нічого.

Dura lex, sed lex. Закон суворий, але це закон.

Epistōla non erubēscit. Папір не червоніє (Цицерон).

Errāre humānum est. Помилятися властиво людині.

Homo homīni lupus est. Людина людині вовк (Плавт).

Homo locum ornat, non homīnem locus. Людина прикрашає місце, а не місце людину.

Homo novus. Нова людина [незнатна людина, яка недавно досягла високого становища].

In vivo. На живому організмі [про біологічний дослід].

Loco citāto (l. c.). У згаданому місці.

Malum nullum est sine aliquo bono. Немає лиха без добра (Пліній Старший).

Persōna grata. Бажане особа. (В міжнародному праві - дипломат, який користується довірою уряду країни, в якій він знаходиться).

Persōna non grata. Небажана особа. (В міжнародному праві - дипломат, що втратив довіру уряду тієї країни, в якій він знаходиться).

Plenus venter non studet libenter. Повний живіт неохоче вчиться [сита черево до навчання глухо].

Repetitio est mater studiorum. Повторення - мати навчання.

Tabūla rasa. Чиста дошка.

Terra incognita. Невідома земля.

7) Перекладіть на латинську мову:

Папір не червоніє (Цицерон). У згаданому місці. Бажане особа. Помилятися властиво людині. Закон суворий, але це закон. Золота середина. На живому організмі. Небажана особа. Невідома земля. Немає лиха без добра. Нова людина. Про мертвих або добре, або нічого. Платон мені друг, але істина - ще більший друг. Повний живіт неохоче вчиться. З особливою похвалою. Людина прикрашає місце, а не місце людину. Людина людині вовк. Чиста дошка. Повторення - мати навчання. Думаю, отже, існую (Декарт).

Нові слова

beātus, a, um щасливий, блаженний
bonus, a, um хороший, добрий, порядний
caecus, a, um сліпий
cingo, cinxi, cinctum, ěre 3 оточувати, оперізувати, обвивати
divitiae, ārum f, pl. t. багатство
domesticus, a, um домашній, місцевий
falsus, a, um брехливий, неістинний
fascia, ae f пов'язка
firmo, āvi, ātum, āre 1 зміцнювати
firmus, a, um міцний, міцний
forma, ae f форма, вид, краса
formo, āvi, ātum, āre 1 формувати, утворювати, розвивати, виховувати
incommōdum, i n незручність, неприємність
jucundus, a, um приємний
lingua, ae f мова
magnus, a, um великий
multo набагато
multum багато, дуже, сильно
murus, i m стіна
mythos, i f сказання, миф
ocūlus, i m око
proverbium, i n прислів'я
Romānus, a, um римський
Romānus, i m римлянин
rusticus, a, um сільський
stultus, a, um дурний
super (+ acc.) над, вище. понад
unde звідки
urbānus, a, um міської, освічений, культурний
varius, a, um різний, різноманітний
ventus, i m вітер

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

МАРК АНТОНІЙ ОРАТОР (MARCUS ANTONIUS ORATOR)

Марк Антоній Оратор (лат. Marcus Antonius Orator, 143 - 87 роки до н. е.) - давньоримський політик і оратор, консул, цензор. Вів боротьбу з піратами Східного Середземномор'я і створив базу для нової римської провінції Кілікія. Першим зі свого роду досяг консульства, завдяки чому його нащадки займали чільне становище в Римі I століття до н. е. Так, онук Марка Антонія став одним з тріумвірів⁸ і фактичним правителем Риму.

Антоній був найпомітнішим оратором своєї епохи (поряд з Луцієм Ліцинієм Крассом). Він брав участь в ряді гучних судових процесів, в тому числі і політичних. У 90-і роки, в ході громадянської війни, Антоній став жертвою терору.

Цицерон не шкодує фарб, розкриваючи різні сторони ораторського таланту Антонія: «Ніщо не випадало від уваги Антонія: кожному доводу він умів знайти таке місце, де він мав більше сили і приносив більше користі. Як полководець розставляє свою кінноту, піхоту і легкоозброєні війська, так він розміщував свої доводи в найвигідніші для них розділи промови. У нього була чудова пам'ять: неможливо було підозрювати, що промова його обдумана заздалегідь, здавалося, він завжди приступає до мови невідповідним, але, насправді, він був підготовлений так добре, що самі судді здавалися захопленими його промовою зненацька і не могли триматися наготові. Вибір слів не відрізнявся у нього витонченістю. Не те, щоб він говорив неправильно, але його промові бракувало тієї ретельності, в якій найбільше позначається словесна майстерність оратора».

Пізнання Антонія в юриспруденції були скромними; проте завдяки своєму безперечного таланту і активної практичної діяльності він зміг

⁸ **Тріумвір** (лат. triumvir) - в Давньому Римі учасник тріумвірату.

Тріумвірат (лат. triumviratus) - альянс між трьома практично однаковими могутніми політичними чи військовими лідерами; зазвичай тріумвірати існували нетривалий період, до часу досягнення певної мети.

стати одним з двох найбільш видатних ораторів епохи поряд з Луцієм Крассом. Згідно Цицерону, «у них вперше латинське красномовство розкрилося у всьому своєму багатстві і зрівнялося славою з грецьким».

Відповідно до характеристики Цицерона, Антоній був розважливим оратором, головною сильною якістю якого було вміння блискучо знаходити прийоми, найбільш вигідні для конкретного моменту.

Цицерон, коротко підсумовуючи гідності красномовства Антонія, повторює: «Антоній вмів знайти, що сказати, з чого почати, як все розташувати, впевнено зберігав це у пам'яті, проте краще всього йому вдавалося проголошення». Цицерон устами самого Антонія пояснює, яким чином він домагається саме того враження на слухачів і суддів, якого хоче: «Неможливо викликати у слухача ні скорботи, ні ненависті, ні неприязні, ні страху, ні сліз співчуття, якщо всі ці почуття, які оратор прагне викликати у судді, не будуть виражені або, краще сказати, випалені на його власному обличчі».

Всі роз'яснення Антонія з трактату «Про оратора» свідчать про те, що природа ораторського мистецтва, особливо в частині, що стосується виголошення промови, вірніше її виконання як акторської: «... я ніколи не пробував викликати у суддів своїм словом скорботу, або співчуття, або неприязнь, або ненависть без того, щоб самому не хвилюватися тими самими почуттями, які я хотів їм вселити». «І хай не здається незвичайним і дивним, що людина стільки разів відчуває гнів, скорботу, всілякі душевні рухи, та ще в чужих справах: така вже сама сила тих думок і тих предметів, які належить розвинути і розробити в промові так, що немає навіть потреби в удаваннях і брехні. Промова, якою оратор прагне порушити інших, за своєю природою збуджує його самого навіть більше, ніж будь-якого з слухачів», тобто справжній оратор, щоб справити потрібне враження і викликати у аудиторії потрібні йому почуття, повинен, як хороший актор, перейнятися ними сам. Цю здатність мав далеко не кожен оратор; Антоній же був наділений нею в надлишку: він, як ніхто, вмів використовувати модуляції голосу, міміку, жест. Найсильнішою стороною його красномовства були патетичні прийоми, гра голосом, численні і різноманітні жести. Може бути, тому Цицерон вважає, що його ораторська манера більше підходила для суду, ніж для народних зборів, де в проголошенні промови були потрібні велика вибагливість і стриманість.

Використовуючи свою унікальну пам'ять, він вимовляв тільки ретельно продумані мови з розрахованим ефектом, причому робив це так, що виступ здавався експромтом. Антоній менше, ніж Красс, дбав про витонченість своєї промови: головною його метою був вплив на слухачів. Для її досягнення він дуже ефектно використовував невербальні засоби, в першу чергу жести, як ніби «рухи у нього висловлювали не слова, а думки». Найвідомішим прикладом такого роду є епізод процесу Манія Аквілі, коли Антоній несподівано для всіх розірвав одяг на грудях обвинуваченого, щоб показати шрами від ран; промову Оратор вимовляв «з такою напругою, що навіть коліном торкався землі». Завдяки цим якостям Антоній був найбільш затребуваним оратором свого часу в суді.

Розуміючи слабкі сторони свого красномовства, Антоній не записував свої промови і взагалі був проти їх публікації; сам він «казав, що він не записав жодної зі своїх промов, щоб в разі потреби йому було легше відмовитися від власних слів». Все, що він написав («ненавмисно і навіть проти волі»), - це невеликий твір *«Про красномовство» (De ratione dicendi)*, який пізніше був втрачений.

У Антонія і у виборі слів (де він прагнув не стільки до принади, скільки до переконливості), і в їх розташуванні, і в побудові періоду не було нічого, що суперечило б розуму і науці; а в прикрасах і оборотах думки - тим більше. Якщо Антоній у всьому був великий, то в проголошенні промови він був недосяжний. У проголошенні ми розрізняємо рухи тіла і голос; так ось, рухи тіла у нього висловлювали не слова, а думки - руки, плечі, груди, ноги, поза, хода і всякий його рух були в повній згоді з його промовами і думками; голос у нього був трохи глухуватий від природи - однак і ця вада для нього одного звернулася на благо, так як при наріканнях в його голосі чулися зворушливі нотки, так само здатні і вселити довіру, і викликати співчуття. Його приклад підтверджує істину слів, сказаних Демосфеном, який на питання, що він вважає першим в красномовстві, відповів: «вимова»; на питання, що є другим, відповів то ж саме; і на питання, що є третім, знову відповів те саме.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Марк Антоній Оратор?
2. Як характеризував Цицерон творчість Антонія?
3. Яка головна сильна якість була притаманна ораторському мистецтву Антонія?
4. Що казав Антоній про природу ораторського мистецтва?
5. Які засоби використовував Антоній у промовях?
6. Який твір написав Антоній?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ПЕТРОНІЙ

Петроній Арбімп (Petronius Arbiter; 14 р. н.е. - 66 р. н.е.) - автор давньоримського роману «Сатирикон».

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Петронія:

Ab acisa et acu. Від нитки до голки [розмовляючи про одне, про інше].

Amor etiam deos tangit. Любов ранить навіть богів.

Asinus in tegulis. Осел на даху [про що-небудь безглузде].

Aurum pro luto habere. Золота, як гною, мати [грошей - кури не клюють].

Capillos liberos non habet. Волос вільних від боргів немає [по вуха в боргах].

Cave canem. Стережись собаки [будь обережний, уважний; стережися ворога, будь він хоч з мурашки].

Corcillum est, quod homines facit, cetera quisquilla omnia. Тільки серце робить людину людиною, все інше - дурниці.

Dei pedes lanatos habent. Ноги богів обмотані шерстю [помста богів підкрадається непомітно]

Homines sumus, non dei. Ми люди, а не боги [наші можливості не безмежні].

Homo non trium cauneorum. Людина не варта трьох фіг [гроша ламаного не варто].

Lac gallinaceum. Пташине молоко [про недосяжне].

Librum ab oculo legere. Читати з листа [вільно].

Mundus universus exercet histrioniam. Весь світ займається лицедійством.

Omnium quidem rerum primordia sunt dura. Будь-який початок важкий.

Raras fecit mixturas cum sapientia forma. Краса рідко поєднується з мудрістю.

Risu dissolvit ilia. Зі сміху живіт надригати.

Supra nos fortuna negotia curat. Минаючи нас, доля вершить справи.

Taurum tollet, qui vitulum sustulerit. Бика вкраде той, хто теляти стягне [хто вкрав яйце, той вкраде і курку]

Timere fidem oculorum. Боятися повірити власним очам.

Tu viperam sub ala nutricas. Ти вигодував змію на грудях.

Ubique dulce est, ibi et acidum invenies. Усюди, де є солодке, знайдеши і кисле.

Venire alicui sub dentem. Попастися комусь на зуб.

Viperam sub ala nutricare. Відіграти змію під крилом.

Vulpes uda. Мокра лисиця [мокра курка].

Переведіть наступні вирази Петронія на латинську мову:

Боятися повірити власним очам. Будь-який початок важкий. Весь світ займається лицедійством. Відіграти змію під крилом. Краса рідко поєднується з мудрістю. Любов ранить навіть богів. Ми люди, а не боги. Минаючи нас, доля вершить справи. Попастися комусь на зуб. Пташине молоко. Тільки серце робить людину людиною, все інше - дурниці.

*Dum vires anniquae sinunt, tolerate labores.
Поки дозволяють сили і роки, працюйте.
(Овідій)*

Тема 6.

- **Pronomina personalia.**
- **Зворотний займенник (pronomen reflexivum).**
- **Imperativus praesentis activi (наказовий спосіб теперішнього часу активного стану).**
- **Вживання частки -que.**
- **Латинські школи риторики.**
- **Афоризми, цитати, крилаті вислови: Публій Сір.**

I. Граматика

PRONOMINA PERSONALIA. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

	1 особа		2 особа	
	sg.	pl.	sg.	pl.
nom.	ego я	nos ми	tu ти	vos ви
gen.	mei	nostri/nostrum	tui	vestri/vestrum
dat.	mihi	nobis	tibi	vobis
acc.	me	nos	te	vos
abl.	me	nobis	te	vobis

1. Особистого займенника 3-ї особи в латинській мові немає. Його функцію виконують вказівні займенники.

2. Форми **gen.pl. nostri, vestri** переводяться як "нас", "вас", форми **nostrum, vestrum** - "з нас", "з вас" (**genetivus partitivus**).

3. Прийменник **cum** вживається з особовими займенниками разом і пишеться після них: **mecum** зі мною, **tecum** з тобою, **nobiscum** з нами, **vobiscum** з вами.

ЗВОРОТНІЙ ЗАЙМЕННИК (PRONOMEN REFLEXIVUM)

sui собі

	sg. / pl.
nom.	--
gen.	sui
dat.	sibi
acc.	se (sese)
abl.	se (sese)

Зворотній займенник вживається тільки для позначення 3 особи. Для позначення 1-ї і 2-ї особи вживаються особові займенники.

2. Прийменник **cum** вживається з зворотнім займенником разом і пишеться після нього: **secum** з собою.

IMPERATIVUS PRAESENTIS ACTIVI (НАКАЗОВИЙ СПОСІБ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ АКТИВНОГО СТАНУ)

Утворюється шляхом додавання до основи **infectum** особових закінчень наказового способу теперішнього часу активного стану. **Imperativus praesentis activi** має 2 sg./pl.

У 2 sg. дієслова 1, 2, 4 дієвідмін мають нульове закінчення (тобто форма **imperativus praesentis activi** збігається з основою **infectum**), дієслова 3a дієвідміни мають закінчення **-e**, у дієслів 3б дієвідміни кінцевий голосний основи **infectum -i** переходить в **-e**.

У 2 pl. дієслова 1, 2, 3б, 4 дієвідмін мають закінчення **-te**, а у дієслів 3a дієвідміни до основи **infectum** додається з'єднувальний голосний **-i** і закінчення **-te**.

		1	2	3a	3б	4
		amo любити	video бачити	scribo писати	capio брати	audio слухати
sg.	2	amā	vidē	scrib-e	cap-e	audi
pl.	2	amā-te	vidē-te	scrib-i-te	cap-i-te	audi-te

Imperativus praesentis activi однини деяких дієслів закінчується на приголосний звук:

duco вести - duc
dico говорити - dic
facio робити - fac
fēro нести - fer

Imperatīvus praesentis дієслова **sum, esse - es** будь (2 sg.), **este** будьте (2 pl.).

Заборона виражається аналітичної формою: поєднанням наказового способу дієслова **noli** *не хотіти* і невизначеної форми теперішнього часу вихідного дієслова:

2 sg.: noli + infinitīvus praesentis
2 pl.: nolite + infinitīvus praesentis

noli(te) amāre не люби(ть)
noli(te) vidēre не дивись(дивитесь)
noli(te) scribēre не пиши(ть)
noli(te) audīre не слухай(те)

ВЖИВАННЯ ЧАСТКИ **-QUE**

Частка **-que** пишеться разом зі словом і вживається постпозитивно (приєднується до кінця слова). За значенням ця частка еквівалентна сполучнику **et** i:

Magistra discipulā**que** = magistra **et** discipūla (вчителька і учениця)

Завдання

1) Поставте речення в усіх особах однини і множини:

Omnia mea mecum porto.

2) Запишіть речення в множині:

Is dicit, ego audio. Ego scribo, tu legis. Ego condemno, tu absolvis.
 Ut te habes? Sanus sum.

3) Визначить, від яких займенників походять форми:

me, tui, nostrum, vobiscum, sui, tibi, meo, nobis, se.

4) Пояснить походження та значення слів: егоїзм, нострифікація, альтернативний, гуманізм, тотальний.

5) Прочитайте речення; для іменників вкажіть словникову форму і визначте граматичну форму (відміну, число, відмінок). Для дієслів вкажіть першу і четверту основні форми, позначте особу і число; перекладіть речення:

- Amīcas opērā et gratiā juvāte! Amīcos semper in memoriā tenēte. Arbītri non possunt injuste judicāre. Audī, scribe, lege! Audīte multa, dicīte pauca! Bene audīte! Bene discīte! Causam dic. Credīte mihi; semper vobis credo. Demonstrā viam puellae! Mecum legīte, mecum scribīte! Noli dicēre, quod nescis! Noli me tangere!

- Noli nocēre! Noli tacēre, si dicēre debes! Nolīte dicēre, si nescītis! Nolīte nocēre natūrae! Salvē, amīca! Salvēte, amīcae! Scribe et lege! Servī sapientiae et littēris, non famae et divitiis! Si amīcus meus es, tui amīci mei sunt. Tacē, si debes tacēre! Tacēre non possum. Veniam rogā!

6) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Ad verbum. Дослівно.

Alter ego. Інший я, другий (е) я.

Aut disce, aut discēde! Або вчися, або йди!

Cantus cygneus. Лебедина пісня [«Подібно до того як лебіді, отримавши від Апполона (якому вони присвячені), дар пророцтва, передбачають, яким даром буде для них смерть, вмирають з співом і з радістю, - так само повинні робити всі добрі і мудрі»]. (Цицерон, «Тускуланські бесіди»).

Carpe diem. Лови день; користуйся кожним днем (Горацій).

Circulus vitiōsus. Порочне коло.

Citius, altius, fortius! Швидше, вище, сильніше! (Олімпійський девіз)

Conditio sine qua non. Умова, без якої немає [сенсу] (обов'язкова умова).

Divide et impērā! Розділяй і володарюй! [Принцип римської завоювницької політики, сприйнятий наступними завоювниками].

Festīnā lente! Поспішай повільно! (Роби все не поспішаючи) [Одна із звичайних приказок імператора Августа (63 р. до н.е. - 14 р. н.е.)].

Fortūnae noli credēre! Не вір удачі!

Fac simile. Зроби подібне. [Точна копія].

Gaudeāmus igitur. Отже, будемо веселитися!

Memēto mori. Пам'ятай про смерть.

Nosce te ipsum. Пізнай самого себе (латинський переклад грецького напису на фронтоні храму Аполлона в Дельфах).

Salus populi suprēma lex. Благо народу - вищий закон (Цицерон).

Sapienti sat. Розумному досить; розумний зрозуміє з півслова (Плавт, Теренцій).

Scio me nihil scire. Я знаю, що нічого не знаю (Сократ).

Si vis pacem, para bellum. Якщо хочеш миру, готуйся до війни (Вегетій).

Verte! Переверни! (Дивись на звороті)

7) Перекладіть на латинську мову:

Обов'язкова умова. Благо народу - вищий закон (Цицерон). Швидше, вище, сильніше! (Олімпійський девіз). Друге я. Дослівно. Якщо хочеш миру, готуйся до війни. Або вчися, або йди! Отже, будемо веселитися! Лебедина пісня. Лови день! Не вір удачі! Переверни! Пізнай самого себе. Пам'ятай про смерть. Порочне коло. Розділяй і володарюй! Розумному досить (розумний зрозуміє з півслова). Поспішай повільно! Я знаю, що нічого не знаю (Сократ).

Нові слова

causā (+ gen.) за, через, заради
causa, ae f причина, справа (судове)
demonstro, āvi, ātum, āre 1 показувати
fama, ae f чутка, репутація, слух, слава
gratiā (+ gen.) через, для, заради
gratia, ae f милість, подяка; **gratiam agere** дякувати
injuste несправедливо
injustus, a, um несправедливий, незаконний
juvo, juvi, jutum, 1 (+ асс.) допомагати
nescio, īvi, ītum, īre 4 не знати
noceo, nocui, nocitum, ēre 2 шкодити
opēra, ae f справа, зусилля, діяльність; **opēram dare** намагатися, піклуватися
paucus, a, um малий, немногий
possum, potui, -, posse могли, бути в змозі
rogo, āvi, ātum, āre 1 питати, просити
salveo, -, -, ēre 2 бути здоровим, добре відчувати себе
salvo, āvi, ātum, āre 1 рятувати
tango, tetigī, tactum, ēre 3 відчувати, заволодівати, захоплювати, зачіпати, зворушити, згадувати, переживати, торкатися, хвилювати
teneo, tenui, tentum, ēre 2 тримати, утримувати, володіти

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ЛАТИНСЬКІ ШКОЛИ РИТОРИКИ

Самий систематичний і відносно простий трактат, який найкраще представляє шкільну риторику в тому вигляді, в якому вона викладалася в республіканському Римі – це т. зв. «Риторика для Гереннія». Вона відображає традиції латинської риторики і містить в собі відгомони сучасних їй ідей латинських риторів. Це була спроба популяризувати риторику і пристосувати її до римських потреб навчання на латинській мові, відмовившись від деяких складнощів грецької теорії і використовуючи ілюстрації з римської історії і літератури. У трактат чітко відчувається грецький вплив: римляни продовжували використовувати грецьку риторику науку.

«Риторика для Гереннія» (лат. *Rhetoricon ad Herennium*) у 4 книгах, присвячених Гереннію - анонімний давньоримський твір, що відноситься приблизно до 86-82 років до н. е. Раніше авторство часто приписувалося Цицерону, проте ця точка зору в значній мірі відкинута наукою. Твір являє собою виклад загальновідомих частин риторики; є найстарішим відомим латинським написанням з риторики подібного рівня. Короткий вступ до I книзі «Риторики» представляє собою тип прямого введення - автор відразу приступає до справи, формулюючи мету роботи і підкреслюючи її практичний характер. Він повідомляє, що присвячує свій трактат якомусь Гереннію, який побажав вивчити мистецтво риторики, і проголошує свій намір писати тільки по суті, залишивши осторонь матеріал, який не належить до справи. Він засуджує пусте марнославство греків, які люблять наводити філософські міркування для того, щоб показати, що вони нібито багато знають, а зовсім не для того, що вони необхідні. Він наголошує на необхідності застосування на практиці правил, які він буде викладати, і зауважує, що пише це керівництво не як інші, заради слави, а для заохочення Гереннія. Після рекомендацій для вступу автор дає роз'яснення щодо **narratio** - розповіді про обставини справи. Суть порад щодо цієї частини мови полягає в тому, що в **narratio** не обов'язково викладати точні факти, головне в ньому - правдоподібність і ясність. Якщо факти правдиві, все

одно повинні дотримуватися правила правдоподібності, так як правда не завжди переконлива. Якщо факти помилкові, цих правил повинні дотримуватися тим більше.

Робота містить перший відомий опис так званого методу *loci* (мнемонічної техніки). У творі сформульовані три можливих стилі усної риторики і шість етапів аргументування. У тексті роботи неодноразово цитуються різні грецькі оратори, проте міститься і безліч посилань до римських ораторів.

Виклад відрізняється самостійністю, стислістю (автор перш за все має на увазі практичні потреби) і ясністю, що досягається міткою термінологією і вдало підібраними прикладами. Особистість автора, так само як і того Гая Гереннія, якому він присвятив свою працю, невідомі. Спочатку твір приписувався Цицерону, так як він має багато спільного з його твором «*De inventione*»; але, цілком ймовірно, Цицерон і автор «Риторики» мали лише загальне грецьке джерело, що виникло в родосській школі красномовства. Вперше авторство Цицерона стали оскаржувати в кінці XV століття.

«Риторика ...» неодноразово переписувалася від руки (а згодом передруковувалася) в Середньовіччі і в епоху Відродження, явля собою базовий підручник риторики; до наших днів дійшло близько 100 середньовічних рукописів цього твору. Один з відомих списків твору - Corbiensis (IX-X століття) - був виданий в Німеччині у 1894 р.

При всьому тому головне в «Риторичі» - її явна тенденційність, відверто римський дух. Латинські прихильності автора і визначають основний колорит «Риторики». Вони ж народжують припущення, що «Риторика» - продукт школи латинського ратора.

Риторичу в республіканському Римі викладали греки і на грецькій мові. Викладання по-латині вперше в Римі почалося в самому початку I ст. до н. е. Це була свого роду реакція демократичних верств римського суспільства проти грецької освіти, доступної лише багатим і знатним. Латинські ратори вчили риторичі по-латині, без використання грецької мови і на прикладах з недавньої римської історії і з історії римського красномовства, вільно чи мимоволі відображаючи політичну боротьбу в Римі. Латинські школи мали успіх у римської публіки (відомо, що Цицерон в юності дуже шкодував, що його не пустили в таку школу).

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Дайте стислу характеристику трактату «Риторика для Гереннія».
2. Коли складено цей твір?
3. Про що йдеться у вступ до I книги «Риторики»?
4. Що таке *narratio*? У чому полягає її суть?
5. Кому приписували авторство «Риторики»?
6. Як вкладали риторичу латинські ратори?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ПУБЛІЙ СІР

Публілій Сір (Публій Сір) (Publilius або Publius Syrus) - римський поет епохи Цезаря й Августа. Походив з Сирії (звідки і прізвище Syrus - сирієць); в Римі з'явився в якості раба, згодом отримав свободу і розігрував свої драматичні твори по різних містах Італії, з великим успіхом. Особливо цінувалися його міми завдяки тому, що були пересипані повчальними висловами. З цих творів вже в I ст. н.е. був складений збірник приказок або сентенцій.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Публія Сіра:

Ab altero (alio) exspectes, alteri quod feceris. Жди від іншого того, що ти сам йому зробив.

Avarum irritat, non satiat pecunia. Скупість гроші дратують, а не насичують.

Avarus animus nullo satiatur lucro. Скуповуючи, душа не насичується ніяким багатством.

Avarus ipse miseriae causa est suae. Скупий сам причина свого нещастя.
Avarus, nisi cum moritur, nihil rectum facit. Скупий нічого корисного не робить, хіба тільки коли вмирає.

Beneficia plura recipit, qui scit reddere. Той, хто вміє дякувати, отримує ще більше.

Beneficium accipere libertatem est vendere. Прийняти послугу - значить продати свободу.

Benevoli concunctio animi maxima est cognatio. Найбільша близькість - спорідненість доброзичливій душі.

Bis vincit, qui se vincit in victoria. Двічі перемагає той, хто, здобувши перемогу, перемагає і себе.

Blanditia, non imperio fit dulcis venus. Любов можна здобути ласкою, а не силою.

Bona fama divitias est potior. Добра слава ніж велике багатство.

Bona opinio hominum tutior pecunia est. Хороша думка людей надійніше грошей.

Bonis nocet, qui malis parcit. Хто поганих людей щадить, той хорошим шкодить.

Brevis ipsa vita, sed in malis fit longior. Саме життя коротке, але в бідах здається довгою.

Cave ne quidquam incipias, quod post poeniteat. Уникай робити те, в чому після довелося б покаятися.

Cavendi nulla est dimittenda occasio. Слід бути обережним в будь-якому випадку.

Citius venit periculum, cum contemnitur. Небезпека приходить швидше, якщо нею нехтувати.

Consilio melius vinces, quam iracundia. Розважливістю можна перемогти швидше, ніж гнівом.

Contumeliam nec ingenuus fert, nec fortis facit. Чесна людина не терпить образи, а мужня не заподіює її.

Cotidie est deterior posterior dies. Завжди наступний день гірше минулого.

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Зростає любов до грошей у міру їх збільшення.

Crudelis est in re adversa objurgatio. Безжально лаяти людину в нещасті.

Crudelis lacrimis pascitur non frangitur. Жорстоку людину сльози не чіпають, а радують.

Cuivis dolori remedium est patientia. При будь-якому стражданні ліками служить терпіння.

Cuivis potest accidere, quod cuquam potest. З кожним може статися те, що трапляється з ким-небудь.

Cum vitia prosunt, peccat qui recte facit. Коли пороки процвітають, страждає той, хто чесно живе.

Damnum appellandum. Вигоду, недобре придбану, слід називати збитками.

Deliberando discitur sapientia. Мудрості вчать роздумами.

Deliberando saepe perit occasio. Часто від роздумів може бути втрачена слушина нагода.

Deliberandum est saepe, statuendum est semel. Обговорювати треба часто, вирішувати одного разу.

Desunt inopiae multa, avaritiae omnia. У бідності багато чого немає, у скупості немає нічого.

Dies diem docet. День вчить день. (Коротке формулювання думки, вираженої в вірші Публілій Сіра: «Наступний день - учень попереднього дня»).

Duos insequens lepores, neutrum capit. Хто переслідує двох зайців, жодного не ловить.

Etiam innocentes cogit mentiri dolor. Біль змушує брехати навіть невинних.

Etiam sanato vulnere, cicatrix manet. І навіть коли рана загоїлася, шрам залишається.

Ex vitio alius sapiens emendat suum. Дивлячись на чужій порок, мудрий виправляє свій.

Formosa facies muta commendatio est. Красиве обличчя не про що не говорить.

Fortuna nimium quem fovet, stultum facit. Кого удача занадто балує, того і обдурює.

Fortuna obesse nulli contenta est semel. Доля не задовольняється тим, щоб нашкодити тільки один раз.

Fortuna vitrea est, tum, cum splendet, transigitur. Щастя, що скло: коли воно блищить, то розбивається.

Fortunam citius reperias, quam retineas. Щастя швидше можна знайти, ніж утримати.

Geminat peccatum, quem delicti non pudet. Подвоює проступок той, хто не соромиться злочину.

Gemitus doloris indicat, non vindicat. Зітхання виявляє скорботу, але не звільняє від неї [сльозами горю не допоможеш].

Gravis animi poena est, quem post facta poenitet. Важким душевним покаранням є каяття після проступку.

Gravissimum est imperium consuetudinis. Влада звички дуже важка.

Gravius est malum omne, amoeno quod sub aspectu latet. Будь-яке зло, яке ховається під приємною зовнішністю, небезпечніше.

Habet suum venenum blanda oratio. Улеслива мова має свою отруту [на губах мед, а на серці лід].

Heu, conscientia animi gravis est servitus. Ах, гірше рабства докори сумління.

Hominem experiri multa paupertas jubet. Злидні змушую людину все випробувати.

Homo extra corpus est suum, quum irascitur. Людина у нестямі знаходиться, коли гнівається.

Homo saepe in ore aliud fert, aliud cogiat. Людина часто говорить одне, а думає інше.

Homo toties moritur quoties amittit suos. Людина помирає стільки раз, скільки разів він втрачає близьких.

Honesta lex est temporis necessitas. Влада часу - закон, з яким слід рахуватися.

Honesta turpitudine est pro causa bona. І сором хороший, якщо за добру справу.

Honestus rumor alterum est patrimonium. Добра слава - другий спадок.

Humanitatis optima est certatio. Найбагородніше змагання - змагання в людяності.

Ibi serper est victoria, ubi concordia est. Де згода, там завжди і перемога.

Ignoscito saepe alteri, nunquam tibi. Іншим прощай часто, собі - ніколи.

Imagoanimi sermo est: qualis vir, tales oratio. Мова - дзеркало душі: якою є людина, така і мова.

In amore forma plus valet, quam auctoritas. У любові краса має більше значення, ніж влада.

In venere semper certat dolor et gaudium. В любові завжди чергуються біль і радість.

Iracundiam qui vincit, hostem superat maximum. Хто перемагає гнів, перемагає сильного ворога.

Iratum breviter vites, inimicum diu. Розсердженого бережися недовго, а ворога - довго.

Jucundum nihil est nisi quod reficit varietas. Ніщо не приємно, якщо не освіжає різноманітність.

Laus nova nisi oritur, etiam vetus amittitur. Якщо не приходить нова сила, то зникає колишня.

Levis est fortuna, cito reposcit, quae dedit. Доля мінлива - швидко забирає те, що дала.

Licentiam des linguae, cum verum petas. Не стримуй мови, коли добиваєшся правди

Multos timere debet, quem multi timent. Багатьох повинен боятися той, кого багато хто боїться

Nulla, quae multos amicos recipit, angusta est domus. Ніколи не буває тісним будинок, який бере багато друзів.

Nulli imponas, quod ipse non possis pati. Нікому не подобається те, що сам не можеш терпіти.

Nunquam periculum sine periculo vincitur. Ніколи небезпека не долається без ризику.

Nunquam segura est prava conscientia. Нечиста совість ніколи не буває безпечною.

O pessimum periculum, quod opertum latet. Найстрашнішою є прихована небезпека.

Occasio aegre offertur, facile amittitur. Слушина нагода рідко надається, але легко вислизає.

Occasio receptus difficilis habet. Втрачений випадок рідко повторюється.

Paup̄eri bis dat, qui cito dat. Бідному подвійно надає благодіяння той, хто дає швидко

Proximum innocentiae tenet locum verecunda peccati confessio. Щире визнання провини близько до невинності.

Pudor dimissus nunquam redit ingratiam. Втрата сорому ніколи не приведе до добра.

Pudor docere non potest, nasci potest. Почуттю сорому не можна навчитися, з ним потрібно народитися.

Quo se fortuna, eodem se et favor inclinatur hominum. Кому сприяє доля, тому сприяють і люди.

Quod timeas citius quam quod speres evenit. Те, чого боїшся, приходить швидше, ніж те, на що сподіваєшся.

Rana in paludem ex aureo resilit throno. Жаба і з золотого трону в болото скаче.

Rarum esse oportet, quod diu carum velis. Повинно бути рідкісним то, що ти хочеш, щоб довго залишалося дорогим.

Refert, quam quis bene vivat, quam diu non refert. Важливо, що добре жив, не важливо як довго.

Rei nulli prodest mora nisi iracundiae. Лише в гніві нам корисно зволікання.

Taciturnitas stulto homini pro sapientia est. Мовчання для дурня - заміна мудрості.

Velox consilium sequitur poenitentia. За поспішним рішенням слід каяття.

Virtute quod non possis, blanditia auferas. Чого не можеш домогтися доблестю, досягнеш лестоцями.

Vultu an natura sapiens sis, multum interest. Є різниця, хто на вигляд, а хто по суті мудрий.

Перекладіть наступні вирази Публія Сіра на латинську мову:

Ах, гірше рабства докори сумління. Багатьох повинен боятися той, кого багато хто боїться. В любові завжди чергуються біль і радість. Де згода, там завжди і перемога. Добра слава ніж велике багатство. Жди від іншого того, що ти сам йому зробив. Зростає любов до грошей у міру їх збільшення. І навіть коли рана загоїлася, шрам залишається. Кого удача занадто балує, того і обдурює. Любов можна здобути ласкою, а не силою. Мова - дзеркало душі: якою є людина, така і мова. Мудрості вчаться роздумами. Обговорювати треба часто, вирішувати одного разу. Подвоює проступок той, хто не соромиться злочину. Почуттю сорому не можна навчитися, з ним потрібно народитися. При будь-якому стражданні ліками служить терпіння. Прийняти послугу - значить продати свободу. Скупість гроші дратують, а не насичують. Слушна нагода рідко надається, але легко вислизає. Те, чого боїшся, приходить швидше, ніж те, на що сподіваєшся. Той, хто вміє дякувати, отримує ще більше. Улєслива мова має свою отруту. Уникай робити те, в чому після довелося б покаятися. Хороша думка людей надійніше грошей. Хто переслідує двох зайців, жодного не зловить. Чесна людина не терпить образи, а мужня не заподіює її. Щастя, що скло: коли воно блищить, то розбивається. Якщо не приходить нова сила, то зникає колишня.

Exitus acta probat.

*Кінцевим успіхом виправдовується справа.
(Овідій)*

Тема 7.

- **Infinitivus praesentis passivi** (невизначена форма теперішнього часу пасивного стану).
- **Praesens indicativi passivi** (теперішній час дійсного способу пасивного стану).
- «Риторика для Гереннія» - безцінна праця про красномовство.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Светонія.

I. Граматика

INFINITIVUS PRAESENTIS PASSIVI (НЕВИЗНАЧЕНА ФОРМА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ПАСИВНОГО СТАНУ)

Утворюється шляхом додавання до основи *infectum* суфіксів **-ri** (1, 2, 4 дієвідміна) або **-i** (3-я дієвідміна).

У дієслів 3б дієвідміни кінцевий голосний основи **-i** випадає.

1	2	3a	3б	4
<i>amo</i> любити	<i>video</i> дивитись	<i>scribo</i> писати	<i>capio</i> брати	<i>audio</i> слухати
amā-ri	vidē-ri	scrib-i	capī	audī-ri

PRAESENS INDICATIVI PASSIVI (ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ ПАСИВНОГО СТАНУ)

Утворюється шляхом додавання до основи *infectum* особистих закінчень пасивного стану.

Особисті закінчення **passivi** (пасивного стану)

	<i>sg.</i>	<i>pl.</i>
1	-or	-mur
2	-ris	-mīni
3	-tur	-ntur

1. У дієслів 1-ї дієвідміни в 1 sg. закінчення **-or** поглинає кінцевий голосний основи **-ā**.

2. У дієслів 3а дієвідміни між основою і закінченням з'являється з'єднувальний голосний, який використовується в залежності від звуку, перед яким він стоїть:

ī	перед m, s, t
u	перед n
ē	перед r

Перед голосним з'єднувальний гласний не використовується.

3. У дієслів 3б і 4-ї дієвідмін в 3 pl. між основою і закінченням з'являється з'єднувальний гласний **-u-**.

4. У дієслів 3б дієвідміни в 2 sg. кінцевий голосний основи **-ī** переходить в **-ē**.

		1	2	3a	3б	4
sg.	1	amor	vide-or	scrib-or	capī-or	audi-or
	2	amā-ris	vidē-ris	scrib-ē-ris	capē-ris	audī-ris
	3	amā-tur	vidē-tur	scrib-ī-tur	capī-tur	audī-tur
pl.	1	amā-mur	vidē-mur	scrib-ī-mur	capī-mur	audī-mur
	2	ama-mīni	vide-mīni	scrib-i-mīni	capī-mīni	audi-mīni
	3	ama-ntur	vide-ntur	scrib-u-ntur	capī-u-ntur	audi-u-ntur

Завдання

1) Провідмініайте дієслова в *praesens indicatīvi actīvi et passīvi*:

sentio, īre; describo, ēre; doceo, ēre; punio, īre.

2) Визначіть та перекладіть українською мовою дієслівні форми:

appellor, appellantur; defendīmur, defendēris; monetur, monentur; punimīni, punītur.

3) Доберіть правильний переклад:

audīris – ми навчаємось,
docēmur – їх зміцнюють,
muniuntur – мене посиляють,
putātur – нас змінюють,

defendi – його вважають,
mittor – тебе слухають,
mutamīni – захищатися,
vocaris – мене звуть.

4) Замініть активну конструкцію пасивною:

Herbae et plantae terram vestiunt. Murus altus oppidum cingit. Noctu luna terram illustrat. Poetae antiqui bellum Troianum describunt. Proverbia sapientiam populi exprimunt. Romani Gallos in proeliis vincunt.

5) Провідмініайте в *Praesens ind. Act. i Pass.* дієслова: *vincere, monstrare, punire*.

6) Визначте форму дієслів, їх дієвідміну, виділіть основу, утворіть форму 1-ї особи однини: *vocaris, vocamur; intellegēris, intellegitur; punītur, puniuntur*.

7) Прочитайте і перекладіть речення, випишіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова:

a) *Stellae nautis viam monstrant. Ager ab agricolis colitur. Liber a discipulo legitur. Via stellis monstratur. Victoria concordia gignitur. Tertium non datur. Clavus clavo pellitur. Etiam magna regna delentur. Libri a discipulo leguntur. Luna circum terram vertitur.*

b) *Prudentia semper vitantur pericula. Ut salutatis, ita salutamini. De te fabula narratur. Audacia pro muro habetur. Liber bonus non semel legitur. Oppida et agri bellis delentur. Avaritia neque copia, neque inopia minuitur. Amicitia humana maxime negotiis bonis capitur. Instrumenta et arma e ferro parantur.*

c) *Jucundum est amari, non minus amare. Qui a multis timetur, multos timet. Nihil recte sine exemplo docetur aut discitur. Si discipuli bene student et laborant, a magistris laudantur. Reus condemnatur pro dolo malo. Sententia absolutoria reo datur.*

8) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Ars longa, vita brevis est. Область науки безмежна, а життя коротке; Мистецтво довговічне, життя коротке (Гіппократ)

Arte et humanitate, labore et scientia. Мистецтвом і людинолюбством, працею і знанням.

Audacia pro muro habetur. Хоробрість перемагає стіни (досл.: хоробрість є замість стін).

Aurora musis amica. Аврора – подруга муз. (Хто рано встає, тому Бог дає).

Bona fide. Довіриливо, щиро; сумлінно; гідним чином

Bona mente. З добрими намірами.

Citato loco. У цитованому місці, там же.

Consensu omnium. За взаємною згодою.

Consuetudo est altera natura. Звичка - друга натура.

Consumor aliis inserviendo. Коли я служу іншим, марную себе; коли я свічу іншим, згораю.

Contra spem spero. Без надії сподіваюсь.

Homo sum et nihil humani a me alienum puto. Я людина, і все людське мені притаманне (Теренцій).

Honoris causa. Заради пошани, заради поваги.

In pace litterae florent. Література процвітає в мирних умовах.

Ipsе dixit. "Сам сказав" (про непорушний авторитет).

Ipsissima verba. Дослівно.

Jurare in verba magistri. Клястися словами вчителя (Горацій)

Lapsus calami. Описка, помилка в правописі.

Lupus in fabula. Вовк в байці (легкий на помині).

Malum necessarium. Необхідне зло.

9) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

"Сам сказав" (про непорушний авторитет). У цитованому місці, там же. Вовк в байці (легкий на помині). Довіриливо, щиро; сумлінно; гідним чином. Мистецтвом і людяністю, працею і знанням. Клястися словами вчителя. Аврора – подруга муз. Література процвітає в мирних умовах. Сподіваюся всупереч очікуванню. Необхідне зло. Область науки безмежна, а життя коротке; Мистецтво довговічне, життя коротке (Гіппократ). Описка, помилка в правописі. Звичка - друга натура. Заради пошани, заради поваги. З добрими намірами. За взаємною згодою. Дослівно. Коли я служу іншим, марную себе; коли я свічу іншим, згораю. Хоробрість перемагає стіни. Я людина, і все людське мені притаманне (Теренцій).

Нові слова

absolvo, solvi, solūtum, ēre 3 відокремлювати, звільняти, закінчувати

amicitia, ae f дружба

audacia, ae f сміливість, відвага, зухвалість

circum (+ acc.) навколо

circus, i m коло, цирк

clavum, i n пурпурна смуга на туніці

condemno āvi, ātum, āre 1 засуджувати; винести вирок

damno, āvi, ātum, āre 1 засуджувати, звинувачувати

deleo, ēvi, ētum, ēre 2 руйнувати, знищувати

ferrum, i n залізо

ferreus, a, um залізний

gigno, genui, genitum, ēre 3 народжувати, створювати

instrumentum, i n знаряддя

maxīme найбільше, переважно

maxīmus, a, um найбільший

minor, minus менший, молодший

minus менше

pello, pepūli, pulsum, ēre 3 бити, потрясати, проганяти, вражати

prudentia, ae f розсудливість, передбачливість

recte правильно

reor, ratus sum, ēre 2 думати, вважати

salūto, āvi, ātum, āre 1 вітати

semel одного разу, один раз

stella, ae f зірка, планета

tertius, a, um третій

verto, verti, versum, ēre 3 повертати

vito, āvi, ātum, āre 1 уникати, ухилятися

vitupēro, āvi, ātum, āre 1 засуджувати, лаяти

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

«РИТОРИКА ДЛЯ ГЕРЕННІЯ» - БЕЗЦІННА ПРАЦЯ ПРО КРАСНОМОВСТВО

Трактат складається з чотирьох книг. До кожної книги дається вступ і висновок, які служать сполучною ланкою між ними. Вступ до того ж є рупором ідей автора. У I книзі, як зазвичай у всіх підручниках красномовства, дається визначення трьох типів промов, які повинен знати оратор: *показового, дорадчого і судового (demonstrativum, deliberativum, judiciale)*, визначаються п'ять основних понять, або частин риторики, які лежать в основі ораторського мистецтва: 1) *inventio* (підбір матеріалу), 2) *dispositio* (розташування його), 3) *elocutio* (форма вираження), 4) *memoria* (використання пам'яті для приведення прикладів) і 5) *pronuntiatio* (проголошення); характеризуються частини промови: *exordium* (вступ), *narratio* (розповідь), *divisio* (розподіл), *confirmatio* (обґрунтування), *confutatio* (спростування), *conclusio* (висновок) і чотири типи справ, якими займається оратор: *honestum* (чесна), *turpe* (ганебна), *dubium* (сумнівна) і *humile* (низька, або менш важлива).

У I і II книгах йдеться про пошук матеріалу для різних судових справ і про аргументацію, в III книзі - про розташування матеріалу, про засади і висновки, про виголошення та розвиток пам'яті, а в IV книзі дається докладна розробка теорії стилю з підбором прикладів. Цим останнім питанням, тобто манері проголошення, розвитку пам'яті та стилю приділяється особлива увага, в них головний інтерес і цінність трактату.

З трьох типів промов, або трьох родів красномовства, найбільш розробленим був судовий - це знайшло відображення в трактаті, де переважне місце займає саме судове красномовство. Дорадчому типу промови приділено вже значно менше місця, і зовсім мало - показовому.

У «Риториці для Гереннія» дається поділ промови на шість частин (*exordium, narratio, divisio, confirmatio, confutatio, conclusio*). Але відомо, що деякі автори риторичних трактатів ділили промову на чотири, п'ять або сім частин. З так званих частин риторики - *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio* - останні дві залежали

більше від природних даних, ніж від мистецтва оратора, і тому деякі теоретики опускали їх зі списку (Цицерон, Квінтіліан).

Так, наприклад, щоб зробити відповідне запровадження, потрібно вирішити, з якою справою ми стикаємося: чесною, сумнівною, ганебною або маловажливою. Природа справи розглядається з моральної точки зору і визначає, чи буде вступ прямим або він повинен бути майстерним підступом до теми. Так як мета введення - привернути увагу слухачів, зробити промову дохідливою і розташувати слухачів до себе, то даються рецепти, як цього досягти: обговорювати нас самих, наших супротивників, наших слухачів і самі факти. Тонкий підхід повинен бути в трьох випадках: коли справа ганебна, коли здається, що слухач переконаний противниками, або коли слухач стомлений ораторами опозиції, що виступали до нас. В кожному випадку використовується своя топіка, тобто свої джерела знаходження. Далі перераховані різні види помилкових вступів.

Саме ці частини промови пов'язані з системою трьох «статусів». Статуси можуть бути умовно розділені трьома питаннями: 1) дія мала місце чи ні, 2) законна воно чи ні, 3) дію може бути виправдано чи ні. Залежно від цього вибирається довід і напрямок захисту. Далі розглядається питання про відповіді, яким обвинувачення відповідає на цей довід захисту. Потім йде питання, яке виростає з захисту і зустрічного аргументу звинувачення.

II книга «Риторики» також присвячена найважчому роду справ - судовій. Заключні глави II книги присвячені останній частині промови, яку ритори ділять на три підрозділи - підсумовування, посилення і заклик до співчуття.

III книга «Риторики для Гереннія» розглядає дорадчі та показові справи, а також розділи риторики, присвячені розміщенням матеріалу, виголошенню промови і розвитку пам'яті. На відміну від детально розробленого судового красномовства, дорадчому роду красномовства приділено значно менше місця. Дорадчі мови ділилися на два типи або більше, в залежності від того, скільки могло бути варіантів рішень. Наприклад два: «Що вірніше: зруйнувати Карфаген, або зберегти його в недоторканності?» Мета оратора полягала в тому, щоб досягти результату, не порушивши рівноваги між безпекою та честю. Тут міг

мати місце також конфлікт між користю і честю. Але мета повинна зв'язуватися насамперед з тим, що чесно.

Цицерон в «Підрозділах риторики» розрізняє два роди слухачів: неосвічених (які вважають за краще користь, ніж честь), і освічених, які ставлять честь вище за все. У цьому випадку ясно, що оратор повинен враховувати аудиторію. В іншому дорада мова будується так само, як і судова.

Третій вид красномовства - *показова (genus demonstrativum)*, - визначається матеріалом і метою: мова може бути похвалою або осудженням. Топіка похвали служить також і топікою осуду. Автор «Риторики для Гереннія» радить оратору, про кого б він не говорив, почати з його сім'ї і виховання, потім змалювати його зовнішні дані, його оточення, зв'язавши з усім цим його гідності (або недоліки). Початок мовлення ґрунтується або на характері оратора, або на характері особистості, яку вихваляють або засуджують, або на характері слухачів, або на наявному матеріалі. Автор зауважує, що випадки для похвали або осуду постійно зустрічаються в нарадчій або судовій промові; тому цей рід заслуговує на увагу і має підставу бути окремим родом красномовства.

Далі автор «Риторики» коротко викладає правила для розташування. Існує два роду розташування: один рід, який узгоджується з правилами риторики і розпадається на два різновиди (розташування для всієї промови і розташування для кожного аргументу окремо); другий рід - розташування при особливих обставинах, коли оратор варіює порядок на свій розсуд. Загальна рекомендація для розташування у всіх випадках може бути наступна: найсильніші аргументи повинні бути на початку і в кінці, слабші - в середині.

У III книзі також викладається вчення про виголошення промови, де йдеться про володіння голосом і тілом, і вчення про пам'ять. Виголошенню промови, її подачу, або *виконання (actio)*, вже стародавні надавали великого значення. Автор «Риторики» дає ґрунтовні рекомендації оратору про володіння голосом і тілом.

Голос повинен мати три основних якості: силу (повноту звуку), стабільність, і м'якість (гнучкість). Перша якість - природна, дві інших культивуються вправами. Треба сказати, що автор взагалі велике значення надає вправам. Стабільність виробляється вправами в

наслідуванні або звуконаслідуванні, а гнучкість - вправами в декламації. Гнучкість ділиться на розмовну манеру, аргументаційну та емоційну. Перша манера застосовується в повсякденній мові, друга годиться для спору при затвердженні та спростуванні, третя - для того, щоб порушувати у слухачів обурення або співчуття. У свою чергу, кожна з цих трьох манер мови має по декілька відтінків, тобто розмовна мова може бути гідною, навчальною, оповідною і жартівливою; тон для спірних питань буває двох типів - стриманий і переривчастий; тон емоційний поділяється на застерігаючий і патетичний.

Далі даються правила для вживання голосу в ситуаціях, що відповідають кожному з цих вісьми підрозділів, і рецепти тренування голосу. Наводяться вказівки щодо рухів тіла відповідно до згаданих вище фігур голосу, включаючи рух губ і вираз обличчя. Так, наприклад, використовуючи розмовну манеру, оратору потрібно стоячи робити рухи правою рукою. У навчальній промові оратор повинен нахилитися трохи вперед. Всі вказівки щодо поведінки оратора наказують йому розумну стриманість: автор засуджує гучні вигуки і використання голосу в повну силу.

Розділ про пам'ять являє собою найбільш давній опис цієї частини риторики. Автор «Риторики» розробляє це питання з ще більшою ретельністю і деталізацією, ніж питання про виголошення промови. Він згадує про роботи своїх попередників, уточнюючи, що ці праці належать грецьким авторам. Він каже про два види пам'яті: *природний (naturalis)* і *придбаний (artificiosa)*; пропонує безліч способів зміцнення пам'яті та систему запам'ятовування, що ґрунтується на зорових образах і «тлі» (асоціаціях і основі). Образи існують двох родів - думки і слова. Автор розповідає про основу, яка необхідна, і характеризує обидва роди образів, ілюструючи їх.

Ця система техніки запам'ятовування, яка ґрунтується на образах і «тлі», або основі, мала неминуще значення аж до наших днів. Автор не забуває нагадати, що істотним в розвитку пам'яті є вправи.

IV книга, найбільша з усіх книг «Риторики для Гереннія», присвячена питанням стилю, формі вираження - *elocutio*. Це найдавніше (з тих, що дійшли до нас) систематичне дослідження стилю на латинській мові. Воно дає найраніший розподіл стилю на три роди

(*genera dicendi*): високий, середній, простий (*grave, mediocre, attenuatum*).

У шкільній риториці існувало дві кваліфікації стилю: за родом (*genus dicendi*) і за його перевагами (*virtutes dicendi*). У латинській риториці їх теоретично обґрунтував Цицерон і на практиці довів, що справжній оратор володіє всіма трьома стилями. Він використовував визначення - *grande, medium, tenue*. За його концепції (елліністичного походження) кожен стиль має свою функцію: простий служить тому, щоб довести (*docere*), середній - щоб сподобатися слухачам (*delectare*), високий - щоб схвилювати (*movere*).

У трактаті «Про оратора» Цицерон так визначає чотири основні якості стилю: «говорити треба на чистій латині, ясно, красиво і відповідно до предмета». Автор «Риторики» дає визначення кожному з трьох стилів, описує їх і ілюструє прикладами, але у визначенні переваг стилю він дотримується дещо іншої класифікації: високий стиль відрізняється гладко відшліфованою красивою конструкцією з вагомими і значними словами, прикрашеною відповідними високому стилю фігурами. Середній стиль використовує слова і фігури вже менш значні, ніж високий, проте не найнижчого розмовного жанру. Простий стиль, навпаки, відрізняється звичайним слововживанням, характерним для повсякденної мови. Описавши кожен з трьох стилів і проілюструвавши його прикладами, автор зазначає їх можливі недоліки: пороком високого стилю він вважає надмірну пишномовність, радячи дотримуватися почуття міри і влучно помічаючи, що похвальне в цьому роді стилю близько до того, чого слід уникати; недоліком середнього стилю може бути розслабленість, млявість, незв'язність. Той же, хто недостатньо володіє простим стилем, має небезпеку виглядати безбарвним і сухим. Всі ці витрати стилів також підтверджені прикладами.

Замість чітко зазначених Цицероном чотирьох достоїнств стилю (чистота мови, ясність, краса і доречність) автор «Риторики» дає їм трохи інше трактування. Так, чистоту мови (*latinitas*) і її ясність (*explanatio*) він об'єднує в одну якість, яку він називає *elegantia* - бездоганність, витонченість. Говорячи про чистоту мови, він застерігає насамперед від таких її вад, як солєцизм (невдалі з'єднання слів) і варваризми. Щодо ясності мови, то вона досягається використанням слів

загальноприйнятих, спожитих в звичайному сенсі і відповідних предмету.

Наступна гідність стилю, якої наш автор надає великого значення, це *compositio* – таке поєднання слів, така побудова фрази, яке уникає зайвої алітерації, настирливого вживання слів з однаковими закінченнями (*similiter cadens*) і невиправданою перестановкою слів (*transjectio verborum*). Автор «Риторики» взагалі противник всього надмірного. Якість мови, що додає їй особливу оригінальність, індивідуальність стилю, він включає в поняття *dignitas*, що створюється за допомогою фігур мови і фігур думки. Переважна частина трактату, присвячена *elocutio*, пов'язана з *ornatio*, або *exornatio* – тобто з прикрасами мови. Винахідником цих фігур стародавні вважали Горгія Леонтінського (V ст. до н. е.). Він один з перших став вважати, що на слухача можна діяти не тільки аргументами. Краса мови, її милозвучність теж були, на його думку, могутнім засобом переконання. Це він створив особливу область риторики; Горгій культивував рід поетичної прози, в якій змістом надавалося значно менше значення, ніж її милозвучності.

Отже, «Риторика для Гереннія» дає нам найраніше в латинській літературі систематичне дослідження стилю і має справу, головним чином, з тими відступами від нормального слововживання, які служать прикрасою мови оратора. Автор «Риторики для Гереннія» ділить їх на фігуральний вислів і фігури думки. Всі фігури, які автор наводить в роботі, він щедро ілюструє прикладами.

Перелік фігур мови автор починає з фігури повторення слова на початку серії речень. Автор рекомендує цю фігуру як особливо вражаючу і повну принади: «Ти ризикуєш з'явитися на форумі? Ти не боїшся денного світла? Ти не боїшся показатися на очі своїм співгромадянам? Смієш вимовляти слова? Смієш щось просити у них? Смієш молити про прощення? Що ти можеш сказати на свій захист? Що наважуєшся просити? Що, по-твоєму, тобі повинні пробачити? Хіба ти не порушив клятву? Хіба ти не зрадив друзів? Хіба ти не підняв руку на батька? Хіба ти, нарешті, не загруз у всьлякому безчесті?»

Називаючи ту або іншу фігуру, автор не тільки оцінює її вплив на аудиторію, але і радить не забувати про таку важливу річ, як доречність.

Так, згадуючи звернення, адресоване будь-якій особі, місту, місцю, автор зауважує, що його використання може бути виправдане лише значущістю справи, наприклад, коли потрібно викликати обурення слухачів: «Негідники, ви замислюєте зло проти чесних громадян!»

Автор радить проявляти турботу і про те, щоб мова не виглядала заздалегідь ретельно обдуманого, і тому не надто захоплюватися такими фігурами, як вживанням серії слів в одному і тому ж відмінку, вживанням серії слів зі схожими закінченнями, грою слів, схожих за звучанням, але різних за значенням.

Цікаве зауваження робить автор щодо вживання сентенцій, що містять життєву мудрість в афористичній формі. Він ділить їх на два типи - довгі і короткі - і радить користуватися ними з обережністю, щоб не виглядати настирливо повчальним учителем життя.

Дуже виразною фігурою, рекомендованою для вживання в серйозних обставинах, автор вважає своєрідну розмову, яку оратор веде вголос із самим собою або зі своїм уявним співрозмовником, ворогом або другом.

Велике враження на слухачів, на думку автора «Риторики», справляє фігура, яка полягає в повторенні слова попередньої фрази в наступній фразі з метою підкреслити його значення або взагалі в повторенні слова у фразі, наприклад: «Невже тебе не чіпає, коли твоя мати обіймає твої коліна, невже тебе це не чіпає?»

Автор особливо виділяє десять фігур: різні види метонімії, перифраз, інверсія, гіпербола, синекдоха, катахреза (вживання слова в невласному сенсі), метафора і алегорія в трьох видах (порівняння, аргумент і контраст). Всі фігури ілюстровані прикладами.

Далі автор описує фігури думки. З цих прикрас сильне враження на слухачів повинна, на думку автора, робити опис наслідків дії. Дуже виразна і фігура уособлення (*personificatio*). Ця фігура якнайкраще сприяє тому, щоб викликати співчуття і інші сильні почуття.

У великому ході в латинських риторичних школах була така фігура, як уподібнення, одноманітність, аналогія. Її зазвичай об'єднували з прикладом - *exemplum*. Далі автор пише про підкреслення, логічний наголос, який оратор може зробити декількома способами: за допомогою перебільшення, двозначності, певній послідовності, шляхом переривання розповіді на важливому місці. Остання з фігур думки, згадана автором,

demonstratio - приклад, відтворений в живому словесному вираженні, наочний приклад.

Трактат представляє собою, безсумнівно, великий інтерес і має неоціненне значення для історії римської риторики і римської літератури. Він відображає стан вивчення риторики в республіканському Римі до Цицерона. Мова, якою він написаний, розробка проблем стилю виразно показують нам, яких теоретичних і практичних висот досягла римська риторика і римська література до Цицерона. Ми можемо тільки бути вдячні історії, що зберегла нам твір невідомого автора, який узагальнив і осмислив у своїй роботі весь багатий досвід, який засвоїли до нього римська риторика і римська література. Без цього досвіду і його осмислення не було б Цицерона.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Якою є структура «Риторики»?
2. Про що йдеться у I та II книгах?
3. Чому присвячена III книга?
4. Про що йдеться у IV книзі?
5. Який тип промов був найбільш розробленим?
6. На які частини поділяється промова у «Риториці»?
7. Що ви знаєте про систему трьох «статусів»?
8. У чому полягає мета оратора?
9. Що ви знаєте про *показовий вид красномовства*? (*genus demonstrativum*)?
10. Що пише автор «Риторики» про використання голосу?
11. Яку систему техніки запам'ятовування описує автор «Риторики»?
12. Як трактується стиль у «Риториці»?
13. Які фігури мови наводить автор «Риторики»? Дайте їм характеристику.
14. Якою є роль «Риторики» в історії римської риторики і літератури?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

СВЕТОНІЙ

Светоній (Gaius Suetonius Tranquillus; 70 р. н.е. - 122 р. н.е.) - давньоримський письменник, історик, вчений-енциклопедист, особистий секретар імператора Адріана, найбільш відомий збіркою біографій «Життя дванадцяти цезарів» латинською мовою. Светоній був дуже популярний в латинській літературі: зібрані ним відомості часто цитувалися, а його описам імператорів нерідко наслідували.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Светонія:

Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere. *Хороший пастух стриже вівця, а не здирає з них шкуру.*

Caesar non supra grammaticos. *Цезар не вище граматик [дотримання граматичних правил обов'язково для всіх, в тому числі і для Цезаря].*

Caesarem vehis caesarisque fortunat. *Цезаря везеш і його долю.*

Celerius quam asparagi conquuntur. *Швидше, ніж спаржа вариться [дуже швидко].*

Cum mula pepererit. *Коли мул народить [т. е. ніколи].*

Imperatorem stantem mori oportet. *Імператору належить померти стоячи [положення зобов'язує].*

Oderint dum metuant. *Нехай ненавидять, аби боялися [улюблений вислів імператора Калігули].*

Oderint dum probent. *Нехай ненавидять, аби підтримували.*

Vulpes pilum mutat, non mores. *Лисиця змінює шкуру, але не характер.*

Переведіть наступні вирази Светонія на латинську мову:

Імператору належить померти стоячи. Коли мул народить. Лисиця змінює шкуру, але не характер. Нехай ненавидять, аби боялися. Нехай ненавидять, аби підтримували. Хороший пастух стриже вівця, а не здирає з них шкуру. Цезар не вище граматик. Цезаря везеш і його долю. Швидше, ніж спаржа вариться.

*Homines dum docent, discunt.
Люди вчаться, поки вчать.
(Сенека)*

Тема 8.

- Типи 3 відміни.
- Приголосний тип (асігматичний номінатив).
- Голосний і змішаний типи.
- Прикметники 3-ї відміни.
- Марк Туллій Цицерон (Marcus Tullius Cicero).
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Цицерона.

I. Граматика

До 3-ї відміни належать іменники, які в **gen. sg.** мають закінчення **-is** (**pluralia tantum** в **gen.pl.** мають закінчення **-um** або **-ium**). Основа в 3-й відміні визначається за формою **gen.** шляхом відкидання відмінникового закінчення:

nom.sg.	gen.sg.	Основа
homo людина, чоловік	homīn-is	homīn-
mare море	mar-is	mar-
civis m, f громадянин, громадянка	civ-is	civ-
urbs f місто	urb-is	urb-

ТИПИ 3 ВІДМІНИ

У 3 відміни розрізняють три типи: приголосний, голосний, змішаний.

До приголосного типу відносяться нерівноскладові іменники (тобто ті, у яких в **gen.sg.** складів більше, ніж в **nom. sg.**) всіх трьох родів, основа яких закінчується на один приголосний: **homo**, **homīn-is** *т* людина,

чоловік ; *auctoritas, auctoritāt-is* *f* влада, вплив, авторитет; *tempus, tempōr-is* *n* час.

До голосному типу відносяться тільки іменники середнього роду, які в *nom.sg.* закінчуються на *-e, -al, -ar*: *mare, maris* *n* море, *animālis* *n* тварина, *exemplar, exemplār-is* *n* приклад.

До змішаного типу відносяться іменники всіх родів:

- а) рівноскладови (тобто ті, у яких в *gen. sg.* складів стільки ж, скільки і в *nom.sg.*), які мають в *nom. sg.* закінчення *-is* або *-es*: *civis, civis m, aedes, aedis f* кімната, будинок, храм;
- б) нерівноскладови, основа яких закінчується на групу приголосних: *urbs, urb-is f* місто, *dens, dent-is m* зуб, *cor, cordis n* серце, *os, ossis n* кістка.

Словникова форма іменників 3-ї відміни

При записуванні словникової форми іменників 3-ї відміни після форми *nom. sg.* зазвичай вказується:

1. У односкладових іменників (що мають в називному відмінку один склад) - повна форма *gen. sg.*: *urbs, urbis f* місто;
2. У нерівноскладових іменників - закінчення *gen. sg.* разом з кількома останніми буквами основи: *homo, īnis m*;
3. У рівноскладових іменників - закінчення *gen. sg.*: *civis, is m, f* громадянин, громадянка.

Відмінникові закінчення

	<i>sg.</i>		<i>pl.</i>	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
<i>nom., voc.</i>	різні		<i>-es</i>	<i>-a</i> (<i>-ia</i> в голосному типі)
<i>gen.</i>	<i>-is</i>		<i>-um</i> (<i>-ium</i> в голосному та змішаному типах)	
<i>dat.</i>	<i>-i</i>		<i>-ibus</i>	
<i>acc.</i>	<i>-em</i>	= <i>nom.</i>	<i>-es</i>	= <i>nom.</i>
<i>abl.</i>	<i>-e</i> (<i>-i</i> в голосному типі)		<i>-ibus</i>	

Утворення *Nominatīvus singulāris* іменників 3-ї відміни

Nom.sg. іменників третьої відміни може утворюватися двома способами: сигматичним і асигматичним.

Сигматичний номінатив (від назви літери грецького алфавіту "сигма") утворюється за допомогою закінчення *-s*. Таким номінативом характеризуються іменники з основами на *-b, -p, -c, -g, -t, -d, -m*.

- а) основи на *-b, -p, -m*: *plebs, plebis n* плебс, чернь; *stips, stipis f* грошовий внесок; *hiems, emis f* зима
- б) основи на *-c, -g*: *dux, ducis m* вождь; *lex, legis f* закон
- в) основи на *-t, -d*: *pes, pedis m* нога; *civitas, ātis f* держава; *miles, ītis m* воїн

ПРИГОЛОСНИЙ ТИП (АСІГМАТИЧНИЙ НОМІНАТИВ)

Утворення *Nominatīvus singulāris* іменників 3-ї відміни: асигматичний номінатив.

Таким номінативом характеризуються все іменники середнього роду, а також чоловічого і жіночого родів з основами на *-l, -r, -n, -s*.

- а) основи на *-l, -r*: *consul, ūlis m* консул; *victor, ōris m* переможець. У іменників на *-ter* голосний *e* в непрямах відмінках випадає: *pater, tris m* батько.
- б) основи на *-on* (кінцеве *-n* відпадає): *sermo, ōnis m* бесіда. У іменників на *-do, -go* і у іменника *homo* голосний *o* в непрямах відмінках переходить в *ī*: *homo, īnis m* людина; *margo, īnis f* край; *ordo, īnis m* порядок.
- в) основи середнього роду на *-en* (в непрямах відмінках *e* переходить в *ī*): *nomen, īnis n* ім'я.
- г) багатоскладні основи чоловічого і жіночого родів на *-is, -es, -os*. У *nom. sg.* і в інших відмінках між голосними *s* переходить в *r*: *arbor, ōris f* дерево; *cinis, ěris m* попіл; *mulier, ěris f* жінка.
- д) односкладові основи чоловічого і жіночого родів на *-s* (в непрямах відмінках *s* переходить в *r*): *flos, floris m* квітка.

е) основи середнього роду на **-es, -os** (в непрямих відмінках між голосними **s** переходить в **r**): **corpus, ōris n тіло; genus, ĕris n рід.**

Зразок відмінювання іменників приголосного типу

	с сигматичним номінативом		с асигматичним номінативом			
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
	dux, ducis m	вождь	orator, is m	оратор	homo, ĩnis m	людина
nom., voc.	dux	duc-es	orator	orator-es	homo	homĭn-es
gen.	duc-is	duc-um	orator-is	orator-um	homĭn-is	homĭn-um
dat.	duc-i	duc-ĭbus	orator-i	orator-ibus	homĭn-i	homĭn-ibus
acc.	duc-em	duc-es	orator-em	orator-es	homĭn-em	homĭn-es
abl.	duc-e	duc-ĭbus	orator-e	orator-ibus	homĭn-e	homĭn-ibus

Особливості третьої відміни

За 3-м приголосним типом відмінюються: **mater, tris f мати; pater, tris m батько; frater, tris m брат; juvĕnis, is m юнак; parens, entis m, f батько, матір; canis, is m собака.**

2. Відмінювання іменників

	bos, bovis m, f бик, корова		Juppĭter, Jovis m Юпитер	vas, vasis n посуд	
	sg.	pl.	sg.	sg.	pl.
nom., voc.	bos	boves	Juppĭter	vas	vasa
gen.	bovis	bovm	Jovis	vasis	vasōrum
dat.	bovi	bobus, bubus	Jovi	vasi	vasis
acc.	bovem	boves	Jovem	vas	vasa
abl.	bove	bobus, bubus	Jove	vase	vasis

ГОЛОСНИЙ І ЗМІШАНИЙ ТИПИ. ОСОБЛИВОСТІ 3-Ї ВІДМІНИ.

Зразок відмінювання іменників голосного і змішаного типів.

	Голосний тип		Змішаний тип	
	mare, maris n море		civis, civis m, f громадянин, громадянка	
	sg.	pl.	sg.	pl.
nom., voc.	mar-e	mar-ia	civ-is	civ-es
gen.	mar-is	mar-ium	civ-is	civ-ium
dat.	mar-i	mar-ĭbus	civ-i	civ-ĭbus
acc.	mar-e	mar-ia	civ-em	civ-es
abl.	mar-i	mar-ĭbus	civ-e	civ-ĭbus

Особливості третьої відміни

Деякі іменники змішаного типу, а також назви річок і міст на **-is** мають в **acc.sg.** закінчення **-im**, в **abl.sg.** - закінчення **-i**, наприклад: **sitis, is f спрага; puppis, is f корми; turris, is f вежа; febris, is f лихоманка; vis f сила; secūris, is f сокира, Tibĕris, is m Тибр (річка); Neapōlis, is f Неаполь (місто)**

Іменники змішаного типу **navis, is f корабель; classis, is f флот** можуть мати в **acc.sg.** закінчення **-im**, в **abl.sg.** - закінчення **-i**; іменники **ignis, is m вогонь, imber, bri m дощ** можуть мати в **abl.sg.** закінчення **-i**.

Іменник **vis f сила** не має форм **gen. sg.** і **dat. sg.**; **acc. sg. - vim**; у множині в значенні «сили» представлені наступні закінчення: **nom., voc. pl. vires, gen. pl. virium, dat. pl. viribus, acc. pl. vires.**

ПРИКМЕТНИКИ 3-Ї ВІДМІНИ

Прикметники 3-ї відміни відмінюються як іменники 3-ї відміни голосного типу.

Залежно від кількості родових форм в **nom. sg.**, прикметники 3-ї відміни діляться на 3 підгрупи:

1) прикметники трьох закінчень. У **nom. sg.** мають особливі форми для всіх трьох родів із закінченнями: форма чоловічого роду на **-Ō** (мають прикметники, оканчуючіся на **-er**); форма жіночого роду на **-is**; форма середнього роду на **-e: celer, celĕris, celĕre швидкий.**

2) прикметники двох закінчень. У **nom. sg.** мають загальну форму для чоловічого і жіночого родів і особливу для середнього з закінченнями: форма чоловічого і жіночого роду на **-is** і форма середнього роду на **-e**: **gravis, grave** важкий.

3) прикметники одного закінчення. У **nom. sg.** мають загальну форму для всіх трьох родів і закінчуються на **-r, -x, -s, -ns**: **dives** багатий, **felix** щасливий, **par** рівний, **sapiens** мудрий.

Форма **gen. sg.** і основа прикметників 3-ї відміни

Gen.sg. прикметників 1-го закінчення наводиться в словнику: **par, paris; felix, īcis; dives, ītis; sapiens, entis.**

Основа прикметників визначається за формою **gen. sg.** шляхом відкидання закінчення **-is**: **celēr-is, grav-is, par-is, felīc-is, divīt-is, sapient-is.**

Словникова форма прикметників 3-ї відміни

У словниковій формі прикметників 3-ї відміни вказується:

Для прикметників 3-х закінчень:

- а) форма **nom. sg.** чоловічого роду;
- б) закінчення **nom. sg.** жіночого та середнього родів, перед якими вказуються дві останні букви основи: **celer, ēris, ēre.**

Для прикметників 2-х закінчень:

- а) загальна форма **nom. sg.** чоловічого і жіночого родів;
- б) закінчення **nom. sg.** середнього роду: **gravis, e.**

Для прикметників 1-го закінчення:

- а) форма **nom. sg.**;
- б) кілька останніх літери (для нерівноскладових) або повна форма (для односкладових) **gen. sg.**: **felix, īcis; par, paris.**

Відмінникові закінчення

	<i>sg.</i>		<i>pl.</i>	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
<i>nom., voc.</i>	<i>rižni</i>		<i>es</i>	<i>ia</i>
<i>gen.</i>	<i>is</i>		<i>ium</i>	
<i>dat.</i>	<i>i</i>		<i>ibus</i>	
<i>acc.</i>	<i>em</i>	<i>= nom.</i>	<i>es</i>	<i>= nom.</i>
<i>abl.</i>	<i>i</i>		<i>ibus</i>	

Зразок відміни

acer, cris, cre гострий (прикметник 3-х закінчень)

	<i>sg.</i>			<i>pl.</i>	
	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
<i>nom., voc.</i>	acer	acr-is	acr-e	acr-es	acr-ia
<i>gen.</i>	acr-is			acr-ium	
<i>dat.</i>	acr-i			acr-ibus	
<i>acc.</i>	acr-em		acr-e	acr-es	acr-ia
<i>abl.</i>	acr-i			acr-ibus	

gravis, grave тяжкий (прикметник 2-х закінчень)

	<i>sg.</i>		<i>pl.</i>	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
<i>nom., voc.</i>	grav-is	grav-e	grav-es	grav-ia
<i>gen.</i>	grav-is		grav-ium	
<i>dat.</i>	grav-i		grav-ibus	
<i>acc.</i>	grav-em	grav-e	grav-es	grav-ia
<i>abl.</i>	grav-i		grav-ibus	

felix, īcis щасливий (прикметник 1 закінчення)

	<i>sg.</i>		<i>pl.</i>	
	<i>m, f</i>	<i>n</i>	<i>m, f</i>	<i>n</i>
<i>nom., voc.</i>	felix		felic-es	felic-ia
<i>gen.</i>	felīc-is		felic-ium	
<i>dat.</i>	felīc-i		felic-ibus	
<i>acc.</i>	felīc-em	felix	felic-es	felic-ia
<i>abl.</i>	felīc-i		felic-ibus	

Наступні прикметники одного закінчення відмінюються як іменники 3-ї відміни приголосного типу (**abl.sg. -e, nom. pl. n. -a, gen.pl. -um**): **dives, ītis** багатий; **particeps, cīpis** бере участь; **pauper, ēris** бідний; **princeps, cīpis** перший; **vetus, ēris** старий.

Завдання

1) Визначте тип відмінювання іменників третьої відміни:

animal, ālis *n* – тварина
civis, is *m* – громадянин

caput, ītis *n* – голова, столиця
crimen, īnis *n* – злочин

dux, ducis <i>f</i> – вождь	mens, mentis <i>f</i> – думка, дух
mos, moris <i>m</i> – звичай	onus, ōnis <i>n</i> – тягар
sitis, is <i>f</i> – спрага	urbs, urbis <i>f</i> – місто
vestis, is <i>f</i> – одяг	virtus, ūtis <i>f</i> – доблесть

2) Утворить форму Nom. Sing. від таких іменників третьої відміни:

animalium, artis, ducum, fontem, hostibus, partem, regem.

3) Визначте та перекладіть відмінкові форми іменників:

regum, arte, iura, ducibus, animālis, fonti, crimīne, homīnes, turrim, genēre, civium, coloribus, milīti, Neapōlim, oratōrum, victōres.

4) Провідмініайте і перекладіть українською мовою словосполучення:

consul novus, lex Romāna, civis Romānus, exemplar bonum, ars antīqua, tempus definītum, ius Romānum.

5) Провідмініайте: **dux clarus** славний полководець; **civitas libēra** вільна держава; **labor molestus** тяжка праця; **carmen pulchrum** гарний вірш.

6) Визначте тип відміни іменників 3-ї відміни за характером історичної основи: jus, juris *n*; ratio, ōnis *f*; plebs, plebis *f*; fons, fontis *m*; auctor, ōris *m*; secāle, is *n*; honor, ōris *m*; pax, pacis *f*; lex, legis *f*; corpus, ōris *n*; ars, artis *f*; civis, is *m, f*; dens, dentis *m*; hostis, is *m*; mare, maris *n*; nox, noctis *f*; turris, is *f*.

7) Прочитайте і перекладіть речення, напишіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова:

a) A rege littērae scribuntur. Agricōlae regem laudant. Agricōlae virtūtem veram habēbant. Amīcus amīco opem fert. Amor etiam deos tangit. Bello civitas libēra est. Bellum libertātem nostram superābit. Causa arbōrum, florum, herbārum in seminibus est. Censōres mores popūli regunt. Cicēro orātor clarus erat. Cives legibus parēre debent. Civitas bello libēra est. Civitātem magnam faciēbant. Conservāre libertātem debeo.

b) Consiliis bonis pacem servant. De civitātis pericūlo scribit. Di homīnes reges faciunt. Divitias verae virtūtis habēbunt. Easdem laudes habēbis. Eis laudes debēmus magnas. Eo, quocumque pedes ferunt. Hanc civitātem conservāre debēmus. Herodōtus pater historiae appellabātur. Homo locum ornat, non homīnem locus. In pace littērae et artes florent. Inter caecos luscus rex. Interdum sub nomīne pacis bellum occultātur.

c) Judīces pro criminibus cives judicant. Jus publicum privatōrum pactis mutārī non potest. Laus praemium virtūtis erit. Leges Romanōrum sevērae erant. Legibus servīre debēmus. Licentiam stulti libertātem vocābant. Magister regem docēbit. Magna erat regis fama. Magna est linguārum inter homīnes variētas. Nulla potentia supra leges esse debet. Parentum virtus - dos optīma. Parva est voluptas pecuniae. Patientia est virtus magna. Pes mihi dolēbat.

d) Philosophia regem docēbit. Philosophia studium virtūtis est. Raro senex mutat sententiam. Regem labōre meo adjuvābo Reges nostros docēbit philosophia. Reges regunt. Reges videt tres. Regi gloriam dare debeo. Regi pecuniam dat. Regibus dona dat popūlus. Regīna nostra civitātem servābit. Regīna pacem servat. Regum sapientia valet. Reus sine provocatiōne condemnātur. Rex imperium administrat. Rex studium habet. Rex viam magnam facit.

e) Salus popūli – suprēma lex. Sine legibus nulla est civitas, nam legibus civitas continentur. Tempus mutat leges antīquas. Tu, si animo regēris, rex es, si corpore, servus. Veritas filia temporū est. Virtūte vincimus. Voluntas testatōris pro veritāte habētur.

8) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Ad Kalendas Graecas. На невизначений термін, ніколи: (до грецьких календ, яких у греків не було)

Ad meliorem. На краще.

Ad vocem. До речі помітити.

Amor tussisque non celantur. Любов і кашель не приховаєш.

Arbor vitae. Дерево життя.

Auscultare disce. Вчися (уважно) слухати.

Barba crescit, caput nescit. Старий, а дурний.

Brevis esse laboro, obscurus fio. Якщо я намагаюся бути коротким, я стаю незрозумілим.

Caecus non judicat de colore. Сліпий не судить про колір.

Clavus clavo pellitur. Кли́н клино́м вибиваю́ть.

Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. За згодою малі справи ростуть, у разі незгоди великі справи руйнуються (Гай Саллюстий).

Cum grano salis. З дрібною солі; дотепно, з розумом, з застереженнями.

Faber est suae quisque fortunae. Кожен сам коваль своєї долі.

Feci, quod potui, faciant meliora potentes. Я зробив все що міг; нехай, хто може, зробить краще.

Homagium. Дань поваги.

Injuria verbalis. Образа словом.

Multum vinum bibere, non diu vivere. Багато вина [пити] - не довго жити.

Ne quid nimis. Нічого зайвого.

Non multa, sed multum. Не багато, але багато (тобто не багато за кількістю, але багато за значенням; девіз вчених).

Primus inter pares. Перший серед рівних (Формула, яка характеризує стан монарха в феодалній державі).

9) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Дань поваги. Дерево життя. Якщо я намагаюся бути коротким, я стаю незрозумілим. На краще. До слова помітити. Кожен сам коваль своєї долі. Клин клином вибивають. Любов і кашель не приховасш. На невизначений термін, ніколи (до грецьких календ). При згоді малі справи ростуть, у разі незгоди великі справи руйнуються. З дрібною солі; дотепно, з розумом. Сліпий не судить про колір. Старий, а дурний. Вчися (уважно) слухати. Я зробив все що міг; нехай, хто може, зробить краще. Образа словом. Багато вина [пити] - не довго жити. Нічого зайвого. Не багато, але багато. Перший серед рівних.

Нові слова

administro, āvi, ātum, āre 1 виконувати, управляти

amor, ōris m любов

arbor, ōris f дерево

ars, artis f мистецтво

bello, āvi, ātum, āre 1 воювати

censeo, nsui, nsum, ēre 2 оцінювати, цінувати, думати, вважати, вирішувати

ensor, ōris m цензор, строгий критик

civitas, ātis f держава, суспільство, громада

conservo, āvi, ātum, āre 1 зберігати, охороняти

continenter безперервно

contineo, tinui, tentum, ēre 2 утримувати, обмежувати, містити; pass.

обмежуватися

doleo, dolui, -, ēre 2 засмучуватися, страждати, хворіти

ea там

ferus, a, um дикий

fero, tuli, latum, ferre нести, переносити, терпіти

floreo, florui, -, ēre 2 цвісти, розквітати, процвітати

imperium, i n влада, наказ, держава

juro, āvi, ātum, āre 1 клястися

jus, juris n право, справедливість

libertas, ātis f свобода

mutatio, ōnis f обмін, зміна

muto, āvi, ātum, āre 1 міняти, змінювати

nomen, īnis n ім'я

nomino, āvi, ātum, āre 1 називати

nullus, a, um ніякий

occulto, āvi, ātum, āre 1 приховувати, ховати

occultus, a, um таємний, прихований

pactum, i n угода, договір

pareo, rui, rītum, ēre 2 підкорятися, з'являтися, бути очевидним

pes, pedis m нога, ступня, стопа

potestas, ātis f влада, могутність, можливість

privātus, a, um приватний, особистий

publicus, a, um громадський, державний

semino, āvi, ātum, āre 1 сіяти

semen, īnis n насіння, нащадок

servitium, i n рабство

servo, āvi, ātum, āre 1 спостерігати, охороняти, дотримуватися, рятувати

supra зверху, понад

tempus, ōris n час

testis, is m, f свідок

variētas, ātis f відмінність, різниця, різноманітність, розмаїття,

мінливість, мінливість

veritas, ātis f істина, правда

vincio, vixi, vinctum, 4 пов'язувати

virtus, ūtis f доблесть, чеснота, мужність

vis (sing.: acc. vim, abl. vi; pl.: vires, virium) сила, міць, насильство

voluntas, ātis f воля, бажання, дозвіл

II. З історії ораторсько-го мистецтва у Давньому Римі

Марк Туллій Цицерон.
Бюст з Капітолійських музеїв в Римі

МАРК ТУЛЛІЙ ЦИЦЕРОН (MARCUS TULLIUS CICERO)

Марк Туллій Цицерон (лат. **Marcus Tullius Cicero**; 106 - 43 до н. е.) - давньоримський політичний діяч, оратор і філософ.

Все найкраще з того, що римське ораторське мистецтво запозичило у греків і чого воно досягло в своєму розвитку на римському ґрунті, втілив в собі Марк Туллій Цицерон, що здобув славу великого оратора і блискучого теоретика ораторського мистецтва.

Його видатні ораторські здібності відкрили йому шлях до всіх вищих державних посад - він провів на форумі майже сорок років.

Життя і діяльність Цицерона - яскравий доказ сили і значення ораторського мистецтва в республіканському Римі. Своєму незвичайному успіху на форумі він зобов'язаний як природним здібностям, так і універсальній освіті, яку він отримав. Його старшими сучасниками були такі чудові оратори, як Луцій Ліциній Красс і Марк Антоній, яких він міг слухати і у яких міг вчитися. Його сучасником і суперником був видатний оратор Гортензій. У 16 років Цицерон переклав з грецької мови астрономічну поему Арата, пізніше - «Домострой» Ксенофонта і деякі з діалогів Платона.

Походячи з незначної сім'ї, Марк Туллій зробив завдяки своєму ораторському таланту блискучу кар'єру: увійшов в сенат і став консулом. Зіграв ключову роль в розкритті і розгромі змови Катіліни. Надалі, в умовах громадянських воєн, залишався одним з найвидатніших і найпопулярніших прихильників збереження республіканського ладу. Був страчений членами другого тріумвірату, що прагнули до необмеженої влади.

Цицерон залишив велику літературну спадщина, істотна частина якої збереглася до наших днів. Його твори вже в античну епоху отримали репутацію еталонних з точки зору стилю, а зараз є найважливішим джерелом відомостей про всі сторони життя Риму в I столітті до н. е. Численні листи Цицерона стали основою для європейської епістолярної культури; його промови належать до числа найвидатніших зразків жанру. Філософські трактати Цицерона є унікальним за охопленням викладом всієї давньогрецької філософії, і в цьому сенсі вони зіграли важливу роль в історії давньоримської культури.

Перша промова Цицерона, що дійшла до нас, - «На захист Квінкція», створена в 81 році до н. е., метою якої було повернення незаконно захопленого майна, принесла оратору його перший успіх.

Ще більшого успіху оратор домогся промовою «На захист Росція», в якій був змушений говорити про стан справ в державі, де, за його словами, «розучилися не тільки прощати провини, а й розслідувати злочини». Мова Цицерона була побудована за всіма правилами ораторської майстерності - зі скаргами на молодість і недосвідченість захисника, умовлянням суддів, прямими промовами від імені обвинуваченого, а також спростуванням доказів обвинувачення.

У 75 році до н. е. Цицерон був обраний квестором і отримав призначення на Сицилію, де керував вивезенням зерна в період нестачі хліба в Римі. Своєю справедливістю і чесністю він заслужив повагу сицилійців. Цицерон все ж взявся за справу проти корупції на всіх рівнях влади і переміг. Його слова, що написані для цього процесу, мали велике політичне значення, оскільки по суті Цицерон виступив проти сенатської олігархії і здобув над нею тріумфальну перемогу. Тем часом тривала політична кар'єра Цицерона: він був обраний претором, причому отримав найбільше голосів, а в ході відправлення цієї посади здобув репутацію вмілого і бездоганно чесної судді. Паралельно він продовжував займатися адвокатурою.

Один з кандидатів, які програли в консули, Луцій Сергій Катіліна висунув свою кандидатуру також і на наступні вибори. Припускаючи і на цей раз провал, він заздалегідь почав готувати змову з метою захоплення влади, яку Цицерону вдалося розкрити. Уже першою з чотирьох своїх промов проти Катіліни, що вважаються зразками ораторського

мистецтва, Цицерон змусив Луція Сергія втекти з Риму в Етрурію. У наступному засіданні Сенатом, яким він керував, було вирішено заарештувати і стратити без суду тих змовників. У цей період слава і вплив Цицерона досягли свого піку; вихваляючи його рішучі дії, Катон назвав його «батьком вітчизни».

У 60 році до н. е. Цезар, Помпей і Красс об'єднали сили з метою захоплення влади, утворивши Перший Тріумвірат. Визнаючи таланти і популярність Цицерона, вони зробили кілька спроб залучити його на свій бік. Цицерон, повагавшись, відмовився, вважаючи за краще залишитися вірним сенату і ідеалам Республіки. Поступово Цицерон відійшов від активного політичного життя і віддався адвокатської та літературної діяльності. У 55 році він написав діалог «Про оратора», в 54 році приступив до роботи над твором «Про державу». У 51 році до н. е. Цицерон був призначений за жеребом намісником Кілікії. Згодом Цицерон залишив політику, так і не зумівши примиритися з диктатурою, і розпочав написання і переклад з грецького філософських трактатів.

Вбивство Юлія Цезаря в 44 році до н. е. стало для Цицерона повною несподіванкою і дуже його потішило: він вирішив, що зі смертю диктатора республіка може бути відновлена. Але його надії на створення республіканського уряду не справдилися. У Римі різко посилюлися позиції цезаріанців Марка Антонія, що ненавидів Цицерона. 2 вересня Цицерон виголосив промову, спрямовану проти Антонія і названу автором «філіппікою» за аналогією з промовами Демосфена проти посилення Філіппа Македонського. Цицерон став побоюватися за своє життя і віддалився в свій маєток в Кампанії, зайнявшись твором другий філіппіки, трактатів «Про обов'язки» і «Про дружбу».

Друга філіппіка була опублікована в кінці листопада. Антоній поїхав в Цизальпінську Галію, призначену йому провінцією, а Цицерон став фактичним главою республіки. Вже 20 грудня Цицерон виголосив третю і четверту філіппіки, де порівнював Антонія з Катилиною і Спартаксом.

Будучи впевненим у перемозі, Цицерон не зміг передбачити союз Октавіана з уже розбитим Антонієм. Війська тріумвірів зайняли Рим, і Антоній домігся включення імені Цицерона в списки «ворогів народу», які тріумвіри оприлюднили негайно після утворення союзу. Цицерон намагався втекти до Греції, але вбивці наздогнали його 7 грудня 43 року до н. е. недалеко від його вілли в Формії.

Завдяки гарній підготовці Цицерон був добре знайомий з основними філософськими течіями свого часу. Найбільшим філософом всіх часів Цицерон вважав Платона, другим після нього - Аристотеля. При цьому він визнавав зайву абстрактність філософії Платона. З більш сучасних філософських течій Марк Туллій був найбільш близький до стоїків, чиє етичне вчення добре узгоджувалося з традиційним римським світоглядом. Його ставлення до популярного епікурейства було в цілому негативним. В цілому, погляди Цицерона характеризуються як помірний скептицизм в основних філософських питаннях зі значним впливом ідей стоїцизму в етиці і політичній теорії. При цьому підкреслюється, що скептицизм римського автора не був самоціллю, а носив суто прикладний характер: зіставляючи різні точки зору, він прагнув наблизитися до істини. Важливими заслугами Цицерона є адаптація давньогрецької філософської спадщини до умов давньоримського менталітету і, особливо, виклад філософії на латинській мові. Сам Марк Туллій приписував першість у створенні філософських творів на латинській мові Варрону. Цицерон сприяв становленню латинської філософської термінології, ввівши в обіг ряд нових термінів (наприклад, *definitio* - визначення, *progressus* - прогрес). Незважаючи на численні відсилання до діалогів Платона, основною формою трактатів Цицерона став обмін довгими промовами, найбільш характерний для діалогів Аристотеля і лише для деяких творів Платона. Велика кількість текстів зі складною структурою відповідало риторичним схильностям Марка Туллія і дозволяло в повній мірі реалізувати йому свої літературні таланти. Позначився і вплив енциклопедичного способу викладу, характерного для всієї римської наукової літератури.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Дайте стислу характеристику Цицерона як історичного діяча.
2. Охарактеризуйте літературну спадщину Цицерона.
3. Що ви знаєте про основні етапи життя Цицерона та його діяльність як політика?
4. Дайте характеристику Цицерона як філософа.
5. Якою була основна форма трактатів Цицерона?
6. Які нові терміни ввів у обіг Цицерон?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ЦИЦЕРОН

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Цицерона:

A teneris unguiculis. З ніжних нігтів.

Ab igne ignem. Від вогню вогонь [послуга за послугою].

Accipere quam facere praestat injuriam. Краще прийняти, ніж нанести образу [краще бути скривдженим, ніж когось образити].

Ad carceres a calce revocare. Повернутися від фінішу до старту [почати все з нуля].

Ad clavum. Сидіти біля керма [тримати в руках кермо влади].

Aurum recludit cuncta. Золото відкриває все.

Benefacta in luce se collocari voluit. Про добрі справи слід говорити привселюдно.

Benefacta male locata malefacta arbitror. Благодіяння, зроблені недостойному, я вважаю злочинами.

Cedant arma togae. Нехай зброя поступиться місцем тозі [нехай вирішує не сила зброї, а цивільна влада].

Cibi condimentum fames est. Голод - найкраща приправа до їжі.

Cui bono? Кому на користь? [В чийх інтересах?]

Cui dolet, meminit. Кому боляче, той пам'ятає.

Decantata fabula. Набридла байка.

Deforme est de se ipsum praedicare. Негарно хвалити самого себе.

Eadem mensura metiri. Тієї ж мірою міряти.

Ex ipso fonte bibere. Пити з самого джерела (Звертатися до першоджерела)

Ex malis eligere minima. З зол вибирати менше.

Excitare fluctus in simpulo. Зчинити бурю в склянці.

Fortes non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio. Сміливим допомагає не тільки доля, як вчить стара приказка, але в набагато більшому ступені розум.

Frenos mordere. Закусити вудила [пручатися].

Furcilla extrudere. Вилами вигнати [прогнати в шию].

Garrit quidquid in buccam venit. Базикає все, що тільки ні спаде на думку.

Gloria virtutem tamquam umbra sequitur. Слава, як тінь, слідує за доблестю.

Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis solatium ac perfugium praebent. Ці заняття наукою живлять юнаків, приносять насолоду людям похилого віку, прикрашають в щастя, служать притулком і розрадою в нещастя.

Homunculus unus e multis. Людина одна з багатьох [пересічний чоловік]

Ilias malorum. Іліада лих [безліч лих].

Imago animi vultus est. Обличчя - дзеркало душі.

Incitare currentem. Підганяти того, хто і так вже біжить.

Ipse (magister) dixit. Сам (учитель) сказав.

Ita sunt altae stirpes stultitiae! Наскільки глибокі коріння дурниці!

Jam neminem antepones catoni. Вже вище не поставиш нікого.

Jam satis superque. Вже досить [більше, ніж потрібно].

Jucunda memoria est praetertorum malorum. Приємний є спогад про минулі негаразди.

Labor callum obducit dolori. Праця притупляє горе.

Lacrima nihil citius arescit. Нічого не сохне швидше сльози.

Levis est consolatio ex miseria aliorum. Легко знайти розраду, якщо горе чуже.

Non tam praeclarum est scire latine, quam turpe nescire. Знання латини не так гідно хвали, як її незнання гідно ганьби.

Nulla numero homo. Нікчемна людина.

Nullus est locus domestica sede jucundior. Немає місця миліше рідної домівки.

O fallacem himum spem! О, оманлива надія людей!

Oleum et operam perdere. Втратити даром масло і працю [марно трудитися].

Omnem naturam conservatricem esse sui. Вся природа прагне до самозбереження.

Omnia praeclara rara. Все прекрасне рідкісне.

Omnia rerum principia parva sunt. Все починається з малого.

Optata furiosorum. Бажання безумців [нездійсненні мрії].

Orator ambrosia alendus. Оратор, якого слід було б годувати амброзією [оратор від бога].

Oratores fuint, poetae nascuntur. Ораторами стають, поетами народжуються.

Pro domo mea (sua). На захист мого (свого) будинку.

Res semel admissa reprimi non potest. Розпочату справу не може бути зупинено.

Saepe est etiam sub paliolo sordido sapientia. Часто і під брудним одягом ховається мудрість.

Saepe nihil inimicus homini, quam sibi ipse. Часто у людини немає іншого ворога, крім самого себе.

Tragoedias in nugis agere. Трагедію з дрібниць розігрувати.

Umbram suam metuit. Тіні свої боїться.

Una mercede duas res assequi. За одну ціну придбати дві речі.

Usus magister est optimus. Досвід - найкращий вчитель.

Ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur.

Чим краще людина, тим важче йому підозрювати інших в безчесті.

Veritas se ipsa defendit. Істина сама себе захищає.

Vitam regit fortuna, non sapientia. Життям керує не мудрість, а везіння.

Перекладіть наступні вирази Цицерона на латинську мову:

Все починається з малого. Все прекрасне рідкісне. Втратити даром масло і працю. Голод - найкраща приправа до їжі. Досвід - найкращий вчитель. З зол вибирати менше. Знання латини не так гідно хвали, як її незнання гідно ганьби. Зчинити бурю в склянці. Краще прийняти, ніж нанести образу. Негарно хвалити самого себе. Немає місця миліше рідної домівки. Обличчя - дзеркало душі. Ораторами стають, поетами народжуються. Праця притупляє горе. Про добрі справи слід говорити привселюдно. Сидіти біля керма. Слава, як тінь, слідує за доблестю. Сміливим допомагає не тільки доля, як вчить стара приказка, але в набагато більшому ступені розум. Тіні свої боїться. Ці заняття наукою живлять юнаків, приносять насолоду людям похилого віку, прикрашають в щастя, служать притулком і розрадою в нещастя. Часто у людини немає іншого ворога, крім самого себе.

*Fortes non modo fortuna adjuvat,
ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio.
Сміливим допомагає не тільки доля,
як вчить стара приказка,
але в набагато більшому ступені розум.
(Цицерон)*

Тема 9.

- **Perfectum indicatīvi actīvi** (минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану).
- Синтаксис простого речення.
- Твори і стиль Цицерона.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Теренція.

I. Граматика

PERFECTUM INDICATĪVI ACTĪVI (МИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ)

Має 2 значення.

1. Основне значення - *perfectum historicum*. Позначає дію, що закінчилася в минулому, безвідносно її тривалості. Відповідає на питання "що зробив?". Перекладається минулим часом доконаного виду: *Veni, vidi, vici*. Прийшов, побачив, переміг.

При *perfectum historicum* можуть бути слова, уточнюючі тривалість цієї дії. В такому випадку *perfectum* можна переводити минулим часом недосконалого виду («що робив»): *Decem annos oppugnāvērunt*. Облягали десять років.

2. *Perfectum praesens*. Висловлює стан, який настав в результаті дії, що закінчилася в минулому і зберіглася до теперішнього моменту: *Sibi persuāsi*. Я переконався.

Утворюється шляхом додавання до основи *perfectum* особистих закінчень минулого часу доконаного виду.

Особисті закінчення *perfectum*

	<i>sg.</i>	<i>pl.</i>
1	i	imus
2	isti	istis
3	it	erunt

Зразок відмінювання

		1 <i>amo, amāvi, amātum, amāre</i> <i>любити</i>	2 <i>video, vidi, visum, vidēre</i> <i>бачити</i>	3 <i>scribo, scripsi, scriptum, scribere</i> <i>писати</i>	4 <i>audio, audīvi, audītum, audīre</i> <i>слухати</i>
<i>sg.</i>	1	amāv-i	vid-i	scrips-i	audīv-i
	2	amav-isti	vid-isti	scrips-isti	audiv-isti
	3	amāv-it	vid-it	scrips-it	audiv-it
<i>pl.</i>	1	amav-imus	vid-imus	scrips-imus	audiv-imus
	2	amav-istis	vid-istis	scrips-istis	audiv-istis
	3	amav-erunt	vid-erunt	scrips-erunt	audiv-erunt

Perfectum indicatīvi неправильних дієслів

		Sum <i>бути</i>	Possum <i>мочь</i>	Eo <i>йти</i>
<i>sg.</i>	1	fui	potui	ii
	2	fuisti	potuisti	isti
	3	fuit	potuit	iit
<i>pl.</i>	1	fuimus	potuimus	iimus
	2	fuistis	potuistis	istis
	3	fuērunt	potuērunt	iērunt

Способи утворення основи *perfectum* і основи *supīnum*

1. Для дієслів 1 і 4 дієвідмін нормою є перфект на **-vi** і супін **-tum** (стандартні дієслова).

amo, amāvi, amātum, amāre 1
audio, audīvi, audītum, audīre 4

2. Для більшості дієслів 2-ї дієвідміни нормою є перфект на **-ui** і супін на **-itum** або **-tum**.

docceo, docui, doctum, docēre 2
habeo, habui, habītum, habēre 2

3. Перфект на **-si**, супін на **-tum** або **-sum**. Найчастіше зустрічається у дієслів 3а дієвідміни з основою *infectum* на передньо- або заднеязичний приголосний:

cedo, cessi (<* cedsi), *cessum* (<* cedsum), *cedēre* 3
rego, rexi (<* regsi), *rectum* (<* regtum), *regēre* 3

4. Перфект з подовженням голосного, супін на **-tum** або **-sum**. Зустрічається у дієслів різних дієвідмін.

vīdeo, vīdi, visum, vidēre 2
vēnio, vēni, ventum, venīre 4
āgo, ēgi, actum, agēre 3

5. Перфект з подвоєнням першого приголосного через **-e-** або інший голосний, супін на **-tum** або **-sum**. Зустрічається у дієслів різних дієвідмін.

tendo, tetendi, tentum, tendēre 3
mordeo, momordi, morsum, mordēre 2

6. Основа *perfectum* не відрізняється від основи *infectum*. Зустрічається у дієслів 3а дієвідміни.

statuo, statui, statūtum, statuēre 3
verto, verti, versum, vertēre 3

Синтаксис простого речення

1. У латинській мові порядок слів вільний, але присудок зазвичай стоїть у кінці речення.

2. Слово, на яке падає логічний наголос, ставиться на початку або кінці речення.

3. Підмет, виражений особовим займенником, зазвичай опускається.

4. Іменна частина присудка завжди ставиться в називному відмінку.

5. При прямому порядку слів група підмета знаходиться на початку речення, група присудка - в кінці речення.

6. Пряме і непряме доповнення ставиться перед керуючим дієсловом-присудком, причому непряме доповнення ставиться перед прямим доповненням.

7. Узгоджене визначення, виражене прикметником або присвійним займенником, зазвичай ставиться після обумовленого слова.

8. Прикметник зі значенням кількості ставиться перед визначеним словом.

9. Неузгоджене означення (тобто означення, виражене родовим відмінком іменника), ставиться після обумовленого слова. На російську мову воно перекладається іменником в родовому відмінку. При необхідності неузгоджене означення може бути замінено узгодженим, вираженим прикметником.

***Genetivus subjectivus et objectivus* (родовий суб'єкта і об'єкта)**

Ці відмінки вживаються при іменниках, які називають дію, причому *genetivus subjectivus* позначає логічний суб'єкт цієї дії, а ***genetivus objectivus*** - логічний об'єкт. ***Genetivus subjectivus*** перекладається родовим відмінком, ***genetivus objectivus*** - як родовим відмінком, так і іншими відмінками з прийменником або без прийменника.

Cura amīcae. Турбота подруги (= подруга піклується) (*genetivus subjectivus*)
Турбота про подругу (*genetivus objectivus*)

У деяких випадках визначити, в якій ролі виступає іменник в ***genetivus*** - суб'єкта або об'єкта дії - можна тільки по контексту.

Genetivus objectivus також вживається з прикметниками зі значеннями: жадібний до чого-небудь, що займається чим-небудь, що знає, досвідчений в чому-небудь, що усвідомлює що-небудь, сторонній, недосвідчений в чому-небудь, незвичний до чого-небудь, що пам'ятає, що не пам'ятає, що бере участь в чому-небудь, причетний чогось, що не бере участь в чому-небудь, схожий, несхожий на кого-небудь, що володіє чим-небудь, повний чогось або чим-небудь, порожній (не наповнений чим-небудь), безпорадний, позбавлений, наприклад: ***cupidus gloriae*** який пристрасно бажає слави.

Завдання

1) *Провідмініайте в Perfectum ind. act. дієслова*: venio, vēni, ventum, venīre (приходити), video, vīdi, visum, vidēre (бачити), vinco, vīci, victum, vincēre (перемагати), voco 1 (кликати).

2) *Визначити типи перфектних основ, записати основні форми поданих дієслів*: curāvi, vici, dixi, appellāvi, credīdi, vetui, rexi, ēgi, fui.

3) *Провідмініати дієслова в perfectum indicatīvi actīvi*:

aperio, aperui, apertum, aperīre – відкривати;

credo, credīdi, creditum, credēre – вірити;

interrogo, interrogāvi, interrogātum, interrogāre – запитувати;

respondeo, respondi, responsum, respondēre – відповідати.

4) *Визначити і перекласти дієслівні форми*: egistis, defendērunt, fecisti, laborāvi, vici, salutavit, solvīmus, scripsit.

5) *Визначте форму дієслів і переведіть на українську мову*: fuistis, potuistis; fēcī, respondi; misērunt, expugnāvērunt; scripsīmus, necāvit, duxīmus, mīsi, portāvērunt.

6) *Прочитайте і перекладіть речення, вкажіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова*:

a) Acerba verba mihi dixit. Ad senem scripsi de senectūte. Amisērunt multos. Avus scripsit herēdem nepōtem suum. Bella civīlia delevērunt multas divitias Romae. Captīvi militum praeda fuērunt. Civitas Romāna multos annos floruit. Consūles decrevērunt. Cui prodest scelus, is fecit. Cur nobiscum ambulāre non potuistis? De principiis civitātis dixit. Deus terras creāvit et nos. Dimidium facti, qui coepit, habet.

b) Eādem nobis nuper consul dixit. Ego ipse haec facta vidi. Epistulam, quam scripsi, mittam patri. Filius a patre hereditātem accēpit. Fortunam habuērunt acerbam. Grave vulnus. Haec didīci adulescens. Haec meā voluntāte feci. Hic divitias suas amīsīt. Hoc carmen scripsit. Hoc patriae acerbum fuit. Hostes pacem fecērunt et obsides dedērunt. Iudices merīto reos pro delictis punivērunt.

c) Mater bonam fortunam habuit. Matri eōrum libros dedi. Matrum nomīna tibi dixi. Memīni mei amīci. Pater me misit. Per multas vias fugērunt. Propter voluptātes saepe erravīmus. Romāni consūles creāvit. Senātus decrevit. Tu ipse hoc audivisti. Ubi illas artes didicisti? Verbo regis ea amīsi. Vidi divitias ejus ipse.

7) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Ferro ignique. Вогнем і мечем.

Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo. Крапля довбає камінь не силою, але частим падінням (Овідій).

Habent sua fata libelli. У книг є свої долі.

Inter nos. Між нами.

Nomen est omen. Ім'я говорить сама за себе.

Non est fumus absque igne. Нема диму без вогню.

Non progredi est regredi. Не йти вперед, значить йти назад.

Nullum malum sine aliquo bono. Немає лиха без добра.

Potius sero quam nunquam. Краще пізно, ніж ніколи (Тит Лівій).

Qualis rex, talis grex. Який цар, таке й суспільство.

Qualis vir, talis oratio. Яка людина, така і мова.

Qui scribit, bis legis. Хто пише, той двічі читає; хто записує, той краще запам'ятовує.

Qui seminat mala, metet mala. Хто сіє погане, пожне погане.

Quid prodest? Кому це вигідно? Кому це корисно?

Quot capīta, tot sensūs. Скільки людей, стільки думок.

Ridens verum dicere. Сміючись, говорити правду.

Surge et age! Піднімись та дій!

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. Часи змінюються, і ми змінюємося з ними.

Unus dies gradus est vitae. Один день - сходинка в сходах життя.

Volens nolens. Хочеш не хочеш.

8) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Часи змінюються, і ми змінюємося з ними. Ім'я говорить сама за себе. Яка людина, така і мова. Який цар, таке й суспільство. Крапля довбає камінь не силою, але частим падінням. Кому це вигідно? Хто пише, той двічі читає; хто записує, той краще запам'ятовує. Хто сіє погане, пожне погане. Краще пізно, ніж ніколи (Тит Лівій). Між нами. Не йти вперед, значить йти назад. Нема диму без вогню. Немає лиха без добра. Вогнем і мечем. Один день - сходинка в сходах життя. Піднімись та дій! Сміючись, говорити правду. У книг є свої долі. Хочеш не хочеш. Скільки людей, стільки думок.

Нові слова

accepto, āvi, ātum, āre 1 приймати, допускати

acerbus, a, um неприємний, суворий, гіркий

adulescens, entis m, f молода людина, юнак; дівчина

amitto, mīsi, missum, ěre 3 втрачати

annus, i m рік

avus, i m дід

captivus, i m бранець

capto, āvi, ātum, āre 1 вистачати, домагатися

carmen, īnis n вірш, пісня, загадка

civilis, e цивільний

coepi, coeptum, coepisse почати

consul, ūlis m консул

creo, āvi, ātum, āre 1 обирати, створювати, народжувати

decurro, curri, cursum, ěre 3 збігати, спускатися, проходити

dedo, dīdi, dītum, ěre 3 віддавати, передавати

dimidium, i n половина

divīdo, vīsi, vīsum, ěre 3 ділити, відокремлювати

ejicio, jēcī, jectum, ěre 3 викидати, виганяти, видаляти, вивергати

eo, ii, itum, ire йти

factio, ōnis f дія, партія, угруповання

factum, i n дія, вчинок

filius, i m син

florens, entis квітучий, процвітаючий, щасливий

fugio, fugi, -, ěre 3 бігти, уникати

gravis, e важкий

hac там

heres, ēdis m спадкоємець

hic, haec, hoc цей, той, він

hostis, is m чужинець, ворог

ille, illa, illud цей, той, він

ipse, a, um сам

mater, tris f мати

memīni, -, meminisse пам'ятати (+ gen.)

nepos, ōtis m онук

nobilis, e відомий, знатний

nuper недавно, зараз
obsideo, sēdi, sessum, ēre 2 населяти, жити, володіти, брати в облогу
pater, tris m батько
praeda, ae f видобуток
principium, i n початок
prodo, dīdi, dītum, ēre 3 передавати, видавати, зрадити, повідомляти
propter (+ acc.) внаслідок, через
scelus, ēris n злочин
senectus, ūtis f старість
senēsko, senui, -, ēre 3 старіти, старіти
vulnus, ēris n рана

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ТВОРИ І СТИЛЬ ЦИЦЕРОНА

Філософські трактати

До нас дійшли 19 трактатів Цицерона, присвячених питанням філософії і політики, велика частина яких написана в формі вигаданих діалогів. Вони цінні тим, що викладають, детально і без спотворень, вчення провідних філософських шкіл того часу - стоїків, академіків і епікурейців, - через що римляни вважали Цицерона своїм першим учителем філософії.

Перелік трактатів в хронологічному порядку виглядає так:

- **De re publica** (Про державу) - створений в 54-51 рр. до н. е. і зберігся частково.
- **De legibus** (Про закони). Написаний у формі діалогу між самим Цицероном, його братом Квинтом і аттиком і зберігся приблизно наполовину. Дата створення - кінець 50-х років до н. е.

- **Paradoxa Stoicorum** (Парадокси стоїків). Написаний в 46 році до н. е., зберігся
- **Consolatio** (Вмиха) - цей текст був написаний після смерті дочки Цицерона і згадується їм в листі до Аттика на початку 45 року до н. е.
- **Hortensius sive de philosophia** (Гортензій, або Про філософію) - написаний на початку 45 року до н. е. Цей діалог (що зберігся фрагментарно) між Цицероном, Катуллом, Гортензієм і Лукуллом звернув до християнства Блаженного Августина.
- **Academica priora** (перша редакція Академіки). 45 рік до н. е.
- **Catulus** (Катул), 1-я частина Academica priora, здебільшого втрачена.
- **Lucullus** (Лукулл), 2-га частина Academica priora, що збереглася.
- **Academici libri** або **Academica posteriora** (друга редакція Академіки).
- **De finibus bonorum et malorum** (Про межі добра і зла) - написаний в червні 45 року до н. е. і присвячений Бруту.
- **Tusculanae disputationes** (Тускуланские бесіди) - 2-я половина 45 року до н. е. Цей трактат також присвячений Бруту.
- **Cato Maior de Senectute** (Катон Старший, або Про старості) - написаний в 45/44 році до н. е. і являє собою діалог між Катоном цензором, Сципіоном Еміліаном і Гаєм Лелієм Мудрим зберігся до наших днів.
- **Laelius de amicitia** (Лелій, або Про дружбу) - написаний в 45/44 році до н. е.
- **De natura deorum** (Про природу богів) - написаний в 45/44 році до н. е. і присвячений Бруту.
- **De divinatione** (Про дивинації (релігійні прогнози)) - діалог між Цицероном і його братом Квинтом, написаний в 44 році до н. е.
- **De fato** (Про долю) - діалог, написаний у 44 року до н. е., залишився незавершеним.
- **De gloria** (Про славу) - трактат, написаний у 44 року до н. е.
- **De officiis** (Про обов'язки) - написаний у 44 року до н. е. у вигляді листів синові Марку.

ЛИСТИ

Збереглися понад 800 листів Цицерона, що містять безліч біографічних відомостей і масу цінної інформації про римське суспільство кінця періоду республіки.

Листи були зібрані в 48-43 рр. до н. е. секретарем Цицерона Тіроном. Все листування, включаючи й листи, що не призначалися для публікації, була оприлюднена за наказом Октавіана Августа в кінці 30-х років до н. е. в політичних цілях. Листи діляться на чотири різновиди: *Листи членам сім'ї і друзям (epistulae ad familiares)*; *Листи брату Квінту (epistulae ad Quintum fratrem)*; *Листи Марку Юнію Бруту (epistulae ad M. Brutum)*; *Листи Аттику (epistulae ad Atticum)*.

СТИЛЬ

Уже в античну епоху Цицерона визнавали одним із законодавців стилю в латиномовній прозі. В результаті, мова Цицерона визнається нормою класичної латинської мови. У порівнянні з літературою II століття до н. е. Цицерона відрізняють уніфікована граматики і єдині принципи підбору лексики. Як і всі хороші оратори свого часу, Цицерон ретельно стежив за важливим в латинській мові ритмом мови, який абсолютно втрачається в перекладах.

Багато особливостей стилю творів Цицерона значно різнилися в залежності від жанру.

У судових і політичних виступах Цицерон особливо ретельно оформляв свої виступи, оскільки вони часто впливали на результат справи. Мабуть, головною метою прикрас промов була розстановка акцентів на найбільш важливих деталях. В результаті, найсильніші аргументи на підтримку своєї позиції Цицерон у своєму розпорядженні на початку і кінці змістовної частини виступу, а потенційно неприємних моментів для підзахисного намагався уникати. Щоб урізноманітнити мову, Цицерон звертався до схожих випадків в римській історії, розповідав історичні анекдоти, цитував грецьку і римську класику, приказки, доповнював виклад обставин справи короткими вигаданими діалогами з позивачем або відповідачем. Цицерон вміло використовує на свою користь гумор, причому в судових промовах частіше, ніж в політичних.

При доказі своїх поглядів (*probatio*) і спростуванні тез опонента (*refutatio*) риторичних прикрас найбільше, особливо у випадках, коли провину підзахисного складно спростувати. Апеляцій до суто юридичних питань в судових промовах, навпаки, порівняно небагато. Найчастіше схожі традиційні для римських судових промов апеляції до жалюгідного стану обвинуваченого і заклики до милосердя суддів. Подібні відступи присутні майже в кожній його мови. При цьому, наприклад, цитат з латинської та грецької класики найбільше в тих речах, в яких Цицерон сподівається відвернути увагу від слабких доказів. У політичних виступах же цитат абсолютно немає. Розрізняються і політичні промови перед народом і перед сенатом.

Перед сенаторами Цицерон виступає вільніше, не допускає риторичних закликів до богів, а також по-іншому оцінює спірних політичних діячів - наприклад, братів Гракхів, ніж перед простим народом. Крім того, в сенаті оратор часто вживав зрозумілі політичній еліті грецькі слова і вирази, але перед народом їх немає. Різняться і лексика: в одних виступах багато розмовних виразів і приказок (найбільше їх в політичних інвективах), в інших - урочистих архаїзмів, по-третє - вульгарних висловів, аж до «не цілком пристойних слів». Серед найбільш характерних риторичних прийомів Цицерона, загальних і з іншими ораторами свого часу, - вигук (найвідоміший приклад - «О часи! О звичаї!»), риторичне питання, анафора, паралелізм та ін. Іншими важливими риторичними прийомами служили найширше застосування прикметників в найвищому ступені і умисне використання однокореневих слів в одному реченні. Втім, ці виразні фігури не були прерогативою Цицерона: вони використовувалися і іншими професійними ораторами I століття до н. е. : наприклад, автором «Риторики для Гереннія».

Стиль листів Цицерона помітно відрізняється від інших його творів, але різні листи дуже неоднорідні за стилем. Сам Цицерон ділив листи на публічні (офіційні) і приватні (особисті), а серед останніх виділяв два окремих підкласа - «дружній і жартівливий» і «серйозний і важливий». В особистих листах Цицерон не вдається до використання звань і дат, часто використовує зрозумілі тільки адресату натяки. При спілкуванні з найбільш близькими людьми він часто вживає повсякденну мову,

використовує прислів'я, загадки, ігри зі словами, жарти і т. ін. (улюблений об'єкт для жартів - його опонент Клодий). Більш офіційні листи - магістратам і людям, з якими Цицерон знаходився в прохолодних відносинах. Завдяки використанню живої розмовної мови в листуванні Цицерона виявляється і найбагатший лексикон. Досить часто Цицерон в листуванні переходить на відому римської еліти давньогрецьку мову. Іноді в листах зустрічаються і відступи від класичного синтаксису латинської мови.

На філософські і, в меншій мірі, риторичні трактати Цицерона зробила вирішальний вплив грецька традиція. Майже всі трактати написані у формі діалогу, звичайного для античних філософських творів, причому Цицерон вважав за краще не короткі репліки в формі питань і відповідей, а довгі промови. Новаторство Цицерона полягає в тому, що саме він почав ретельно працювати над стилем творів. Над стилем філософських трактатів працювали і раніше, але Цицерон приділяв цьому питанню дуже велику увагу. Крім іншого, він стежив за збереженням стилістичних особливостей промов відомих ораторів минулого. Однак головним нововведенням Цицерона стало використання у філософській літературі латинської мови замість давньогрецької. Цицерон критикував скептиків, які вважали латинську мову негідною для філософських творів, але при цьому читали перекладні п'єси.

Завдяки великій кількості збережених промов і листів Цицерона можливо простежити його еволюцію як оратора і, в меншій мірі, як письменника (більшість трактатів Цицерон створив в останні роки життя).

У 60-і роки до н. е. Цицерон продовжував розвиватися як оратор, освоюючи нові прийоми ораторської майстерності. До цього ж періоду відноситься і полум'яна перша мова проти Катіліни - один з найвідоміших виступів за всю кар'єру Цицерона. Виступи кінця 50-х років він визнає найсильнішими промовами в його кар'єрі.

На початку 40-х років до н. е. промови Цицерона сильно змінюються, що пов'язується з тим, що основні судові рішення відтепер приймалися з волі Цезаря, а не самих суддів. Оскільки у судових промов відтепер був всього один реальний адресат, оратору доводилося підлаштовуватися під його смаки. Так, стиль промов цього періоду

знав значних змін в бік спрощення. Іноді перегляд традиційних ораторських установок Цицерона пояснюється саме спробою запобігання перед ним шляхом наближення своїх промов до риторичного ідеалу Цезаря. Цицерон регулярно звертається до відомої милості Цезаря вже не для себе, а й для своїх підзахисних. Після вбивства Цезаря оратор знову знаходить свободу самовираження, що проявилось в дуже жорстких і ретельних «філіппіках» проти Марка Антонія.

У своїх ранніх промовах маловідомий Цицерон часто підкреслював, що він «нова людина», який домігся всього сам, а в пізніх виступах регулярно згадував про своє консульство. Згодом стає частим використання питальних речень. Цицерон починає частіше робити припущення і відразу ж підтверджувати їх, що створює іронічний ефект. Вимоги дотримання ритмічності мови в ораторських виступах змушували оратора вдаватися до вибору синонімічних слів і конструкцій з необхідним порядків коротких і довгих складів. Цей підхід відображений у всіх промовах Цицерона, хоча переваги оратора поступово еволюціонували з часом. Змінюються і переваги у виборі лексики, в результаті чого в пізніх промовах спостерігається інша частота ряду слів, ніж в ранніх. Крім того, в «філіппіках» він часто є підкреслено лаконічним. Основні зміни в ораторській манері Цицерона - наростаюче прагнення до чистоти мови (пуризм), менш часте використання пишних риторичних засобів.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Які філософські трактати Цицерона присвячені питанням філософії і політики?
2. Скільки зберіглося листів Цицерона?
3. Дайте характеристику стилю Цицерона.
4. Які риторичні прийоми Цицерона ви знаєте?
5. Дайте характеристику стилю листів Цицерона.
6. Охарактеризуйте мову філософських і риторичних трактатів Цицерона.
7. Що ви знаєте про стиль промов Цицерона?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ТЕРЕНЦІЙ

Теренцій (Publius Terentius Afer; 195 (або 185) р. до н.е. - 159 до н.е.) - драматург, представник давньоримської комедії. Помер в молодому віці, встиг написати 6 комедій. Всі вони дійшли до нашого часу.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Теренція:

Cognatus pauperi nullus. Ніхто не хоче бути в родинних стосунках зі злиднем.

Consilia omnia verbis prius experiri, quam armis sapientem decet. Розсудливому слід дійти згоди за допомогою слів, а не за допомогою зброї.

Da pignus. Поб'ємось об заклад.

Dictum factum. Сказано - зроблено.

Dormire in aurem utramvis. Спати обома вухами [спати без задніх ніг].

Duo quum (cum) faciunt idem, non est idem. Коли двоє роблять те ж, це не одне і те ж.

Ex nimio otio mala cuncta. Від надмірного неробства все зло.

Facile omnes, cum valemus, recta consilia aegrotis damus. Всі ми, поки здорові, легко даємо поради хворим.

Factum fieri infectum non potest. Те, що зроблено, не може стати незроблене.

Foris sapere. Давати іншим поради (але не собі).

Fortes fortuna adjuvat. Сміливим доля допомагає.

Gallina cecinit. Курка заспівала [не на добро].

Hac et illac perfluere. Звідусіль протікати [не вміти зберігати таємницю].

Hic de grege illo est. Він з того ж стада.

Hinc illae lacrimae. Ось звідки ці сльози [ось у чому причина].

Laterem lavare. Мити цегла [трудитися марно].

Lepus tute est, pulpamentum quaeris? Заєць ще не спійманий, а ти вимагаєш м'яса?

Lupo ovem commisisti. Ти довірив вівцю вовку.

Mulier mulieri magis congruit. Жінка жінку швидше зрозуміє.

Obsequium amicos, veritas odium parit. Поступливість створює друзів, а правда народжує ненависть.

Omnes congruunt: unum quem noris, omnes noris. Все між собою схожі.

Omnis res est jam in vado. Справу влаштовано.

Ovem lupo committere. Вівцю довірити вовку.

Si duo faciunt idem, non est idem. Якщо двоє роблять одне і те ж, це не одне і те ж.

Tabescere dolore ac miseria. Сохнути від горя і біди.

Tute hoc intristi, tibi omne est exedendum. Ти заварив це, тобі і з'їсти все доведеться.

Ulcus tangere. Доторкнутися до виразки [сипати сіль на рану].

Ut homines sunt, ita morem geras. Як люди, так і ти поведься [з вовками жити - по-вовчому вити].

Veritas odium parit. Правда ненависть народить [правда очі коле].

Veterem ferendo injuriam, invitas novam. Згадуючи образу, викликаєш нову [хто старе згадає, тому око геть].

Перекладіть наступні вирази Теренція на латинську мову:

Від надмірного неробства все зло. Всі ми, поки здорові, легко даємо поради хворим. Давати іншим поради. Жінка жінку швидше зрозуміє. Заєць ще не спійманий, а ти вимагаєш м'яса? Згадуючи образу, викликаєш нову. Поб'ємось об заклад. Поступливість створює друзів, а правда народжує ненависть. Сказано - зроблено. Сміливим доля допомагає. Справу влаштовано. Ти заварив це, тобі і з'їсти все доведеться. Ту ж пісню співаєш. Як люди, так і ти поведься.

*Haec studia adolescentiam alunt,
senectutem oblectant, secundas res ornant,
adversis solatium ac perfugium praebent.
Ці заняття наукою живлять юнаків,
приносять насолоду людям похилого віку,
прикрашають в щастя, служать притулком
і розрадою в нещасті. (Цицерон)*

Тема 10.

- Числівники (римська нумерація).
- Латинські скорочення.
- Римський календар (рік, місяці, дні місяця).
- Літочислення. Тиждень. Години.
- Твори Цицерона з теорії ораторського мистецтва.
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Ювенала.

I. Граматика

ЧИСЛІВНИКИ (РИМСЬКА НУМЕРАЦІЯ)

Зведена таблиця числівників

Цифрове позначення		Cardinalia	Ordinalia
арабське	римське		
1	I	unus, a, um	primus, a, um
2	II	duo, duae, duo	secundus, a, um (alter, a, um)
3	III	tres, tria	tertius, a, um
4	IV	quattuor	quartus
5	V	quinque	quintus
6	VI	sex	sextus
7	VII	septem	septimus
8	VIII	octo	octāvus
9	IX	novem	nonus
10	X	decem	decimus
11	XI	undecim	undecimus
12	XII	duodecim	duodecimus

Продовження табл.

13	XIII	tredēcim	tertius decimus
14	XIV	quattuordēcim	quartus decimus
15	XV	quindēcim	quintus decimus
16	XVI	sedēcim	sextus decimus
17	XVII	septendēcim	septimus decimus
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus
19	XIX	undeviginti	undevicesimus
20	XX	viginti	vicesimus
21	XXI	unus et viginti (viginti unus) і т. ін.	unus et vicesimus (vicesimus primus) і т. ін.
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesimus
29	XXIX	undetriginta	undetricesimus
30	XXX	triginta	tricesimus
40	XL	quadraginta	quadragesimus
50	L	quingenta	quingagesimus
60	LX	sexaginta	sexagesimus
70	LXX	septuaginta	septuagesimus
80	LXXX	octoginta	octogesimus
90	XC	nonaginta	nonagesimus
100	C	centum	centesimus
200	CC	ducenti, ae, a	ducentesimus
300	CCC	trecenti, ae, a	trecentesimus
400	CD	quadringenti, ae, a	quadragesimus
500	D	quingenti, ae, a	quingentesimus
600	DC	sescenti, ae, a	sescentesimus
700	DCC	septingenti, ae, a	septingentesimus
800	DCCC	octingenti, ae, a	octingentesimus
900	CM	nongenti, ae, a	nongentesimus
1000	M	mille	millesimus
2000	MM	duo milia	bis millesimus

Distributiva	Adverbia
singuli, ae, a по одному	semel один раз, однократно
bini, ae, a по двоє, по два	bis двічі
terni (trini), ae, a по троє	ter тричі
quaterni, ae, a	quater
quini, ae, a, і так далі	quinquies

Словосполучення “*anno septuagesimo secundo ante aeram nostram*” перекладаємо:

- 72 рік до н.е.;
- у 72 році;
- у 72 році до н.е.

Число 1662 римськими цифрами записується:

- MDCLXII;
- MCDXLII;
- MDCCLXII.

Число MCMLXXVI арабськими цифрами записується:

- 1946;
- 1866;
- 1976.

ЛАТИНСЬКІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення	повністю	переклад
A. Chr. N.	Ante Christum Natum	до Різдва Христового
a.m.	ante meridiem	до полудня
A.D.	Anno Domīni	в рік Господен (від Різдва Христового)
cf.	confer	порівняй
C.V.	Curriculum vitae	букв. «шлях життя» (резюме, життєпис, біографія)
e.g.	exempli gratiā	наприклад
etc.	et cetēra	і таке інше, і так далі
i.e.	id est	тобто
ib. (ibid.)	ibīdem	там же
id.	idem	той же (автор)
N.B!	nota bene!	добре запам'ятай, зверни увагу
o.c.	opus citatum	цитований твір
p.m.	post meridiem	по полудні
P.S.	post scriptum	постскриптум, приписка до листа
s.a.	sine anno	без зазначення року (видання)

РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР (РІК, МІСЯЦІ, ДНІ МІСЯЦЯ)

З часу утворення Римської держави виникла потреба у літочисленні. Перший римський цар Ромул поділив рік на 10 місяців. Рік починався з першого березня. Назви місяців виступали прикметниками–означеннями при слові місяць (чоловічого роду) і мали такі назви:

I – Mensis Martius (на честь бога війни Марса).

II – Mensis Aprīlis (походження невідоме),

III – Mensis Maius (на честь богині родючості Майї).

IV – Mensis Junius (на честь богині Юнони, покровительниці Риму).

Шість наступних місяців своєю назвою показували, котрими за порядком з початку року вони були (їх назви утворені від порядкових числівників):

V – Mensis Quintilis (п'ятий місяць). З 44 року до н.е. на честь Гая Юлія Цезаря – Mensis Julius.

VI – Mensis Sextilis (шостий місяць). З 8 року до н.е. на честь римського імператора Августа – Mensis Augustus.

VII – Mensis September (сьомий місяць).

VIII – Mensis October (восьмий місяць).

IX – Mensis November (дев'ятий місяць).

X – Mensis December (десятий місяць).

Але вже на межі VII і VI століть до н.е. другий римський цар Нума Помпілій запозичив з Етрурії ще два місяці, які йшли після десятого:

XI – Mensis Januarius (за іменем бога Януса).

XII – Mensis Februarius (від februāre – очищати, приносити жертву в кінці року).

Однак рік у римлян не мав чітко визначеної кількості днів. Верховний жрець Понтифік мав право додавати чи віднімати дні у році.

У 46 році до н. е. Гай Юлій Цезар, за порадою єгипетського астронома Сосигена, провів корінну реформу календаря за зразком, прийнятим у Єгипті. Згідно цієї реформи встановлювався

чотирирічний сонячний цикл ($365 + 365 + 365 + 366 = 1461$ день) з нерівною тривалістю місяців, що зберглося і до сьогодні:

30 днів – Aprīdis, Junius, September, November;

31 день – Januarius, Martius, Julius, Augustus, Octōber, December,

Februarius – 28 днів на протязі трьох років і 29 днів для четвертого року.

Початок року Гай Юлій Цезар переніс на 1 січня, тому що цього дня консули складали присягу, вступаючи на посаду, й починався римський господарсько-фінансовий рік. З першого січня 45 року до н.е. святкують початок календарного року. А місяці змінили свої порядкові номери: починаючи з September до December назви місяців не відповідають своїм порядковим номерам.

Після падіння Римської імперії народи, що визволились, взяли римський календар у своє користування, також його застосовували в Західній Європі аж до кінця XVI століття. У 1582 році від імені Папи Григорія XIII був введений більш точний григоріанський календар (новий стиль), який відрізняється від юліанського (старого стилю) на 13 діб. А наша країна продовжувала жити за юліанським календарем аж до 1918 року. Декретом Ради Народних Комісарів РРФСР від 26 січня 1918 року і в Україні вводився новий стиль. Проте православна і греко-католицька церкви продовжують користуватися і до сьогодні юліанським календарем. Цим і пояснюється різниця в датах святкування дня народження Ісуса.

Позначення римлянами чисел місяця ґрунтується на виділенні в ньому трьох головних дат, що були спочатку пов'язані зі зміною фаз Місяця:

I. 1-ий день кожного місяця – Kalendae; спочатку перший день періоду новомісяччя, про який сповіщає верховний жрець (від дієслова calāre – скликати, у даному випадку для оголошення періоду новомісяччя).

II. 5-ий чи 7-ий день місяця – Nonae (від порядкового номера nonus, а, um – дев'ятий) день першої чверті місяця і дев'ятий день перед наступною датою.

III. 13-ий чи 15-ий день місяця – Idus – спочатку середина місяця, день повномісяччя – за етимологією римського вченого Варрона від етрусського iduāre – ділити (*lat. dividēre*).

У місяцях, які входять до складу слова MARMAIULO

MAR	MA	IUL	O
Martius	Maius	Julius	October

нони припадали на 7 число, а іди – на 15 число, в інші місяці – нони – на 5 число, а іди – на 13 число.

Назви календ, нон, ід при визначенні дати ставились в Ablatīvus tempōris. Наприклад:

Kalendis Januariis – 1 січня;

Nonis Aprilibus – 5 квітня;

Idibus Maiis – 15 травня.

Дні, що безпосередньо йшли перед календами, нонами чи ідами, позначались словом *pridie* – напередодні, а дні після календ, нон чи ід – словом *postridie* – після. Назва дати і місяця стояли у знахідному відмінку (*pridie, post-ridie* + Acc.). Наприклад:

31 грудня – *pridie Kalendas Januarias*;

2 лютого – *post-ridie Kalendas Februarias*;

8 жовтня – *post-ridie Nonas Octobres*;

4 серпня – *pridie Nonas Augustas*;

12 квітня – *pridie Idus Apriles*;

16 березня – *post-ridie Idus Martias*.

Інші дні позначалися шляхом вирахування, скільки днів залишилось до найближчого головного дня; при цьому в рахунок входили також день, який позначається і найближча головна дата.

Наприклад, нам треба позначити латиною 25 серпня. Idus у серпні вже минули (13), найближча головна дата – Kalendae у вересні. Рахуємо: 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 серпня, 1 вересня – виходить 8 днів. Отже, 25 серпня позначаємо так: *ante diem octavum Kalendas Septembres* – на 8-й день 1 вересня. Зазвичай писалось скорочено: *a. d. VIII Kal. Sept.* Практично це виглядає так: місяць серпень має 31 день. Отже, $31 + 2 = 33 - 25 = 8$. До Нон та Ід додаємо

1. Наприклад: 9 травня – $15 + 1 = 16 - 9 = 7$. Отже, *ante diem septimum Idus Maias*.

Незвичайна граматична конструкція виникла, очевидно, з виразу типу *die octavo ante Kalendas Septembres* (у восьмий день перед вересневими календами); прийменник *ante* перемістився на перше місце, в зв'язку з чим назва дня, що визначався, також прийняла форму знахідного відмінка. Словосполучення *ante diem* іноді може бути випущено.

У четвертому році циклу вставлявся додатковий день безпосередньо після 24 лютого, тобто після шостого дня перед березневими ідами (24, 25, 26, 27, 28 лютого і 1 березня – 6 днів), і називався *ante diem bis sextum Kalendas Martias* (в повторний шостий день перед березневими календами).

Рік з додатковим днем називався *bi(s) sextilis* (з повторним шостим днем), звідки в українську мову (за допомогою грецької) проникла назва високосний.

Огляд року називався *Kalendarium* (звідси походить слово календар). Так само називалась і боргова книга (проценти платили під час календ).

ЛІТОЧИСЛЕННЯ

У римлян велись списки консулів (*fasti consulāres*), щороку обирали двох консулів. Рік позначався іменами цих консулів. Імена ставилися в *Ablatīvus*. Наприклад:

Marco Crasso et Gnaeo Pompeio consulibus Germāni Rhenum transiērunt. – в консульство Марка Красса і Гнея Помпея германські племена перейшли Рейн (55 рік до н.е.).

З епохи Августа (з 16 року до н.е.) вживається також літочислення від року заснування Рима (753 рік до н.е.): *ab Urbe condita* або скорочено *ab U.C.*, *A.U.C.* – від заснування Міста.

Після падіння Римської імперії, з поширенням християнства в Західній Європі, церква приурочила початок літочислення до народження Ісуса Христа, час якого визначив у VI столітті н.е. *Dionysius Exiguus*; так виникло поняття “наша ера”, прийняте тепер в більшості країн (*англ.* *a.D.* – *anno Domini* – рік Господа, тобто нашої ери).

ТИЖДЕНЬ

Поділ місяця на семиденні тижні виник на Стародавньому Сході і почав вживатися в Римі в I столітті до н.е., звідки пізніше поширився по всій Західній Європі. Римляни називали дні тижня іменами семи світил, які носили імена богів: субота – день Сатурна, далі дні Сонця, Марса, Меркурія, Юпітера, Венери.

Латинські назви зазнали деяких видозмін і частково зберігаються в назвах днів тижня в Західній Європі:

Українська	Латина	Французька	Англійська	Німецька
Понеділок	Lunae dies	Lundi	Monday	Montag
Вівторок	Martis dies	Mardi	Tuesday	Dienstag
Середа	Mercurii dies	Mercredi	Wednesday	Mittwoch
Четвер	Jovis dies	Jeudi	Thursday	Donnerstag
П'ятниця	Venēris dies	Vendredi	Friday	Freitag
Субота	Saturni dies	Samedi	Saturday	Sonnabend
Неділя	Solis dies	Dimanche	Sunday	Sonntag

Samēdi з *sabbāti dies* – день суботній (середньовічна латина);
dies Dominīca – день господній (середньовічна латина).

З поданої таблиці видно, що в германських назвах днів тижня частина римських богів ототожнюється з богами германської міфології: богиня кохання Фрейд – з Венерою (*Fri-day*, *Frei-tag*), бог грому Тор – з Юпітером (*Thur's-day*, *Donners-tag*), бог війни Волан – з Марсом; при цьому відбувається перестановка днів: *dies Martis* – вівторок, а *Wednesday* (*Woden's-day*) – середа (для вівторка ж дається назва за іменем бога тьми: *Tuy*, *Tuesday*, *Tiu's-day*).

ГОДИНИ

Поділ доби на години вживався з часу появи в Римі сонячного годинника (*horologium solarium*) у 291 році до н.е.; у 164 році до н.е. в Римі ввели водяний годинник (*horologium ex aqua*). День, як і ніч, був поділений на 12 годин. У різний час року тривалість одної години дня і одної години ночі змінювалися. День – це час від сходу до заходу сонця, ніч – від заходу до сходу сонця; У рівнодення день

вважався з 6 години ранку до 6 години вечора, ніч – з 6 години вечора до 6 години ранку. Наприклад:

Caesar hora quarta diei Britanniam attigit. – Цезар досяг Британії о четвертій годині дня (тобто о 10 годині ранку, через чотири години після 6 години ранку).

Ніч поділялась на 4 варти по 3 години кожна: prima vigilia – з 6 години вечора до 9 години вечора; secunda vigilia – з 9 години вечора до 12 години ночі; tertia vigilia – з 12 години ночі до 3 години ранку; quarta vigilia – з 3 години ранку до 6 години ранку. Наприклад: Caesar in Britanniam fere tertia vigilis solvit – Цезар відплив у Британію приблизно в третю варту (сторожу) (між 12 і 3 годинами ночі).

Завдання

- 1) Провідмініайте і переведіть на російську мову словосполучення:
unus gradus, duae urbes, tria tempora, ducentae scholae.
- 2) Записати словами:
58, 71, 111, 214, 563, 944, 1332, 1685, 1990, 2017.
- 3) Написати словами та римськими цифрами:
78-ий, 124-ий, 386-ий, 745-ий, 1296-ий.
- 4) Продовжити речення:
Natus (nata) sum anno ...
Mater mea nata est anno ...
Pater meus natus est anno ...
Frater meus natus est anno ...
Soror mea nata est anno ...
Avus meus natus est anno ...
Avia mea nata est anno ...
- 5) До яких латинських числівників сходять слова:
унія, дуєт, тріо, квартет, квінтет, секстет, октет, дециметр, відсоток.
- 6) Прочитайте і перекладіть речення, виписуйте словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова:

a) Antiquis Graecis et Romānis tres partes terrarum notae sunt: Asia, Africa, Eurōpa. Aures nostras audita velocius, quam lecta praetereunt. Bellum nolūmus, sed omnes impētūs hostium fortiter propulsabimus. Bene vivere bis vivere est. Canis timīdus vehementius latrat, quam mordet. Celeriter ibant. Condita est Carthāgo octoginta duobus annis ante quam Roma. Duas tantum res populus Romānus optat: panem et circenses.

b) Duas uxōres eodem tempore habere non licet. Duo cum faciunt idem, non est idem. Duo litigant, tertius gaudet. Dux laudavit milites fortiter pugnantes. Facilius est dicere, quam facere. Facilius est vitia aliorum reprehendere, quam sua corrigere. Factum unius alteri nocere non debet. Graeci decem annos cum Trojānis pugnaverunt. Homines amplius oculis, quam auribus credunt. Invite data non sunt grata.

c) Leges duodecim tabularum anno ab urbe condita quadringentesimo editae sunt. Nusquam sunt, qui ubique sunt. Omne bellum sumitur facile, aegerime desinit. Omnes arbores, quo magis senescunt, eo maturiores ferunt fructus. Omnes milites fortiter pugnaverunt. Omnes stulti sunt sine dubio miserrimi, maxime quod stulti. Pares cum paribus facillime conveniunt. Quattuor sunt anni tempora: ver, aestas, autumnus, hiems. Quinque sunt libri Ciceronis de summo bono, sex de republica.

d) Roma anno septingentesimo quinquagesimo tertio condita est. Romani fortissime et acerrime pugnaverunt. Secreto amicos admonere, laudare aperte. Senatus a sescentis viris nobilissimis constabat. Sunt duodecim menses anni. Terra semel in anno, luna duodecies cursum suum circum solem conficit. Turpe est Latine nescire. Turpe est rem bene coeptam male finire. Unus testis – nullus testis.

7) Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:

Ad honores. Заради пошани.

Amicus certus in re incerta cernitur. Вірний друг пізнається в біді.

Bellum frigidum. Холодна війна.

Bellum omnium contra omnes. Війна всіх проти всіх.

Carum est, quod rarum est. Приємно те, що рідкісне.

Charta (epistula) non erubescit. Папір (лист) не червоніє.

Cognosce te ipsum! Пізнай самого себе!

Concordia victoriam gignit. Згода породжує перемогу.

De lingua stulta veniunt incommoda multa. Від дурного языка відбувається багато незручності.

Dixi! Сказав, все сказано.

Favete linguis. Помовчіть; притримайте языка.

Grosso modo. В загальних рисах.

Historiam nescire hoc est semper puerum esse. Не знати історії - значить завжди бути дитиною. (Цицерон)

Homo homini amicus est. Людина людині друг.

Sic transit gloria mundi. Так проходить слава світу.

Sudore et sanguine. Потом і кров'ю.

Suum cuique. Кожному своє (з римського права).

Vae victis! Горе переможеним!

Vale et me ama. Будь здоровий і люби мене (заклучна формула листа).

Vita sine libertate, nihil. Життя без свободи ніщо (Девіз Ромена Ролана).

8) *Переведіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Будь здоровий і люби мене (заклучна формула листа). Папір (лист) не червоніє. В загальних рисах. Вірний друг пізнається в біді. Війна всіх проти всіх. Горе переможеним! Життя без свободи ніщо. Кожному своє. Від дурного языка відбуваються багато незручності. Пізнай самого себе! Помовчіть; притримайте языка. Потом і кров'ю. Заради пошани. Сказав, все сказано. Згода породжує перемогу. Так проходить слава світу. Холодна війна. Людина людині друг. Приємно те, що рідкісне. Не знати історії - значить завжди бути дитиною.

Нові слова

acer, acris, acre гострий, різкий, жорстокий, пристрасний

admoneo, monui, monitum, ěre 3 нагадувати, спонукати, умовляти, вказувати, радити

aeger, gra, grum хворий, сумний

aegre важко, з незадоволенням, насилу

aestas, ātis f тепла пору року (весна і літо)

alio в іншому місці

alter, ěra, ěrum інший (з двох)

amplius більше

apertus, a, um відкритий

aureus, a, um золотий

aurum, i n золото

autumnus, i n осінь

canis, is m, f собака

celeriter швидко

circenses, ium m циркові видовища

conficio, fēci, fectum, ěre 3 робити, здійснювати, виснажувати

consto, stāti, -, 1 стояти твердо, ґрунтуватися, складатися (з чого - *abl.*);

constat (impers.) відомо

convēnio, vēni, ventum, 4 сходиться (з ким - *acc.*), збиратися, відповідати, підходити; **convēnit (impers.)** вирішено, слід, личить

corrigo, rexi, rectum, ěre 3 випрямляти, направляти, давати належне напрямом, виправляти

cursus, us m біг, протягом, рух, їзда

desino, sivi (sii), sītum, ěre 3 переставати, припиняти

dubium, i n сумнів

eōdem туди ж, там же

facesso, cessivi, cessitum, ěre 3 виконувати

facilis, e легкий, простий

finio, ivi, itum, ire 4 закінчувати, обмежувати, визначати

fortis, e сильний, відважний

fortiter відважно

fructus, us m 1) плід, фрукт, 2) приріст, відсотки

gaudeo, gavīsus sum, ěre 2 радіти (+ *dat.*), веселитися

gratus, a, um приємний, милий

hiems, ěmis f зима, негода

impetus, us m натиск, наступ

invito, avi, atum, are 1 запрошувати

invitus, a, um небажаний, що надходить проти волі

latro, avi, atum, are 1 гавкати

lectum, i n ліжко

licet, licuit, -, ěre 2 дозволено, можна, личить

magis більше

matūrus, a, um зрілий, стиглий, придатний

mensis, is m місяць

miles, ĭtis m воїн, солдат
miser, ĕra, ĕrum жалюгідний, нещасний, бідний
misĕror, ātus sum, āri 1 жаліти, співчувати
nolo, nolui, -, nolle не хотіти
noster, tra, trum наш
nusquam ніде, ніяк
ocūlus, i m очей
omnīno абсолютно, взагалі
omnis, e весь, всякий
opto, āvi, ātum, āre 1 бажати, просити
panis, is m хліб
pario, pepĕri, partum, ĕre 3 народжувати, виробляти, створювати
praeterea крім того
praetereo, īvi (ī), ĭtum, ĭre 4 проходити повз, минути, спливати, випереджати, обганяти, вислизати, не згадувати, опускати, залишати без уваги, пропускати, упускати, вислизати, уникнути
propulso, āvi, ātum, āre 1 відображати, відбивати, відвертати, відводити, відхиляти, усувати, відстороняти, відкидати
pugno, āvi, ātum, āre 1 боротися
quam ніж, як
quattuor чотири
reprehendo, ndi, nsum, ĕre 3 затримувати, засуджувати
res, rei f справа, річ, обставина; **res publica** республіка, держава; **res adversae** нещастя; **res gestae** подвиги; **res novae** державний переворот; **res secundae** щастя
secrĕto таємно
soleo, solĭtus sum, ĕre 2 мати звичай
sumo, sumpsi, sumptum, ĕre 3 брати, приймати
tempĕro, āvi, ātum, āre 1 стримувати, щадити, управляти, керувати
timĭdus, a, um боязкий, обережний
turpis, e огидний, ганебний
uxor, ōris f дружина
vehementer сильно, пристрасно, енергійно
velocĭter швидко
ver, veris n весна
vitium, i n порок, недолік

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ТВОРИ ЦИЦЕРОНА З ТЕОРІЇ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Цицерон написав кілька риторичних творів, в яких висловився з різних питань теорії та практики публічних виступів. Риторику він трактував дуже широко, що було викликано античною традицією зачитувати записані твори вголос.

Основні положення поглядів Цицерона на риторику укладені в трактатах «Про оратора», «Оратор», «Топіка», «Про побудову промови», «Брут» і «Про знаходження матеріалу». Причина, за якою він висловлював власні погляди на якості ідеального оратора, полягала в його незадоволеності сучасним станом риторичного освіти, орієнтованим на вузькоспеціальні завдання. Хоча описаний Цицероном ідеал був недосяжний, але завданням початківців-ораторів римський автор вважав наближення до цього зразка.

На думку Цицерона, ідеальний оратор повинен бути різнобічно освіченою людиною. Крім теорії риторики, від нього вимагається знання основ філософії, цивільного права, історії. Це було пов'язано з критичним ставленням римського автора до пишних, але беззмстовних виступів, що поширились в його епоху. Також він вимагає від оратора щирої вболівання предмету свого виступу і гарного почуття такту. Цицерон розглядає різні риторичні фігури, але радить не зловживати ними.

Цицерон вважає, що вдало і в міру використані архаїчні слова надають мови гідність. При цьому він вважає за можливе і використання неологізмів з зрозумілими коренями. З основних виразних засобів найважливішими він вважає метафору і різні порівняння, хоча і попереджає, що не слід захоплюватися ними, і застерігає від підбору занадто неприродних метафор. Слідом за підручниками риторики він радив практикуватися в міркуваннях і пропонував вибирати для них філософські теми.

Багато уваги Цицерон приділяв питанням вимови. Для зразкової вимови він рекомендує звернути увагу на промову літніх римлянок,

яка відрізнялася особливою чистотою і вишуканістю. Марк Туллій вимагає уникати неблагозвучних поєднань звуків і ретельно дотримуватися ритма мови. У пізніх творах він активно полемізує з ораторами, які обрали в якості зразка підкреслений мінімалізм в питаннях стилістичної обробки виступів.

Висловлює Цицерон і свої міркування щодо структури публічних виступів. Для судових і політичних промов він пропонує різні особливості структури. Для всіх типів промов він рекомендує використовувати спокійний і помірний вступ без пафосу і жартів. При цьому у вступі ретельно стежити за ритмом мови. Наступні частини виступу мають власні закони. Самою емоційною частиною виступу Цицерон пропонує зробити висновок (*peroratio*).

У промові за Архія Цицерон обґрунтовує користь літератури і для письменника, і для читача. Для римського автора вкрай важлива суспільна користь літератури (оспівування діянь великих людей минулого і сучасності). Окремо Цицерон висловився про роль письменницького і поетичного дару. На його думку, наявний талант потрібно розвивати; опора тільки на природні здібності неприпустима. Він підтримував старі традиції віршування. Поетів-модерністів він дорікав в тому, що поезія стала для них метою, а не засобом прославлення батьківщини і виховання співгромадян, критикував вибір відірваних від життя сюжетів. Найбільш високо Цицерон цінував епічну поезію, трохи нижче він ставив трагедію.

Твір Цицерона по теорії ораторського мистецтва «**Про кращій рід ораторів**» являє собою введення до латинського перекладу промов Демосфена. Воно цікаве також своїми зауваженнями про методи перекладу. Мета перекладу - показати, що справжнє красномовство - це не просто чистота і правильність мови, а все багатство і всі відтінки мови, від найпростішої до самої високої. Принцип перекладу, проголошений Цицероном в цій передмові, навряд чи викличе заперечення і у сучасних перекладачів: на його думку, переводити слід не слова, а думки, не букву, але сенс, і відповідно до умов і духа своєї мови.

Зміст трактату «*Топіка*» - питання про джерела знаходження аргументів, якого Цицерон вже торкався в трактаті «Про оратора».

Він повторює тут звичайні для його риторичних трактатів речі: характеризує три роду промов, частини промови, розбирає питання свідництва.

Трактати «*Про підборі матеріалу*», «*Підрозділи риторики*» і «*Топіка*» роз'яснюють технічні секрети шкільної риторики. Головними ж риторичними творами Цицерона є трактати «*Про оратора*», «*Брут*» і «*Оратор*». Ці три трактати об'єднує спільна ідея - ідея необхідності широкої культури для оратора. Цицерон проповідує в них свій ідеал оратора: людину високої культури, яка себе постійно духовно збагачує, знає літературу, історію, філософію, право; ідеал оратора, який однаково добре володіє і простим, і високим стилем, розуміє вплив ритму на слух аудиторії, уміє примусити її і сміятися, і плакати, може панувати над її душею. Технічні питання, які в цих роботах займають кількісно багато місця, відступають на другий план перед цією пристрасно проповідуваною на всі лади ідеєю необхідності загальної культури.

Трактат «Про оратора», що складається з трьох книг, написаний у формі діалогу. Особи, які беруть участь в бесіді, - державні діячі та оратори попереднього Цицерону покоління: Луцій Ліциній Красс, Марк Антоній, Юлій Цезар Страбон, Катул, юрист Квінт Муцій, Котта і Сульпицій Руф.

Право в республіканському Римі мало значення загальноосвітньої науки, так як кожен римський громадянин мав можливість виступити в суді як обвинувач або захисник і прагнув до участі в державних справах, а це все вимагало знання права. У трактаті «Про оратора» Цицерон докладно викладає переваги, які дає знання права: вивчити його дуже важливо, а знати приємно, так як знайомишся з побутовою стороною життя суспільства. Крім того, знання права може дати почесне становище.

Однак серед усіх предметів у освіті оратора перше місце, звичайно, належить філософії. З трьох розділів стародавньої філософії - вчення про природу, про етику і логіку - Цицерон вважав найбільш корисними для оратора останні два. Знання логіки допомагає обробити зміст промови, логічно правильно побудувати її

і сприяє з'ясуванню справи. Знання етики допомагає оратору свідомо вибрати той прийом, який викличе потрібну реакцію у слухачів - чи розташує їх до себе і створить сприятливий настрій, або пробудить в слухачах якісь сильні почуття. Тільки пізнавши людей, можна впливати на їх душі.

З трьох необхідних для красномовства даних: природного таланту, досвіду і знань, - найважливішою є наука, так як першість належить освіченому оратору. І свою перевагу Цицерон бачив не в таланті, а в освіті. Без знань немає істинного красномовства: «Істинний оратор повинен досліджувати, переслухати, перечитати, обговорити, розібрати, випробувати все, що зустрічається людині в житті, так як в ній обертається оратор і вона служить йому матеріалом». Знання дає зміст красномовству, матеріал для вираження, адже ніхто без знайомства з предметом не може говорити про нього інакше, ніж самим ганебним чином. Божевільня намагався говорити витончено, коли в мові немає змісту, немає думок, бо саме з засвоєння змісту повинен розвиватися блиск і велика кількість вираження. «Будь-яка мова складається зі змісту і слів, і у всякій мові слова без змісту позбавляються ґрунту, а зміст без слів позбавляється ясності».

Найкраще резюмують ці думки Цицерона знамениті слова «*copia enim rerum verborum copia gignit*» («велика кількість змісту породжує і різноманітність вираження»).

Цицерон протестує проти шаблонного викладання риторики в школах, яке, на його думку, готувало швидко працюючих язиком ремісників, а не ораторів.

Обов'язок оратора полягає в наступному: знайти, що сказати (*inventio*); знайдене розташувати по порядку (*divisio*); надати йому словесну форму (*elocutio*); затвердити все це в пам'яті (*memoria*); вимовити (*actio*).

Крім того, в завдання оратора входить: розташувати до себе слухачів; викласти суть справи; встановити спірне питання; підкріпити своє становище; спростувати думку супротивника; на закінчення - додати блиск своїм положенням і знизити положення

противника. Говорити треба чисто і згідно з духом мови, ясно, красиво і відповідно до змісту.

Крім такого важливого чинника, як освіта, Цицерон вважав за необхідне для оратора володіння природним даром: швидкість і рухливість розуму, винахідливість у розвитку думки, хороша пам'ять. Оратор повинен мати певні зовнішні дані: звучний голос, сильну і міцну статуру. Але ні освіта, ні природні здібності не допоможуть оратору, якщо він не буде розвивати їх постійними вправами.

У розпорядженні оратора є величезна кількість засобів для надання потрібної форми тому, що він хоче сказати. Необхідно враховувати предмет, про який говорить оратор: форма вираження повинна відповідати змісту. Прикраси повинні бути розкидані по мови з розумом, як по сукні. Мова надає оратору величезне поле діяльності, за яким оратор може ходити, як господар, і вибирати саме ту прикрасу мови, яке йому найбільше підходить.

Риторична наука, що остаточно склалася в період еллінізму, була педантична і концентрувала свою увагу переважно на технічній стороні. Її відрізняла виняткова продуманість всіх технічних деталей, спрямована, головним чином, на досягнення перемоги в судових процесах. Однак Цицерон для свого ідеального оратора вимагав значно більше, ніж судова віртуозність.

Цицерон приділяв особливу увагу використанню гумору в ораторській практиці. Він взагалі дуже високо ставив свою дотепність і надзвичайно пишався умінням застосовувати її на ораторській трибуні. У діалозі «Про оратора» він дає докладну розробку питання про використання гумору в красномовстві. Дуже можливо, що Цицерон був першим теоретиком риторики, який трактує це питання в роботі по риториці. Однак, викладаючи свою теорію гумору в красномовстві, він не міг пройти повз творів греків на цю тему.

Декларуючи критичне ставлення до шкільної схоластики, до педантизму риторичних підручників, Цицерон питання про гумор підносить тут в манері, близькій до манери підручника: «Дотепність, як відомо, буває двох видів: або рівномірно розлите по всій мови, або

їдке і помітне. Так ось перше стародавні називали жартівливістю, а друге – гострослов'я».

«Предмет мій розділяється на п'ять питань: по-перше, що таке сміх; по-друге, звідки він виникає; по-третє, чи бажано для оратора викликати сміх; по-четверте, в якій мірі; по-п'яте, які існують роди смішного». Родів же дотепності, по Цицерону, два: один обіграє предмети, інший – слова. Вся ця класифікація ілюструється цікавими прикладами з історії римського ораторського мистецтва і попутним коментарем Цицерона. Термінологія гумору у Цицерона також не відрізняється стійкістю. Цицерон намагається укласти теорію гумору в рамки предмета, що входить в ораторське навчання, проте сам він переконаний, що гумор – властивість природна і йому навчити не можна. Один же з головних його порад оратору, котрий має гумор, – це дотримання почуття міри і принципу доречності.

І ще один момент в ораторській науці – вміння оратора впливати на почуття аудиторії. Сам він умів це робити, як ніхто, і в теорії він дав цьому пункту значну розробку. Там звернення до почуттів слухачів рекомендувалося в зв'язку з певними частинами мови, в основному зі вступом і висновком. Цицерон, виходячи з переконання, що люди в своїх вчинках частіше керуються почуттями, ніж правилами і законами, трактує це питання сам по собі, незалежно від частин мови і в манері, далекій від педантичності підручника. Взагалі, головна заслуга Цицерона в розвитку ораторської теорії в тому і полягає, що, відштовхнувшись від правил шкільної риторики і підвівши під них основу загальної культури, він підняв її до висоти істинно гуманістичної науки. Поєднання риторики і філософії, римська ораторська традиція, практичний досвід самого Цицерона злилися тут в особливий сплав, що дає підставу вважати Цицерона творцем своєї риторичної теорії, яку він і викладає вперше найбільш повно в трактаті «Про оратора».

Трактат «Оратор» повинен, на думку Цицерона, відповісти на питання, який Брут часто задавав Цицерону: який вищий ідеал і вищий образ красномовства? Питання про ідеальний оратора виник у зв'язку з суперечкою про зразок для наслідування.

Коли говорять про високий, середній і простий вигляд красномовства, мають на увазі ораторів, які в залежності від ступеня їх таланту стоять ближче або далі від ідеалу. Оратором буде всякий, хто зміло звертається з думками і словами, але близькість його до ідеалу буде залежати від ступеня його таланту. Ідеальний оратор той, хто в своїй промові і повчає слухачів, і приносить їм насолоду, і підпорядковує собі їх волю. Перше – його обов'язок, друге – запорука його популярності, третє – необхідна умова успіху. Образ ідеального оратора вже майже склався в уяві Цицерона, коли він писав трактат «Про оратора».

Ораторська теорія Цицерона, викладена в «Ораторі», з'явилася підсумовуванням багатого практичного досвіду попередніх Цицерону ораторів і його власного і одночасно виправданням своєї теорії і практики, оскільки на його авторитет здійснювали замах. У трактаті «Оратор» в стислій формі Цицерон повторює основні положення своєї теорії, але головну увагу приділяє тут словесному вираженню промови, теорії трьох стилів і теорії ритму.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. У яких творах Цицерона містяться основні положення його поглядів на риторику?
2. Яким має бути, на думку Цицерона, ідеальний оратор?
3. Які погляди Цицерон щодо вживання архаїзмів та неологізмів?
4. Що писав Цицерон щодо структури публічних виступів?
5. Дайте характеристику твору Цицерона «Про кращий рід ораторів».
6. Про що йдеться у трактатах «Топіка», «Про підборі матеріалу», «Підр-озділи риторики»?
7. У чому полягає головний зміст трактатів «Про оратора», «Брут» і «Оратор»?
8. У чому, на думку Цицерона, полягає обов'язок оратора?
9. Що писав Цицерон про використання гумору в ораторській практиці?
10. Що таке, за Цицероном, високий, середній і простий вид красномовства?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ЮВЕНАЛ

Децим Юний Ювенал (Decimus Junius Juvenalis), або просто **Ювенал** (60 р. – 127 р.) - римський поет-сатирик. В сатирах Ювенала, цього реаліста стародавнього світу, відбилися все римське життя, що оточувало його, зображене ним у цілому ряді закінчених до найдрібніших подробиць побутових картин, прямо з натури схоплених портретів, психологічних, тонко розроблених нарисів окремих типів і характерів з усім навколишнім середовищем.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Ювенала:

Albae gallinae filius. Син білої курки [улюбленець долі].

Crambe bis cocta (repetita). Двічі зварена (підігріта) капуста [про щось, що набридливо повторюється].

Dat veniam corvis, vexat censura columbas. Суд прощає воронів, але карає голубок (про несправедливий суд).

Fronti nulla fides. Зовнішності не довіряй.

Grege totus in agris unius scabie cadit. Все стадо гине в поле від парші однієї вівці.

Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas. Я цього хочу, так я наказую, нехай доказом буде моя воля.

Jove nondum barbato. Коли Юпітер був ще без бороди [з незапам'ятних часів].

Lingua mali pars pessima servi. Язик - найгірша частина гіршого слуги.

Locri bonus est odor ex re qualibet. Запах прибутку приємний, від чого б він не виходив [гроші не пахнуть].

Nigra in candida vertere. Перетворювати чорне в біле. Ювенал, «Сатири»

Rari quippe boni. Хороші люди рідкісні.

Vitam impendere vero. Віддати життя за правду.

Переведіть наступні вирази Ювенала на латинську мову:

Віддати життя за правду. Все стадо гине в поле від парші однієї вівці. Двічі зварена (підігріта) капуста. Запах прибутку приємний, від чого б він не виходив. Зовнішності не довіряй. Коли Юпітер був ще без бороди. Перетворювати чорне в біле. Син білої курки. Суд прощає воронів, але карає голубок. Хороші люди рідкісні. Я цього хочу, так я наказую, нехай доказом буде моя воля. Язик - найгірша частина гіршого слуги.

*Usus magister est optimus.
Досвід - найкращий вчитель.
(Цицерон)*

Тема 11

- **Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi.**
- **Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi.**
- **Imperfectum indicatīvi et futūrum I indicatīvi дієслів sum бути, possum могли, eo йти.**
- **Луцій Анней Сенека (Lucius Annaeus Seneca).**
- **Афоризми, цитати, крилаті вислови Сенеки.**

I. Граматика

Imperfectum indicatīvi actīvi (минулий час недоконаного виду дійсного способу активного стану) відповідає на питання "що робив?" та перекладається минулим часом недоконаного виду. Також може відповідати на питання «що став робити?» і перекладатися за допомогою слів *став, почав*.

Утворюється шляхом додавання до основи **infectum** суфікса **-bā-** (1, 2 дієвідміна) або **-ēbā-** (3, 4-е дієвідміна) і особових закінчень активного стану (в 1 **sg.** закінчення **-m**).

		1 <i>amo</i> любити	2 <i>video</i> бачити	3 <i>scribo</i> писати	4 <i>audio</i> слухати
sg.	1	amā-ba-m	vidē-ba-m	scrib-ēba-m	audi-ēba-m
	2	amā-ba-s	vidē-ba-s	scrib-ēba-s	audi-ēba-s
	3	amā-ba-t	vidē-ba-t	scrib-ēba-t	audi-ēba-t
pl.	1	ama-bā-mus	vide-bā-mus	scrib-ebā-mus	audi-ebā-mus
	2	ama-bā-tis	vide-bā-tis	scrib-ebā-tis	audi-ebā-tis
	3	amā-ba-nt	vidē-ba-nt	scrib-ēba-nt	audi-ēba-nt

Imperfectum indicatīvi passīvi (минулий час недоконаного виду дійсного способу пасивного стану) утворюється шляхом додавання до основи **infectum** суфікса **-bā-** (1, 2 дієвідміна) або **-ēbā-** (3, 4 дієвідміна) і особових закінчень пасивного стану (в 1 **sg.** закінчення **-r**).

		1 <i>amo</i> любити	2 <i>video</i> бачити	3 <i>scribo</i> писати	4 <i>audio</i> слухати
sg.	1	amā-ba-r	vidē-ba-or	scrib-ēba-r	audi-ēba-r
	2	ama-bā-ris	vide-bā-ris	scrib-ebā-ris	audi-ebā-ris
	3	ama-bā-tur	vide-bā-tur	scrib-ebā-tur	audi-ebā-tur
pl.	1	ama-bā-mur	vide-bā-mur	scrib-ebā-mur	audi-ebā-mur
	2	ama-ba-mīni	vide-ba-mīni	scrib-eba-mīni	audi-eba-mīni
	3	ama-ba-ntur	vide-ba-ntur	scrib-eba-ntur	audi-eba-ntur

Imperfectum indicatīvi неправильних дієслів

Серед неправильних дієслів *imperfectum indicatīvi* не по загальним правилам утворюють такі дієслова і похідні від них:

		<i>Sum</i> бути	<i>Possum</i> могли	<i>Eo</i> їти
sg.	1	ēram	potēram	ībam
	2	ēras	potēras	ības
	3	ērat	potērat	ībat
pl.	1	erāmus	poterāmus	ibāmus
	2	erātis	poterātis	ibātis
	3	ērāt	potērāt	ībāt

Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi (майбутній час дійсного способу активного стану) відповідає на питання "що зроблю?", "що буду робити?" та перекладається майбутнім часом.

Утворюється:

- у 1, 2-й дієвідмінах: шляхом додавання до основи *infectum* суфікса **-b-**, сполучної голосної і особових закінчень активного стану (в 1 sg. закінчення **-o**);
- у 3, 4-й дієвідмінах: шляхом додавання до основи *infectum* суфікса **-a-** (в 1 sg.) або **-ē-** (в інших формах) і особових закінчень активного стану (в 1 sg. закінчення **-m**).

		1 <i>amo</i> любити	2 <i>video</i> бачити	3 <i>scribo</i> писати	4 <i>audio</i> слухати
sg.	1	amā-b-o	vidē-b-o	scrib-a-m	audi-a-m
	2	amā-b-i-s	vidē-b-i-s	scrib-e-s	audi-e-s
	3	amā-b-i-t	vidē-b-i-t	scrib-e-t	audi-e-t
pl.	1	ama-b-ī-mus	vide-b-ī-mus	scrib-ē-mus	audi-ē-mus
	2	ama-b-ī-tis	vide-b-ī-tis	scrib-ē-tis	audi-ē-tis
	3	amā-b-u-nt	vidē-b-u-nt	scrib-e-nt	audi-e-nt

Futūrum I (primum) indicatīvi passīvi (майбутній час дійсного способу пасивного стану) утворюється:

- в 1, 2-й дієвідмінах: шляхом додавання до основи *infectum* суфікса **-b-**, сполучної голосної і особових закінчень пасивного стану (в 1 sg. закінчення **-or**);
- в 3, 4-й дієвідмінах: шляхом додавання до основи *infectum* суфікса **-a-** (в 1 sg.) або **-ē-** (в інших формах) і особових закінчень пасивного стану (в 1 sg. закінчення **-r**).

		1 <i>amo</i> любити	2 <i>video</i> бачити	3 <i>scribo</i> писати	4 <i>audio</i> слухати
sg.	1	amā-b-or	vidē-b-or	scrib-a-r	audi-a-r
	2	ama-b-ē-ris	vide-b-ē-ris	scrib-ē-ris	audi-ē-ris
	3	ama-b-ī-tur	vide-b-ī-tur	scrib-ē-tur	audi-ē-tur
pl.	1	ama-b-ī-mur	vide-b-ī-mur	scrib-ē-mur	audi-ē-mur
	2	ama-b-i-mīni	vide-b-i-mīni	scrib-e-mīni	audi-e-mīni
	3	ama-b-u-ntur	vide-b-u-ntur	scrib-e-ntur	audi-e-ntur

Futūrum I indicatīvi неправильних дієслів

Серед неправильних дієслів *futūrum I indicatīvi* не по загальним правилам утворюють такі дієслова і похідні від них:

		<i>sum</i> бути	<i>possum</i> могли	<i>eo</i> їти
sg.	1	ēro	potēro	ībo
	2	ēris	potēris	ībīs
	3	ērit	potērit	ībit
pl.	1	erīmus	poterīmus	ibīmus
	2	erītis	poterītis	ibītis
	3	ērunt	potērunt	ībunt

Завдання

1) Провідмініайте дієслова в *Imperfectum ind. act. et pass.*, *Futūrum ind. act. et pass.*: **veto 1, permitto 3, moneo 2, definio 4.**

2) Провідмініати дієслово *nego, avi, alum, ire* в *imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi*.

3) Визначити та перекласти українською мовою дієслівні форми:

habebātis, habētur, habet; clamāte, clamābam, clamant; vincitur, vincebāmus, vincimur.

4) *Визначити граматичні категорії дієслів та перекласти українською мовою:*

puniebāmus, est, scribitur, amābātis, delēbas, eram, laborāte, muniuntur.

5) *Замінити активну конструкцію пасивною:*

Incendia vicos populōrum antiquōrum delēbant.

Servi Graeci pueros Romānos educābant.

6) *Перекладіть на латинську мову: він показував, ви показуєте, нас будуть показувати, ти забороняв, ми забороняємо, вони заборонятимуть, я описував, їх описували, нас будуть описувати, ви встановлюєте, я встановлював, встановлювалося, вони переконуються, вас переконували.*

7) *Провідміняти дієслова respondēre i agēre в futūrum primum indicatīvi actīvi.*

8) *Провідміняти дієслова laudāre i punīre в futūrum primum indicatīvi passīvi.*

9) *Утворити і перекласти форму третьої особи множини в praesens, imperfectum, futurum primum активного і пасивного станів від дієслів:*

timēre – боятися, amāre – любити, audīre – слухати, describēre – описувати.

10) *Прочитайте і перекладіть речення, вкажіть словникові форми і дайте граматичну характеристику кожного слова:*

a) Semper colēmus justas leges civitātis nostrae. Ad vos littēras mittent. Adulescentia sapientiam superābat. Animum bonum habēbat. Antīqui medīci saepe errābant. Basia meae amicae laudābo. Candidātus togam candidam gerēbat. Cenābis hodie apud me. Cras puēri nostri cenābunt. Discēbas illos philosophiae libros. Dum abēram, amīcus meus negotia mea gerēbat. Ea femīna mihi ridēbat. Eandem fortūnam regīna habēbat. Ego eas tibi demonstrābo. Ego manēbo; tu fugies. Ego portas tibi demonstrābo. Eōrum pecuniam ei dabit. Epistūlam filii expectābam. Epistūlam filii legam. Erant bonae sententiae popūli. Faciam ita, ut vis. Femīna rosas servābat. Haec gratias huic aget. Ibi beātī erunt.

b) Ibi periculū magna erunt. Idem sum, qui eram. Ille illi gratias aget. Illud praesidio mihi erat. Leges Romānae sevērae erant. Magister multas discipūlas laudābat. Magistri officia erant multa. Mora superābat iram. Multa Romānis dabit. Multa verba manēbunt. Multos libros nunc laudābant. Nauta non erat salvus. Nemo id audiet. Nihil sapientiae habēbat tyrannus. Officia faciēbat vir.

c) Pecuniam magistro dabimus. Potēram hoc vidēre. Puēros adjuvāre potērit. Quid scribēre audebātis? Reus non potērat suam causam ipse dicēre. Semper liber remanēbit. Suas divitias amittēbant. Te verbis superābit. Verbis vincēmus. Vitia patriam vincent. Vitium non tolerābo. Vitium nullius laudābo.

11) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Ad infinitum. Без обмеження, без кінця.

Amor non est medicabilis herbis. Любов травмами не лікується; немає ліків від любові (Овідій)

Avis rara. Рідкісний птах (рідкість).

Cantilenam eandem canis. Співаєш одну і ту ж пісню. (Теренцій)

Capiat qui capere potest. Ловить той, хто може зловити.

Causa causalis. Причина причин.

Cujusvis hominis est errare; nullius, nisi insipientis in errore perseverare.

Кожній людині властиво помилятися, але тільки дурневі властиво упиратися в помилці (Цицерон).

De fructu arbor cognoscitur. За плоду пізнається дерево.

Dimidium facti, qui coepit, habet. Початок - половина справи.

Dulce laudari a laudato viro. Приємно отримувати похвалу від людини, гідної похвали.

Duobus litigantibus tertius gaudet. Двоє б'ються, третій радіє.

Est modus in rebus. Усьому є межа; все має свій вимір (Горацій).

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. Щасливий той, хто міг пізнати причини речей (Вергілій).

Heredis fletus sub persona risus est. Плач спадкоємця - замаскований сміх. (Публілій Сір)

Labor corpus firmat. Праця зміцнює тіло.

Male parta cito dilabuntur memoria. Погано придбане швидко забувається (швидко забуваються знання, засвоєні нетвердо).

Mens sana in corpore sano. У здоровому тілі - здоровий дух (Ювенал).

Modus vivendi. Спосіб життя.

Multum in parvo. Багато чого в малому.

Nulla aetas ad discendum sera. Вчитися ніколи не пізно.

12) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:* До нескінченності, без кінця. Любов травами не лікується. Рідкісний птах (рідкість). Співаєш одну і ту ж пісню. Ловить той, хто може зловити. Причина причин. Кожній людині властиво помилятися, але тільки дурневі властиво упиратися в помилці. За плодом пізнається дерево. Початок - половина справи. Приємно отримувати похвалу від людини, гідної похвали. Двоє б'ються, третій радіє. Усьому є межа; все має свій вимір. Щасливий той, хто міг пізнати причини речей. Плач спадкоємця - замаскований сміх. Праця зміцнює тіло. Погано придбане швидко забувається (швидко забуваються знання, засвоєні нетвердо). В здоровому тілі здоровий дух. Спосіб життя. Багато чого в малому. Вчитися ніколи не пізно.

Нові слова

aberro, āvi, ātum, āre 1 блукати, помилятися, ухилятися
adjūvo, jūvi, jūtum, 1 допомагати (кому - асс., у чому - abl.).
adulescentia, ae f юність
ago, egi, actum, ēre 3 вести, гнати, робити, вести перемовини, розмовляти, жити, проводити час
apud (+ асс.) у, біля, близько, при
audeo, ausus sum, ēre 2 вирішуватися
basium, i n поцілунок
bonum, i n добро, благо, майно
candidātus, a, um білий, сяючий, ясний
candidus, a, um [candeo] білий, білосніжний
collis, is m пагорб, височина
cras завтра, у майбутньому
discēdo, cessi, cessum, ēre 3 розходитися, йти, відступати
do, dedi, datum, 1 давати
eo туди, до тих пір, там
expecto, āvi, ātum, āre 1 чекати, вичікувати, вимагати
fortunātus, a, um щасливий, успішний, вдалий
fuga, ae f біг, втеча, **in fugam se dare** звертатися до втечі; **fugae se mandāre** звертатися до втечі
fugax, ācis швидкоплинний

gero, gessi, gestum, ēre 3 вести, робити, нести; **magistratum gerēre** займати посаду
habito, āvi, ātum, āre 1 мешкати, жити, населяти
hodie сьогодні
huc тут, до цього місця (часу)
īdem, eādem, īdem той же, один і той же
illic там
illuc туди
illūdo, lūsi, lūsum, ēre 3 грати, насміхатися
iracundus, a, um запальний, дратівливий
irātus, a, um роздратований
laus, laudis f похвала, слава
maneo, mansi, mansum, ēre 2 залишатися, перебувати
nunc нині, тепер
officium, i n борг, обов'язок, посада; **officium servāre** виконувати обов'язок
pecunia, ae f гроші
potior, potītus sum, potīri 4 захоплювати, володіти, панувати
praesidium, i n захист, зміцнення, гарнізон
puerilis, e дитячий
remaneo, mansi, mansum, ēre 2 залишатися, перебувати
rideo, risi, risum, ēre 2 сміятися
saepio, saepsi, saeptum, 4 огорожувати, оточувати
salvus, a, um здоровий, неушкоджений
sapiens, entis мудрий, розумний
sevērus, a, um строгий, суворий
toga, ae f тога
tolēro, āvi, ātum, āre 1 терпіти, переносити
tyrannīcus, a, um тиранічний
tyrannus, i m тиран, правитель

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ЛУЦІЙ АННЕЙ СЕНЕКА (LUCIUS ANNAEUS SENECA)

Луцій Анней Сенека (Lucius Annaeus Seneca) на прізвисько Старший (54 до н. е. - 39 н. е.) - давньоримський письменник-ритор з Кордови. Його сини - знаменитий філософ Сенека Молодший і Мела, батько поета Лукана. У Середньовіччі твори Сенеки-батька змішувалися з творами Сенеки-сина (філософа).

Сенека походив з багатії сім'ї. У Римі вивчав красномовство під керівництвом відомих риторів, готуючись стати адвокатом. Під час міжусобних воєн він недоброзичливо ставився до Цезаря.

У красномовстві був шанувальником Цицерона і противником крайнощів післяцицеронівського ораторського мистецтва. Він був відомий як автор керівництва по риториці, яке він написав для своїх синів. Цей твір містив масу матеріалів з історії риторики при Августі і Тиберії. Ця праця дійшла до наших днів у фрагментарному вигляді.

Набагато об'ємною і значнішою була історична праця Сенеки, написана ним також у старості та присвячена огляду римської історії з початку громадянських воєн до Тиберія. До нашого часу він не зберігся.

Прекрасно розбираючись в мистецтві красномовства, він міг критично цінувати їх майстерність та недоліки риторів. Тому він охоче відгукнувся на прохання своїх синів познайомити їх зі зразками промов ораторів і риторів старшого покоління, кого він знав і чув. Сенека схвалює бажання синів не задовольнятися знанням зразків сучасного красномовства: «Чим більше зразків буде у вас перед очима, тим більшого ви досягнете в красномовстві. Наслідувати треба не одному, який би великий він не був; адже ніколи наслідувачу не зрівнятися зі своїм зразком. Така природа речей: копія завжди нижче оригіналу».

Старанні вправи в декламації корисні, на думку Сенеки, і як засіб освіти на будь-яких заняттях.

Сенека належав епосі першого твердження імператорської влади; будучи свідком спаду високого красномовства, він розрізняв симптоми занепаду суспільного життя, намагаючись зрозуміти причини цього і

пояснити природним ходом подій, коли, за його словами, період злету змінюється періодом згасання.

Пропонуючи синам зразки красномовства, Сенека говорить їм: «Ви можете судити, якою мірою талант убуває день у день, і, з якоїсь несправедливості природи, красномовство йде назад: все, в чому римське красномовство могло рівнятися славою з гордою Грецією або перевершити її, процвітало в століття Цицерона; тоді народилися таланти, чиє мистецтво надавало блиск наших занять; з того часу справи йдуть все гірше і гірше».

Ще в своїй історичній праці, розвиваючи біологічну концепцію п'яти вікових груп історичного розвитку, Сенека усвідомлював наближення Риму до своєї старості. І тепер, на схилі літ своїх, виступаючи в ролі історика декламації, він вводить історичний елемент в літературну критику, обумовлює розвиток ораторського мистецтва, як своєрідного літературного жанру, часом і середовищем, пов'язує його занепад із загальною деморалізацією, розкішшю, ледарством і розбещеністю, згубної для розуму і таланту: «Уми юнацтва занепадають в неробстві, немає турботи ні про що порядного; сон, млявість, або - що гірше - прагнення до поганого володіють умами». У Сенеки була чітка мета: зберегти від забуття і спотворення слова знаменитих ораторів і риторів і виховати смак своїх синів, даючи їм приклади того, «чому слід наслідувати, а чого уникати».

Книги I-IV, VII, IX і X забезпечені передмовами, написаними в формі звернення до синів; вони включають в себе загальні питання, спогади, повідомляють різноманітні відомості про життя і манері мови ораторів і риторів. Сенека проявляє в них здоровий критицизм по відношенню до представників ораторського мистецтва часу принципату Августа і Тиберія, наочно показуючи їх гідності і віддаючи належне недолікам шляхом зіставлення різних трактувань одних і тих же тем. Передмови важливі ще й тим, що саме вони характеризують самого Сенеку, дають можливість оцінити його власний стиль, визначити його естетичний ідеал.

Кожна з семи збережених передмов присвячена якомусь одному або декільком риторам. Чудова пам'ять Сенеки (в молодості він «пам'ятав дві

тисячі назв і вперше почувши двісті імен міг повторити їх від кінця до початку») дозволила йому відтворити з подробицями навіть те, що він чув півстоліття назад. Не виключено, що у нього були якісь записи промов, а також власні нотатки про виступи.

Сенека знайомить читачів з ораторами і риторамі часу Августа і Тіберія з Риму і інших частин імперії (Азії, Іспанії, Греції, Смирні, Пергама), з ким йому доводилося спілкуватися, кого він слухав, у кого і з ким навчався. Він згадує близько 120 імен; серед них - консули, претори, історики, філософи і поети. Ми дізнаємося з книги Сенеки про видатних ораторів опозиції Лабієна і Кассія Севера. Лабієн, оратор і історик, поєднував у собі якості старого і нового стилю і був як би символом перехідного періоду. Кассій Север, судовий оратор, славився силою і переконливістю слова, говорив експромтом, був одним з перших, хто використовував в своїх виступах новий стиль в риторичі.

Велику увагу Сенека приділяв знаменитій «першій четвірці» майстрів красномовства: Порцію Латрону, Юнію Галліону, Ареллі Фуско і Альбіцію Силу.

Говорячи про ритор і ораторів, Сенека вкладає в ці слова різні поняття: ритори - це ті, чиє ремесло декламувати; оратори - ті, хто виголошує промови не для ремесла, а з певною метою.

Сама назва книги Сенеки визначає його намір відтворити блискучі думки декламаторів, потім план промов і манеру уявлення подій, то становище, яке вони приписують персонажам. Після чого слід трактування однієї і тієї ж теми різними декламаторами в трьох аспектах: *сентенція, поділ, забарвлення (sententia, divisio, color)*. Під сентенцією розумілася стисла і загострена висловлена думка, що показує думки декламаторів про винуватість чи невинуватість обвинуваченого особи. Сентенції використовувалися в мові всюди. Під поділом мався на увазі аналіз справи, план побудови аргументації, і т. ін. Розчленування знайдених доказів на окремі питання, які служили юридичним обґрунтуванням, і розташування їх у найбільш ефективному порядку. Ця частина була композиційною домінантою всієї контрверсії.

Забарвленням називалася образне трактування теми, реконструкція і освітлення, пропоновані мотивування вчинків і подій, що дозволяли уявити в сприятливому світлі дії підзахисного або ж, навпаки, в

несприятливому - дії його супротивника. Тут, як і в реальних справах, посилено застосовувалася описова і драматична характеристика, уявний монолог, або діалог дійових осіб. Це було плодом фантазії декламатора: всі ці подробиці не були задані умовами контрверсії, і кожен декламатор міг вигадувати їх по-своєму. У Сенеки і риторів його часу це стало терміном для «забарвлення» вже не слів, а дії, мотивів.

Якщо сентенції і поділу були досить традиційними частинами мови, які залишилися від старої риторики (*inventio* і *dispositio*) і відігравали істотну роль в підготовці практичного оратора, то забарвлення були новим оригінальним елементом, який міг розвинутися лише в застосуванні до вигаданих сюжетів декламацій. Саме вдало знайденими і майстерно розвиненими забарвленнями, що додавали темі романтичний, драматичний або комічний характер, декламатори домагалися визнання і бажаних оплесків аудиторії.

Метою творів Сенеки було виховати естетичний смак своїх синів і застерегти їх від надмірності словесних хитрощів: екстравагантностей і штучності прикрас в стилі, непотрібних для сутності справи відступів, порожнього фразерства, підробленого пафосу і манірності. До таких пороків він нетерпимий і називає їх «новим злом».

Сенека вважав за краще ясність стилю і був згоден з Латроном, який вводив фігури лише потім, щоб вони служили аргументації, а не заради того, щоб сподобатися; не для прикраси, але для експресії і для непрямого вираження того, що буде порушено, якщо буде виражено просто. Це не явні кошти, вони ефективні саме тому, що приховані; найбільший порок мистецтва бути занадто очевидним, говорить Сенека. На його думку, нерозважливо спотворювати ясну мову використанням не необхідних фігур. І він згадує кумедний випадок з любителем фігуральних виразів Альбіція Шіло, якому трапилося одного разу виступати в Мілані в дійсному процесі перед судом тріумвірів.

Його твір відображає симпатії старшому поколінню ораторів, неприйняття всього штучного і показного, що відрізняло стиль «нових декламаторів» і «школярів». І сам він намагався зберегти простоту і здоровий глузд в живому і безпосередньому стилі передмов бесід з синами, прагнув слідувати своєму ідеалу.

У поглядах на ораторське мистецтво у Сенеки виявляється деяка схожість з Цицероном. Що й не дивно - адже він запозичує у свого ідеалу його програму різнобічності і почуття міри: осуд багатослів'я, пихатості, сухості, вульгарності мови, вимогу доречного і непомітного застосування риторичних прийомів, заклик до змістовності форми.

Але, з іншого боку, у Сенеки, як і у риторів йому сучасних, є чимало і відступів від Цицерона. Твір Сенеки - не трактат про ораторське мистецтво, а літературні спогади про його діячів, критично представлених в зразках; і передбачає воно іншу мову, яку далеко не завжди доцільно порівнювати з цицеронівськими нормами.

Для Сенеки риторика - основа освіти «Усередині вивчай красномовство, і згодом, навіть залишивши його, ти легко оволодієш іншими знаннями...».

Твір Сенеки є проміжною ланкою в розвитку і трансформації мови і смаку римлян на шляху відновлення класичної доктрини, яке відбудеться в другій половині I ст. н. е. Він відображає цілий період у розвитку римського ораторського мистецтва, від Цицерона до Квінтіліана, повідомляючи цінні відомості про ораторів і риторів цього періоду (які іноді навіть не згадуються іншими джерелами), про їхній стиль і методи, а також безліч цікавих подробиць про обстановку, в якій вимовлялися декламації.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Луцій Анней Сенека?
2. Які твори прославили Сенеку?
3. Як характеризує Сенека красномовство у сучасному йому Римі?
4. Про що йдеться у книгах I-IV, VII, IX і X?
5. Чим цінні передмови до книг?
6. Яка різниця полягає, за Сенекою, між риторамі і ораторами?
7. У яких трьох аспектах трактувалися теми?
8. Що таке, за Сенекою, забарвлення?
9. З якою метою написав Сенека спогади про діячів ораторського мистецтва?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

СЕНЕКА

Луцій Анней Сенека (Lucius Annaeus Sēneca minor), Сенека Молодший або просто **Сенека** (4 до н.е. – 65 р. н.е.) - римський філософ-стоїк, поет і державний діяч. Вихователь Нерона і один з найбільших представників стоїцизму.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Сенеки:

Aditum nocendi perfido praestat fides. Довіра, який чиниться віроломному, дає йому можливість шкодити.

Aequo animo audienda sunt imperitorum convicia. Слід байдуже вислуховувати осуду невігласу.

Bene docit loqui, qui bene docet facere. Добре вчить говорити той, хто кажучи вчить добре робити.

Calamitas virtutis occasio. Лихо є приводом для доблесті.

Contra aquam remigare. Гребти проти течії.

Copia ciborum subtilitas animi impeditur. Надлишок їжі заважає тонкощі розуму.

Corrige praeteritum, praesens rege, cerne futurum. Виправляй минуле, керуй сьогоденням, передбачай майбутнє.

Cui (qui) cum paupertate bene convenit, dives est. Хто добре зжився з бідністю, той багатий.

Cum rem animus occupavit, verba ambiunt. Коли розум опанував предметом, слова приходять самі.

Curae leves loquuntur, ingentes stupent. Маленька печаль красномовна, велика - безмовна.

Decet magnanimitas quemlibet mortalem. Велич душі повинна бути властивістю всіх людей.

Duabus sellis sedere. Сидіти на двох кріслах.

Dubiam salutem qui dat afflictis, negat. Хто не несе знедоленим швидкого порятунку, той їм відмовляє в ньому.

Dum fata sinunt, vivite laeti. Поки доля дозволяє, радійте.

Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo deus. Ось видовище, гідне того, щоб на нього озирнувся Бог, споглядаючи своє творіння.

Gallus in suo sterquilinio plurimum potest. *І півень на своєму попелищі хробрує.*

Gravis ira regum est semper. *Гнів царів завжди важкий.*

Habere regnum casus est, virtus dare. *Оволодіти владою - справа випадкова, передати її іншим - доблесть.*

Hominem amplius oculis, quam auribus credunt. *Люди більше вірять очам, ніж вухам.*

Homines dum docent, discunt. *Люди вчаться, поки вчать.*

Homines quo plura habent, eo cupiunt ampliora. *Чим більше люди мають, тим більше бажають мати.*

Horaque semper praeterita deterior subit. *Завжди минулі часи краще.*

Id agas, ut sis felix, non ut videāris. *Роби так, щоб бути щасливим, а не здаватися.*

Jam fama nimium fecit. *Вже чутка зайве додала.*

Juvenile vitium est, regere non posse impetum. *Юнацький недолік - не вміти стримувати гарячність.*

Liberalis de alieno. *Щедрий за чужий рахунок.*

Licentia poetica. *Поетична вільність.*

Licet sapere sine pompa, sine invidia. *Можна бути розумним без зарозумілості і заздрості.*

Omne malum nascens facile opprimitur. *Будь-яке зло легко придушити в зародку.*

Omnes hi sunt ejusdem farinae. *Всі вони з однієї і тієї ж муки зроблені.*

Omnia homini, dum vivit, speranda sunt. *Поки людина жива, вона повинна сподіватися.*

Omnis ars imitatio est naturae. *Будь-яке мистецтво є наслідування природі.*

Oportet ferrum tundere dum ruget. *Слід кувати залізо, поки воно червоне.*

Optimum est pati, quod emendari non possis. *Краще терпіти те, чого поліпшити не можеш.*

Quae fuerunt vitia, mores sunt. *Що було хибним, тепер вважається моральним.*

Quae fuit durum pati, meminisse duce est. *Що було важко вистраждати, про те приємно згадати.*

Quod non opus est, asse carum est. *Що не потрібно, то і за гріш дорого.*

Quot servi, tot hostes. *Скільки рабів, стільки ворогів.*

Recte facti fecisse merces est. *Нагородою за добру справу служить його звершення.*

Rerum raritas pretium facit. *Рідкість речей підвищує їх вартість.*

Res loquetur nobis tacentibus. *Нехай ми мовчимо, проте справи наші кажуть.*

Summa sedes non capit duos. *На найвищому місці не буває двох.*

Sumitur a conversantibus mores. *З ким поведешся, від того й наберешся.*

Suum cuique rei tempus. *Кожній справі свого часу.*

Tempore quaedam magna fiunt, non summa. *Високо цінується не стільки результат, скільки своєчасність його.*

Tempori parce. *Бережи час.*

Tria verba non potest jungere. *Трьох слів зв'язати не може.*

Ulcera ad levem factum condolescunt. *Рани болять від легкого дотику до них.*

Utrumque vitium est et omnibus credere et nulli. *І те, і інше - помилка: довіряти всім і не довіряти нікому.*

Veritas odit moras. *Істина не терпить відстрочок.*

Veritatem dies aperit. *Істину виявляє час.*

Violenta nemo imperia continuit diu. *Ніхто не утримував довго жорстоку владу.*

Virtus suo aere censetur. *Цінність чесноти в ній самій.*

Vitia sine praeceptore discuntur. *Поганих вчинків вчимося без вчителя.*

Vitiosum est ubique, quod nimium est. *Все зайве шкідливо.*

Переведіть наступні вирази Сенеки на латинську мову:

Бережи час. Будь-яке мистецтво є наслідування природі. Виправляй минуле, керуй сьогоднішнім, передбачай майбутнє. Високо цінується не стільки результат, скільки своєчасність його. Все зайве шкідливо. Гнів царів завжди важкий. Гребти проти течії. Добре вчить говорити той, хто кажучи вчить добре робити. І те, і інше - помилка: довіряти всім і не довіряти нікому. Істину виявляє час. Кожній справі свого часу. Коли розум опанував предметом, слова приходять самі. Люди більше вірять очам, ніж вухам. Люди вчаться, поки вчать. Маленька печаль красномовна, велика - безмовна. Нагородою за добру справу служить його звершення. Надлишок їжі заважає тонкощі розуму. Ніхто не утримував довго жорстоку владу. Оволодіти владою - справа випадкова, передати її іншим - доблесть. Поетична вільність. Поки людина жива, вона повинна сподіватися. Рідкість речей підвищує їх вартість. Слід кувати залізо, поки воно червоне. Хто добре зжився з бідністю, той багатий. Чим більше люди мають, тим більше бажають мати. Щедрий за чужий рахунок. Що було важко вистраждати, про те приємно згадати.

Ars longa, vita brevis est.

Мистецтво довговічне, життя коротке (Гіннократ)

Тема 12

- Вищий ступінь (gradus comparatīvus).
- Найвищий ступінь (gradus superlatīvus).
- Особливості утворення і вживання ступенів порівняння прикметників.
- Ablatīvus comparatīōnis (орудний відмінок порівняння).
- Genetīvus partitīvus (родовий розділовий відмінок).
- Марк Фабій Квінтіліан (Лат. Marcus Fabius Quintilianus).
- Афоризми, цитати, крилаті вислови Квінтіліана.

I. Граматика

ВИЩИЙ СТУПІНЬ (GRADUS COMPARATĪVUS)

Nom.sg вищого ступеня утворюється шляхом приєднання до основи прикметника суфіксів **-ior** (m, f) і **-ius** (n). Форма в **gen.sg.** закінчується на **-iōr-is** і відмінюється як іменник 3-ї відміни приголосного типу.

Positīvus	Comparatīvus			Переклад
	nom.sg.		gen.sg.	
	m, f	n	m, f, n	
longus, a, um	longior,	longius	long-iōr-is	довший
brevi, e	brevior,	brevius	brev-iōr-is	коротший
felix, icis	felicior,	felicius	felic-iōr-is	більш щасливий

Зразок відмінювання

longior, ius довший

	sg.		pl.	
	m, f	n	m, f	n
nom., voc	longior	longius	longiōres	longiōra
gen.	longiōris		longiōrum	
dat.	longiōri		longiōribus	
acc.	longiōrem	longius	longiōres	longiōra
abl.	longiōre		longiōribus	

НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ (GRADUS SUPERLATĪVUS)

Найвищий ступінь утворюється:

1) у більшості прикметників - за допомогою суфікса **-issim-** і родових закінчень 1-2 відміни **-us, -a, -um**, що приєднуються до основи прикметника.

Positīvus	Superlatīvus	Переклад
longus, a, um	long-issim-us, a, um	найдовший
brevi, e	brev-issim-us, a, um	найкоротший

2) у прикметників, що закінчуються в чоловічому роді на **-er** - за допомогою суфікса **-rim-** і родових закінчень 1-2 відміни **-us, -a, -um**, що приєднуються до форми **nom. sg. m** прикметника в позитивному ступені.

Positīvus	Superlatīvus	Переклад
pulcher, chra, chrum	pulcher-rim-us, a, um	найпрекрасніший
acer, acris, acre	acer-rim-us, a, um	найдовший

3) у 6 прикметників 3 відміни 2-х закінчень на **-ilis** - за допомогою суфікса **-lim-** і родових закінчень 1-2 відміни **-us, -a, -um**, що приєднуються до основи прикметника:

Positīvus	Superlatīvus	Переклад
facilis, e	facil-lim-us, a, um	найлегший
difficilis, e	difficil-lim-us, a, um	найважчий
similis, e	simil-lim-us, a, um	самий схожий
dissimilis, e	dissimil-lim-us, a, um	самий несхожий
humilis, e	humil-lim-us, a, um	найнижчий
gracilis, e	gracil-lim-us, a, um	найвитонченіший

Решта прикметників на **-ilis** утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-issim-**:

Positīvus	Superlatīvus	Переклад
utilis, e	util-issim-us, a, um	найкорисніший

Форма найвищого ступеня відмінюється як прикметник 1-2 відміни в позитивному ступені.

Зразок відмінювання

	sg.			pl.		
	m	f	n	m	f	n
nom.	longissimus	longissima	longissimum	longissimi	longissimae	longissima
gen.	longissimi	longissimae	longissimi	longissimorum	longissimarum	longissimorum
dat.	longissimo	longissimae	longissimo	longissimis	longissimis	longissimis
acc.	longissimum	longissimam	longissimum	longissimos	longissimas	longissima
abl.	longissimo	longissimā	longissimo	longissimis	longissimis	longissimis
voc.	longissime	longissima	longissimum	longissimi	longissimae	longissima

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ І ВЖИВАННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ

1. П'ять прикметників утворюють ступені порівняння від різних основ, тобто суплетивно:

Positivus	Переклад	Comparativus	Superlativus
bonus, a, um	добрий	melior, melius	optimus, a, um
malus, a, um	поганий	pejor, pejus	pessimus, a, um
magnus, a, um	великий	major, majus	maximus, a, um
parvus, a, um	малий	minor, minus	minimus, a, um
multi, ae, a	багато	plures, plura	plurimi, ae, a

2. Прикметник *vetus, ēris* старий утворює ступені порівняння таким чином:

Comparativus	Superlativus
vetustior, ius	veterrimus, a, um

3. Складні прикметники, що закінчуються на *-dīcus, -ficus, -vōlus*, утворюють порівняльний ступінь за допомогою суфікса *-ent-iōr-*, найвищий ступінь - за допомогою суфікса *-ent-issim-*:

Positivus	Переклад	Comparativus	Superlativus
maledicus, a, um	лихослівний	maledic-entior, maledic-entius gen.sg. maledic-entiōr-is	maledic-entissim-us, a, um
magnificus, a, um	чудовий	magnific-entior, magnific-entius gen.sg. magnific-entiōr-is	magnific-entissim-us, a, um

4. Прикметники 1-2 відміни з основою, що закінчується на голосний звук, утворюють ступені порівняння описово. Вищий ступінь утворюється за допомогою прислівника *magis* *більш*, найвищий - за допомогою прислівника *maxime* *найбільш*:

Positivus	Переклад	Comparativus	Superlativus
idoneus, a, um	зручний	magis idoneus, a, um	maxime idoneus, a, um

5. Якщо при порівняльному ступені відсутній об'єкт порівняння і, отже, ідея порівняння, то вищий ступінь позначає вищу ступінь оцінки (*comparativus absolutus* - незалежний вищий ступінь) і на українську мову перекладається прикметником в позитивному ступені з додаванням слів *занадто, досить, кілька* і т. п.: *homo sapientior* *досить мудра людина*

6. Найвищий ступінь може позначати найвищу ступінь якості безвідносно до об'єктів порівняння. В цьому випадку він називається *gradus elativus* і перекладається за допомогою слова *дуже*: *longissimus, a, um* *дуже довгий*.

7. Найвищий ступінь може посилюватися за допомогою частки *quam* *якомога більше*: *quam longissimus, a, um* *якомога довший*.

ABLATIVUS COMPARATIONIS (ОРУДНИЙ ВІДМІНОК ПОРІВНЯННЯ)

Вживається при порівняльному ступені прикметників і прислівників (замість конструкції з *quam* з називним або знахідному відмінку). Позначає об'єкт, з яким проводиться порівняння. Перекладається родовим відмінком.

Dies brevior est nocte. *День коротший за ніч.*

Іноді *ablativus comparationis* замінює собою ціле речення: при висловлюваннях, що складаються з вищого ступеня прикметника або прислівника з орудним відмінком абстрактних іменників (*spe* *надія*, *expectatione* *очікування*, *opinione* *думка*) або прикметників у середньому роді (*aequo, justo* *справедливе*, *solito* *звичайне*, *necessario* *необхідне*): *opiniōne celerius* - *швидше, ніж думають (думали)*; *plus aequo* - *більш, ніж справедливо*.

GENETIVUS PARTITIVUS (РОДОВИЙ РОЗДІЛОВИЙ ВІДМІНОК)

Позначає ціле, з якого виділяється частина, що позначається визначеним словом. Вживається тільки у множині, зокрема, при найвищому ступені прикметника. Перекладається за допомогою прийменника з: *felicissimus hominum* найщасливіший з людей.

Завдання

1) Утворіть ступені порівняння наступних прикметників: *altus, a, um; rarus, a, um; pulcher, chra, chrum; acer, acris, acre; atrox, ōcis; gravis, e; utilis, e*.

2) Утворити вищий та найвищий ступені порівняння від прикметників:

- altus, a, um – високий, а, е
- clams, a, um – славний, а, е
- facilis, e – легкий, а, е
- gravis, e – важкий, а, е
- pauper, ěris – бідний, а, е
- sapiens, entis – розумний, а, е
- utilis, e – корисний, а, е
- varius, a, um – різноманітний, а, е

3) Перекласти українською мовою та провідміняти словосполучення:

- dolor maior, dolor maxĭmus, tempus felicius;
- tempus felicissimum, rex peior, rex pessĭmus.

4) Поставити слова в дужках у відповідній формі. Перекласти речення:

Verba tua dulciora (mel) sunt. Oculi (avidus) sunt, quam venter. Bona valetudo melior est (divitiae). Gratia Dei faciet animam tuam (nix) candidiorem. (Omnes matres) felicissima es. Terra minor est (sol). Discipulis exempla (idoneus) sunt quam praecepta. Cicero (omnes Romani) celeberrimus erat. Omnium animalium simia homini (similis) est.

5). Визначити, від яких латинських основ походять в українській мові деривати:

песимізм, оптимізм, максимальний, мінімальний, майор, мінорний, меліорація.

6) Написати імена від слів:

albus, a, um – білий; beatus, a, um – щасливий; marinus, a, um – морський; maximus, a, um – найбільший; pulcher, chra, chrum – красивий; clarus, a, um – ясний; Romanus, a, um – римський; germanus, a, um – рідний.

7) В даних словосполученнях перетворіть позитивний ступінь прикметників в порівняльний і провідміняйте словосполучення в їхньому новому вигляді: *lex dura* суворий закон; *pars magna* значна частка; *animal utile* корисна тварина; *vir bonus* добрий чоловік.

8) Прочитайте і перекладіть речення, вкажіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова:

a) Aer levior est, quam aqua. Aliena vitia melius vident homines, quam sua. Amicitia bonorum virorum firmissima est. Aristides vir justissimus esse putatur. Aurum gravior est argento. Bella civilia perniciosissima sunt. Bene imperare difficillimum est. Cato semper optimos viros et justissimas civitates defendit. Cibus simplex est homini utilissimus. Cicero unum fratrem habebat minorem natu. Dies aestatis longiores sunt, quam dies hiemis.

b) Dolus malus gravior est dolo eventuāli. Duriōres osse dentes sunt. Eruditio aditum habet difficillimum, sed fructum dulcissimum. Facta sunt verbis difficiliora. Graviōres et difficiliorē animi sunt morbi, quam corpōris. Gravissimus est imperium consuetudinis. Homines amplius oculis, quam auribus credunt. Libertas, leges et pax sunt optima dona. Lingua celēris est, mens celerior. Linguam compescere virtus non minima est.

c) Lux est sonitu velocior. Maximum jus in veritate est. Maximum remedium irae mora est. Monumenta virorum clarorum pulcherrimis floribus ornabantur. Morbi animi perniciosiores sunt, quam corpōris. Mors mihi est servitute facilior. Nemo ex suo delicto suam condicionem meliorem facere potest. Nihil est celerius, quam mens humana. Nihil est utilius sale et sole. Nihil est victoriā dulcius. Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Nulla est terra patria melior. Nulla terra patriā melior est. Optimus hominum homo est.

d) Pares cum paribus facillime conveniunt. Pessimum inimicorum genus - laudantes. Philosophi nihil putabant praeclarius libertate. Plura dicunt juvenes, utiliora senes. Plura faciunt homines e consuetudine. Praestantissima omnium

feminārum - uxor tua. Probatiōnes debent esse luce clariōres. Roma pulchrior multis aliis urbibus erat. Salvē, amīce carissīme! Terra major est lunā, minor sole. Usus optīmus omnium rerum magister est. Ver jucundissimum tempus anni est. Veterrīmus amīcus homīni optīmus est. Via brevissīma non semper celerrīma est. Vita rustīca honestissīma et suavissīma est.

9) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Ab hoc et ab hoc. Так і сяк; до речі й не до речі.

Abiit, excessit, evasit, erupit. Пішов, сховався, врятувався, втік (Цицерон).

Acta diurna. Події дня, хроніка.

Ad cogitandum et agendum homo natus est. Для думки і дії народжена людина.

Benedicite! В добрий час!

Corruptio optimi pessima. Найгірше падіння - падіння найчистішого.

Disce, sed a doctis, indoctos ipse doceto. У знаючих учись, а неосвічених сам учи.

Dones eris felix, multos numerabis amicos. Поки щасливий будеш, багато буде друзів у тебе (Овідій).

Edimus, ut vivamus; non vivimus, ut edamus. Ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти.

Et gaudium et solatium in litteris. І радість, і втіха в науках (Пліній).

Ex abrupto. Без передмов, без приготувань, відразу, раптово.

Fames artium magistra. Голод - вчитель ремесел.

Fortiter in re, suaviter in modo. Твердо в справі, м'яко в обігу (наполегливо домагатися мети, діючи м'яко).

Iustum et tenacem propositi virum! Хто має рацію і твердо до мети йде! (Горацій).

Magna et veritas, et praevallebit. Немає нічого вище істини, і вона переможе.

Mirabile dictu. Гідно подиву.

Non solus. Не самотній (Девіз).

Omne nimium nocet. Все зайве шкодить.

Quis hominum sine vitiis? Хто з людей народився без вад?

Ut quisque est doctissimus, ita est modestissimus. Хто розумніший, той скромніше.

10) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Без передмов, без приготувань, відразу, раптово. В добрий час! Все зайве шкодить. Голод - вчитель ремесел. Для думки і дії народжена людина. Гідно подиву. І радість, і втіха в науках (Пліній). Хто з людей народився без вад? Хто правий і твердо до мети йде! (Горацій). Хто розумніший, той скромніше. Ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти. Не самотній (Девіз). Немає нічого вище істини, і вона переможе. Поки щасливий будеш, багато буде друзів у тебе (Овідій). Події дня, хроніка. Найгірше падіння - падіння найчистішого. Так і сяк; до речі й не до речі. Твердо в справі, м'яко в обігу (наполегливо домагатися мети, діючи м'яко). У знаючих учись, а неосвічених сам учи. Пішов, сховався, врятувався, втік (Цицерон).

Нові слова

adītus, ūs m прихід

aēr, aēris m повітря

aliēno, āvi, ātum, āre l змінювати, видаляти, усувати

aliēnus, a, um чужий, інший

argentum, i n срібло; виріб зі срібла

brevis, e короткий

carus, a, um дорогий, любий

Cato, ōnis m Катон

celer, ēris, ēre швидкий

celeritas, ātis f швидкість

claritas, ātis f блиск, слава, зрозумілість

compesco, pescui, -, ēre 3 стримувати

condicio, ōnis f умова

consuesco, suēvi, suētum, ēre 3 звикати, привчати

consuetudo, īnis f звичка, звичай

corpus, ōris n тіло

cum (+ abl.) з

cupio, cupīvi, cupītum, ēre 3 сильно бажати

delictum, i n злочин, проступок

dens, dentis m зуб, ікло

dico, āvi, ātum, āre 1 освячувати, присвячувати (себе), проголошувати, оголошувати
dies, ēi m, f день
difficilis, e важкий
dolor, ōris m біль, страждання, смуток
dolus, i m хитрість, обман
dono, āvi, ātum, āre 1 дарувати, давати
donum, i n дар, подарунок
dulcis, e солодкий, приємний
duro, āvi, ātum, āre 1 чинити міцним, витримувати, терпіти, тривати
durus, a, um твердий, суворий
eruditio, ōnis f просвіта, освіта, навчання, освіченість, вченість, пізнання
eruditus, a, um утворений, майстерний
eventus, us m результат, кінець
frater, tris m брат
genus, ēris n вид, рід, різновид
graviter важко
hiemo, āvi, ātum, āre 1 проводити зиму, замовити
honestas, ātis f порядність
honeste чесно, почесно
honesto, āvi, ātum, āre 1 виявляти повагу, підносити, прикрашати, відрізняти
impēro, āvi, ātum, āre 1 наказувати, веліти
juvēnis, e молодий, юний
juvēnis, is m юнак, молодий чоловік
levis, e легкий
libero, āvi, ātum, āre 1 звільняти
longe далеко, здалека, набагато, надзвичайно, безумовно, зовсім, цілком
luceo, luxi, -, ēre 2 блищати, виблискувати
lux, lucis f світло, блиск, день; **primā luce** на світанку
luxus, us m розкіш
major, ius більший, старший
malus, a, um поганий, злий
melior, ius кращий
mens, mentis f розум, мислення, думка
minimus, a, um найменший
minor, ātus sum, āri 1 загрожувати, погрожувати
morbus, i m хвороба

mors, mortis f смерть
natus, i m син
natus, us m народження
os, ossis n кістка
par, paris рівний, однаковий
par, paris n пара, двоє
paries, ētis m стіна
pauper, ēris бідний
pax, pacis f світ, спокій
perniciōsus, a, um згубний, небезпечний
pessimus, a, um найгірший
plures, a багато, більш численні
plus більше
praeclārus, a, um ясний, славний, відомий
praestans, antis видатний, чудовий
praesto, stīti, stītum, i стояти попереду, перевершувати, надавати
probātus, a, um хороший, випробуваний
probitas, ātis f порядність
pulchritūdo, īnis f краса
puto, āvi, ātum, āre 1 думати, вважати
remedium, i n ліки, засіб
sal, salis m сіль
simplex, īcis простий
solum тільки
solus, a, um єдиний
sonitus, ūs m звук, шум
sonus, i m звук
suavitas, ātis f привабливість, задоволення, насолода, краса, приємність, люб'язність
urbs, urbis f місто
utilis, e корисний
utilitas, ātis f користь, вигода, необхідність
velox, ōcis швидкий
veto, vetui, vetitum, i забороняти
vetus, ēris древній, старий
virga, ae f гілка, палиця
virgo, īnis f дівчина

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

МАРК ФАБІЙ КВІНТИЛІАН (ЛАТ. MARCUS FABIVS QVINTILIANVS)

Марк Фабій Квінтіліан (лат. Marcus Fabius Quintilianus, 35-96) - римський ритор (учитель красномовства), автор *«Повчаннн оратору» (Institutio oratoria)* - найповнішого підручника ораторського мистецтва, який дійшов до нас від античності. Цю книгу вивчали у всіх риторських школах, поряд з творами Цицерона. Квінтіліан став не тільки виразником смаків вищого римського суспільства, але і реформатором літературного стилю, дослідником проблем латинської мови.

З приводу походження Квінтіліана джерела розходяться. Одні стверджують, що він народився в одній з найбільш знатних родин Іспанії, а інші - що Квінтіліан з небагатої і незнатної сім'ї. Одне можна сказати впевнено - і батько і дід його були риторами.

У Римі здобув освіту, готував себе до кар'єри судового оратора. При імператорах Веспасіані, Титі і Домиціані неодноразово виступав в суді як адвокат, але славу здобув не практичною, а теоретичною і викладацькою діяльністю. Можливо, саме з цього часу в історію увійшла його приказка «Ab ovo Ledae incipere», буквально означає: «починати від яйця (або ж яєць) Леди», тобто докладно дослідити справу.

Вважається першим вчителем-професіоналом, який заснував державну школу: в 70-х роках Веспасіан призначив йому пенсію, виділивши для цього кошти з імператорської скарбниці.

Близько 20 років Квінтіліан навчав ораторському мистецтву знатну і багату римську молодь. Серед його учнів були також Пліній Молодший, і, можливо, Ювенал. Квінтіліану було доручено і виховання спадкоємців імператора. Перебуваючи в зеніті своєї слави, сповнений подяки імператорського дому, Квінтіліан щиро вихваляв Доміціана, жорстокого і кривавого тирана, з яким він дружив і, мабуть, поділяв в чомусь його погляди (зокрема, схвалював вигнання філософів з Риму на початку 90 -х років). Домиціан, в свою чергу, підтримував Квінтіліана грошима і почестями - припускають, що Квінтіліан став в його правління «з ритора консулом», - випадок, безпрецедентний в Римі. Життя його - раптовий

зліт на вершину слави і багатства - не можна, тим не менше, назвати щасливим: його молода дружина і два талановитих сина померли, залишивши старого на самоті. Останні роки життя Квінтіліана були затьмарені терором Доміціана, і внаслідок цього відставкою.

Квінтіліан вважається першим класиком гуманної педагогіки. Його слова: «Батько, коли у тебе народиться син, поклади на нього великі надії, бо великі надії народжують велику педагогіку».

Зміни в суспільно-політичному житті Риму другої половини I ст. н. е. викликали до життя нові естетичні вимоги. Риторико-декламаційний стиль красномовства, що сформувався в риторичних школах в період принципату і утвердився з часу Клавдія і Нерона, тепер, з приходом до влади династії Флавіїв, відступає на другий план. Нерівний і афектований, сентенційний і афористичний, зовні вишуканий і блискучий, він відповідав неспокійній і напруженій обстановці палацових інтриг і боротьби імператорів з сенатською опозицією. Нова епоха висунула свій стилістичний ідеал - повернення до літератури республіканської класики. Цей класицизм став реакцією проти «нового стилю» модерністів, літературними діячами якого були Сенека-філософ, Лукан і Персий. Таким чином, новаторські тенденції змінилися епігонськими, і панівним літературним напрямком став класицизм.

Традиціоналісти, прагнучи до відродження цицероновського ідеалу в красномовстві, приймають Цицерона як головний зразок і авторитет риторичного навчання і теорії красномовства, як критерій ораторського смаку: на нього озираються, йому наслідують, з ним намагаються зрівнятися.

Твір Квинтилиана «Освіта оратора» («Institutio oratoria») в 12 книгах - зберігся повністю і являє собою звід висновків попередніх теоретиків красномовства і узагальнення свого власного 20-річного досвіду викладача риторики і судового адвоката.

I книга відводиться початковому вихованню хлопчиків в сім'ї і у граматики до їх занять риторику; II - дає загальну раду про заняття в риторичній школі і розглядає природу риторики як науки; III - IX книги задумані і виконані як свого роду енциклопедії традиційної теорії ораторського мистецтва; X - містить критичний огляд грецької і римської літератури за жанрами і характеристику зразків, які мають цінність для

майбутнього оратора; XI - присвячена зовнішнім прийомам і манерам оратора; і, нарешті, завершальна XII книга малює моральний і громадський образ оратора.

«Освіта оратора» - великий і змістовний, добре систематизована праця з ораторського мистецтва та ораторського навчання, яке практикувалося за часів Квінтіліана і яке він сам визнавав необхідним і єдино правильним. У ньому аналізуються проблеми теорії і практики римського красномовства, розглядається ряд актуальних проблем теорії літератури, педагогіки, етики, дається характеристика риторичних шкіл і стилів і критично оцінюються ораторські і літературні твори Греції і Риму.

Естетичний критерій, яким визначаються погляди Квінтіліана на ораторське мистецтво і літературу, в достатній мірі ясний. Це перш за все досконалість художньої форми. Головна його вимога до оратора і письменника - чиста, ясна, гарна і доречна мова. Він наполягає на необхідності вибору слів, ефективності їх розташування, застерігаючи, втім, що зайвий блиск слів і скрупульозність в їх виборі затемнюють зміст і створюють штучність; а там, де на показ виставляється мистецтво мови, зазвичай передбачається недолік істини, каже він.

Надаючи вирішальне значення бездоганності стилю, він тим не менше переконаний, що не слід залишатися байдужим і до змісту. Він наполягає на єдності форми і змісту. Мова повинна бути правильною, живою і природною, не перевантаженою застарілими і незвичайними словами, місцевими діалектизмами, іноземними словами і технічними термінами - від цього страждають її здоровий глузд і ясність.

Ось як він визначає свій ідеал мови: «Достаток має мати свої межі, блиск - мужню стриманість, а винахідливість повинна бути розумна. Таким чином, мова стане довгою, але не надмірною; вишуканою, але не химерною, сміливою, але не зухвалою; серйозною, але не сумною; глибокою, але не важкою; веселою, радісною, але не легковажною, жартівливою, але не розпущеною; величною, але не багатослівною».

Неважко помітити, що стилістичний ідеал Квінтіліана близький Цицероновському. І це далеко не випадкові збіги: Квінтіліан саме і прагнув до реформації сучасного стилю красномовства шляхом повернення його до Цицеронівських норм. Його твір - це перша спроба оживити Цицеронівський ідеал, розвинути класичні принципи, вироблені і обґрунтовані великим оратором і стилістом, який теж продовжував

кращі традиції давньогрецької теорії красномовства. Уміння цінувати Цицерона Квінтіліан визнає критерієм ораторського смаку: «Той може вважати себе зробившим великі успіхи, кому особливо подобатиметься Цицерон».

Переконаний прихильник класичного стилю, Квінтіліан шукає в художніх чеснотах творів класичної пори закони мистецтва і закликає відтворити їх. Провідним принципом розвитку мови і літератури він визнає принцип наслідування кращих зразків класичної спадщини, спираючись на які можна зробити наступний крок на шляху вдосконалення: «Перш ніж зійти на наступну сходинку, потрібно зупинитися на попередній». Свій естетичний ідеал Квінтіліан бачить, на противагу Цицерону, в минулому; і тим не менше він підтримує закони новаторства в освіті стилю, стверджуючи, що в мистецтві можливо не тільки повторення, але рух вперед, що мистецтво мови не статично, воно розвивається безперервно відповідно до умов і духа свого часу, напрямком громадської думки і смаками сучасників. Говорячи про різноманіття форм і видів мистецтв і творів, Квінтіліан приходить до висновку, що всі вони мають своїх художників і своїх шанувальників.

Квінтіліан надавав великого значення красномовству як корисному засобу виховання в дусі добра і високої моральності, а значить вважав його знаряддям суспільного прогресу. Воно не може ні зникнути, ні залишатися незмінним, а триватиме, розвиваючись і збагачуючись, приймаючи все нові форми згідно з вимогами свого часу. Однак тенденція повернення до минулого не могла сприяти розвитку красномовства.

Зусилля Квінтіліана, спрямовані до реформи красномовства шляхом повернення його до класичних зразків римської прози, а саме до Цицеронівських стандартів, не принесли очікуваних результатів. Незважаючи на оптимістичну налаштованість Квінтіліана і його палке бажання зрівнятися зі своїм великим попередником, слідувати йому, він не зміг і зазнав невдачі у своїй спробі відродити красномовство минулого покоління. У період імперії на римському ґрунті вже не було місця для здійснення ораторського ідеалу Квінтіліана. Тому його заклик до класики не зіграв прогресивну роль. Опора на минуле не стимулювала

подальшого розвитку літератури, прирікаючи її на наслідування, на відмову від самостійного творчості.

Квінтіліан намагався створити свій твір як реакцію проти нового стилю красномовства в Римі, закликаючи відродити Цицеронівські норми. Звичайно, заклик до вивчення Цицерона надав свій сприятливий вплив на сучасну ораторську мову, що видно по стилю творів учня Квінтіліана Плінія Молодшого. Але в подальшому це направлення лише сприяло утвердженню в ораторському мистецтві архаїстичного напрямку, що вів літературу від гострих сучасних проблем назад, до минулого.

На жаль, ми не маємо можливості перевірити, наскільки теоретичні положення Квінтіліана виправдовувалися її власною практикою, як це зроблено в розділі про Цицерона. Речі Квінтіліана не збереглися. Тому скласти враження про практику красномовства цього часу достатньо важко. Єдиний ораторський твір, що дійшов до нас - «Панегірик імператору Траяну» Плінія Молодшого - дає вельми відносне уявлення про те, як втілювалися в практику римських ораторів теоретичні постулати Квінтіліана. Служити критерієм його красномовства в силу свого претензійного характеру воно не може, швидше за засвідчуючи про те, наскільки безуспішною виявилася спроба Плінія, наступного радам свого вчителя, відтворити Цицеронівську манеру мови в змінній історичній обстановці, коли політична роль красномовства звелася до виголошення хвалебних і промов в честь імператора.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Марк Фабій Квінтіліан?
2. Що ви знаєте про життя Квінтіліана?
3. Опишіть діяльність Квінтіліана як педагога.
4. Який панівний літературний напрямок був за часів Квінтіліана?
5. Чому присвячений твір Квінтіліана «Освіта оратора» («*Institutio oratoria*»)?
6. З яких книг складається цей твір?
7. Як Квінтіліан визначає свій ідеал мови?
8. Який принцип розвитку мови і літератури Квінтіліан вважає провідним?
9. Яке значення Квінтіліан надавав красномовству як засобу виховання?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

КВІНТІЛІАН

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми Квінтіліана.

Aedibus in cinerem redactis sero infunditur aqua. Коли будинок перетвориться в попіл, пізно лити воду.

Bovi clitillae imponere. Одягти корові сідло [п'яте колесо воза]

Commune qui prior (prius) dicit, contrarium facit. Хто перший висуває двосічний аргумент, той звертає його проти себе.

Conscientia mille testes. Совість - тисяча свідків [від людини сховаєшся, а від совісті - ні]

Homo omnium horarum. Людина, корисна при різних життєвих обставинах.

Homo scribendi peritus. Людина, досвідчена в письменницькій справі.

Homo unius libri. Людина однієї книги [людина, яка знає ґрунтовно, але трохи].

Licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Мабуть, честолюбство саме по собі порок, але часто воно є причиною доблесті.

Omnis disciplina memoria constat frustra que docemur, si quidquid audivimus praeterfluat. Будь-яке навчання засноване на пам'яті, і марно ми вчимо, якщо забуваємо те, що почули.

Onus dedocendi gravius est, quam docendi. Відучити людину від чого-небудь праця більш важка, ніж навчити.

Vestis virum reddit. Одяг робить людину.

Перекладіть наступні вирази Квінтіліана на латинську мову:

Будь-яке навчання засноване на пам'яті, і марно ми вчимо, якщо забуваємо те, що почули. Відучити людину від чого-небудь праця більш важка, ніж навчити. Коли будинок перетвориться в попіл, пізно лити воду. Людина однієї книги. Людина, досвідчена в письменницькій справі. Людина, корисна при різних життєвих обставинах. Мабуть, честолюбство саме по собі порок, але часто воно є причиною доблесті. Одяг робить людину. Одягти корові сідло. Совість - тисяча свідків. Хто перший висуває двосічний аргумент, той звертає його проти себе.

Bona opinio hominum tutior pecunia est.
Хороша думка людей надійніше грошей.
(Публій Сір)

Тема 13

- IV відміна іменників.
- V відміна іменників.
- Пліній Молодший (Gaius Plinius Caecilius Secundus).
- Латинські крилаті вирази біблійного походження

I. Граматика

4-а ВІДМИНА ІМЕННИКІВ

До 4-ї відміни належать іменники, які в **gen. sg.** мають закінчення **-ūs** (*pluralia tantum* в **gen.pl.** мають закінчення **-uum**).

Відмінникові закінчення

	sg.		pl.	
	m, f	n	m, f	n
nom., voc.	-us	-u	-ūs	-ua
gen.	-ūs		-uum	
dat.	-ui	-u	-ibus	
acc.	-um	= nom.	-us	= nom.
abl.	-u		-ibus	

Зразок відмінювання

fructus, ūs m плід

	sg.	pl.
nom., voc.	fruct-us	fruct-us
gen.	fruct-ūs	fruct-uum
dat.	fruct-ui	fruct-ibus
acc.	fruct-um	fruct-us
abl.	fruct-u	fruct-ibus

cornu, ūs n різ

	sg.	pl.
nom., voc.	corn-u	corn-ua
gen.	corn-ūs	corn-uum
dat.	corn-u	corn-ibus
acc.	corn-u	corn-ua
abl.	corn-u	corn-ibus

До 4 відміни відносяться переважно слова чоловічого і середнього роду; до жіночого роду відносяться слова **domus, ūs f** будинок, **porticus, ūs f** портик, галерея з колонами, **Idūs, uum f** іди (13/15 день місяця), **manus, ūs f** рука.

Деякі форми іменника **domus, ūs f** утворюються за 2-ю відміною.

	sg.	pl.
nom., voc.	domus	domūs
gen.	domūs	domuum/domōrum
dat.	domui	domibus
acc.	domum	domūs/domos
abl.	domo	domibus

Такі форми переводяться особливим способом: **domo** (abl.sg.) - з дому; **domum** (acc.sg.) - додому; **domi** (loc.sg.) - будинки (*locatīvus* - місцевий відмінок; відповідає на питання "де?"; див. нижче); **domos** (acc.pl.) - по домівах.

5-а ВІДМИНА ІМЕННИКІВ

До 5-ї відміни належать іменники жіночого роду і деякі іменники чоловічого роду, які в **gen.sg.** мають закінчення **-ei**.

Відмінникові закінчення

	sg.	pl.
nom., voc.	-es	-es
gen.	-ēi/-ēi	-ērum
dat.	-ēi/-ēi	-ēbus
acc.	-em	-es
abl.	-e	-ēbus

У *gen./dat.sg.* голосний **e** довгий, якщо стоїть після голосного, і короткий, якщо стоїть після приголосного.

Зразок відмінювання**res, rei** *f* справа, річ, подія, явище, обставина

	<i>sg.</i>	<i>pl.</i>
<i>nom., voc.</i>	r-es	r-es
<i>gen.</i>	r-ei	r-erum
<i>dat.</i>	r-ei	r-ebus
<i>acc.</i>	r-em	r-es
<i>abl.</i>	r-e	r-ebus

Слово **dies, ei** *m, f* в чоловічому роді має значення *день*, в жіночому роді - значення *термін*.

Завдання

- 1)Провідмініайте та перекладіть українською мовою словосполучення:
exercitus Romānus, casus letālis, magistrātus anuus, manus propria, genu novum.
- 2)Визначте відмінок та число іменників:
casu, ad casum, e fructibus, consulibus, genua, senatui, in manibus, sensuum
- 3)Провідмініайте та переведіть словосполучення: **fructus dulcis, gradus altus, res incorporāles, spes ultīma.**
- 4)Пояснити походження та значення слів:
мануфактура, консенсус, узуфрукт, манускрипт.
- 5)Назвати дієслова, від яких походять іменники четвертої відміни:
cursus, usus, quaestus, passus, raptus, consensus, actus.
- 6)Провідмініати і перекласти українською мовою словосполучення:
dies ater, spes mea, res nostra.
- 7)Визначити відмінок і число іменників, перекласти українською мовою:
diem, fidēi, rebus, diērum, in fidem, spe, in re, spem.
- 8)Визначити відміну іменників за словниковою формою:

amicitia, ae <i>f</i> ;	arbiter, tri <i>m</i> ;
arx, arcis <i>f</i> ;	dies, ei <i>m, f</i> ;
gladius, ii <i>m</i> ;	mens, mentis <i>f</i> ;
monumentum, i <i>n</i> ;	opus, ēris <i>n</i> ;

oratio, ōnis <i>f</i> ;	poena, ae <i>f</i> ;
res, rei <i>f</i> ;	secale, is <i>n</i> ;
series, ei <i>f</i> ;	spiritus, us <i>m</i> ;
victor, ōris <i>m</i> .	

9) Визначте форму іменників: aciē, spē, exercitu, manū, campō, poplō, virō, fabulā, patriā, vī, animālī, nomīnē, regē, sermōnē; exercituum, diērum, noctium, leōnum; tauros, casus, scholas, partes; lacrimam, patrem, locum, vim, spem; verbis, hominibus, casibus, diēbus; oppida, nomina, maria, cornua.

10) Переведіть наступні речення:

a) Ad meam rem id interesse putavi. Aesopus servus fuisse traditur. Auxilio exercitui dux equitatum mittit. Canes sunt custodes domuum. Canes sunt custodes domuum. Constat regibus manus longas esse. Consules jubentur scribere exercitum. Cornua habent praecipue quadrupedes. Crede mihi: aut consilio, aut re juvero. Da mihi manum tuam. Damnum aut casu, aut culpa fit.

b) Diligentia in omnibus rebus plurimum valet. Doctrina est fructus dulcis radicis amarae. Domina et regina omnium rerum est ratio. Dux exercitui praeerat. Dux semper habet spem victoriae. E cantu dignoscitur avis. Est rerum omnium magister usus. Ex fructu arbor cognoscitur. Exercitus, acri proelio pulsus, fugae se mandavit. Haec ad te die natali meo scripsi. Heredis fletus interdum sub persona risus est.

c) Ignoranti portum nullus ventus secundus est. In casibus dubiis medici consilium convocant. In exercitu Hannibalis multi elephantess erant. In omnibus rebus certus ordo est. In rebus adversis animum submittere noli. Interfuit rei publicae nullam dissensionem esse. Lapsus varii sunt: lapsus linguae, memoriae. Lycurgus auri argenti que usum legibus suis sustulit.

d) Medicus manu armata saepe homines curat. Nautae tempestate ingenti perterriti in portu manserunt. Nihil agenti dies est longus. Nihil semper suo statu manet. Non semper genua flexa pietatem indicant. Non solum cives, sed etiam magistratus legibus parere debent. Omne animal sensus habet. Omnem exercitum imperator contra hostes ducit. Omnium rerum principia parva sunt.

e) Poena sine fraude esse non potest. Pulchrum est bene facere rei publicae. Quis est dominus harum domuum? Res humanas ordine nullo fortuna regit. Senatus permittit consuli bellum gerere. Sine duce exercitus corpus est sine spiritu. Taurorum arma sunt cornua. Unam rem semper servate, virtutem. Usus fructus in multis casibus pars dominii est. Verbis sensus nostros exprimere interdum non possumus.

11) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Ab imo pectore. З повною щирістю, від душі.

Ad gloriam. Во славу.

Alterius non sit qui suus esse potest. Хто може належати собі, хай назад не буде належати іншому (девіз Парацельса).

Amor librorum nos unit. Нас об'єднує любов до книг (Девіз книговидавців).

Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus. Щастя не в нагороді за доблесть, а в самій доблесті (Спіноза).

Cave! Будь обережний! Стережися!

Credo. Вірую.

Et singula praeduntur anni. І роки беруть своє.

Fama clamosa. Гучна слава.

Haunt aquam cribro, qui discere vult sine libro. Черпає воду решетом, хто хоче вчитися без книжки.

In angello cum libello. У куточку і з книжкою; усамітнівшись з книгою.

Lapis offensionis (petra scandali). Камінь спотикання

Lege artis. За всіма правилами мистецтва, майстерно.

Media et remedia. Способи і засоби.

Mendaci homini verum quidem dicenti credere non solemus. Брехливому людині ми не віримо, навіть якщо він говорить правду.

Miseris succurrere disce. Вчися допомагати нещасним (хворим).

Quosque fortunae suae faber. Кожен коваль свого щастя.

Quot homines, tot sententiae. Скільки голів, стільки розумів.

Semper in motu. Завжди в русі.

Sensus veris. Почуття весни.

12) *Переведіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:* З повною щирістю, від душі. Во славу. Хто може належати собі, хай назад не буде належати іншому. Нас об'єднує любов до книг. Щастя не в нагороді за доблесть, а в самій доблесті. Будь обережний! Вірую. І роки беруть своє. Гучна слава. Черпає воду решетом, хто хоче вчитися без книжки. У куточку і з книжкою; усамітнівшись з книгою. Камінь спотикання. За всіма правилами мистецтва, майстерно. Способи і засоби. Брехливому людині ми не віримо, навіть якщо він говорить правду. Вчися допомагати нещасним (хворим). Кожен коваль свого щастя. Скільки голів, стільки розумів. Завжди в русі. Почуття весни.

Нові слова

ad (+ acc.) до, до, під час, для

adversus, a, um протилежний, несприятливий, ненависний; **res adversae** нещастя

adversum (+ acc.) проти

Aesōpus, i m Езоп

amārus, a, um гіркий, неприємний

animal, ālis n тварина, жива істота

armātus, i m озброєний

aura, ae f повітря, подих

aut або

auxiliāres, ium m допоміжні загони

auxiliātus, us m надання допомоги

avis, is f птах

bellus, a, um милий, чарівний

cano, cecīni, cantum, ěre 3 співати

cantus, us m спів, мелодія, пісня

casus, us m падіння, загибель, випадок, випадковість

cassus, a, um порожній, марний, нікчемний

certus, a, um певний, точний, відомий, вірний; **certiōrem facere** сповіщати

cognosco, gnōvi, gnītum, ěre 3 дізнаватися, пізнавати; **cognītum est** стало відомо

constantia, ae f незмінність, сталість, твердість

consūlo, sului, sultum, ěre 3 радитися, обговорювати, запитувати, піклуватися (+ dat.)

contra (+ acc.) проти

convōco, āvi, ātum, āre 1 скликати, запрошувати

cornu, us n ріг, фланг

culpo, āvi, ātum, āre 1 ставити в провину, звинувачувати, засуджувати, гудити, сварити

custodia, ae f охорона, варта, караул

custodio, īvi, ītum, īre 4 охороняти, захищати, дотримуватися

damnum, i n збиток, збиток

dignosco, nōvi, nōtum, ěre 3 розрізняти, впізнавати

diligens, entis старанний, ретельний

diligenter старанно, ретельно

dissensio, ōnis f розбіжність, розбрат
dissēro, serui, sertum, ēre 3 обговорювати, міркувати
doctrīna, ae f вчення, наука, навчання, освіченість
domīna, ae f пані, господиня
domīnus, i m господар, пан
domo, mui, mītum, 1 приборкувати, підкоряти
dubius, a, um сумнівний, ненадійний, важкий
dux, ducis m вождь, ватажок, полководець, провідник
equitātus, ūs m кіннота
exercitus, us m військо
exerceo, ercui, ercītum, ēre 2 вправляти, займатися
exprīmo, pressi, pressum, ēre 3 видавлювати, зображати, виражати, відтворювати
fletus, us m плач
fleo, ēvi, ētum, ēre 2 плакати, оплакувати
fraus, fraudis f підступність, хитрість
fructuōsus, a, um плодоносний
gens, gentis f рід, плем'я
ignōro, āvi, ātum, āre 1 не знати
imperātor, ōris m полководець, головнокомандувач, імператор
indīco, āvi, ātum, āre 1 сказати, оголошувати, називати, вказувати, визначати
indīco, dixi, dictum, ēre 3 оголошувати, наказувати
ingens, entis величезний, великий, значний
interficio, feci, fectum, ēre 3 вбивати
jubeo, jussi, jussum, ēre 2 наказувати
longus, a, um довгий
magistrātus, us m магістрат, чиновник, державна посада
mandātum, i n доручення, наказ
mando, āvi, ātum, āre 1 вручати, передавати, доручати
mane рано, вранці
natālis, e відноситься до народження
ordīno, āvi, ātum, āre 1 приводити в порядок, розподіляти, призначати
pars, partis f частина, сторона
parvum, i n невелика кількість, дрібниця
parvus, a, um малий, невеликий
permitto, mīsi, missum, ēre 3 кидати, посилати, надавати, дозволяти
persōna, ae f маска, личина

perterreo, rui, rītum, ēre 2 лякати
piētas, ātis f благочестя, відданість, справедливість
plurīmus, a, um найбільший, численні
poena, ae f покарання, кара, штраф
porto, āvi, ātum, āre 1 носити, доставляти
portus, us m порт
potens, entis могутній, здатний
praecipue переважно
praepāro, āvi, ātum, āre 1 готувати, споряджати, підготовляти
praepōno, posui, positum, ēre 3 віддавати перевагу, ставити на чолі
principālis, e головний
principātus, us m принципат, першість
princeps, cīpis перший, головний, кращий
proelior, ātus sum, āri 1 боротися
proelium, i n битва
publice офіційно, публічно, відкрито
quadrātus, a, um чотирикутний, квадратний
quadrūpes, pēdis чотириногий
regio, ōnis f країна, область, край
sensus, ūs m почуття, відчуття, свідомість, розум, мислення, розуміння, судження, сенс, значення, думка, поняття, душевний стан, образ думок, настрої
servus, i m раб, слуга
spirītus, us m дух, дихання, подих
status, ūs m стан
submitto, mīsi, missum, ēre 3 знижувати, спадати, знижуватися; **s.**
animum впасти духом
sustūli cm. tollo
tollo, sustūli, sublātum, ēre 3 піднімати, усувати, нищити, припиняти
taurus, i m бик
tempestas, ātis f буря, негода
trado, dīdi, dītum, ēre 3 передавати, повідомляти
tradūco, duxi, ductum, ēre 3 переводити, переправляти
unā разом
varie по-різному, різноманітно

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ПЛІНІЙ МОЛОДШИЙ (GAIUS PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS)

Пліній Молодший (повне ім'я: Гай Пліній Цецилії секунд; лат. Gaius Plinius Caecilius Secundus) (приблизно 61-113) - давньоримський політичний діяч і письменник, адвокат.

Народився в 61 році в місті Комо в багатій родині. Батько займав важливу посаду в муніципалітеті, мати була сестрою Плінія Старшого - відомого античного державного діяча і автора енциклопедичної «Природної історії». Пліній рано втратив батька і був усиновлений своїм дядьком, який дав йому чудову освіту. Також учителем Плінія був Віргіній Руф, давньоримський військовий і політичний діяч, який кілька разів відмовився від титулу імператора.

На початку 70-х років Пліній Молодший переїхав до Риму, де навчався красномовству в риторській школі. У віці 19 років вперше зайнявся адвокатською діяльністю.

Пліній добре зарекомендував себе і пройшов весь курс державних магістратур: він був призначений жерцем культу імператора, військовим трибуном в Сирії, начальником кінноти, квестором, претором, префектом військової скарбниці. Імператор Траян включив Плінія в коло своїх наближених. Обіймав відповідальну посаду доглядача Тибру. До останнього часу не залишав адвокатську практику і брав участь в судах у справах провінцій. Велику частину часу проводячи в Римі, Пліній не забував про жителів Комо, був патроном цього міста і жертвував багато грошей на його розвиток. На його кошти в Комо була побудована бібліотека. У 110 році Пліній був призначений імператорським легатом в провінцію Вифинія з відповідальним завданням щодо викорінення корупції, проте там раптово помер. Точна дата смерті Плінія і місце поховання невідомі.

ЛИСТИ ПЛІНІЯ

Пліній опублікував 9 книг своїх листів. Всі вони дійшли до нашого часу, і є зразками епістолярного жанру. Листи адресовані різним людям: з ким-то Пліній ділиться повсякденними турботами, з ким-то міркує про

поезію, з кимось обговорює політичні події. Листи Плінія є незамінним джерелом інформації про життя і устрій Римської імперії часів Доміціана, Траяна і Нерви.

У своїх листах до Тациту Пліній розповідає про виверження Везувію в 79 році, свідком якого він був. Він описує величезну хмару, що піднялася над кратером вулкана, град з попелу і каменів і землетрус, що призвів до цунамі. Пліній описує смерть свого дядька, який поспішив досліджувати це явище природи. Спочатку він відправився туди з ескадрою, якою тоді командував, але потім зійшов на берег, де «від густих випарів йому перехопило подих і закрило дихальне горло».

Десятий том листів Плінія містить його листування з імператором Траяном, з яким він перебував у довірчих відносинах. Пліній радиться з принцепсом у справах в Віфінії, повідомляє про факти корупції. Також в листах Плінія Траяну міститься одне з найбільш ранніх згадок про християн. Пліній розповідає про деякі християнські обряди, про те, з якою стійкістю християни відстоювали свою релігію і не бажали почитати культ імператора. Пліній сумнівається, чи варто йому керуватися анонімними доносами для звинувачення християн, і питає поради у імператора. Траян виправдовує його підхід і радить не звертати уваги на доноси.

У листах Плінія є згадки про опублікування його промов у справі про спадщину, двох урочистих і декількох політичних (всього названо 15 промов); наприклад, він виступив у справі про вимагання, за що ледь не поплатився життям.

З листів випливає, що судові промови Плінія при проголошенні були короткі, тому що і умови судового процесу і реальні теми промов виключали будь-яку розлогу і риторичну надмірність.

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ПЛІНІЯ І ІНШІ БІБЛІОГРАФІЧНІ ПАМ'ЯТНИКИ

У 14 років Пліній написав свою першу трагедію (давньогрецькою мовою). Багато уваги Пліній Молодший приділяв своїм віршам, які, за його запевненням, сучасниками цінувалися так само високо, як і поезія Тацита, однак не збереглися до нашого часу.

Пліній був чудовим оратором. У своїх листах він багато уваги приділяє нюансам ораторського мистецтва. У його творах помітно наслідування Цицерону. Численні судові промови Плінія видавалися і користувалися популярністю, в тому числі обвинувальна промова проти іспанського намісника Бебія Маса, однак до нас дійшов тільки «Панегірик імператору Траяну» - хвалебна мова, яку Пліній сказав після свого обрання консулом. У ній Пліній оповідає про нововведення Траяна в області законів, торгівлі, військової дисципліни і правосуддя. Незважаючи на явну лестоці (такі хвалебні промови були обов'язкові при входженні в даровану імператором посаду), Пліній, в цілому, об'єктивно оцінює правління Траяна. У своїх листах він називає його «найкращим принцем» (*optimus princeps*).

Пліній Молодший почав свою ораторську діяльність зовсім молодим, дев'ятнадцятирічним юнаком, виступаючи в суді з обвинувальними і захисними промовами в цивільних процесах. На жаль, мови ці до нас не дійшли. Пліній залишався вірним своїй професії судового оратора до кінця життя, поєднуючи її з адміністративними обов'язками державного діяча. Як представник привілейованих верств римського рабовласницького суспільства Пліній у своїй ораторській діяльності відбивав інтереси саме цих шарів.

Згодом промову, виголошену в суді (*actio*), Пліній готував до видання, і вона, побудована вже за іншим принципом, інакше і називалася - *oratio*. У процесі підготовки промови для рецитацій і видання Пліній переглядав її, виправляв, ретельно обробляв стилістично, відповідно до вимог літературної мови і правилами ораторського мистецтва і, крім того, на догоду смакам сучасників. У ряді листів він говорить про свою манеру розширювати мова після її проголошення.

Зі слів Плінія можна зробити висновок, що він пишався своїм ораторським мистецтвом, успіхом своїх промов у публіки, особливо у молодих людей, яким він служив зразком. До опублікування мови Пліній поширював її серед друзів, розраховуючи на їх компетентну і всебічну критику.

Плінія вважають засновником жанру панегірика (хвалебної промови) в Римі. У Плінія, в порівнянні з перерахованими творами, похвала імператору вперше стала основою сюжету всієї промови. У його

час, хоча все залишалося як ніби як і раніше, консули (тепер вже не обрані, а призначені), зверталися не до багатолюдних зборів форуму, а говорили перед імператором в сенаті, який утратив свою суверенність і повністю залежить від імператора - вищої адміністративної інстанції. Члени сенату, наділені почесною, але безправною тепер посадою, дякували уї давали йому поради, або «вмовляння» з економічних питань.

Таким чином, *panegyricus*, спочатку значущий «всенародна мова» на політичну тему хвалебного змісту, втратив це своє значення. В імператорському Римі мета панегіриста зводилася майже виключно до дякування імператору, до наділення його такими рисами чесноти, які йому хотілося в ньому бачити, але якими той насправді міг і не володіти. Бажане видавалося панегіристами за дійсність; його уява, за допомогою багатого запасу риторичних прикрас, створювала ідеалізований образ правителя. Словесні ефекти висувалися тут на перший план - не стільки зображення монарха, скільки його возвеличення і всіляке прославляння. Такою є і мова Плінія, звана їм самим не панегіриком, а *gratiarum actio*. У цій промові відбився світогляд Плінія - типового для свого часу ліберального рабовласника.

Незвичайна концентрація риторичних прикрас, характерна для панегірика, надає йому особливу урочистість, цілком виправдану в похвальному слові. Проте нестримний потік антитез, сентенцій і інших стилістичних засобів роблять мову пишномовною: антитези часом надумані, надмірна кількість перифрастичних оборотів однієї і тієї ж думки утомлива і часом недоречна, патетичні вигукі і риторичні питання занадто часті.

Втім, для нас важлива не стільки естетична оцінка мови Плінія, скільки характеристика його як певного етапу в складному і суперечливому процесі боротьби літературних стилів на шляху розвитку художньої прози. Ваблений різномірними тенденціями свого століття, Пліній, сам перейнятий недоліками сучасної літератури, відтворює ті самі помилки, які критикує. Його стилю притаманна схильність до поетизації, посилене використання супутніх поезії фігур, любов до сентенційної і антитетичної мови.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Пліній Молодший?
2. Що ви знаєте про життя Плінія?
3. Дайте характеристику листів Плінія.
4. Розповідь про ораторське мистецтво Плінія.
5. Що таке пенегірік?
6. Які риси властиві панегіріку?
7. У чому для нас важна діяльність Плінія на шляху розвитку художньої прози.

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИРАЗИ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Переклади Біблії на латинську мову почали здійснюватися з II - III ст. н.е. (так звані старолатинські версії); з 2-й пол. IV ст. виникає необхідність в єдиному виправленому тексті. Таку роботу виконує Ієронім, письменник і богослов. Він редагує тексти Писання, а деякі біблійні книги переводить безпосередньо з старовірського оригіналу. У XIII в. текст Ієроніма отримує назву *vulgata* (тобто загальноживана), а в 1546 році він визнається богонатхненним і точним, при цьому забороняється користуватися іншими латинськими перекладами. Текст, який прийнятий в католицькій церкві - це виправлена редакція тексту Ієроніма, випущена в 1592 р. з благословення папи Климента VIII. Біблійні вирази з тексту «Вульгати» неодноразово зустрічаються в творах богословів західної церкви, а також письменників Середньовіччя і Нового часу.

Крім вказаних у вправах, наведемо деякі найбільш відомі афоризми з Біблії.

Ad patres. До праотців (на той світ) [Друга книга царів, 22:20].

Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum. Блаженні вбогі духом, бо їм належить царство небесне [Євангеліє від св. Матвія, 5:3].

Beatus, qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Блажен, хто віддасть тобі за те, що ти нам заподіяла! (псалмопеvec звертається до "нечестивої дочки Вавилону") [Книга псалмів, 136:8]

De profundis. З глибин (душі). [Книга псалмів, 130:1].

De terra est, de terrae test, de terrae ebes libertes. Із землі походиш, від землі харчуєшся, в землю повернешся. [Перша книга Мойсеєва: Буття, 1:27, 29; Книга Екклесіястова, 12:7]

Digitus dei est hic! Це перст Божий! (таке приречення, така доля). [Друга книга Мойсеєва: Вихід, 8:19].

Dixi et animam levavi. Сказав - і полегшив душу. [Книга пророка Єзекіїля, 33:9].

Egestatem operata est manus remissa. Лінива рука до убогства веде. [Книга приказок Соломонових, 10:4].

Eritus sicut dei, scientes bonum et malum. І ви будете, як боги, що знають добро і зло. [Перша книга Мойсеєва: Буття, 3:5; Друга книга Мойсеєва: Вихід, 14: 12-14].

Et conflagrant gladios suos in vomeres. І перекують мечі свої на орала ... [Друга книга Мойсеєва: Вихід, 2:4].

Et fu niculus triplex non cito rumpitur. І нитка, потрійна, не скоро порветься. [Книга Екклесіястова, 4:12].

Et tollat crucem suam. І хай візьме свого хреста. [Євангеліє від св. Матвія, 16:24]

Fiat lux! Хай буде світло (І сказав Бог: хай буде світло. І стало світло. В розширеному сенсі - про грандіозні звершення). [Перша книга Мойсеєва: Буття, 1:3]

Gaudium magnum nuntio vobis. Велику радість сьогодні представив вам. («І сказав їм ангел: Не бійтеся, бо я звіщаю вам велику радість, яка буде всім людям: бо нині народився вам у місті Давидовому Спаситель,

Який є Христос Господь». Цією формулою в Римі оголошується про обрання нового папи). [Євангеліє від св. Луки, 2.10-11].

Gloria in excelsis Deo! *Слава в вишніх Богу!* [Євангеліє від св. Луки, 2.14 - славослів'я, виголошує ангелами при народженні Ісуса Христа]. *Hodie Caesar, cras nihil. Сьогодні Цезар, завтра - ніщо.* [Книга Сираха, 10:10].

Mala autem arbor fructus malos facit. *Дерево зла родить лихі плоди.* [Євангеліє від св. Матвія, 7:17].

Margaritas ante porcos (mittere). *Метати бісер перед свинями.* («Не давайте святиню псам; і не мечите перлин перед свиньми, щоб не попруть їх ногами і, обернувшись, щоб не розірвуть вас»). [Євангеліє від св. Матвія, 7:6].

Medice, cura te ipsum. *Лікар, зціли себе сам.* [Євангеліє від св. Луки, 4:17].

Mihi vindicta, ego retribuam. *Мені помста належить, і аз воздам.* [П'ята книга Мойсеева; Послання св. Апостола Павла до римлян, 12:19].

Multas curas sequuntur somnia. *Сновидіння наступає через велику роботу.* [Книга Екклесіястова, 5:2].

Multi sunt vocati, pauci vero electi. *Багато званих, але мало обраних.* [Євангеліє від св. Матвія, 20:16, 22:14].

Переведіть наступні Біблійські вирази на латинську мову:

Багато званих, але мало обраних. Блаженні вбогі духом, бо їм належить царство небесне. Велику радість сьогодні представив вам. Дерево зла родить лихі плоди. До праотців. З глибин. І ви будете, як боги, що знають добро і зло. І перекують мечі свої на орала. І хай візьме свого хреста. Із землі походиш, від землі харчуєшся, в землю повернешся. Лікар, зціли себе сам. Лінива рука до убогства веде. Мені помста належить, і аз воздам. Метати бісер перед свинями. Сказав - і полегшив душу. Слава в вишніх Богу! Сновидіння наступає через велику роботу. Сьогодні Цезар, завтра - ніщо. Хай буде світло. Це перст Божий!

*Caesar non supra grammaticos.
Цезар не вище граматик.
(Светоній)*

Тема 14

- **Plusquamperfectum indicatīvi actīvi** (Давноминулий час доконаного виду дійсного способу активного стану).
- **Futurum II indicatīvi actīvi** (майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану).
- **Публій Корнелій Тацит (Publius Cornelius Tacitus).**
- **Афоризми, цитати, крилаті вислови біблійного походження (продовження).**

I. Граматика

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi - давоминулий час доконаного виду дійсного способу активного стану відповідає на питання "що робив?", "що зробив?" та позначає дію, яка сталася раніше іншої дії в минулому або яка сталося давно. Перекладається минулим часом.

Утворюється шляхом додавання до основи perfectum суфікса - *ērā-* і особових закінчень активного стану (в 1 sg. закінчення *-m*).

		1 <i>amo, amāvi, amātum, amāre</i> <i>любити</i>	2 <i>video, vidi, visum, vidēre</i> <i>бачити</i>	3 <i>scribo, scripsi, scriptum, scribere</i> <i>писати</i>	4 <i>audio, audīvi, audītum, audire</i> <i>слухати</i>
sg.	1	amav-ēra-m	vid-ēra-m	scrips-ēra-m	audiv-ēra-m
	2	amav-ēra-s	vid-ēra-s	scrips-ēra-s	audiv-ēra-s
	3	amav-ēra-t	vid-ēra-t	scrips-ēra-t	audiv-ēra-t
pl.	1	amav-erā-mus	vid-erā-mus	scrips-erā-mus	audiv-erā-mus
	2	amav-erā-tis	vid-erā-tis	scrips-erā-tis	audiv-erā-tis
	3	amav-erā-nt	vid-erā-nt	scrips-erā-nt	audiv-erā-nt

Plusquamperfectum indicatīvi неправильних дієслів

		<i>Sum</i> <i>бути</i>	<i>Possu</i> <i>могти</i>	<i>Eo</i> <i>їти</i>
sg.	1	fuēram	potuēram	iēram
	2	fuēras	potuēras	iēras
	3	fuērat	potuērat	iērat
pl.	1	fuerāmus	potuerāmus	ierāmus
	2	fuerātis	potuerātis	ierātis
	3	fuērant	potuērant	iērant

Futurum II indicatīvi actīvi - майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану відповідає на питання "що зроблю?", "що буду робити?" та позначає дію, яке трапиться раніше іншої дії в майбутньому. Перекладається майбутнім часом.

Утворюється шляхом додавання до основи **perfectum** суфікса **-ēr-** (в 1 sg.) або **-ērī-** (в інших формах) і особових закінчень активного стану (в 1 sg. закінчення **-o**).

		1	2	3	4
sg.	1	amav-ēr-o	vid-ēr-o	scrips-ēr-o	audiv-ēr-o
	2	amav-ērī-s	vid-ērī-s	scrips-ērī-s	audiv-ērī-s
	3	amav-ērī-t	vid-ērī-t	scrips-ērī-t	audiv-ērī-t
pl.	1	amav-erī-mus	vid-erī-mus	scrips-erī-mus	audiv-erī-mus
	2	amav-erī-tis	vid-erī-tis	scrips-erī-tis	audiv-erī-tis
	3	amav-ērī-nt	vid-ērī-nt	scrips-ērī-nt	audiv-ērī-nt

Futurum II indicatīvi неправильних дієслів

		<i>Sum</i> <i>бути</i>	<i>Possu</i> <i>могти</i>	<i>Eo</i> <i>їти</i>
sg.	1	fuēro	potuēro	iēro
	2	fuēris	potuē	iēris
	3	fuērit	potuē	iē
pl.	1	fuerīmus	potuerīmus	ierīmus
	2	fuerītis	potuerītis	ierītis
	3	fuērint	potuērint	iērint

Завдання

1) Подайте основні форми дієслів:

crediderāmus, responsērat, momorderātis, venēram, petivērant.

2) Провідмініайте в **Plusquamperfectum indicatīvi actīvi** дієслова:

alo, alui, alitum, ēre – годувати, augeo, auxi, auctum, ēre – збільшувати, facio, feci, factum, ēre – робити, labōro, āvi, ātum, āre – працювати, reperio, repperi, repertum, ire – знаходити.

3) Визначте та перекладіть дієслівні форми:

vicērat, defenderāmus, solvēram, egerātis, laboravērant, fuēras.

4) Проспрягайте в **Perfectum**, **Plusquamperfectum**, **Futūrum II ind. act.** дієслова: **mitto, misi, missum, ēre** посилаю; **continuo, āvi, ātum, āre** з'єднувати

5) Визначте форму дієслів і перекладіть на рідну мову: fuistis, potuistis, misi, respondi, misērunt, expugnavērunt, putavērat, conscripsērat, scripsīmus, potuerīmus, collocavērunt, interfuērunt, tulērunt, tulērant, prodit, voluisti, voluēras.

6) Прочитайте і перекладіть речення, вкажіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова.

a) Ad vos pater me misērat. Alexander Magnus Thebas delēvit, quae diu floruērant. Ante ejus victoriam nemo eum regem bonum appellavērat. Appellaverantne Caesārem regem ante ejus mortem? Ariovistus, rex Germanōrum, tertiam partem agri Sequanōrum occupavērat. Proserpīnam, filiam Jovis et Cerēri, Pluto uxōrem duxērat.

b) Bello longo patriam servavērant. Caesar ei munitiōni, quam fecērat, Titum Labiēnum legatum praefēcit. Caesar in campo novas legiōnes, quas in Galliā conscripsērat, instruxit. Caesar omnibus, qui arma tulērant, vitam concessit. Caesar pontem, quem in Rheno fecērat, paulo post rescīdit. Causa belli fuit, quod Romāni agrum Sabīnum ferro ignique vastavērant. Cum Tullius rure rediērit, mittam eum ad te. Dolōrem, si non potuēro frangēre, occultābo. Germāni nonnullis annis ante Romānos Galliam intravērant et occupavērant. Haec tolerāre potuērat.

c) Horatio Coclitī, quod insigni fortitudine Romam servavērat, cives grati aeneam statuam collocavērunt. Hunc timuērunt; illos terruērat. In adolescentiā remedia nostrārum culpārum vidēre non potuerāmus. In Asiā Caesar numquam vivēre potuērat. In temporibus antiquis medici invenērant remedia multōrum

morbōrum. Medīci ejus ad eum cucurrerunt, sed mors eum superaverat. Medīci Graeci multa de corpōris humani morbis scripsērunt. Neque patrem tuum vidēras, neque matrem.

d) Proserpinam, filiam Jovis et Cerēris, Pluto uxōrem duxerat. Respondēbo tibi, sed non ante, quam tu ipse mihi respondēris. Romāni Gallos, qui in Italiam irrupērunt, ceciderunt. Senōnes Galli ad Clusium venērunt legiōnem Romānam castrāque oppugnatūri. Sententiam mutabitis, si omnia audiveritis. Si agrum non araveris, fruges frustra expectabis. Si te rogavero aliquid, nonne respondēbis? Sine libertate haec facere non potuerant. Sine virtutibus nihil facere potuerimus.

e) Talem habebimus fructum, qualis fuerit labor. Themistocles restituit muros, quos Persae deleverant. Tu heri ad me veniri promiseras, sed non venisti. Ubi aliquid audivero, scribam ad te. Vanam gloriam qui spreverit, habebit veram. Vetēres Romāni ante Caesarem vix nomen Britanniae cognoverant. Vi irae hic rex illos populos superaverit. Virtutem magnam patientiae in ejus moribus videre potueramus. Vitam patris servaverit.

7) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

A prima facie. На перший погляд.

Ab ovo usque ad mala. Від яйця до яблука (Горацій), тобто від початку до кінця [у римлян обід починався з яєць, кінчався яблуками]

Ad fontes. Звертатися до джерел, до оригіналів

Castigare ridendo mores. Сміхом виправляти звичаї.

Domus propria - domus optima. Свій будинок - найкращий.

Et fabula partem veri habet. І в казці є частка правди.

Gloria victoribus. Слава переможцям.

Littera scripta manet. Написане залишається.

Locus minoris resistentiae. Місце найменшого опору.

Mea culpa, mea maxima culpa. Моя вина, моя найбільша вина.

Meliora spero. Надіюсь на краще.

Multum, non multa. Багато чого, але не багато.

Nascuntur poetae, fiunt oratores. Поетами народжуються, ораторами робляться.

Nemo nascitur doctus. Ніхто не народжується вченим.

Nemo omnia potest scire. Ніхто не може знати всього.

Primum vivere. Перш за все - жити (життя).

Quantum est quod nescimus! Скільки ми ще не знаємо! (Девіз голландського бібліотекаря Гейнзіуса, XVII століття)

Qui non laborat, non manducet. Хто не працює, той не їсть. (2 Сол 3:10).

Sol lucet omnibus. Сонце світить для всіх.

Vivere est militare. Жити - значить боротися (Девіз Сенеки, "Моральні листи до Луцилія").

8) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Жити значить боротися. І в казці є частка правди. Хто не працює, той не їсть. Місце найменшого опору. Багато що, але не багато. Моя вина, моя найбільша вина. На перший погляд. Надіюсь на краще. Написане залишається. Ніхто не може знати всього. Ніхто не народжується вченим. Звертатися до джерел, до оригіналів. Від початку до кінця (Горацій). Поетами народжуються, ораторами робляться. Перш за все - жити (життя). Свій будинок - найкращий. Скільки ми ще не знаємо! Слава переможцям. Сміхом виправляти звичаї. Сонце світить для всіх.

Нові слова

aenigma, ātis n загадка

Aenēas, ae m Еней

Alexander, dri m Александр; **A. Magnus** А. Великий, цар Македонії

aliquis, aliquid хто-небудь, що-небудь, будь-який, деякий

appello, pūli, pulsum, ēre 3 приганяти, причалювати

ara, ae f вівтар

Ariovistus, i m Ариовист, цар германського племені свевов

armo, āvi, ātum, āre 1 озброювати

binus, a, um двоякий, двоїстий

Caesar, āris m Цезар, римський полководець і політичний діяч

castra, ōrum n pl. t. табір; **castra ponere** розбити табір

cedo, cessi, cessum, ēre 3 йти, поступатися

Ceres, ēris f Церера, богиня землеробства

cerno, crevi, cretum, ēre 3 помічати, розрізняти, впізнавати, вирішувати

cluso = clauso див. **claudio**

claudio, clausi, clausum, ēre 3 замикати, закривати, укладати

collōco, āvi, ātum, āre 1 розміщувати, розташовувати

concēdo, cessi, cessum, ēre 3 йти, поступатися, дозволяти, надавати

conscribo, scripsi, scriptum, ēre 3 записувати, набирати, формувати,

виробляти перепис; **patres conscripti** сенатори

delibēro, āvi, ātum, āre 1 обговорювати, обмірковувати, міркувати, запитувати, вирішувати, визначати
delecto, āvi, ātum, āre 1 розважати, тішити, захоплювати
diu довго
expectatio, ōnis f очікування, передбачення, інтерес
fortitūdo, īnis f сила, хоробрість
frango, fregi, fractum, ēre 3 ламати, розривати
frugifer, ēra, ērum родючий, плодоносний
frustra марно, даремно
Gallia, ae f Галлія
Germania, ae f Німеччина
Germanicus, a, um німецький
germanus, a, um рідної
Germānus, i m німець
Graece по-грецьки
Graecia, ae f Греція
Graecus, a, um грецький
Graecus, i m грек
gratiam agere дякувати
habitus, us m зовнішність, одяг, спосіб життя
Horatius, i m 1. Горацій, римський поет; 2. Горацій, один з братів
humanitas, ātis f людинолюбство, освіченість, духовна культура
ignicūlus, i m вогник
ignis, is m вогонь
in (куди? +acc., де? +abl.) 1) +acc. в, на, відносно, проти; 2) +abl. в, на
insigne, is n знак, ознака, відзнака
insignis, e видатний, чудовий
instruo, struxi, structum, ēre 3 споруджувати, влаштовувати, постачати, оснащувати
intro, āvi, ātum, āre 1 входити
invenio, vēni, ventum, ire 4 знаходити, винаходити
irrumpe, rūpi, ruptum, ēre 3 вриватися, порушувати, заважати
labor, lapsus sum, ēre 3 ковзати, котитися
labor, ōris m праця, труднощі
legatio, ōnis f посольство
legātus, i m посол, легат
legio, ōnis f легіон
longitūdo, īnis f довжина, протяжність, тривалість

medicīna, ae f медицина
misceo, miscui, mixtum, ēre 2 змішувати, поєднувати
miseria, ae f горе, біда, нещастя
mорий, mortuus sum, mori 3 вмирати
moror, ātus sum, āri 1 перебувати, залишатися (на скільки - асс.)
mortalis, e смертний
mortifer, fēra, fērum смертоносний, смертельний
mortuus, a, um мертвий
mos, moris m характер, звичай
munio, īvi, itum, ire 4 зміцнювати
munio, ōnis f зміцнення
nonne хіба не
nonnullus, a, um деякий
nonnumquam іноді, часом
novem дев'ять
numquam ніколи
occupo, āvi, ātum, āre 1 займати, захоплювати
partim частково, частиною
patientia, ae f терплячість, терпіння, витримка, стійкість, поступливість, поблажливність, байдужість, млявість, покірність, підпорядкування
patrius, a, um батьківський, спадковий
paulo ненабагато
Pluto, ōnis m Плутон, бог підземного царства
pons, pontis m міст
populor, ātus sum, āre 1 спустошувати, розоряти
potio, ōnis f питво, напій
potius швидше, краще
praefero, tūli, lātum, ferre виставляти вперед, надавати перевагу, показувати
praeficio, fēcī, fectum, ēre 3 ставити над, на чолі
praefor, fātus sum, āri 1 вимовляти вступне слово, робити вступ, випереджати
Proserpina, ae f Прозерпіна, богиня підземного царства
qualis, e який (за якістю)
quamvis хоча, як би не
quisquam, quidquam хтось
quisque, quaeque, quidque (quodque) кожен
quisquis, quidquid хто б не, що б не

quivis, quaevis, quidvis всякий, будь-який
quo куди, де, щоб
quondam колись
redigo, ēgi, actum, ēre 3 гнати назад, звертати, повертати, віддавати
regius, a, um царський
rescindo, scīdi, scisum, ēre 3 розривати, руйнувати, знищувати
respondeo, spondi, sponsum, ēre 2 відповідати
restituo, stitui, stitūtum, ēre 3 відновлювати, повертати
resto, stīti, stītum, āre 1 залишатися, вціліти
Rhenus, i m Рейн
rupes, is f скеля, ущелина
rursus тому, назад, знову
Sabīnus, a, um Сабінські
scriptor, ōris m письменник
sequestro, āvi, ātum, āre 1 відокремлювати, відкидати
sequor, cūtus sum, sequi 3 слідувати, переслідувати
serus, a, um пізній
sprevi см. **sperno**
sperno, spreui, spretum, ēre 3 відкидати, зневажати
statura, ae f зростання, величина
talis, e такий (за якістю)
terror, ōris m страх, жах
terreo, rui, rītum, ēre 2 лякати
tero, trivi, tritum, ēre 3 терти, зношувати, винищувати
Thebae, ārum f Фіви, місто в Греції
Themistōcles, is m Фемістокл
tīmor, ōris m страх
Titus, i m Тит
Ubīi, ōrum m убії, германське плем'я
vanus, a, um порожній, ненадійний, даремний
vasto, āvi, ātum, āre 1 спустошувати, розоряти
vastus, a, um пустельний, покинутий, величезний
venēnum, i n зілля, отрута
venia, ae f прощення, милість, поблажливість
victor, ōris m переможець
vigilia, ae f неспання, нічна варта
vigor, ōris m життєва сила, фортеця, свіжість, жвавість, енергія
vix ледь

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

ПУБЛІЙ КОРНЕЛІЙ ТАЦИТ (PUBLIUS CORNELIUS TACITUS)

Публій (або Гай) Корнелій Тацит (лат. Publius Cornelius Tacitus, або Gaius Cornelius Tacitus; сер. 50-х – бл. 120 р.) - давньоримський історик, один з найвідоміших письменників античності, автор трьох невеликих творів («Агрікола», «Германія», «Діалог про ораторів») і двох великих історичних праць («Історія» і «Аннали»).

Найбільший римський історик, Корнелій Тацит був також видатним судовим адвокатом і користувався славою талановитого оратора. Пліній Молодший визнавав його своїм учителем і зразком, у якого вчилися мистецтву красномовства, чийм словам було притаманна урочиста гідність і величавість.

Цілком зрозуміло, що такий оратор не міг залишатися байдужим до долі римського красномовства, до питань його теорії і практики. До голосів письменників I в. н. е., які визнають спад красномовства в післяреспубліканській період, приєднався і його голос. Однак, усвідомлюючи занепад красномовства і оцінюючи його причини, Тацит був, мабуть, єдиним, хто в той же час висловив думку про те, що цей занепад сприяв створенню «нового стилю», який він і спробував згодом втілити в своїх історичних творах. В результаті пошуку нових форм для нового змісту, багато в чому відступаючи від норм цicerонівський латині, він створив власний, виразний і динамічний, неповторний тацитовський стиль, в якому витонченість класичної мови віртуозно поєднувалася зі сміливістю і витонченістю нового стилю.

Літературна діяльність. До кінця I століття в Римі склалася багата історична традиція. До цього часу було написано чимало творів, що описують історію Риму від його заснування, минуле римських провінцій, значна частина яких раніше була самостійними державами. Існували й докладні роботи про окремі війнах або про невеликі періодах часу. Зазвичай історія вважалася різновидом ораторського мистецтва.

Але в цілому за часів Тацита історіографія перебувала в занепаді. По-перше, встановлення принципату розділило істориків на дві групи – тих, що підтримували імперію і тих, що знаходилися в опозиції до неї або до правлячого імператора. Автори першої категорії намагалися не зачіпати події останніх десятиліть, обмежуватися окремими епізодами або описувати недавні події, прославляючи чинного імператора і слідуючи офіційній версії подій кінця I століття до н. е. – I століття н. е. По-друге, авторам, які писали про сучасні події, стало складніше шукати джерела – багато очевидців важливих подій (палацові перевороти, змови, придворні інтриги) було знищено або вислано з Риму, а найважливіші документи стали зберігатися при дворі імператора, куди мали доступ лише деякі.

У «Діалозі про оратора» Тацит озвучує поширену думку, що є небажаною публікація творів, які можуть бути витлумачені як прихований випад проти імператорської влади. Крім того, потенційні історики почали піддаватися тиску і через прагнення розкрити закулісне життя сенату і придворних імператора. Таким чином, написання історичних творів стало пов'язане з різними труднощами. З цих причин порівняно нейтрального твору, який би детально описував правління перших римських імператорів, до кінця I століття так і не з'явилося. За написання такої роботи взявся Тацит.

Спершу Тацит написав біографію свого тестя Агріколи («*De vita Iulii Agricolae*» - «Про життя Юлія Агріколи»), де в тому числі зібрав воедино чимало географічних і етнографічних подробиць про життя британських племен.

Трохи пізніше в окремому творі «Германія» («*De origine et situ Germanorum*» - «Про походження і розташування німців») Тацит описав небезпечних північних сусідів Римської імперії – германські племена. Твір є вкрай цінним джерелом з історії давніх германців. Завдяки наявності позитивних характеристик давніх германців цей твір використовувався ідеологами німецького націоналізму і справив великий вплив на розвиток німецького національного руху.

«Агрікола» та «Германія» перегукуються із загальною ідейною спрямованістю пізніх робіт історика. Після їх завершення Тацит почав написання масштабного твору – «Історії» («*Historiae*»). Під час її створення їм був також опублікований невеликий «Діалог про ораторів»

(«*Dialogus de oratoribus*»). До кінця життя історик зайнявся написанням праці «Анналі» («*Annales*»; попередньою назвою було «*Ab excessu divi Augusti*» - «Від смерті божественного Августа») про події, що передували описаним в «Історії» (тобто 14-68 роки).

«Діалог про ораторів». В основі цього твору лежить сюжет про бесіду кількох відомих в Римі ораторів про своє ремесло і його скромне місце в суспільному житті. Цей ранній белетристичний шедевр Тацита виявився цілком гідним його подальших історичних творів. У ньому вже виразно проявилася розуміння їм безперервності історичного процесу, вміння діалектично підходити до оцінки історичних і літературних явищ, всебічно досліджувати їх, враховуючи всі «за» і «проти».

Для історії ораторського мистецтва цінним в «Діалозі» є всебічне дослідження причин занепаду красномовства, пояснення кризи не тільки і не стільки морально-педагогічними факторами – моральною деградацією римлян і культивуванням риторики, – скільки політичними; красномовство ставиться в зв'язок з формою державного устрою: республіканський лад з його політичною свободою стимулює розквіт красномовства, монархічний веде до його згасання.

Незважаючи на очевидний вплив з боку попередників, латинська мова Тацита дуже самобутня. Манера його мови, часто продумана для нарочного ускладнення сприйняття, контрастувала зі стилем творів більшості сучасників. Через це Тацит вважається дуже складним для читання автором.

Твори Тацита написані з використанням різної стилістики. «Агрікола» являє собою в стилістичному відношенні твір, в якому є ряд недоробок. «Германія» написана в стилі, який називається філологами науковим, але з рисами «нового стилю». В цьому творі історик барвисто (але не завжди точно) описує військові дії, а також застосовує характерні для «нового стилю» конструкції – антитези, паралелізми, короткі пропозиції, відточені сентенції та інші.

Окремо від інших робіт історика в стилістичному відношенні стоїть «Діалог про ораторів». Через сильний контраст з іншими творами філологи нерідко припускали, що автором твору є не Тацит. В даний час стилістичні відмінності списуються на зовсім інший жанр твору, а завдяки здатності писати в різній манері Тацит визнається майстром

латинської прози. Дві головні роботи історика, «Історія» і «Аннали», написані в стилі, який найбільш близький до творів Саллюстія, який також, як і Тацит, розчарувався в політичній системі свого часу. Більш сильні переживання в порівнянні з попередником змусили його зайняти ще більш песимістичну позицію, і тому твори Тацита стилізовані під трагедію.

Особливості мови. Тацит, слідуючи традиції і ідеалізуючи минуле, нерідко застосовує архаїзми. Найбільш чітко все риси специфічного мови Тацита простежуються в «Анналах». Еволюція його стилю відбилася і на виборі ним лексики. Так, в останніх книгах «Анналів» вкрай рідко зустрічаються слова, що використовувалися в більш ранніх творах для позначення добрих намірів і позитивних якостей людей - *pietas* (благочестя, справедливість), *providentia* (передбачення, передбачливість, обачливість), *felicitas* (чесність, родючість). У всіх своїх творах він намагається уникати просторічних, загальноприйнятих і технічних слів і замінювати їх більш рідкісними аналогами; замість того, щоб сказати «за допомогою лопат і кирок» він пише «за допомогою чого виноситься земля і вирізається дерен». Іноді Тацит вдається до допомоги не надто поширених виразів, зокрема інший порядок слів: наприклад, замість звичайного *senatus consultum* (рішення сенату) він іноді вживає *consultum senatus* (сенату рішення;), *senatus decretum* (декрет сенату), *decretum senatus* (сенату декрет). Тацит нерідко застосовує поетизми (слова, які зазвичай використовуються в певному значенні в поезії).

Серед найбільш часто використовуваних Архаїзація мови в «Анналах» - більш часте вживання дієслова *geo* замість звичайного *puto* (обидва слова - синоніми, і позначають «я думаю», «я вважаю», «я вважаю»). Інші часті застарілі слова - *claritudo* замість *claritas* (слава, шана, напність), *luxus* замість *luxuria* (розкіш), *maestitia* замість *maeror* (смуток, печаль), *servitium* замість *servitus* (рабство, неволя). Замість звичайного *senatores* (сенатори) історик часто вживає *patres* (батьки).

Особливості стилю Тацита не обмежуються специфічною мовою; історик дотримувався певних правил компоновання матеріалу. Він дотримувався римської традиції викладу подій по роках, з початком опису подій кожного року назвою консулів. Завзяте дотримання такої традиції було покликано підкреслити протиставлення республіканської і

монархічної епох. Усередині кожного року Тацит не слідує строгої хронології, а викладає події в певному порядку: внутрішні справи - зовнішня політика - повернення до внутрішньої політики. Крім того, деякі дослідники припускають, що його книги були згруповані групами по шість (так звані *гексади* - «Шестікніжжя»). Ці групи, ймовірно, витримувалися в одному розумінні та присвячувалися розкриттю однієї глобальної теми.

Завдяки таланту письменника, глибокому аналізу джерел і розкриттю психології дійових осіб Тацит нерідко вважається найбільшим з римських істориків. У Новий час його твори стали популярними в Європі і вплинули на розвиток історичної та політичної думки.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Хто такий Публій Корнелій Тацит? Дайте стислу характеристику Тацита як історика та красномовця.
2. Яке місце займала історіографія як наука за часів Тацита? Чому?
3. Про що йдеться у «Діалозі про ораторів» Тацита?
4. Дайте характеристику твору «*De vita Iulii Agricolae*» («Про життя Юлія Агріколи»).
5. Дайте характеристику творів «*De origine et situ Germanorum*» («Про походження і розташування німців»)
6. Чому присвячені праці «*Istoriae*» («*Historiae*»), «Аннали» («*Annales*»)?
7. Дайте характеристику стилістиці творів Тацита.
8. Назвіть особливості мови творів Тацита.
9. У чому полягали особливості компоновання Тацитом матеріалу?
10. Якою була роль творів Тацита у розвитку історичної та політичної думки?

III. Афоризми, цитати, крилаті вислови

ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИРАЗИ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ (продовження)

Ne temere quid loquaris. *Не кванся своїми устами.* [Книга Екклесіястова, 5:1]

Nomen est legio. *Ім'я їм легіон.* (Коли Ісус запитав біснுவатого: "Як тобі ім'я?", той відповів: "Легіон", маючи на увазі, що багато бісів увійшло в нього. В Євангелії слово "легіон" вжито у значенні величезної кількості, безлічі; з цим же значенням вираз став крилатим). [Євангеліє від св. Луки, 8:30; Євангеліє від св. Марка, 5:9].

Non enim est aliquid absconditum, nisi ut manifestetur, nec factum est occultum, nisi ut in palam veniat. *Бо немає нічого захованого, що не виявиться; і нічого немає таємного, що не вийшло б назовні.* [Євангеліє від св. Марка, 4:22].

Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. *Бо всі, хто візьме меч, від меча і загинуть.* [Євангеліє від св. Матвія, 26:52].

Omnia ergo, quaecumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite eis. *І так у всьому, як хочете, щоб з вами чинили люди, те саме чиніть їм і ви з ними.* [Євангеліє від св. Матвія, 7:12].

Omnia tempus habent. *Всьому свій час.* [Книга Екклесіястова, 3:1].

Pater noster. *Отче наш.* («Молитва Господня» - основна молитва в християнській традиції. Це єдина молитва, яку запропонував сам Ісус Христос). [Євангеліє від св. Матвія, 6: 9-13; Євангеліє від св. Луки, 11:2-4].

Pauperes spiritu (beati). *(Блаженні) вбогі духом.* (Перше з дев'яти євангельських блаженств: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне». Блаженства, або Заповіді блаженства - вимовлені Ісусом Христом у Нагірній Проповіді і представлені у Новому Заповіті, складають основу християнського морального вчення і доповнюють десять заповідей Старого Заповіту). [Євангеліє від св. Матвія, 5:3].

Post tenebras spero lucem. *Сподіваюся на світ після темряви.* [Книга Йова, 17:12].

Quae enim seminaverit homo, haec et metet. *Що посіє людина, те й пожне.* [Послання св. Апостола Павла до галатів, 6:7].

Quaerite et invenietis. *Шукайте і знайдете* [Євангеліє від св. Матвія, 7:7; Євангеліє від св. Луки, 11:9].

Qui diligit pecuniam, pecunia non implebitur. *Хто любить срібло, той не насититься сріблом.* [Книга Екклесіястова, 5:9]

Qui fodit foveam, incidet in eam. *Хто яму копає, той в неї впаде.* [Книга Псалмів, 7:16; Книга Приказок Соломонових, 26:27].

Qui habet aures audiendi, audiat. *Хто має вуха, щоб слухати, нехай почує.* [Євангеліє від св. Матвія, 11:15]

Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat. *Хто з вас без гріха, нехай першим кине в неї камінь.* [Єв. від св. Іоанна, 8:7].

Quid est veritas? *Що є істина?* (Запитання, з яким звернувся Понтій Пілат до Ісуса) [Єв. від св. Іоанна, 18:38].

Quidquid latet apparebit. *Все таємне стає явним* [Євангеліє від св. Марка, 4:22; Євангеліє від св. Луки, 8:17].

Quod scripsi, scripsi. *Що я написав - написав, тобто що зроблено, те зроблено.* [Євангеліє від св. Іоанна, 19:22].

Quod tibi fieri non vis, alteri non feceris. *Не роби іншому те, чого не хочеш самому собі.* [Книга Товита, 4:15; Євангеліє від св. Матвія, 7:12].

Reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari et, quae sunt Dei, Deo. *Віддайте кесареви кесарю, а Божє Богу.* [Євангеліє від св. Матвія, 22:21].

Sancta sanctorum. *Свята святих.* [Друга книга Мойсеєва: Вихід, 26:33].

Sicut mater, ita et filia eius. *Яка мати, така її донька.* [Книга пророка Єзекіїля, 16:44].

Spiritus flat, ubi vult. *Дух віє, де хоче* (тобто натхнення). [Євангеліє від св. Іоанна, 3:8].

Stultorum infinitus est numerus. *Число дурнів нескінченно.* [Книга Екклесіястова, 1:15].

Tempus spargendi lapides et tempus eos colligendi. *Час розкидати каміння і час збирати каміння.* [Книга Екклесіястова, 3:5]

Transeat a me calix iste. *Нехай обмине мене чаша ця* [Євангеліє від св. Матвія, 26:39; Євангеліє від св. Марка, 14:36; Євангеліє від св. Луки, 22:42].

Vade in pace. *Йди з миром.* (Фраза, яку вимовляє католицький священик при відпущенні гріхів після сповіді). [Євангеліє від св. Марка, 5:34].

Vade retro, Satanas. *Відійди, Сатана.* (Тоді каже до нього Ісус: Відійди, Сатана, бо написано: Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому єдиному будеш служити). [Євангеліє від св. Матвія, 4:10].

Vae soli. *Горе самотньому.* [Книга Еклезіаста, 4:9-10]

Vanitas vanitatum et omnia vanitas. *Суєта суєт і все – суєта.* [Книга Еклезіаста, 1:2].

Vende omnia, quae habes, et sequere me. *Продай все, що маєш, і йди за мною.* [Євангеліє від св. Матвія, 19:21; Євангеліє від св. Марка, 10:21; Євангеліє від св. Луки, 18:22]

Vox clamantis in deserto. *Голос волаючого в пустелі.* [Євангеліє від св. Матвія, 3:3; Євангеліє від св. Марка, 1:3; Євангеліє від св. Луки, 3:4; Євангеліє від св. Іоанна, 1:23].

Перекладіть наступні Біблейські вирази на латинську мову:

(Блаженні) вбогі духом. Бо всі, хто візьме меча, від меча і загинуть. Бо немає нічого захованого, що не виявиться; і нічого немає таємного, що не вийшло б назовні. Віддайте кесарево кесарю, а Боже Богу. Відійди, Сатана. Все таємне стає явним. Всьому свій час. Голос волаючого в пустелі. Горе самотньому. Дух віє, де хоче. І так у всьому, як хочете, щоб з вами чинили люди, те саме чинить їм і ви з ними. Йди з миром. Ім'я їм легіон. Не квапся своїми устами. Не роби іншому те, чого не хочеш самому собі. Нехай обмине мене чаша ця. Отче наш. Продай все, що маєш, і йди за мною. Свята святих. Сподіваюся на світ після темряви. Суєта суєт і все – суєта. Хто з вас без гріха, нехай першим кине в неї камінь. Хто любить срібло, той не насититься сріблом. Хто має вуха, щоб слухати, нехай почує. Хто яму копає, той в неї впаде. Час розкидати каміння і час збирати каміння. Число дурнів нескінченно. Шукайте і знайдете. Що є істина? Що посіє людина, те й пожне. Що я написав - написав, тобто що зроблено, те зроблено. Яка мати, така її донька.

*Corrige praeteritum, praesens rege, cerne futurum.
Виправляй минуле, керуй сьогоденням, передбачай майбутнє.
(Сенека)*

Тема 15

- **Інфінітиви. Оборот accusativus cum infinitivo** (знахідний відмінок з інфінітивом)
- **Оборот nominativus cum infinitivo** (називний відмінок з інфінітивом).
- **Риторика у період політичної кризи Римської імперії.**
- **Гімн «Gaudeamus»**

I. Граматика

Infinitivus perfecti активі (невизначена форма минулого часу доконаного виду дійсного стану) утворюється шляхом додавання до основи *perfectum* суфікса *-isse*.

1	2	3	4
amo, amāvi, amātum, amāre любити	video, vidi, visum, vidēre бачити	scribo, scripsi, scriptum, scribere писати	audio, audīvi, audītum, audire слухати
amav-isse	vid-isse	scribs-isse	audiv-isse

Infinitivus perfecti дієслова *sum* *бути* - *fuisse*, *possum* *могти* - *potuisse*, *eo* *їму* - *isse*.

Infinitivus perfecti passivi (невизначена форма минулого часу доконаного виду пасивного стану)

Утворюється аналітично: поєднанням *participium perfecti passivi* вихідного дієслова і дієслова-зв'язки *sum*, *fui*, *-*, *esse* в *infinitivus praesentis*.

1	2	3	4
amātus, a, um esse	visus, a, um esse	scriptus, a, um esse	audītus, a, um esse

Infinitivus futuri activi (невизначена форма майбутнього часу дійсного застави)

Утворюється аналітично: поєднанням *participium futuri activi* вихідного дієслова і дієслова-зв'язки *sum, fui, -, esse* в *infinitivus praesentis*.

1	2	3	4
amatūrus, a, um esse	visūrus, a, um esse	scriptūrus, a, um esse	auditūrus, a, um esse

Infinitivus futuri дієслова *sum* *бути* - *futūrus, a, um esse* або *fore; eo ītu - itūrus, a, um esse*.

Infinitivus futuri passivi (невизначена форма майбутнього часу пасивного стану)

Утворюється аналітично: поєднанням *supīnum I* вихідного дієслова і форми *iri (infinitivus praesentis passivi* дієслова *eo ītu*).

1	2	3	4
amātum iri	visum iri	scriptum iri	audītum iri

Оборот accusativus cum infinitivo (знахідний відмінок з інфінітивом)

Accusativus cum infinitivo - особливий синтаксичний оборот латинської мови. Він складається з знахідного відмінка іменника або займенника (виконує функцію логічного підмета) і невизначеного способу дієслова (виконує функцію логічного присудка).

Оборот являє собою складне доповнення до керуючого дієслова.

Керують даними оборотом:

1. дієслова зі значенням:

а) "говорити" (*dico* *говорити*; *trado* *повідомляти*; *respondeo* *відповідати*; *narro* *розповідати*; *doceo* *вчити*; *ajo* *стверджувати*; *nego* *заперечувати*; *scribo* *писати* і т. ін.);

б) "думати, вважати, відчувати" (*puto* *думати*; *censeo* *вважати*; *scio* *знати*; *sentio* *відчувати*; *credo* *вірити*; *spero* *сподіватися*; *video* *бачити*; *audio* *чути* і т. ін.);

в) "наказувати, забороняти, допускати" (*jubeo* *наказувати*; *veto* *забороняти*; *sino* *дозволяти*; *cupio* *бажати*; *volo* *бажати*; *nolo* *не хотіти*; *malo* *віддавати перевагу* і т.п.);

2. Дієслова, що позначають душевний стан (*gaudeo* *радіти*; *doleo* *засмучуватися* і т.п.)

3. Безособові дієслова і вирази (*fama est* *є чутка*; *notum est* *відомо*; *constat* *відомо*; *mos est* *є звичай*; *oportet* *слід*; *deceat* *личить*; *intērest* *важливо*; *necesse est* *необхідно*; *fas est* *дозволено, можна*; *nefas est* *не можна, неможливо* і т.п.).

На російську мову оборот перекладається підрядним додатковим реченням з союзами *що, щоб*, причому знахідний відмінок передається називним відмінком, а невизначена форма - особистою формою дієслова.

Pater videt filium librum legēre. Батько бачить, що син читає книгу.

Pater videt librum a filio legi. Батько бачить, що книга читається сином.

1. В обороті вживаються всі часи інфінітива обох станів, а саме:

а) *infinitivus praesentis* позначає дію, одночасну з дією керуючого дієслова:

Pater videt filium librum legēre. Батько бачить, що син читає книгу.

в) *infinitivus perfecti* позначає попередню дію:

Pater videt filium librum legisse. Батько бачить, що син прочитав книгу.

с) *infinitivus futuri* позначає майбутню дію:

Pater videt filium librum lectūrum esse. Батько бачить, що син буде читати книгу.

2. Після дієслів зі значенням "наказувати, забороняти, допускати" вживається тільки *infinitivus praesentis*.

3. Якщо логічний підмет опущено (тобто якщо присудок вжито безособово), вживається інфінітив пасивного стану.

4. Іменна частина логічного присудка обороту узгоджується з логічним підметом в роді, числі і відмінку.

Pater videt filios librum lectūros esse. Батько бачить, що сини будуть читати книгу.

Pater videt filiam librum lecturam esse. Батько бачить, що дочка буде читати книгу.

Оборот *nominativus cum infinitivo* (називний відмінок з інфінітивом).

Цей оборот вживається в тому випадку, коли дієслова, від яких залежить оборот *accusativus cum infinitivo*, стоять в пасивному стані в безособовому значенні. Оборот складається з логічного підмета в називному відмінку і логічного присудка в невизначеній формі і виступає як складний підмет присудка в пасивному стані.

На українську мову оборот перекладається підрядним додатковим реченням з союзами *що, щоб*. Керуюче дієслово перекладається:

1) дієсловом активного стану 3 особи множини без підмета (дієсловом в невизначено-особистому значенні);

2) безособовим дієсловом.

Traditur, Roma a Romulo et Remo condita esse. Кажуть (йдеться), що Рим заснований Ромулом і Ремом.

Керуюче дієслово завжди узгоджується з логічним підметом обороту в особі і числі:

Traduntur, Romulus et Remus Romam condidisse. Кажуть, що Ромул і Рем заснували Рим.

(Керуюче дієслово *traduntur* стоїть в 3 pl., тому що воно узгоджується з двома логічними підметками обороту - *Romulus et Remus*).

Часто в якості керуючих дієслів виступають дієслова *videor, visus sum, vidēri* (passivum від *video*) здаватися; *habeor, habitus sum, habēri* (passivum від *habeo*) рахуватися. Вони переводяться безособово:

videor здається, що я

vidēris здається, що ти

vidētur здається, що він / вона / воно

vidēmur здається, що ми

videmini здається, що ви

videntur здається, що вони

Завдання

1) Утворити всі види інфінітивів від дієслів:

accuso, āvi, ātum, āre – звинувачувати,

punio, īvi, ītum, īre – карати,

rego, rexi, rectum, ēre – керувати,

video, vidi, visum, ēre – дивитися, бачити.

2) Визначити форми інфінітивів:

condidisse, conditum esse, conditūram esse, defendere, intellexisse, laudari, regi, lecturus esse, valere, victum iri.

3) Поставити речення залежно від дієслова *scio* або безособового виразу *constat*:

Cicero orator maximus est.

Ignorantia legis non est argumentum.

Hic homo prudentissimus est.

4) Скласти речення зі зворотом *Nominativus cum infinitivo* за допомогою сентенцій і дієслова *fertur* (кажуть):

Avarus semper eget.

Historia est magistra vitae.

Labor omnia vincit.

Omne initium difficile est.

Repetitio est mater studiorum.

5) З поданих речень утворити синтаксичний зворот *Accusativus cum infinitivo*:

Homines antiqui putabant. Dei orbem terrarum regunt.

Thales docebat. Omnia constat ex aqua.

6) Прочитайте і перекладіть речення, вкажіть словникові форми і зробіть граматичний розбір кожного слова:

а) *Ad meam rem id interesse putavi. Aedui frumentum dare jussi sunt. Amicus aegrotus esse putabatur. Antiqui putabant post mediam noctem vera esse somnia. Audio sororem meam carmen cantare. Aurora audiam aves vocibus claris cantare. Caesar milites pontem paucis diebus facturos esse speravit. Caesar naves undique ex finitimis regionibus jubet*

convenīre. Caesar portas claudī milītesque ex oppīdo exīre jussit. Cicēro vidētur omnes oratōres eloquentiā superavisse.

b) Constat leōnem regem ferārū esse. Constat terram circum solem movēri. Consuetūdo et mos vim legis habēre videntur. Cujus hīc vocem audīre videor? Cum amīcos elīgis, diligentem te esse oportet. Desipēre vidēris. Dux castra munīri jussit. Epicurēi contendunt deos nihil mortalia curāre. Facta plus valēre quam dicta existimantur. In Siciliā te natum esse dixisti. Jam antīqui putābant victōriam amāre curam. Jussus est id facēre. Legem brevem esse oportet. Leo rex ferrārū esse a poētis putātur. Magister videt discipūlos bene intellegēre.

c) Milītes castra ponēre jussi sunt. Navigantībus movēri videntur ea, quae stant. Nego quemquam tibi magis amīcum, quam me. Nemo nostrum dicēre potest se nunquam peccavisse. Non vidēmur esse victūri. Nonnulli philosophi antīqui deos esse negābant. Notum est arbōres magnas diu crescēre. Pater filio dixit se aegrōtum esse. Perdīcum vita ad sedēcim annos durāre existimātur. Puer dicit fabūlas poētārū libenter legi. Quem defendis, sperat se absolūtum iri.

d) Qui tacent, consentīre vidētur. Quisquis magna dedit, voluit sibi magna remitti. Romūlus in caelum receptus esse existimabātur. Satisfacēre rei publicae vidēmur. Scio amīcum meum bene cantāre. Spero te multos libros lectūrū esse. Suebi centum pagos habēre dicuntur. Thales aquam dixit esse initium omnium. Thales primus defectiōnem solis praedixisse fertur. Vetāmur venīre. Victōrem a victo superārī saepe vidēmus. Videmīni non satis intellegēre, quae dixi. Videntur ii victūri esse. Vivēre cornīces dicuntur multos annos.

7) *Запам'ятайте такі прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

A genio lumen. Від генія - світло.

Arduus animo vincit et prodest. Сильні духом перемагають і приносять користь.

Aut vincere, aut mori. Перемога або смерть; перемогти або померти.

Coram populi. У присутності народу.

De (ex) nihilo nihil. З нічого - ніщо (ніщо не виникає з нічого) (Лукрецій).

De gustibus et coloribus (non) est disputandum. Про смаки і кольори (не) сперечаються.

De visu. На власні очі, своїми очима, як очевидець.

Discernit sapiens res, quas confundit asellus. Розумний може розібратися в питаннях, які дурень заплутує.

Ducunt volentem fata, nolentem trahit. Бажаючого доля веде, небажаючого - тягне.

Duos lepores insequens, neutrum cepit. За двома зайцями поженешся, жодного не зловиш.

Ex unguā leonem cognoscimus, ex auribus asinum. Льва дізнаємося по пазурах, а осла - по вухах.

Fide, sed cui fidas, vide. Будь пильним; довіряй, але дивись, кому довіряєш.

Gaudet patientia duris. Довготерпіння торжествує.

Hoc volo, sic jubeo. Цього я хочу, так наказую.

Labor omnia vincit. Праця все перемагає.

Manu propria. Власноруч.

Mens agitat molem. Думка рухає масу (Джерело: "Енеїда" Вергілія; використовують в якості девізу бібліотеки і книговидавців).

Modus dicēdi. Манера висловлюватись.

Multa sunt in moribus dissentanea multa, sine ratione. Серед звичаїв людських багато різноманітності і багато безглуздості.

Nulla regula sine exceptione. Немає правил без винятків.

8) *Перекладіть на латинську мову наступні прислів'я, приказки та крилаті вирази:*

Будь пильним; довіряй, але дивись, кому довіряєш. Серед звичаїв людських багато різноманітності і багато безглуздості. У присутності народу. На власні очі, своїми очима, як очевидець. Довготерпіння торжествує. Бажаючого долі ведуть, небажаючого - тягнуть. За двома зайцями поженешся, жодного не зловиш. Льва дізнаємося по пазурах, а осла - по вухах. Манера висловлюватись. Думка рухає масу. Немає правил без винятків. Ніщо не виникає з нічого. Про смаки і кольори не сперечаються. Від генія - світло. Перемога або смерть; перемогти або померти. Сильні духом перемагають і приносять користь. Власноруч. Праця все перемагає. Розумний може розібратися в питаннях, які дурень заплутує. Цього я хочу, так наказую.

Нові слова

aegritūdo, īnis f хвороба, печаль, туга
aegrōtus, a, um хворий
annus, i m рік
averto, verti, versum, ěre 3 відвертати, повертати, відводити
brevi скоро, незабаром
caelum, i n небо
claritūdo, īnis f яскравість, слава
consentio, sensi, sensum, 4 погоджуватися, домовлятися
constat (impers.) відомо
contendo, tendi, tentum, ěre 3 натягувати, спрямовуватися, боротися
cornix, īcis f ворона
corōno, āvi, ātum, āre 1 увінчувати
cum коли, тому що, хоча
defectio, ōnis f затемнення
desipio, sipui, -, ěre 3 бути божевільним
dictio, ōnis f проголошення, вимова, мова
dictum, i n слово, вислів
diu довго
diurnitas, ātis f [diurnus] тривалість
eligo, lēgi, lectum, ěre 3 вибирати, обирати
elōquens, entis говорить, красномовний
eloquium, i n красномовство, мова
Epicūrus, i m Епікур, давньогрецький філософ
exigo, ēgi, actum, ěre 3 здійснювати, закінчувати
existimo, āvi, ātum, āre 1 судити, вважати, вирішувати
exitium, i n загибель, падіння, катастрофа, руйнування
factor, ōris m виконавець, творець
fera, ae f дикий звір, тварина
fertilis, e родючий
finitimus, a, um сусідній, найближчий
fio, factus sum, fiēri виникати, траплятися, відбуватися, ставати
frumentum, i n хліб
jussum, i n наказ, веління
jussus, us m наказ
leo, ōnis m лев
magis більше

medium, i n середина
medius, a, um середній
militia, ae f похід, військова служба; **domi militiaeque** в мирний час і на війні
milito, āvi, ātum, āre 1 бути солдатом, перебувати на військовій службі, служити у військах, боротися
nato, āvi, ātum, āre 1 плавати
noto, āvi, ātum, āre 1 відзначати, позначати
notus, a, um відомий
oportet, uit, -, ěre 2 потрібно, слід
orātor, ōris m оратор
oratorius, a, um ораторський
pagus, i m село
pecco, āvi, ātum, āre 1 здійснювати проступок, помилятися, грішити
perdisco, didici, -, ěre 3 ґрунтовно вивчити, добре зрозуміти
pono, posui, positum, ěre 3 класти, розташовувати, розставляти, розміщати
praedico, dixi, dictum, ěre 3 попереджати, пророкувати
primum спочатку, вперше, по-перше
primus, a, um перший
quia так як
quicumque, quaecumque, quodcumque хоч би якою, всякий
recens, entis новий, свіжий
recito, āvi, ātum, āre 1 читати вголос
satis (sat) досить
satisfacio, fēci, factum, ěre 3 задовольняти, виправдовуватися
sedēcim шістнадцять
soleo, solitus sum, ěre 2 мати звичай
somnio, āvi, ātum, āre 1 бачити сон, мріяти
soror, ōris f сестра
sors, sortis f жереб, доля
spero, āvi, ātum, āre 1 сподіватися
supēri, orum m небесні боги
superior, ius верхній, попередній, колишній, старший
supersedeo, sēdi, sessum, ěre 2 сидіти, відмовлятися, уникати
supersum, fui, -, esse вціліти, пережити, залишитися, перевершувати
Thales, is m Фалес
undique з усіх боків

victus, us m їжа

vicus, i m село, квартал

visito, avi, atum, are 1 відвідувати

vocalis, e дзвінкий, звучний, гласний

voco, avi, atum, are 1 закликати, кликати, називати

volo, avi, atum, are 1 літати

volō, volui, -, velle хотіти

voluptas, atis f задоволення, насолода

vos ви

vox, vocis f голос, звук, мова, слово

II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі

РИТОРИКА У ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Наближення загальної політичної кризи Римської імперії II ст. не могло не відбитися на духовному житті суспільства. Вона позначився, зокрема, і на ораторському мистецтві, яке, втративши суспільне значення і стимул розвитку, стає все більш формалістичним. Натхнення ораторів обмежується залом суду, замикається в стінах риторських шкіл. Турбота риторів про стилістичну вишуканість промов, їх бажання похизуватися витонченістю і віртуозністю виразів вироджується з плином часу в маньєризм.

Вже за часів Квінтіліана письменники і оратори звернулися до літератури більш віддалених часів, шукаючи в ній канони ораторського мистецтва та черпаючи силу і мудрість; тепер же ці архаїстичні тенденції утвердилися міцно і стали центральним явищем в інтелектуальному житті римського суспільства. Інтерес до пам'ятників старовини посилювався настільки, що вони, отримавши авторитет незаперечних зразків, зводилися тепер в норму латинської мови. Твори старовинних авторів, таких як Катон Старший, Еній, Плавт, Саллюстій,

рекомендувалися для читання, коментувалися і наводилися в приклад для наслідування. Їх культ став витісняти то захоплення Цицероном і Вергілієм, яке було характерно для класичного напрямку.

Орієнтація на минуле і ідеалізація його вели до вишукування антикварного матеріалу і копіткого його вивчення, до спроб відтворити його в наслідуваннях і переробках. Така спрямованість у минуле позбавляла письменників творчої оригінальності і аж ніяк не сприяла розвитку і вдосконаленню літератури; навпаки, вона вела її до зубожіння, до штучного відриву від проблем сучасності. Самобутні твори все частіше замінюються тепер вченими компіляціями, короткими посібниками з риторики та антологіями.

Як знизився ідейний рівень літератури та ораторського мистецтва в цей час, як зміліла їх тематика, показують твори глави модного архаїстичного напрямку - придворного ритора Фронтон. Беззмістовність його риторичних вправ викривають навіть самі їх назви: «Похвала диму і пилу», «Похвала нехтуванню», «Похвала сну». Перекоаний в перевазі риторики перед філософією, Фронтон бачив в риториці тільки засіб втіхи слухачів: «потішали слухачів, не порушуючи правил красномовства, - це і є найвище досягнення і важко досягається вершина мистецтва оратора». Головним в його риторичній теорії був відбір слів, поєднання і правильна їх розстановка. Він всіляко намагався оновити мову, черпаючи у стародавніх письменників «несподівані» і забуті слова, які надавали мови архаїчний колорит, і мав успіх у публіки.

Цей пошук нових засобів вираження, несподіваних і непередбачених слів виступає як одна з форм архаїзму, представники якого прагнули воскресити лексичне багатство літературної мови письменників доціцеронівського періоду. Забуте старе знаходило видимість новизни.

До школи Фронтон належав і його молодший сучасник Авл Геллі (рід. бл. 125-130 р.), енциклопедист і компілятор, чия творчість була закономірним і логічним відлунням часу, в якому він жив. І його, також як і Фронтон, відрізняла прихильність до старовини, захопленість ранніми римськими авторитетами. Поділяючи любов свого наставника до старожитностей, він відшукував в бібліотеках старовинні рукописи і виписував з них рідкісні граматичні обороти, незвичайні форми слів і виразів. Вищої похвали Геллі удостоювався той, хто був обізнаний в

старожитності. Друзі та наставники Геллі належали до вищих верств суспільства, займали чільні адміністративні і судові посади. І він сам, після повернення з Афін, брав участь в судових процесах: спочатку був призначений суддею у цивільних справах, потім обраний суддею на час календ по екстраординарних справах.

Геллі був архаїстом більше за своїми моральними переконаннями, ніж за своїм стилістичним ідеалом. Тяга до пам'яток старовини, мабуть, відповідала не тільки його естетичним схильностям, скільки його моральним принципам. Він ідеалізував старовину, яка була для нього втіленням всіх чеснот і достоїнств, щиро захоплюючись її строгістю, простотою, мужністю. У заключній книзі своїх *«Аттичних ночей»* Геллі каже: «Римський народ завдяки дотриманню і шануванню всіх чеснот піднявся від скромного початку до такої величі; але з усіх чеснот він особливо і найбільше шанував вірність і свято шанував її, як в приватних справах, так і в громадських».

Примітно, що подібних прикладів з життя своїх сучасників він не призводить, бо не знаходить їх в сьогоденні. Тенденційний підбір прикладів з усією очевидністю свідчить про бажання Авла Геллі піти від сучасності в ідеалізований їм світ минулого. Саме там він бачить свій гуманістичний ідеал - людини, оратора і судді. Вивчення древніх текстів (літературних, юридичних або історичних), на його думку - найкращий спосіб перейнятися чеснотою. Він цінував у творах древніх вміння показати доблесного римлянина і вважав за краще тих авторів, які представляли собою зразок високої моральності і людяності. Велику моральну цінність, в його очах, мали такі письменники, як Афраній, Пакувій, Публій Сір, Еній з їх моралістичними сентенціями.

Таким чином, архаїстическі схильності Авла Геллі були продиктовані пошуком етико-естетичного ідеалу в минулому, яке він хотів поставити в приклад своїм сучасникам.

«Аттичні ночі» Геллі - типовий пам'ятник свого часу. І хоча політичні мотиви в ньому виражені слабо, все ж він дає певне уявлення про ідеологічне життя римського суспільства часу Антонінів. У ньому досить виразно відображені характерні риси ідеалів II ст., літературні віяння епохи, смаки і прагнення римського освіченого суспільства. Читач почерпне з цього праці безліч цікавих і корисних відомостей з історії римської культури.

Для історії ораторського мистецтва цінність «Аттичних ночей» не менше велика, і полягає, головним чином, в критичних зауваженнях і висловлюваннях про діячів цього жанру. Геллі значною мірою розширив кордони наших уявлень про красномовство республіканської пори, і зберіг у своїх записах фрагменти з промов древніх ораторів, які були б для нас безповоротно втрачені, наприклад з промов Катона Старшого і Гая Гракха.

У 20 книгах твору, що дійшли до нас майже повністю, зібрані також спогади Геллі про виступи риторів в судах, про літературні диспути, які йому довелося чути. Адже він писав «Аттичні ночі» в Афінах, де проходив курс навчання в риторичних і філософських школах під керівництвом відомих риторів.

Кілька глав цього твору присвячені Фронту, як людині високої культури, яка чудово знає давню літературу і мову, вмє знаходити мовні рідкості, роз'яснювати їх зміст і різні варіанти вживання. В архаїчній мові таїлася для нього краса новизни. Стиль, прикрашений граматичними рідкостями, був його ідеалом.

Таким чином, тяжіння до архаїзму і пошук рідкісних слів диктувалися прагненням до оригінальності, до оновлення стилю. Ці дві тенденції, архаїзм і новаторство, безконфліктно співіснували у Фронтоні і Геллі, являючи собою як би змішання стилів різних епох.

Різнорізмний характер джерел праці Геллі зумовив мозаїчну строкатість його змісту і невпорядкованість композиції, навіть, краще сказати, відсутність такої. Судження і зауваження Геллі розсіпані по всій збірці без будь-якої системи, найчастіше вони супроводжують цитацію текстів древніх авторів. З величезною повагою відгукується Геллі про Катона Старшого, визнаючи його великим оратором, близьким до досконалості. Велику увагу він приділяє і іншим ораторам часів республіки, він бачить в них зразок для наслідування і цінує одночасно за майстерну обробку мови, за умілий відбір слів і їх поєднання.

В «Аттичних ночах» Авла Геллі міститься чимало найрізнорізмніших відомостей і цікавих подробиць про життя і діяльність ораторів, зауважень про зміст, стиль і характері їх промов, що представляє додатковий матеріал для історії ораторського мистецтва.

Ставлячи питання, Геллі зазвичай самостійно його не досліджує, а лише зіставляє різні точки зору і аргументи, ухиляючись від прямої відповіді на них і спонукаючи читача звернутися безпосередньо до першоджерел. І все ж, наводячи думки інших критиків, він, в разі згоди з ними, підкріплює їх думки цитатами, що дають наочне уявлення про розглядуваний матеріал, і супроводжує коротким коментарем. Власні його судження обережні і стримані, в інших випадках навіть суперечливі. Переважно, вони обумовлені схильністю Геллі до старовини, його захопленістю раритетами. По суті, це критика очима антиквара. І головна цінність її полягає в тому, що вона заснована на безпосередньому вивченні розглянутих древніх творів, фрагменти яких, наведені Геллі для наочності, збереглися таким чином для потомства. Як би там не було, як приклад критики ораторського мистецтва архаїстів II ст. Авл Геллі представляє для сучасного читача певний об'єктивний інтерес.

Прийнято вважати, що з усіх наук і мистецтв, що виникли в Греції і сприйнятих римлянами, риторика була найбільш близька їх серцю. Вона лягла в основу римської освіти і вплинула на літературу. Те навчання, яке молода людина проходив в риторичній школі, робило його оратором і полемістом, здатним виступити в суді, в сенаті, перед військами і т. ін., готувало його до широкої практичної діяльності. Вплив риторики на літературу теж багато в чому було позитивним. Вона розвивала можливості літературної мови і вчила засобів виразності.

Однак риторика і її всеосяжний вплив викликають і відомі нарікання. Як правило, вони відносяться до пізнього періоду її розвитку, коли культивування мистецтва слова спричинило за собою забуття його основної функції - функції носія думки. В риторичних школах вчили манірності і витонченості замість того, щоб вчити висловлюватися просто і ясно. Модна вишуканість в мові і стилі створювалася механічним вживанням певних стильових прийомів і прикрас, на той час ретельно класифікованих і систематизованих. Легка, природна манера мови, поширена в цicerонівський час, пізніше була втрачена.

Риторика зумовлювала не тільки стиль мовлення, але до певної міри і образ думок, стиль життя, бо вона вчила не тільки способом вираження, але і аргументації. Покоління вчителів, базуючись на досвіді, спостережливості і знаннях, привели в систему то, що механічно застосовував у своїй практиці римлянин епохи імперії. Він міг прожити

життя, користуючись готовими формулами, не намагаючись поглибити і розширити їх. Ослаблення духу дослідження в пізньої античності пояснюється частково впливом риторики. Однак і за часів імперії риторична підготовка була гарною підмогою чиновнику і адміністратору.

Говорячи про пізню риторика, не треба також забувати, що крім ділової та практичної суті вона включала в себе і елемент чистого мистецтва. В цьому випадку думка була неважлива. Слухачів зачаровував звук слів, їх поєднання, музика мови та майстерність подачі. Через мову задовольнялися естетичні потреби людини. Визнаючи за промовою право доставляти чисту насолоду словесною грою і майстерним проголошенням, слід проте помітити, що, змінюючи своїм первісним призначенням - висловити думку і почуття, досягти реальної мети, - красномовство втрачало свою життєвість.

Риторика була одним з останніх цінних створінь античності, проте її не називають в числі тих античних наук і мистецтв, які визнані як основа сучасного розвитку. Риторика займала виняткове місце в системі римської освіти, але крім риторики, в систему виховання входили незалежна від неї філософія, різні види літератури, які багато взяли від риторики. «Золотий вік» римської літератури тим і відрізняється від більш пізніх періодів її розвитку, що риторика була тут на своєму місці і не мала того переважаючого впливу, яке вона придбала в пізньої імперії. Зростання впливу риторики і ослаблення інших елементів в римській культурі відобразило загальний занепад античного світу.

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Як наближення загальної політичної кризи Римської імперії II ст. відбилося на духовному житті суспільства?
2. Які риси притаманні ораторському мистецтву цієї пори?
3. Що ви можете сказати про архаїстичні тенденції в інтелектуальному житті римського суспільства?
4. Дайте характеристику риторичній діяльності Фронтону.

ГІМН «ГАУДЕАМУС» (GAUDEAMUS)

Пісня з'явилася в XIII або XIV столітті, або в Гейдельберзькому, або в Паризькому університеті (Себастьян Брант згадує гімн 1267 під назвою «Gaudeamus igitur»).

«Гаудеамус» сходить до жанру застільних пісень вагантів - середньовічних бродячих поетів і співаків, серед яких були і студенти.

Протягом декількох століть пісня передавалася усно і тому має багато варіантів. У друкованому вигляді текст «Гаудеамуса» вперше з'явився в 1776 році, а в 1781 мандрівний письменник Кіндлебен (Christian Wilhelm Kindleben) надав йому форму, що збереглася до теперішнього часу.

Відомий мотив пісні затвердив, ймовірно, композитор XV століття Йоханнес Окегем (або Окенгейм).

Gaudeamus igitur,
Juvenes dum sumus!
Post jugundam juventutem,
Post molestam senectutem -
Nos habebit humus.

Отже, будемо веселитися,
Поки ми молоді!
Життя пройде, вичерпаються сили,
Чекає всіх смертних морок могили -
Так велить природа.

Ubi sunt, qui ante nos
In mundo fuere?
Vadite ad Superos,
Transite ad Inferos,
Ubi jam fuere!

Де ті, які раніше
Нас жили в світі?
Підіть на небо,
Перейдіть в пекло,
Хто хоче їх побачити.

Vita nostra brevis est,
Brevi finietur.
Venit mors velociter,
Rapit nos atrociter,
Nemini parcetur!

Життя наше коротке,
Скоро воно скінчиться.
Смерть приходить швидко,
Забирає нас безжалісно,
Нікому пощади не буде.

Vivat Academia!
Vivant professores!

Хай живе університет,
Хай живуть професора!

Vivat membrum quodlibet!
Vivant membra qualibet!
Semper sunt in flore!

Хай живе кожен студент,
Хай живуть всі студенти,
Так вічно вони процвітають!

Vivant omnes virgines,
Graciles, formosae!
Vivant et mulieres,
Tenerae, amabiles,
Bonae, laboriosae!

Хай живуть всі дівчата,
Витончені і красиві!
Хай живуть і жінки,
Ніжні, гідні любові,
Добрі, працьовиті!

Vivat et respublica
Et qui illam regint!
Vivat nostrum civitas,
Maecenatum caritas,
Qui nos hic protegint!

Хай живе і держава,
І той, хто ним керує!
Хай живе наше місто,
Милість меценатів,
Що нам протегує.

Pereat tristitia,
Pereant dolores!
Pereat Diabolus,
Quivis antiburschius,
Atque irrisores!

Так зникне печаль,
Так загинуть скорботи наші,
Так загине диявол,
Всі вороги студентів
І усміхнені над ними!

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

*Cum rem animus occupavit, verba ambiunt.
Коли розум опанував предметом, слова приходять самі.
(Сенека)*

Genetivus possessivus (Родовий присвійний відмінок)

Означає особу або предмет, до якого що-небудь належить. Він вживається:

1. Як неузгодженне означення при іменниках, вказуючи, до кого належить те, що названо іменником. Наприклад:

libri Ciceronis "книги Цицерона", *pila puellae* "м'яч дівчинки".

2. При дієсловах *esse, fieri facere*, вказуючи, до кого (або до чого) належить те, що означено в реченні підметом, наприклад:

Hic versus Plauti est "цей вірш Плавта".

3. При прикметниках, що означають належність: *communis* - "загальний", (кому) *proprius* - "властивий" (кому). В такому випадку *genetivus possessivus* перекладається на українську мову або родовим відмінком з прийменником "у" або "для", або давальним відмінком, наприклад:

Amicorum sunt communia omnia "у друзів все спільне".

Omnis hominis stadium libertatis proprium est "кожній людині властиво прагнення до свободи".

Genetivus partitivus (родовий розділовий відмінок, родовий цілого при частині)

Родовий розділовий означає ціле, з якого виділяється частина, зазначена керуючим словом. *Genetivus partitivus* вживається:

1. При питальних і невизначених займенниках: *quis (nemo) nostrum* "хто (ніхто) з нас".

2. При порядкових числівників: *primus amicorum meorum* "кращий з моїх друзів".

3. При найвищому ступені порівняння прикметників:

Gallorum omnium fortissimi sunt Belgae "Найсильніші серед усіх галлів - Белги".

4. При прикметниках, що позначають кількість (*multi, pauci, aliquot*):

multi eorum "багато хто з них".

Genetivus partitivus вживається тільки у множині і перекладається родовим відмінком з прийменником "з".

Dativus possessivus (Давальний присвійний)

Давальний присвійний означає особу або (рідше) предмет, до якого належить те, що названо в реченні підметом і відповідає українському родовому відмінку з прийменником "у" або "для".

Natura est omnibus una - у всіх одна природа.

Mos antiquis fuit ... - у древніх був звичай ...

Liber mihi est - у мене є книга.

Окремим випадком *dativus possessivus* є його вживання у виразах *mihi (tibi, ei, cui) nomen (cognomen) est* "мені (тобі, йому, кому, чому) ім'я (прізвище) є". На українську мову така конструкція зазвичайно перекладається родовим відмінком, хоча може бути збережений і давальний.

Ei morbo nomen est avaritia - ім'я цієї хвороби - жадібність.

Troja huic loco nomen est - ім'я цього місця - Троя.

Ablativus separationis (Аблятив видалення, відділення)

Аблятив видалення, відділення позначає особу або предмет, від якого що-небудь видаляється або відділяється.

Ablativus separationis вживається з прийменником або без прийменника. Якщо видалення походить від живого предмета (від імені), *ablativus separationis* ставиться обов'язково з прийменником **a, ab, abs**. якщо видалення походить від неживого предмета, *ablativus separationis* ставиться або без прийменника, або з прийменником **a (ab, abs), de, ex (e)**.

Legati Roma missi sunt - послы були послані з Риму.

Aristides patria expulsus est - Арістід був висланий з батьківщини.

Ablativus separationis вживається, зокрема, при дієсловах і прикметниках, що означають видалення, позбавлення, відділення, звільнення від чого-небудь, наприклад:

Domo exire - вийти з дому.

Servitate liberare - звільнитися від рабства.

Окремим випадком ablativus separationis є вживання аблятіва при дієсловах зі значенням "бути позбавленим", "унікати (чого-небудь)", "нуждатися (в чому-небудь)":

Egere auxilio - потребувати допомоги.

Carere morte - бути безсмертним (позбавленим смерті).

Pronomina demonstratīva (вказівні займенники)

До числа вказівних займенників в латинській мові відносяться: *is, ea, id* той, він (часто передбачає подальше вживання відносного займенника: *is ... qui* той, який);

ille, illa, illud той (вказує на віддалений предмет);

hic, haec, hoc цей (вказує на предмет, близький до того, хто говорить);

iste, ista, istud цей, той (вказує на предмет, що відноситься до 2-ї особи);

idem, eadem, idem той же самий;

ipse, ipsa, ipsum сам, самий.

Відмінювання вказівних займенників

Вказівні займенники відмінюються переважно за типом I-II відміни. Однак вони мають так звані особливості відмінювання:

1) в gen. sing. закінчення -ius (-jus) для всіх трьох родів;

2) в dat. sing. закінчення -i для всіх трьох родів.

Самий уживаний з вказівних займенників *is, ea, id*. У його відмінюванні спостерігається чергування основ е / і.

Всього є 6 вказівних займенників, з родовими відмінностями.

Hic, haec, hoc - цей, ця, це; позначає близький предмет, само собою зрозумілий, що знаходиться або має відношення до першої особи (до мене, нам). Аналог в англійській мові - *this*, в італійському - *questo*: *hic liber* - ця книга (що у мене), *haec scātula* - ця скринька (яка біля нас), *hoc poculum* - цей стакан (що я п'ю з нього).

Iste, ista, istud - (е) той, та, то. Використовується порівняно рідко. Вказує на предмет, який є у 2-ої особи (у тебе, вас). *Iste liber* - ця книга (яка у вас), *ista scātula* - та шкатулка (яка у вас), *istud poculum* - той стакан (з якого п'єш).

Ille, illa, illud - той (він), та (вона), то (воно). Використовується порівняно часто. Вказує на досить віддалений предмет, або на 3-тє обличчя, тобто виконує функцію відсутнього особистого займенника 3-ого особи. *Ille liber* - та книга (яка у нього, неї), *illa scātula* - та шкатулка (яка у них), *illud poculum* - той стакан (з якого він п'є).

Is, ea, id - той (він), та (вона), то (воно). Ці займенники дуже схожі до *illud*, але більше мають особисто-займенникову функцію, а *illud* - більше вказівну, але це не означає, що це якесь правило або строгість. Часто ці займенники вживаються при придаткових визначальних реченнях, таких виразах як *id, quod* ... - то, що ... і т.п. У аблятиві вони можуть виконувати адвербіальні функції: *ea* - там, *eo* - тому, там, так.

Ipse, ipsa, ipsum - сам (самий), сама (сама), саме (саме). В основному використовуються, коли в складних реченнях треба повторити, що підлягає те ж саме, що і раніше; в цьому випадку перекладається як "він", "вона", "воно":

et conversus est super eum Deus, quia Ipse est convertibilis, misericors - та звернувся до нього (Адаму) Бог, тому що Він (Бог) той, що звертається, милосердний.

Тут бачимо, що *Ipse* в підрядному реченні вказує на той же підмет, що і в головному (*Deus*). Якщо треба було б вказати на додаток головного речення (*eum*), то доречно було б вжити *ille*.

Idem, eadem, idem - той же самий, та ж сама, те ж саме. У цих функція та ж (*eadem functio*), як і в українській мові.

Далі наводиться таблиця відмінювання латинських вказівних займенників:

sg.	Nom.	īs eā īd	hic haec hoc	illē illā illud	ipsē ipsā ipsum	īdem eādem īdem
	Gen.	ejus	hujus	illīus	ipsīus	ejusdem
	Dat.	eī	huic	illī	ipsī	eīdem
	Acc.	eum eam id	hunc hanc hoc	illum illam illud	ipsum ipsam ipsum	eundem eandem idem
	Abl.	eō ea eō	hōc hāc hōc	illō illa illō	ipsō ipsā ipsō	eōdem eādem eōdem
pl.	Nom.	eī/ī eae eā	hī haec haec	illī illae illā	ipsī ipsae ipsā	eīdem eadem eādem
	Gen.	eōrum earum eōrum	hōrum hārum hōrum	illōrum illārum illōrum	ipsōrum ipsārum ipsōrum	eorundem earundem eorundem
	Dat.	eīs/īis	hīs	illīs	ipsīs	eisdem
	Acc.	eōs eās eā	hōs hās haec	illōs illās illā	ipsōs ipsās ipsā	eosdem easdem eādem
	Abl.	eīs/īis	hīs	illīs	ipsīs	eisdem

Зверніть увагу на перехід *m* в *n* в *eundem*, *eorundem*. Голосна в *īdem* чоловічого роду довга, оскільки подовжується через випадання *s*. А в середньому коротка. Якщо подивитися на множину, то можна помітити велику схожість з другою відміною іменників.

Питальні і відносні займенники (*pronómina interrogatíva et relatíva*)

У ролі питальних займенників виступають *quis* (хто) - для живих істот всіх родів і *quid* (що) - для неживих предметів:

quis vēnit? - хто прийшов?

quid facis - що робиш?

Питальні займенники мають форми тільки однини. Відносні займенники *qui*, *quae*, *quod* мають і форми множини і змінюються згідно з родом іменника. Крім власного значення "який, яка, яке", використовуваних у підрядних реченнях, вживаються в якості питальних зі значенням "який, яка, яке?", "що за?". Вони в однині відмінюються за зразком вказівних займенників, а в множині мають суміш 2-ої і 3-го відмін.

sg.	Nom.	qui quae quod	quis	quid
	Gen.	cujus	cujus	cujus
	Dat.	cuī	cui	cuī
	Acc.	quem quam quod	quem	quid
pl.	Abl.	quō quā quō	quō	quō
	Nom.	quī quae quae	-	-
	Gen.	quōrum quārum quōrum	-	-
	Dat.	quibus	-	-
	Acc.	quōs quās quae	-	-
	Abl.	quibus	-	-

За цим же зразком відмінюються узагальнюючі займенники, що вживаються в значенні іменника і прикметника. Утворюються приєднанням *-cumque* (*-cunque*) до відносних, а також до прислівників, питальним числівником: *quicumque*, *quaecumque*, *quodcumque* (який би не, всякий). Також невизначені: *quisque*, *quaeque*, *quidque* - кожен, всякий. Відмінюється тільки перша частина, а префікси *-cumque*, *-que* залишаються незмінними: *quisque*, *cuiusque*, *cuīque* ...; *quicumque*, *cuiuscumque* ...

Прийменник *cum* також пишеться разом з ними і в постпозиції: *quocum*, *quibuscum*.

Завдання до тем «Genetivus possessivus», «Genetivus partitivus», «Ablativus superationis», «Dativus possessivus»

1) Прочитайте та за допомогою наведеного нижче Словника перекладіть тексти. Визначте функції відмінків *Genetivus*, *Ablativus* та *Dativus*.

Raptus Sabinārum

Finitimus Romānis erat popūlus Sabīnus. Ad eos Romūlus, quia Romāni uxōres non habēbant, misit legātos, qui societātem et conubium novo popūlo petērent. A Sabīnis legatio non accepta est, ludibrium etiam additum: «Quaerite vobis alias uxōres, nostras filias vobis non dabimus».

Irritāvit ea injuria Romūlum et, ut dolo id accipēret, quod precibus non impetravērat, solemnes ludos indixit et eos spectātum Sabīnos invitāvit. Magna multitūdo eōrum cum uxoribus et libēris in urbem profecti sunt. Cum omnes, qui adērant, ludos spectārent, subīto juvēnes Romāni, signo dato, impētum faciunt et virgīnes Sabīnas rapiunt. Patres et matres virgīnum fugērunt, perfidiam Romanōrum querentes et deos ultōres violāti hospitii invocantes.

Haec fuit causa belli. Sabīni cum magno exercitu ad Romam venērunt, perniciem infestae urbi minitantes. Atrox pugna in eo campo, ubi postea forum Romānum fuit, commissa est; diu eventus anceps erat. Subīto muliēres Sabīnae, pariter et pietate erga parentes et amore virōrum commōtae, inter pugnantes se coniecērunt et eos orāre coepērunt, ut huic impiae caedi finem facerent: «In nos vertite iras: nos causa belli, nos causa vulnērū et caedis sumus. Melius necabimur, quam sine vobis viduae aut orbae vivēmus».

Movet res et milites et duces. Desistunt subīto omnes pugnāre; duces ex utrāque acie procēdunt, foedus faciunt. Sabīni, in urbem recepti, cum Romānis se conjunxērunt.

De Gallis

Galli, sine ullo certamine, patentibus portis, in Forum ingressi sunt, spectantes templa deōrum arcemque. Tum, modico relicto praesidio, cetēri ad praedam per vacuas hominibus vias dilabuntur, pars in proximas domos ruit, pars ultimas petit.

Cum senes in vestibulis aedium sedentes conspexissent, admirāti constitērunt, deos, non homines esse arbitrāti. Tum unus ex Gallis barbam senis cujusdam permulsisse dicitur. Ille indignātus scipiōnem in caput ejus incussit iramque barbāri movit. Ab eo initium caedis factum est omnesque senes in sedibus suis trucidāti sunt.

Aliquot diebus post Galli impētum in arcem fecērunt. Primā luce, signo dato, multitūdo eōrum in Foro instructa est et, testudine factā, in rupes ascendere conāta est.

Romāni hostem ascendere prohibuērunt, e loco superiore impetu facto, hostes

depulērunt. Galli, magnā cum clade repulsi, obsidiōnem parābant. Custodiis utrimque dispositis, ne quis hostium aut evadēret aut invadēret, sua castra silentio custodiēbant.

2) Перекладіть на латинську і поясніть вибір відмінка і його назву:

"Пам'ятаємо про батьків", "забудь про труднощі", "я зустрів тебе на війні", "куплений дорогою ціною", "зроблено на небесах", "книга - засіб від незнання", "не мати їжі (прожитку)", "вважатися дурнем"

3) Визначте тип відмінка виділеного слова в наступних реченнях:

Unum pedem alta jacet grando.

Coelum tonat omni fragore.

Grando mixta imbri.

Dies, qui vento caret.

O miseram hominis vitam!

Hoc parum solatii habet.

Завдання до теми «Pronomina demonstrativa:

is, ea, id, ille, illa, illud, iste, ista, istud»

1) Перекладіть на українську мову:

1. Dum fortuna tibi, mi fili, ridet, multos amicos habes. 2. Ignosce saepe alteri, tibi nunquam. 3. Unus viri prudentia interdum est causa fortunae totius populi. 4. Nulli nocere debemus. 5. Crede mihi. 6. Vobiscum venio Romam. 7. Nemo nostrum vitio caret. 8. Vir doctus in se semper divitias habet. 9. Inter dominum et servum nulla amicitia esse potest. 10. Filiam meam ei viro trado. 11. Cur nos timetis? Vos non timemus. 12. Veni ad me. 13. Tecum mihi ubique bene est, sine te - male. 14. Ades amicis, amici tibi adsunt. 15. Vir bonus est, qui patriae suae prodest, dum potest. 16. Nemo illum amat, qui nuntiat mala. 17. Mihi desunt scientiae. 18. Tene memoriam nos. 19. Medici istius morbi causam invenire non possunt. 20. Non possumus falsis amicis credere. 21. Inopiae desunt multa, avaritiae - tota. 22. Nihil prosunt lacrimae, nihil potest fata movere. 23. Nobis bella odiosa sunt. 24. Non bonus est ulli, qui malus est ipse sibi.

2) *Перекладіть на латинську:*

1. І тобі і мені необхідні знання. 2. Для одного тебе я пишу цю книгу. 3. Не йдіть від нас. 4. Ти повинен завжди допомагати своєму другу. 5. Ваші поради приносять нам користь. 6. Погані приклади шкодять дітям.

Завдання до теми «Pronomina relativa qui, quae, quod»1) *Прочитайте, розберіть і перекладіть речення :*

1. Is, qui tibi in periculo adest, amicus tuus est. 2. Adeste eis, quorum auxilium vobis non deest. 3. Is copiis praeerit, in quo summa scientia belli est. 4. Nisi laboratis et semper officio deestis, vobis ipsis obestis. 5. Scientiae nobis omnibus prosunt. 6. Gratus semper fui iis, a quibus eruditus eram. 7. Aristides, qui cognomine Iustus appellatus erat, in exilium missus est. 8. Nemo iudicabitur, antequam accusatus erit. 9. Quum potes, amicum adiuva! 10. Vir bonus est, qui prodest, quibus potest (Cicero). 11. Praeterita mutare non possumus (Cicero). 12. Dicam, si potero, Latine (Cicero). 13. Feci, quod potui.

2) *Перекладіть на українську та знайдіть питальні, відносні та вказівні займенники:*

1. Cato ea nocte, qua peritūrus fuit, librum quendam Platōnis legēbat. 2. Diligītur nemo nisi cui fortūna secunda est (Ovidius). 3. Augustus, quoquo modo potērat, illam priscam virtūtem Romānam revocābat. 4. In idem flumen bis non descendimus. 5. Varia sunt munēra eōrum, qui civitāti praesunt: dies conciliis constituēre, ludos circenses instituēre, post bella civilia concordiam civium restituēre. 6. Cyrus Minor nomīna uniuscujusque militis memoriā tenēbat. 7. Cuivis dolōri remedium est patientia. 8. Cujusvis homīnis est errāre, imprudentis in errore perseverāre. 9. Tyrannus neque diligit quemquam, neque ab ullo diligītur. 10. Nullum malum est sine aliquo bono. 11. Nemo amat eos, quos timet. 12. Non est salus in ea civitatē, cujus cives legibus non parent. 13. Magistri amant discipulos, quibus stadium placet. 14. Graeci et Romāni clari populi erant: illi ab artibus et litteris, hi bello etcivilibus institutis. 15. Caesar eam legiōnem, quam secum habēbat, ad oppidum duxit. 16. Cui nostrum sunt ignōta carmina poetarum nostrorum? 17. Mali hominis est eundem laudare et vituperare. 18. Quae mala cum multis patimur, leviora videntur.

3) *Перекладіть на латинську:*

1. Ніхто не любить того, хто приносить погану звістку. 2. Хто не з нами, той проти нас. 3. Чис життя вільне від турбот і смутку. 4. У кожної людини є який-небудь талант. 5. Солдат завжди готовий до будь-якої небезпеки. 6. Хто ніякої стороні не друг, і тиєї і іншої ненависний.

Creatio consulum

Primā luce viae complentur a populo, qui, signo excitatus, in Campum Martium ruit. Ibi consul cum insignibus imperii, a sacerdotibus cinctus, in tribunali populum exspectabat. Brevi tempore omnes conveniunt et totum locum circum tribunal compleverunt. Tum sacrificium et supplicatio deorum instituitur. Denique consul hanc orationem ad populum habet: «Pauci jam menses hujus anni restant: jam tempus est alios consules creare. Itaque hodie vos, Quirites, more majorum a me in hunc locum convocamini. Non solum meo, sed etiam collegae nomine commendo vobis Tiberium Aemilium Mamercinum et Quintum Publilium Philonem, viros optimos; his secure salutem rei publicae committetis. Fidem habete nobis consulibus: non amicitia movemur, sed rei publicae commodo ducimur. Raro tam strenui et tam fortes viri reperiuntur. Hos viros, si et vobis ita videtur, consules create». Attente haec verba consulis ab omnibus audiuntur. Deinde populus in centuria divisus in loca, jam antea designata, discedit. Denique suffragia numerantur. Plurimis centuriis candidati, quos consul commendaverat, consules renuntiantur.

Cornu Amalthae

Amalthēa erat nympa celebris, quae in montibus insulae Cretae habitabat. Nympa speciem capellae habuit. Amalthēa lacte suo infantem Jovem, quem Saturnus, pater ejus, necare constituerat, alēbat. Cornu ejus mirabile erat: quis homo id habēbat, illi nihil deerat; unde dictum «cornu Amalthēae», id est, cornu abundantiae. Postquam Juppiter regnum deorum hominumque in potestatem suam recepit, nympham Amalthēam in stellam, nomine Capellam, mutavit.

Pronomina negativa (заперечний займенник)

У латинській мові існують два заперечних займенники: **nemo** ніхто і **nihil** ніщо. При їх відмінюванні використовуються паралельні форми, що складаються з займенникового **nullus** і іменника V відміни **res** річ, справа.

Ці два заперечних займенники відмінюються тільки в однині:

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nullius (nemīnis)	nullius rei (nihīli)
Dat.	nemīni (nulli)	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil (nil, nihīlum)
Abl.	nullo (nemīne)	nulla re (nihīlo)

Тексти для перекладу і граматичного аналізу

1. Ignorantia legis nemīnem excūsāt. 2. Nemo debet esse iudex in propriā causā. 3. Casus a nullo praestātur (Dig.). 4. Qui nimium probat, nihil probat. 5. Noctē diēque labōra: nemīni datur via facilis ad astrā. 6. Fortūna multis dat nimis, satis – nulli (Mart.). 7. Praestat nemīni imperāre, quam alicui servīre. 8. Filius nihil suum habet. 9. Nemo debet in communiōne invītus tenēri. 10. Nemo de domo sua extrāhi debet. 11. Natūra nihil facit frustra. 12. Nihil consensuitam contrarium est, quam vis atque metus. 13. Nemo nascitur sine vitiis. 14. Nemo potest dura naturae solvère iura. 15. De mortuis aut bene, aut nihil. 16. Nemīnem laedit, qui suo iure utitur.

Memorabile dictum

Nemo nostrum idem est in senectūte, qui fuit iuvēnis; nemo est mane, qui fuit pridie; quidquid vides, currit cum tempore; nihil ex his, quae vidēmus, manet; hoc est quod ait Heraclītus: in idem flumen bis non descendimus; manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est (Seneca).

Ars nemīnem gravat – ремесло (придбане) нікому не шкодить.

Aut Caesar, aut nihil – або пан, або пропав.

De nihilo nihil – з нічого ніщо (не виникає) (Лукрецій).

Nemo sapiens, nisi patiens – без терпіння немає вміння.

Nil mortalibus arduum est – для смертних немає нічого недосяжного.

Nemo tenetur se ipsum accusare – ніхто не зобов'язаний сам себе звинувачувати (некараність за наклеп на самого себе).

Res nullius cedit primo occupanti – нічия річ стає власністю того, хто першим нею заволодів.

Pronomina indefinita (невизначені займенники)

Невизначені займенники утворюються приєднанням до займенників **quis, quid** і **qui, quae, quod** частинок (**ali-, -dam, -piam, -que**) які ставляться або перед займенниками, або після них і є незмінними, а за відмінками відмінюється лише основна частина (саме займенник).

Приклади:

aliquis, aliquid хто-небудь, що-небудь.

aliqui, aliqua, aliquid якийсь; якийсь, якась, якась.

quidam, quaedam, quoddam (quiddam) хтось, щось, один якийсь.

quilibet, qualibet, quolibet який завгодно.

quispiam, quaequam, quodpiam якийсь б то ні було.

quisque, quidque кожен, -а, -е; всякий.

quivis, quaevis, quidvis (quodvis) будь-який, -а, -е.

unusquisque, unaquaeque, unumquodque кожен, будь-хто.

Невизначений займенник також може бути утворено шляхом подвоєння питального займенника: **quisquis, quidquid** хто б не, що б не.

Зразок відмінювання:

casus	singularis	pluralis
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
Nom.	aliquis, aliqua, aliquid	aliqui, aquae, aliqua
Gen.	alicuius	aliquorum, aliquarum, aliquorum
Dat.	alicui	aliquibus
Acc.	aliquem, aliquam, aliquid	aliquos, aliquas, aliqua
Abl.	aliquo, aliqua, aliquo	aliquibus

Тексти для перекладу і граматичного аналізу

1. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivēre, altērum non laedēre, suum cuique tribuēre (Ulp.). 2. Mancipatio est imaginaria quaedam venditio (Paul.). 3. Quidquid est plus, quam necesse, possidentes deprimit. 4. Cuivis dolōri remedium est tempus. 5. Cuiusque rei suum tempus est. 6. Nunquam sapiens iniuriam cuipiam alicui facit. 7. Lex non intendit aliquid impossibīle. 8. Philosophus quidam, nomīne Bias, dixit: “Omnia mea mecum porto”. 9. Quaelibet vulpes caudam suam laudat. 10. Quidquid praecipies, esto brevis (Hor.). 11. Quidquid id est, timeo Danāos et dona ferentes (Verg.).

De publicis iudiciis

Publicōrum iudiciōrum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio. Per has enim poenas eximītur caput de civitatē. Nam cetēra non exilia, sed relegatiōnes proprie dicuntur: tunc enim civitas retinētur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coērcitio poena est. (Paulus)

Nullum malum sine aliquo bono – немає лиха без добра.

Quisque est fortunae suae faber – кожен коваль свого щастя.

Trahit sua quemque voluptas – у кожного своя пристрасть.

Suum cuique – кожному своє.

Adiectiva pronominalia (займенникові прикметники)

У число прикметників I - II відміни входить група займенникових прикметників, назва яких обумовлено наявністю у них особливості, властивій вказівним займенників: **gen. sing.** всіх трьох родів закінчується на **-ius, dat. sing.** на **-i**. Мова йде про наступні прикметники:

unus, a, um один

solus, a, um один єдиний

totus, a, um весь, цілий

ullus, a, um будь-який, який-небудь

nullus, a, um ніякий

alius, a, um інший (з багатьох)

alter, ĕra, ĕrum інший (з двох)

uter, utra, utrum який (з двох)

neuter, neutra, neutrum ні той, ні інший, ні один (з двох)

Зразок відмінювання

casus	singularis	pluralis
	<i>m, f, n</i>	<i>m, f, n</i>
Nom.	totus, tota, totum	toti, totae, tota
Gen.	totius	totorum, totarum, totorum
Dat.	toti	totis
Acc.	totum, totam, totum	totos, totas, tota
Abl.	toto, tota, toto	totis

N.B. 1) За таким же зразком відмінюються і похідні слова: **uterque, utrāque, utrumque** і той і інший, обидва; **nonnullus, a, um** деякий.

2) Займенники **alius** і **alter**, будучи в реченні повторені, набувають значення "один ... інший". **Alter dictat, alter scribit** один диктує, інший записує.

Тексти для перекладу і граматичного аналізу

1. Nulla est disciplina sine lingua latina. 2. Vita aliorum est nobis magistra. 3. Malum est aliud dicere, aliud celare. 5. Qui est amicus? - Alter ego. 6. Sibi parant malum, qui alteri parant. 7. Alter alterius auxilii eget (Sall.). 8. Ex vitio alterius emenda tuum. 9. Tu sola mihi places. 10. Non tibi soli natus est, sed patriae, tuis proximis et amicis. 11. Non sum uni angulo naus: patria mea totus mundus est. 12. Legati totius Galliae Romam veniunt. 13. Nemo errat uni sibi, sed dementia spargit in alios. 14. Nemo solus satis sapit (Pl.). 15. Utrumque vitium est: et omnibus credere et nulli. 16. Lucrum unus est alterius damnum. 17. Aliena nobis, nostra plus aliis placet.

Alter ego – друге я.

In toto – в цілому.

Initium bonum – dimidium totius – гарний початок - половина всього.

Qui totum vult, totum perit – хто найбільше хоче, все і втрачає.

Vae soli! - горе самотньому (один в полі не воїн).

Genetivus characteristicus

Genetivus characteristicus означає особу, якій властиво якийсь стан або дія, висловлені інфінітивом. Таке значення генетив має при вживанні з дієсловом **esse**, що тут перекладається словами: *властиво; існує обов'язок, борг*: **Iudicis est ius dicere, non dare** *обов'язок судді вершити правосуддя, а не видавати закони*.

Accusativus exclamatiōnis

Accusativus exclamatiōnis вживається в вигуках (часто в супроводі вигуки): **Heu me miserrum** *на жаль мені нещасному*. **O tempora, o mores!** *о часи, о звичаї!*

Ablativus qualitātis

Ablativus qualitātis позначає якість, властиву особі або предмету: **Caesar excelsa statūra fuit** *Цезар був високого зросту*.

ТЕКСТИ ДЛЯ ЧИТАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ

До 1-2 тем

De terris Europae

Multae terrae in Europā sunt. Varia est terrarum natūra, nam aliae terrae, ut Hungaria, multaeque aliae terrae plerumque planae sunt, aliae autem, ut Graecia, Italia, Helvetia, montuosae. Aliae terrae frigidae, aliae calidae sunt. Nonnullae Europae terrae, ut Britannia, Islandia, Hibernia in insulis sitae sunt, nonnullae, ut Italia, Graecia, Hispania – in paeninsulis.

Dedea Diāna

Diāna est silvarum dea et domīna. Bestias feras dea sagittis necat. Sed cervae Diānae gratae sunt. Diāna cervarum patrōna est et cervas a bestiis feris servat. In silvis statuariae Diānae sunt. Magna cum curā feminae statuam deae rosarum coronis ornant.

До 3-4 тем

De Roma antiqua

In charta Italia formam calcei habet, Italia est magna paeninsula Europae. Latium in Italia est. Incolae Latii Latini sunt. Roma condita est in Latio in sinistra ripa fluvii Tiberis saeculo octavo ante aeram nostram. Initio parvum oppidum est. Primae casae in Palatino aedificatae sunt. Primo altus murus oppidum non munit. Rex Servius Tullius saeculo sexto ante aeram nostram non altum murum praesidio Romae aedificat.

De populo Romano

Populus Romanus est populus Italicus antiquus. Latini, Sabini et Etrusci sunt etiam populi Italici antiqui. Latini, Sabini, Etrusci finitimi sunt populo Romano. Latini diu adversarii Romanorum sunt. Populus Romanus saepe bellat et vicis finitimorum delet et occupat. Rustici Latini et Sabini vicis suos amant et populum Romanum a vicis suis arcant. Semper arare et bellare debent. Semper debent parati esse et adversarios arcere. Ab Etruscorum populo Romanos fluvius separat. Multi populi Etruscis parent. Postea Romani domini sunt Etruscorum et ceterorum populorum Italicorum.

*До 5 теми***De bello**

Belli principium saepe parvum est, magnum est damnum belli. Bellum campos, oppida, terras vastat. Bella aut externa aut domestica sunt. Magnum est damnum bellorum domesticorum. Viri boni cavent bellum domesticum. Praeterea bella sunt iusta aut iniusta. Iustum bellum victoriam praebere debet. Periculum belli magnum est. Populus Romanus multa bella gerit.

De Minerva

Minerva sapientiae dea est. Noctua et olea Minervae sacrae sunt. Dea imprimis magistris et discipulis favet. Minerva impigris discipulis subvenit, pigros punit. Praeterea Minerva iustum bellum curat. Populus Romanus, cum bella gerit, saepe Minervae sacra parat. Si bellum iustum est, dea populo Romano victoriam praebet. Minerva tunica et palla amicta est, praeterea lorica et galeam gerit. Laevo urnero hastam sustinet. Dextra Minerva stilum, sinistra ceram tenet.

De bello Troiano

Marcus libros Vergilii de bello Troiano et de Aeneae, Romanorum proavos, legit: "Graeci Troiam invadunt. Troiani diu se defendunt". Graeci Troiam vincere non possunt. Tum magnum equum ligneum aedificant et uterum equi viris armatis implent. Equum in ora relinquunt et navigant. Troiani ex oppido evadunt et equum cum viris armatis in oppidum trahunt. Nocte, cum Troiani dormiunt, Graeci ex utero equi evadunt, Troiae portas aperiunt. Ceteros Graecos in oppidum immittunt et Troiam incendunt.

Turn dea Venus Aeneam fugere et novam patriam quaerere iubet. Aeneas igitur deorum mandato oboedit et cum paucis amicis Troiam relinquit et post multos annos in Latium advenit. Itaque Troiani profugi in Italia remanent et Aeneas est proavus Romanorum.

До 6 теми

Veto. Vetamus. Disco. Discimus. Bene discis. Bene discere debetis. Non semper bene discunt. Quid narras? Cur male scribis? Bene legit, sed male scribit. Tacere non debes. Dum vivimus, laborare debemus. Nolite

tacere, si dicere debetis. Noli dicere, quod nescis. Noli audire, quod dicunt. Non audimus, quod dicitis. Dum vivis, sperare debes. Cogitat, ergo est. Cogitamus, ergo sumus. Qui quaerit, reperit. Dum spiratis, speratis. Vivere est cogitare. Vivere est militare. Dicere pro et contra. Dicere non est facere. Vide supra! Nolite vetare! Aut absolvis, aut condemnas. Aut absolvunt, aut condemnant.

*До 7 теми***De Romulo et Remo**

Romulus et Remus filii Rheae Silviae sunt, gemini ex familia regia. Ut fama est, pater puerorum Mars, deus belli est. Amulius, vir duri animi, pueros necare studet. Imperio Amulii gemini in alveo ponuntur et in fluvium iaciuntur. Sed pueri a deis servantur. Subito lupa advenit et geminos nutrit. Deinde pueri a Faustulo inveniuntur et educantur. Postea Roma a Romulo et Remo conditur.

De Theseo et Ariadna

In insula Creta, ubi regnat Minos, Daedalus labyrinthum magnum aedificat. Labyrinthus a saevo monstrum Minotaurum custoditur. Aegaeus, rex Atticae, tributum pendet in Cretam. Septem pueros et puellas mittere debet ad victimas monstrum. Miseri a Minotaurum statim devorantur. Theseus, filius Aegaei, proponat sibi bestiam necare et patriam ab horrida poena liberare. Itaque cum sociis suis in Cretam advenit. Ibi Ariadna, filia Minois, adiuvare eum constituit atque filum longum et gladium mirum donat. In labyrinthum Theseus alligat filum ad portam et ita certa via servatur. Gladio miro Minotaurum necat. Theseus fili auxilio ex labyrinthum venit.

*До 8 теми***De nominibus Romanorum**

Civibus Romanis tria nomina erant: primum erat praenomen, secundum nomen gentile, tertium cognomen, Fundamentum nominis Romani erat nomen gentile. Nomen gentile – genus, cognomen – singulas familias communis generis significabant. Ita Ciceroni, claro Romanorum scriptori, praenomen erat Marcus, nomen gentile Tullius, cognomen Cicero. Numerus praenominum erat parvus. Itaque Romani in libris pro

praenomine plerumque unam litteram usurpabant, ut pro Lucio L., pro Marco M., pro Publio P.

De moribus Romanorum

Apud Romanos mos erat imprimis deos rusticos implorare, Iuppiter et Tellus, ut Terram matrem appellabant, in summis honoribus erant. Nam Tellus herbas et arbores creabat, Iuppiter autem fructus agrorum servabat. Ad honorem Telluris Romani ludos dabant, mulieres templa deae floribus ornabant. Etiam alios deos rusticos, ut Solem et Lunam, Romani celebrabant.

De conditoribus Romae

Titus Livius, clarus scriptor Romanus, in libris suis, qui “Ab urbe condita” appellantur, fabulam de Romulo et Remo, conditoribus Romae narrat. Numitor, rex Albae Longae, a fratre Amulio regno privatur. Amulius quoque nepotes Numitoris Romulum et Remum in flumine demergere iubet, sed ministri regis ei non parent et pueros in fluminis ripa ponunt. Ibi lupa pueros invenit et nutrit. Postea Romulus et Remus a Faustulo, pastore regio educantur. Paulo post Faustulus fratribus veritatem aperit. Fratres Amulium occidunt et regnum Numitori avo reddunt. Romulus autem postea rex civitatis fit et condit urbem novam. Urbem a suo nomine Romam appellat.

De arce Capitolina

Arx Capitolina sita erat in monte Capitolino. Arx muros firmos et altos habebat; sita erat in media urbe, erat praesidium et refugium civium in bello et in periculis. In arce Capitolina magnificum templum Iovis erat. Custodes arcis Capitolinae milites erant. In arcibus firmis vita omnium civium et aliorum hominum tuta erat.

De Iove

Iuppiter erat dominus coeli et terrae. Poetae Graeci Iovem patrem deorum hominumque vocabant. Et dei et homines Iovem timebant. Iuppiter in Olympo habitabat et cum fratribus mundum gubernabat. In tutela Iovis praecipue reges erant. Iuppiter auctor erat legum humanarum.

Fratres Iovis erant Neptunus et Pluto, sorores Iuno, Ceres, Vesta. Bestiae nonnullae deis sacrae erant, ut aquila Iovi, pavo Iunoni, equus Neptuno. Ex arboribus oliva Minervae sacra erat, Apollini laurus, Plutoni cupressus.

De nummis Romanorum

In multis Romanorum nummis una ex parte Minervae caput, ex altera – navis imago erat. Itaque pueri Romani ludum, qui “caput aut navis” nominabatur, agebant. Erant etiam alii nummi. In una parte eorum litterae erant, verbum “Roma” formantes, ex adversa parte – Victoriae deae imago, duos aut tres equos agentis.

До 9 теми

De Appio Claudio

Romae erat vir, Appius Claudius nomine. Magnum et longum aquaeductum aedificavit. Romani hunc aquaeductum ab eius nomine appellaverunt. Aquaeductus aquam bonam in urbem Romam portavit. Appius Claudius etiam longam et bonam viam ad oppidum Capuam Italiae aedificavit. Romani hanc viam “Via Appia” appellaverunt. Erant multae aliae viae in Italia, sed via Appia clarissima erat. Via et aquaeductus in Italia hodie manent.

De Iunone

Pavo ad Iunonem, Iovis uxorem, olim venit et deam accusavit. “Dea, – inquit, – miser sum. Pulchras quidem pennas habeo, pedes autem ridiculos. Omnes runs incolae asperam vocem meam contemnunt. Cur avi tuae tam saeva fuisti?”

Iuno autem respondit: “Stulta verba dicis. Dei nonnullis animalibus iucundam vocem, paucis insigne corpus, leoni virtutem, pavoni pennarum pulchritudinem concesserunt. Miser non es, sed ingratus et superbus. Si deos accusas, ad potentem Iovem te ducere malo: etiam pulchras pennas tibi eripere potest”.

De Hercule

Apud antiquos poetas multas fabulas de Hercule, Iovis filio, legimus.

Iam in cunis Hercules infans duorum anguium capita sine timore fregit. Deinde, Hercules adulescens feras immanes, Graeciam terrentes,

interfēcit. Ingenii quoque testimonium non deest: flumīnis enim aquam in sordīda regis Augiae stabūla vertit; ita ingenti aquae copiā stercus e stabūlis pellere potuit. Per orbem terrarum iter fecit mirisque factis homīnum admiratiōnem movit. Etiam in Plutōnis regnum descendere constituit; ibi Cerbērum canem, Inferōrum custōdem, vicit. Hercūles non tantum fortis, sed etiam hominībus benignus fuit.

До 10 теми

De Romae descriptione

In antīqua descriptione urbis Romae, orbis terrarum capītis, omnia aedificia enumerantur.

Romae erant octo pontes, duodecim fora, octo campi, triginta septem portae, inter quas clarissīma Porta Appia, quadringenti viginti tres vici, mille nongentae domus, multae insulae, duo macella, ducenta horrea, undēcim thermae, undeviginti aquaeductus, octoginta balnea, mille putei, duodetriginta bibliothēcae, duo circi, tria theatra, quadraginta templa, decem basilicae, triginta sex arcus e marmore.

До 11 теми

De Romanorum servis

Romāni magnūm numērum servōrum habēbant. Familia Romāna ex domīnis, libēris et servis constābat. In familia Romāna primum locum vir obtinēbat, qui pater familiae appellabātur. Servos Romāni bellis sibi parābant. Primo in Roma parvus numērus servōrum erat, nam ager non solum a servis, sed etiam a domīnis colebātur. Postea tamen servōrum turba multiplicabātur. Servi libēri non erant, etiam filii servōrum servi esse debēbant. In villis, latifundiis, metallis Romanōrum opulentōrum servi laborābant. Servōrum officia in Roma varia erant: alii terram in latifundiis colēbant, alii domi ministrābant, alii in ludis gladiatoriiis se exercēbant. Multi Graeci, viri docti, erant servi Romanōrum. Graeci servi morbos curābant et sanābant, liberos Romanōrum educābant, pueros docēbant. Narrābant pueris de Claris poētis Graecis, ut de Homērō et Hesiōdō, et de philosophis, ut de Democritō et Pythagōra, et de aliis viris doctis. Domīni servos suos verbis malis monēbant et flagellis verberābant. Nonnunquam servi arma capiēbant, itaque Romāni dicēbant: “Totīdem inimīci sunt, quot servi”.

De theātro antīquo

Primum theātrum antīquum Athēnis saecūlo sexto ante aeram nostram aedificātum erat. Id theātrum in fano Dionysii erat. In mediō theātrō erat orchestra, ubi tragoediae agebantur. Ante orchestram aedificium erat. Id aedificium scaena appellabātur. Incōlae Athenārum tragoedias in clivo vicīno spectabant. Ei loci, ubi incōlae sedēbant et tragoedias spectābant, theātrum appellabāntur. In orchestra tragoediae agebantur et chori caotabant, in scaena autem variae machinae habebāntur. Auxilio eārum machinarum imprīmis dei vel deae in tecto scaenae apparēbant. Inde proverbium: “Deus ex machīna”.

De Minerva

Minerva dea sapientiae, belli et armorum erat. Ex cerēbro Iovis nata inter ceteras deas consilio et prudentia atque pudicitia praestabat. Noctua et olea Minervae sacrae erant. Minerva a Graecis Athenārum patrona putabātur. Dea imprīmis magistris et discipulis favēbat. Minerva impigris discipulis subveniēbat, pigros puniēbat.

Praeterea Minerva iustum bellum curābat. Saepe sacra a popūlo Romāno Minervae parabantur. Si bellum iustum erat, Minerva popūlo Romāno victoriam praebēbat.

In foro statua Minervae erat. Minerva tunīca et palla amicta erat, praeterea lorīcam et galeam gerēbat. Laevo umēro hastam sustinēbat. Dextra Minerva stilum, sinistra ceram tenēbat.

Tota Attīca in Minervae tutelā erat.

De ranis fabūla

Ranae a deo domīnum postulābant. “Quando, – inquiunt, – domīno obtemperabīmus? Quando dommum habebīmus?” Turn deus: “Desinīte, – inquit, – coaxāre, ranae! Ilico ranis domīnum dabo. Ecce tunc domīnum habebītis. Trancus ranis imperābit”. Et truncum in aquam praecipitat. Ranae diu sub aquā latēbant. Tandem tacite supra aquam apparent et veram trunci natūrā explōrant. Turn una amīcas interrōgat: “Coletis et timebītis truncum, amicae? Ego trunco inamīno non serviam neque obtemperābo”. Ranae respondent: “Numquam truncum metuēmus,

trunco numquam oboediēmus. Item ceterae ranae truncum non metuent neque trunco servient”. Dum ranae ita clamant, iussu (за наказом) dei ciconia apparet, multas ranas captat et devorat. Qui bonum non sustinēbunt, saepe habēbunt malum.

До 12 теми

De Roma antiqua

Roma veterrīma urbs Italiae putātur, coloniae autem Graecōrum, in ora Italiae sitae, vetustiōres sunt. Initio Roma admōdum parva erat, vias habēbat angustissimas, domos humiffimas; aedificia autem publica ampliōra et omatiōra erant. In Capitolio, arce Romāna, Iovi optima et maximo templum celeberrimum erat. Principum temporibus urbs dissimillima erat vetustiōri; vias latissimas, domos ornatissimas, fora amplissima habēbat. Iuxta tamen luxuriōsas domos divitum miserimae tabernae pauperum collocabantur.

De militibus Romanorum

Magnus erat numerus militum Romanorum. Milites Romāni aut pedītes, aut equītes erant. Arma utrorumque varia erant. Milites pugnābant gladiis, pilis, hastis. Pedītes gladiis brevibus et levibus, scutis magnis et gravibus armati sunt. Equītes hastas, pedītes pila habēbant. Pila breviōra et leviōra sunt quam hastae. Gladii equitum longiōres et graviōres sunt quam pedītum. Milites Romāni fortes erant, fortiōres cetēris militibus. Terra marique copiae hostium a militibus Romānis superabantur. Clades Romanorum rarae erant.

De clarissimis urbibus et fluminibus Italiae

Multae urbes clarae sunt. Clara est Capua, clarior Alba Longa, clarissima Roma. Multi sunt in Italia fluvii. Notus est Ticinus, notior Padus, notissimus Tibēris. Padus est longior et profundior, quam Tibēris. Padus est longissimus et profundissimus omnium fluviorum Italiae, sed non est in numero longissimorum et profundissimorum fluviorum Europae. Fertilissima et felicissima regio Italiae est Campania. Celeberrima et florentissima omnium urbium Italiae erat Roma.

До 13 теми

De magistratibus Romanorum

Primo in Roma antiqua septem reges erant. Postea principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules magistratus annui erant. Consul imperium et potestatem habēbat, praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Consul ius vitae necisque habēbat. Etiam ordinarii magistratus erant. Primum praetor urbanus erat, deinde et peregrinus. Praetor ius inter cives dicēbat. Edicta praetorum legis vigorem habēbant. “Edictum praetoris lex annua est”, – Cicero dicēbat. Quaestores, censores, aediles etiam magistratus Romanorum erant. Quaestores aerarium curabant, censores censum agēbant et peccata civium contra bonos mores notābant. Aediles curam aedium, postea curam ludorum et annonae habēbant. Extraordinarii magistratus Romae erant dictator, magister equitum, decemviri, tribuni militum et plebis.

De domo Romāna

Primo Romāni in casis parvis habitabant. Postea magnificas domos sibi aedificabant. Domus Romāna aliter aedificabatur atque nostra. Domus Romanorum non multas et parvas fenestras habēbant, sed magnam lacunam in medio tecti. Cisterna aquam imbrium colligēbat. Ante ianuam erat vestibulum, post ianuam ostium cum cella ostiarii. Ex ostio introitus erat in magnum et latum atrium, ubi servi et amici mane dominum salutabant et familia interdiu habitabat. Atrium foramine tecti illustrabatur. Erat in atrio focus, locus sacer, ubi tota familia deis domesticis sacrificabat. Atrium ornabatur simulacris avorum, e cera factis, columnae tectum portabant. Circum atrium erant cubicula et triclinia, ubi cenabant, et cellae servorum. Alia pars domus tablinum erat, ubi bibliotheca collocabatur. Post domum saepe hortus erat.

De diēbus

Motus terrae est causa diēi et noctis. Die sol terram illustrat nocte luna et stellae. Longitudo diērum et noctium diversa est. In regionibus nostris dies longi sunt, noctes breves; hieme dies breves, noctes longae sunt. Meridie tempus in omnibus terrae partibus diversum est. Apud

Romānos nomīna dierum talia erant: dies Lunae, dies Martis, dies Mercurii, dies Iovis, dies Venēris, dies Saturni, dies Solis.

До 14 теми

De Aenea

Post saevum proelium Troia a Graecis capta erat. Graeci non tantum viros, sed etiam muliēres et senes et infantes sine misericordiā cecidērunt aut in vincūla coniecērunt. Milites victōres omnia moenia deleverunt, universas urbis domos, etiam sacra templa diripuērunt. Aeneas solus e ducibus Troiānis saevam mortem effugerat. Cum patre et filio in navem conscendit et patriam reliquit. Sed fluctus magno vento vehementer sublatis sunt. Aeneas, a tempestate tectus matris Venēris opēra, in Africam salvus pervēnit, ubi ipse eiusque comites a Didōne, quae Carthaginensibus praeerat, benigne accepti sunt. Aeneas mirabilem reginae pulchritudinem animadvertit, et amorē captus apud eam vivēbat, cum Mercurius deus iussit eum Italiam petere et ibi novam urbem condere. Nova urbs nominata est Lavinium, quod Aeneas Laviniam, filiam regis eius regionis, uxorem duxeret. Aeneae autem filius in propinquis collibus Albam Longam condidit. Post multos annos Romulus in illa urbe natus est.

De Prometheo

Prometheus, qui auxilio Minervae homines ex aqua et terra fecerat, de genere humano bene meruit. Dei saepe Prometheus ad epulas suas invitaverunt. Itaque consilium Iovis, qui omnes homines necare constituerat, Prometheo notum erat. Prometheus aliquando in caelum venit, ignem, quem Iuppiter hominibus negaverat, de Olympo subduxit et hominibus donavit. Quamquam ira Iovis magna erat, genus humanum non delēvit. Prometheus autem Vulcanus iussu Iovis in monte Caucasō ferreis catēnis ad saxum alligāvit cotidieque aquila iecur Promethei devorabat. Iecoris pars, quam aquila interdum devoraverat, noctu crescebat. Ita Prometheus ingentes dolores tolerabat.

До 15 теми

De Aenea

Poetae antiqui narrant Aenēam Venēris deae filium fuisse. Dicunt eum cum patre Anchisa filioque Ascanio Troiam fugisse et in navem Conscendisse. Mater enim praedixit illum regnum novum trans mare

conditūrum et vicissitudines permultas toleratūrum esse. Fama refert virum Troiānum a rege Latīno indulgenter exceptum esse et eius filiam uxorem duxisse. Itaque Romani Aeneam proavum esse credēbant.

De Hesperidum insulā

Hesperidum insulā fuit in fine orbis terrarum, prope Oceanum montemque Athlantem. Narratur Hesperides, pulchrae Hesperii filiae in mirā insulae hortō habitavisse. Ibi ingentis arboris mala aurea omnium hominum admirationem movebat. Homines tamen egregia mala capere non poterant, quod draco arboris custos erat, etiam fortes viros terrebat. Sed Hercules usque ad claram insulam ire et ibi mira mala capere constituit. Traditur terra marique iter fecisse multosque hostes in itinere interfecisse. Tandem Hesperidum insulam adiit. Dicitur Heracles ibi in maximo periculo fuisse. Hesperides, Herculi benignae, draconem sopivisse traduntur. Ita Hercules immanem feram interficere potest atque cum malis aureis in Graeciam salvus redit.

Pater noster

In nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti, Amen.

Pater noster, Qui es in coelis, sanctificetur Nomen Tuum.

Adveniat regnum Tuum. Fiat voluntas Tua sicut in coelo et in terra.

Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.

Et ne nos inducas in tentationem.

Sed libera nos a malo. Amen.

Ave, Maria

Ave, Maria, gratia plena, Dominus Tecum.

Benedicta Tu in mulieribus,

et benedictus fructus ventris Tui Iesus.

Sancta Maria, mater Dei, ora pro nobis peccatoribus,
nunc et in hora mortis nostrae. Amen.

КОРОТКИЙ ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

a, ab, abs *прийм.* з, від
aberro, āvi, ātum, āre 1 блукати, помилятися, ухилятися
absolvo, solvi, solūtum, ěre 3 відокремлювати, звільняти, закінчувати
absque *прийм.* без
abusque *прийм.* від, з
accepto, āvi, ātum, āre 1 приймати, допускати
acer, acris, acre гострий, різкий, жорстокий, пристрасний
acerbus, a, um неприємний, суворий, гіркий
ad (+ асс.) до, до, під час, для
ad *прийм.* до
adītus, ūs m прихід
adjūvo, jūvi, jūtum, 1 допомагати (кому - асс., у чому - abl.).
administro, āvi, ātum, āre 1 виконувати, управляти
admoneo, monui, monītum, ěre 3 нагадувати, спонукати, умовляти, вказувати, радити
adulescens, entis m, f молода людина, юнак; дівчина
adulescentia, ae f юність
adusque *прийм.* аж до
adversum (+ асс.) навпроти, проти
adversus *прийм.* проти, до, навпаки
adversus, a, um протилежний, несприятливий, неавтономний; **res adversae** нещастя
aeger, gra, grum хворий, сумний
aegre важко, з незадоволенням, насилу
aegritūdo, ĩnis f хвороба, печаль, туга
aegrōtus, a, um хворий
Aegyptus, i f Єгипет
Aenēas, ae m Еней
aenigma, ātis n загадка
aēr, aēris m повітря
aera, ae f ера
Aesōpus, i m Езоп

aestas, ātis f тепла пору року (весна і літо)
ager, agri m поле
ago, egi, actum, ěre 3 вести, гнати, робити, вести переговори, розмовляти, жити, проводити час
agricōla, ae m землероб
Alexander, dri m Александр; **A. Magnus** А. Великий, цар Македонії
aliēno, āvi, ātum, āre 1 змінювати, видаляти, усувати
aliēnus, a, um чужий, інший
alio в іншому місці
alīquis, aliquid хто-небудь, що-небудь, будь-який, деякий
alter, ěra, ěrum інший (з двох)
amārus, a, um гіркий, неприємний
ambūlo, āvi, ātum, āre 1 гуляти
amīca, ae f подруга
amicitia, ae f дружба
amīcus, i m друг
amitto, mīsi, missum, ěre 3 втрачати
amo, amāvi, amātum, amāre 1 любити
amor, ōris m любов
amplius більше
anīmal, ālis n тварина, жива істота
animans, ntis m, f жива істота, тварина
anīmus, i m дух, душа
annus, i m рік
annus, i m рік
ante (+ асс.) до, перед
ante *прийм.* перед
antiae, ārum f пасма
antīquus, a, um древній
apertus, a, um відкритий
appello, pūli, pulsum, ěre 3 приганяти, причалювати
apud *прийм.* у, при, в присутності, перед
apud (+ асс.) у, біля, близько, при
aqua, ae f вода
aquīla, ae f орел

ara, ae f вівтар
arbiter, tri m суддя
arbor, ōris f дерево
argentum, i n срібло; виріб зі срібла
argumentum, i n доказ, підстава, довід
Ariovistus, i m Ариовист, цар германського племені свевов
arma, ōrum n зброя
armātus, i m озброєний
armo, āvi, ātum, āre 1 озброювати
aro, āvi, ātum, āre 1 орати
ars, artis f мистецтво
Athēnae, ārum f Афіни
atōmus, i f неподільне, атом
audacia, ae f сміливість, безстрашність, відвага, зухвалість, зарозумілість, нахабство
audeo, ausus sum, ēre 2 вирішуватися
audio, audīvi, audītum, audīre слухати
aura, ae f повітря, подих
aureus, a, um золотий
aurum, i n золото
aut або
autumnus, i n осінь
auxiliāres, ium m допоміжні загони
auxiliātus, us m надання допомоги
auxilior, ātus sum, āri 1 допомагати
auxilium, i n допомога; pl. допоміжне військо
avaritia, ae f жадібність, жадібність
averto, verti, versum, ēre 3 відвертати, повертати, відводити
avis, is f птах
avus, i m дід
basium, i n поцілунок
beātus, a, um щасливий, блаженний
bello, āvi, ātum, āre 1 воювати
bellum, i n війна
bellus, a, um милий, чарівний
bene добре

bestia, ae f звір, тварина
binus, a, um двоякий, двоїстий
bis двічі
bonum, i n добро, благо, майно
bonus, a, um хороший, добрий, порядний
brevi скоро, незабаром
brevis, e короткий
caecus, a, um сліпий
caelum, i n небо
Caesar, āris m Цезар, римський полководець і політичний діяч
campus, i m поле, рівнина
candidātus, a, um білий, сяючий, ясний
candīdus, a, um [candeo] білий, білосніжний
canis, is m, f собака
cano, cecīni, cantum, ēre 3 співати
cantus, us m спів, мелодія, пісня
capio, ceci, cactum, capēre 3 брати
captīvus, i m бранець
capto, āvi, ātum, āre 1 вистачати, домагатися
carmen, īnis n вірш, пісня, загадка
carus, a, um дорогий, любий
cassus, a, um порожній, марний, нікчемний
castra, ōrum n pl. t. табір; **castra ponēre** розбити табір
casus, us m падіння, загибель, випадок, випадковість
Cato, ōnis m Катон
Caucāsus, i m Кавказ
causā (+ gen.) за, через, заради
causā прийм. для, заради
causa, ae f причина, справа (судове)
cedo, cessi, cessum, ēre 3 йти, поступатися
celer, ēris, ēre швидкий
celeritas, ātis f швидкість
celeriter швидко
cena, ae f обід
ceno, āvi, ātum, āre 1 обідати

censeo, nsui, nsum, ēre 2 оцінювати, цінувати, думати, вважати, вирішувати
ensor, ōris m цензор, строгий критик
centum сто
Ceres, ēris f Церера, богиня землеробства
cerno, crevi, cretum, ēre 3 помічати, розрізняти, впізнавати, вирішувати
certus, a, um певний, точний, відомий, вірний; **certiōrem facēre** сповіщати
cingo, cinxi, cinctum, ēre 3 оточувати, оперізувати, обвивати
circa *прийм.* навколо
circenses, ium m циркові видовища
circum *прийм.* навколо
circum (+ acc.) навколо
circus, i m коло, цирк
cito швидко
civilis, e цивільний
civis, is m, f громадянин, громадянка
civitas, ātis f держава, суспільство, громада
clamo, āvi, ātum, āre 1 кричати, вигукувати, кликати, оголошувати
claritas, ātis f блиск, слава, шана
claritudo, inis f яскравість, слава
clarus, a, um відомий, знаменитий, світлий, ясний
claudo, clausi, clausum, ēre 3 замикати, закривати, укладати
clavum, i n пурпурна смуга на туніці
cluso = clauso див. **claudio**
coepi, coeptum, coepisse почати
cognosco, gnōvi, gnītum, ēre 3 дізнаватися, пізнавати; **cognītum est** стало відомо
collēga, ae m товариш, колега
collis, is m пагорб, височина
collōco, āvi, ātum, āre 1 розміщувати, розташовувати
colo, colui, cultum, ēre 3 обробляти, обробляти, почитати
compesco, pescui, -, ēre 3 стримувати
concēdo, cessi, cessum, ēre 3 йти, поступатися, дозволяти, надавати
concordia, ae f згоду

condemno āvi, ātum, āre 1 засуджувати; винести вирок
condicio, ōnis f умова
condo, dīdi, dītum 3 споруджувати, будувати; засновувати; складати, писати, складати
conficio, fēcī, fectum, ēre 3 робити, здійснювати, виснажувати
conscribo, scripsi, scriptum, ēre 3 записувати, набирати, формувати, виробляти перепис; **patres conscripti** сенатори
consentio, sensi, sensum, 4 погоджуватися, домовлятися
conservo, āvi, ātum, āre 1 зберігати, охороняти
consilium, i n рада, план, рішення, нарада; **consilium capēre** приймати рішення
constantia, ae f незмінність, сталість, твердість
constat (impers.) відомо
consto, stīti, -, 1 стояти твердо, ґрунтуватися, складатися (з чого - *abl.*); **constat (impers.)** відомо
consuesco, suēvi, suētum, ēre 3 звикати, привчати
consuetudo, inis f звичка, звичай
consul, ūlis m консул
consūlo, sului, sultum, ēre 3 радитися, обговорювати, запитувати, піклуватися (+ *dat.*)
contendo, tendi, tentum, ēre 3 натягувати, спрямовуватися, боротися
continenter безперервно
contineo, tīnuī, tentum, ēre 2 утримувати, обмежувати, містити; *pass.* обмежуватися
contra *прийм.* проти
contra (+ acc.) проти
convēnio, vēni, ventum, 4 сходиться (з ким - *acc.*), збиратися, відповідати, підходити; **convēnit (impers.)** вирішено, слід, личить
convōco, āvi, ātum, āre 1 скликати, запрошувати
copia, ae f безліч, достаток, запас, кількість, *pl.*: військо
coram *прийм.* в присутності
cornix, icis f ворона
cornu, us n ріг, фланг
corōno, āvi, ātum, āre 1 увінчувати
corpus, ōris n тіло

corrigo, rexi, rectum, ẽre 3 випрямляти, направляти, давати належне
 напрямом, виправляти
cotidiānus, a, um щоденний
cras завтра
credo, credīdi, credītum, ẽre 3 вірити
creo, āvi, ātum, āre 1 обирати, створювати, народжувати
cresco, crevi, cretum, ẽre 3 рости, посилюватися
culpa, ae f вина
culpo, āvi, ātum, āre 1 ставити в провину, звинувачувати,
 засуджувати, гудити, сварити
cum коли, тому що, хоча
cum *прийм.* з, разом з
cupio, cupīvi, cupītum, ẽre 3 сильно бажати
cur чому
cura, ae f турбота, догляд, занепокоєння
curo, āvi, ātum, āre 1 дбати, лікувати
curro, cucurri, cursum, ẽre 3 бігти, їздити, плавати, поспішати
cursus, us m біг, протягом, рух, їзда
custodia, ae f охорона, варта, караул
custodio, īvi, ītum, īre 4 охороняти, захищати, дотримуватися
damno, āvi, ātum, āre 1 засуджувати, звинувачувати
damnum, i n збиток, збиток
de *прийм.* с, від, з
dea, ae f богиня
debeo, debui, debītum, ẽre 2 бути належним
decimus, a, um десятий
decurro, curri, cursum, ẽre 3 збігати, спускатися, проходити
dedo, didi, dītum, ẽre 3 віддавати, передавати
defectio, ōnis f затемнення
defendo, fendi, fensum, ẽre 3 захищати
delecto, āvi, ātum, āre 1 розважати, тішити, захоплювати
deleo, ēvi, ētum, ẽre 2 руйнувати, знищувати
delibero, āvi, ātum, āre 1 обговорювати, обмірковувати, міркувати,
 запитувати, вирішувати, визначати
delictum, i n злочин, проступок
demonstro, āvi, ātum, āre 1 показувати

dens, dentis m зуб, ікло
desino, sivi (sii), sītum, ẽre 3 переставати, припиняти
desipio, sipui, -, ẽre 3 бути божевільним
deus, i m бог
dico, āvi, ātum, āre 1 освячувати, присвячувати (себе),
 проголошувати, оголошувати
dico, dixi, dictum, ẽre 3 говорити, називати
dictio, ōnis f проголошення, вимова, мова
dictum, i n слово, вислів
dies, ei m, f день
difficilis, e важкий
dignosco, nōvi, nōtum, ẽre 3 розрізняти, впізнавати
diligens, entis старанний, ретельний
diligenter старанно, ретельно
diligentia, ae f старанність, працьовитість, точність, акуратність,
 ґрунтовність
dimidium, i n половина
discedo, cessi, cessum, ẽre 3 розходитися, йти, відступати
discipula, ae f учениця
discipulus, i m учень
disco, didici, -, ẽre 3 вчитися
dissensio, ōnis f розбіжність, розбрат
dissero, serui, sertum, ẽre 3 обговорювати, міркувати
diu довго
diurnitas, ātis f [diurnus] тривалість
divido, vīsi, vīsum, ẽre 3 ділити, відокремлювати
divitiae, ārum f, pl. t. багатство
do, dedi, datum, 1 давати
doceo, docui, doctum, ẽre 2 навчати, вчити, пояснювати
doctrina, ae f вчення, наука, навчання, освіченість
doleo, dolui, -, ẽre 2 засмучуватися, страждати, хворіти
dolor, ōris m біль, страждання, смуток
dolus, i m хитрість, обман
domesticus, a, um домашній, місцевий
domina, ae f пані, господиня

domīnus, i m господар, пан
domo, mui, mītum, 1 приборкувати, підкоряти
domus, us f будинок
dono, āvi, ātum, āre 1 дарувати, давати
donum, i n дар, подарунок
dubium, i n сумнів
dubius, a, um сумнівний, ненадійний, важкий
duco, duxi, ductum, ěre 3 вести, вважати
dulcis, e солодкий, приємний
dum поки
duro, āvi, ātum, āre 1 чинити міцним, витримувати, терпіти, тривати
durus, a, um твердий, суворий
dux, ducis m вождь, ватажок, полководець, провідник
ea там
ego я
ejicio, jēci, jectum, ěre 3 викидати, виганяти, видаляти, вивергати
elephantus, i m, f слон
eligo, lēgi, lectum, ěre 3 вибирати, обирати
elōquens, entis говорить, красномовний
eloquentia, ae f красномовство
eloquium, i n красномовство, мова
eo туди, до тих пір, там
eo, ii, itum, ire йти
eōdem туди ж, там же
Epicūrus, i m Епікур, давньогрецький філософ
epistūla, ae f лист
equitātus, ūs m кіннота
erro, āvi, ātum, āre 1 помилятися, блукати, мандрувати
eruditio, ōnis f просвіта, освіта, навчання, освіченість, вченість, пізнання
eruditus, a, um утворений, майстерний
etiam навіть (**non solum ... sed etiam** - не тільки ... але навіть)
Etruria, ae f Етрурія, область на узбережжі Італії між Тибром, Тірренським морем і Апеннінами
Eurōpa, ae f Європа
eventus, us m результат, кінець, результат

ex i e *прийм.* з
exemplum, i n приклад, зразок
exerceo, ercui, ercītum, ěre 2 вправляти, займатися
exercitus, us m військо
exīgo, ēgi, actum, ěre 3 здійснювати, закінчувати
existimo, āvi, ātum, āre 1 судити, вважати, вирішувати
exitium, i n загибель, падіння, катастрофа, руйнування
expectatio, ōnis f очікування, передбачення, інтерес
expecto, āvi, ātum, āre 1 чекати, вичікувати, вимагати, треба, сподіватися
exprīmo, pressi, pressum, ěre 3 видавлювати, зображати, виражати, відтворювати
extra *прийм.* поза
experientia, ae f досвід
fabūla, ae f розповідь, казка, байка
facesso, cessivi, cessitum, ěre 3 виконувати
facilis, e легкий, простий
facio, feci, factum, ěre 3 робити, здійснювати
factio, ōnis f дія, партія, угруповання
factor, ōris m виконавець, творець
factum, i n дія, вчинок
falsus, a, um брехливий, неістинний
fama, ae f чутка, репутація, слух, слава
familia, ae f сім'я, челядь
fascia, ae f пов'язка
femīna, ae f жінка
fera, ae f дикий звір, тварина
fero, tuli, latum, ferre нести, переносити, терпіти
ferreus, a, um залізний
ferrum, i n залізо
fertilis, e родючий
ferus, a, um дикий
Figūra, ae f фігура
filia, ae f дочка
filius, i m син

finio, īvi, ītum, īre 4 закінчувати, обмежувати, визначати
finitūmus, a, um сусідній, найближчий
fio, factus sum, fiēri виникати, траплятися, відбуватися, ставати
firmo, āvi, ātum, āre 1 зміцнювати
firmus, a, um міцний, міцний
fleo, ēvi, ētum, ēre 2 плакати, оплакувати
fletus, us m плач
florens, entis квітучий, процвітаючий, щасливий
floreo, florui, -, ēre 2 цвісти, розквітати, процвітати
fluvius, i m річка
forma, ae f форма, вид, краса
formo, āvi, ātum, āre 1 надавати форму або вид, формувати, утворювати, розвивати, покращувати, виховувати
fortis, e сильний, відважний
fortiter відважно
fortitudo, īnis f сила, хоробрість
fortūna, ae f удача, доля, майно
fortunātus, a, um щасливий, успішний, вдалий
frango, fregi, fractum, ēre 3 ламати, розривати
frater, tris m брат
fraus, fraudis f підступність, хитрість
fructuōsus, a, um плодоносний
fructus, us m 1) плід, фрукт, 2) приріст, відсотки
frugifer, ēra, ērum родючий, плодоносний
frumentum, i n хліб
frustra марно, даремно
fuga, ae f біг, втеча, втеча; **in fugam se dare** звертатися до втечі; **fugae se mandāre** звертатися до втечі
fugax, ācis швидкоплинний
fugio, fugi, -, ēre 3 бігти, уникати
fundamentum, i n фундамент, підстава
Gallia, ae f Галлія
Gallicus, a, um галльський
gaudeo, gavīsus sum, ēre 2 радіти (+ *dat.*), веселитися
gemīnus, a, um подвійний, парний, подібний
gens, gentis f рід, плем'я

genus, ěris n вид, рід, різновид
Germania, ae f Німеччина
Germanicus, a, um німецький
germānus, a, um рідної
Germānus, i m німець
gero, gessi, gestum, ěre 3 вести, робити, нести; **magistratum gerere** займати посаду
gigno, genui, genitum, ěre 3 народжувати, створювати
gloria, ae f слава
Graece по-грецьки
Graecia, ae f Греція
Graecus, a, um грецький
Graecus, i m грек
gratiā *прийм.* (+ **gen.**) через, для, заради
gratia, ae f принадність, милість, подяку; **gratiam agere** дякувати
gratiam agere дякувати
gratus, a, um приємний, милий
gravis, e важкий
graviter важко
habeo, habui, habītum, ēre 2 мати, тримати, вважати; *pass.* вважатися
habito, āvi, ātum, āre 1 мешкати, жити, населяти
habitus, us m зовнішність, одяг, спосіб життя
hac там
hasta, ae f спис
herba, ae f трава, зілля
heres, ēdis m спадкоємець
hic, haec, hoc цей, той, він
hiemo, āvi, ātum, āre 1 проводити зиму, замовити
hiems, ěmis f зима, негода
historia, ae f історія
hodie сьогодні
homo, īnis m людина
honestas, ātis f порядність
honeste чесно, почесно

honesto, āvi, ātum, āre 1 виявляти повагу, підносити, прикрашати, відрізняти
honestus, a, um чесний, почесний
Horatius, i m 1. Горацій, римський поет; 2. Горацій, один з братів Гораційв
hostis, is m чужинець, ворог
huc тут, до цього місця (часу)
humanitas, ātis f людинолюбство, освіченість, духовна культура
humānus, a, um людський, освічений
ibi там
īdem, eādem, īdem той же, один і той же
Idus, uum f pl. t. Іди, 13-й або 15-й день місяця
ignicūlus, i m вогник
ignis, is m вогонь
ignorantia, ae f незнання
ignōro, āvi, ātum, āre 1 не знати
ille, illa, illud цей, той, він
illic там
illuc туди
illūdo, lūsi, lūsum, ěre 3 грати, насміхатися
illustro, āvi, ātum, āre 1 висвітлювати, прославляти
imperātor, ōris m полководець, головнокомандувач, імператор
imperātum, i n наказ
imperium, i n влада, наказ, держава
impēro, āvi, ātum, āre 1 наказувати, веліти
impētus, us m натиск, наступ
in *прийм* (куди? +acc., де? +abl.) 1) +acc. в, на, відносно, проти; 2) +abl. в, на
incōla, ae m, f житель, мешканка
incōlo, colui, cultum, ěre 3 жити, жити, населяти
incommōdum, i n незручність, неприємність
indīco, āvi, ātum, āre 1 сказати, оголошувати, називати, вказувати, визначати
indīco, dixi, dictum, ěre 3 оголошувати, наказувати
infra *прийм.* під
ingens, entis величезний, великий, значний

inimīcus, a, um ворожий
inimīcus, i m ворог
initium, i n початок, вступ
injuste несправедливо
injustus, a, um несправедливий, незаконний
inopia, ae f недолік, бідність, нужда
insania, ae f безумство, божевілля
insigne, is n знак, ознака, відзнака
insignis, e видатний, чудовий
instrumentum, i n знаряддя
instruo, struxi, structum, ěre 3 споруджувати, влаштовувати, постачати, оснащувати
insūla, ae f острів
inter (+ acc.) між, серед
inter *прийм.* між, посеред, серед
interdīco, dixi, dictum, ěre 3 забороняти, наказувати
interdictum, i n заборона
interdiu днем
interdum іноді
interficio, fēci, fectum, ěre 3 вбивати
intra *прийм.* всередині
intro, āvi, ātum, āre 1 входити
invenio, vēni, ventum, ěre 4 знаходити, винаходити
invīto, āvi, ātum, āre 1 запрошувати
invītus, a, um небажаючий, що надходить проти волі
ipse, a, um сам
ira, ae f гнів
iracundus, a, um запальний, дратівливий
irātus, a, um гнівний, розгніваний
irriġo, āvi, ātum, āre 1 зрошувати
irrumpo, rūpi, ruptum, ěre 3 вриватися, порушувати, заважати
irruo, rui, -, ěre 3 вриватися, спрямовуватися, вторгтися
ita так
item так само, також, теж
jam вже

janua, ae f двері
jubeo, jussi, jussum, ēre 2 наказувати
jucundus, a, um приємний
judīco, āvi, ātum, āre 1 судити, вирішувати, вважати
Julius, a, um Юліїв, юліанський
Juppīter, Jovis m Юпітер, верховний бог римлян
juro, āvi, ātum, āre 1 клястися
jus, juris n право, справедливість
jussum, i n наказ, веління
jussus, us m наказ
justitia, ae f справедливість
justus, a, um справедливий, законний
juvēnis, e молодий, юний
juvēnis, is m юнак, молодий чоловік
juvo, juvi, jutum, 1 (+ асс.) допомагати
juxta *прийм.* біля
labor, lapsus sum, ēre 3 ковзати, котитися
labor, ōris m праця, труднощі
labōro, āvi, ātum, āre 1 працювати, трудитися, страждати
Latīnus, a, um латинський
latro, āvi, ātum, āre 1 гавкати
laudo, āvi, ātum, āre 1 хвалити
laus, laudis f похвала, слава
lavo, lavi, lautum, 1 мити, купатися
lectum, i n ліжко
legatio, ōnis f посольство
legātus, i m посол, легат
legio, ōnis f легіон
lego, legi, lectum, ēre 3 читати, збирати
leo, ōnis m лев
levis, e легкий
lex, legis f закон
libenter охоче
liber, bri m книга
liber, ěra, ěrum вільний
libĕro, āvi, ātum, āre 1 звільняти

libertas, ātis f свобода
licet, licuit, -, ēre 2 дозволено, можна, личить
lingua, ae f мова
littĕra, ae f буква; **pl .:** наука, література, лист, писемність
locus, i m місце, місцевість (**pl .:** **m loci** окремі місця, уривки з книг; **n loca** місця, пов'язані один з одним, місцевості, області)
longe далеко, здалека, набагато, надзвичайно, безумовно, зовсім, цілком
longitūdo, īnis f довжина, протяжність, тривалість
longus, a, um довгий
luceo, luxi, -, ēre 2 блищати, виблискувати
luna, ae f місяць
lupus, i m вовк
lux, lucis f світло, блиск, день; **primā luce** на світанку
luxus, us m розкіш
magis більше
magis більше
magister, tri m учитель, наставник, майстер
magistra, ae f вчителька
magistrātus, us m магістрат, чиновник, державна посада
magnus, a, um великий, великий
major, jus більший, старший
male погано
malus, a, um поганий, злий
mandātum, i n доручення, наказ
mando, āvi, ātum, āre 1 вручати, передавати, доручати
mane рано, вранці
maneo, mansi, mansum, ēre 2 залишатися, перебувати
manus, ūs f рука, загін
Marcus, i m Марк
mater, tris f мати
matūrus, a, um зрілий, стиглий, придатний
maxīme найбільше, переважно
maxīmus, a, um найбільший
medicīna, ae f медицина

medīcus, i m лікар
medium, i n середина
medius, a, um середній
melior, ius кращий
memīni, -, meminisse пам'ятати (+ gen.)
memoria, ae f пам'ять; **memoria tenēre** пам'ятати
mens, mentis f розум, мислення, думка
mensis, is m місяць
Mercurius, i m Меркурій, римський бог торгівлі, мандрівників
meus, a, um мій
miles, ītis m воїн, солдат
militia, ae f похід, військова служба; **domi militiaeque** в мирний час і на війні
milito, āvi, ātum, āre 1 бути солдатом, перебувати на військовій службі, служити у військах, боротися
Minerva, ae f Мінерва, римська богиня розуму, наук, ремесел
minīmus, a, um найменший
minor, ātus sum, āri 1 загрожувати, погрожувати
minor, minus менший, молодший
minuo, minui, minūtum, ēre 3 зменшувати, скорочувати
minus менше
misceo, miscui, mixtum, ēre 2 змішувати, поєднувати
miser, ēra, ērum жалюгідний, нещасний, бідний
miseria, ae f горе, біда, нещастя
misēror, ātus sum, āri 1 жаліти, співчувати
mitto, misi, missum, ēre 3 посилати, відправляти, пускати
moneo, nui, nītum, ēre 2 нагадувати, умовляти, закликати
monstro, āvi, ātum, āre 1 показувати
monumentum, i n пам'ятник
mora, ae f зволікання, затримка, відстрочка
morbus, i m хвороба
mordeo, momordi, morsum, ēre 2 кусати, мучити
morior, mortuus sum, mori 3 вмирати
moror, ātus sum, āri 1 перебувати, залишатися (на скільки - асс.)
mors, mortis f смерть
mortālis, e смертний

mortīfer, fēra, fērum смертоносний, смертельний
mortuus, a, um мертвий
mos, moris m характер, звичай
moveo, movi, motum, ēre 2 приводити в рух, хвилювати, спонукати
multo набагато
multum багато, дуже, сильно
multum багато, дуже, сильно
mundus, i m світ, всесвіт
munio, īvi, ītum, īre 4 зміцнювати
munītio ōnis f зміцнення
murus, i m стіна
Musa, ae f муза
musca, ae f муха
mutatio, ōnis f обмін, зміна
muto, āvi, ātum, āre 1 міняти, змінювати
mythos, i f сказання
narro, āvi, ātum, āre 1 розповідати
natālis, e відноситься до народження
nato, āvi, ātum, āre 1 плавати
natūra, ae f природа
natus, i m син
natus, us m народження
nauta, ae m моряк
navīgo, āvi, ātum, āre 1 плавати на кораблі
navis, is f корабель; **navis longa** військовий корабель
nego, āvi, ātum, āre 1 заперечувати, відмовляти
negotium, i n справа, заняття
nemo ніхто
nepos, ōtis m онук
neque i не; **neque ..., neque i** не ..., і не
nescio, īvi, ītum, īre 4 не знати
nihil ніщо
nobīlis, e відомий, знатний
noceo, nocui, nocitum, ēre 2 шкодити
noctu вночі

nolo, nolui, -, nolle не хотіти
nomen, ĩnis п ім'я
nomĭno, āvi, ātum, āre 1 називати
nonne хіба не
nonnullus, a, um деякий
nonnumquam іноді, часом
noster, tra, trum наш
noto, āvi, ātum, āre 1 відзначати, позначати
notus, a, um відомий
novem дев'ять
nullus, a, um ніякий
numquam ніколи
nunc нині, тепер
nunquam ніколи
nuper недавно, зараз
nusquam ніде, ніяк
obsĕuro, āvi, ātum, āre 1 затемнювати, затьмарювати, приховувати
obsideo, sēdi, sessum, ēre 2 населяти, жити, володіти, брати в облогу
obtineo, tinui, tentum, ēre 2 володіти, населяти, досягати, утримувати
occulto, āvi, ātum, āre 1 приховувати, ховати
occultus, a, um таємний, прихований
occŭpo, āvi, ātum, āre 1 займати, захоплювати
ocŭlus, i м очей
ocŭlus, i м очей
officium, i п борг, обов'язок, посада; **officium servāre** виконувати обов'язок
omnĭno абсолютно, взагалі
omnis, e весь, всякий
opĕra, ae f справу, зусилля, діяльність; **opĕram dare** намагатися, піклуватися
oportet, uit, -, ēre 2 потрібно, слід
oppĭdum, i п зміцнення, місто
oppugno, āvi, ātum, āre 1 осаджувати, нападати
optĭmus, a, um найкращий
opto, āvi, ātum, āre 1 бажати, просити
orātor, ōris м оратор

oratorius, a, um ораторський
ordĭno, āvi, ātum, āre 1 приводити в порядок, розподіляти, призначати
ornamentum, i п спорядження, одяг, наряд, оздоблення, коштовності, прикраси, честь, слава
orno, āvi, ātum, āre 1 прикрашати, оснащувати, забезпечувати
os, ossis п кістка
otium, i п відпочинок, дозвілля
pactum, i п угода, договір
pagus, i м село
palam *пруйм.* перед, в присутності
panis, is м хліб
par, paris п пара, двоє
par, paris рівний, однаковий
parentalia, ium п поминки
pareo, rui, rĭtum, ēre 2 підкорятися, з'являтися, бути очевидним
paries, ĕtis м стіна
pario, pepĕri, partum, ēre 3 народжувати, виробляти, створювати
paro, āvi, ātum, āre 1 готувати (ся), купувати, влаштовувати
pars, partis f частина, сторона
partim частково, частиною
parvum, i п невелика кількість, дрібниця
parvus, a, um малий, невеликий
pater, tris м батько
patientia, ae f терплячість, терпіння, витримка, стійкість, поступливість, поблажливість, байдужість, млявість, покірність, підпорядкування
patria, ae f батьківщина, вітчизна
patrius, a, um батьківський, спадковий
paucus, a, um малий, немногий
paulo ненабагато
pauper, ĕris бідний
paux, pacis f світ, спокій
pecco, āvi, ātum, āre 1 здійснювати проступок, помилятися, грішити
pecunia, ae f гроші

pello, pepŭli, pulsum, ẽre 3 бити, потрясати, проганяти, вражати
per *прийм.* через, крізь
perdisco, didici, -, ẽre 3 ґрунтовно вивчити, добре зрозуміти
periculŏsus, a, um небезпечний
pericŭlum, i n небезпека
permitto, mĩsi, missum, ẽre 3 кидати, посилати, надавати, дозволяти
perniciŏsus, a, um згубний, небезпечний
persŏna, ae f маска, личина
perterreo, rui, rĩtum, ẽre 2 лякати
pes, pedis m нога, ступня, стопа
pessĩmus, a, um найгірший
philosophia, ae f філософія
piẽtas, ȁtis f благочестя, відданість, справедливість
placeo, cui, cĩtum, ẽre 2 подобатися; **placet** (*impers.*) загодно, бажано
placo, ȁvi, ȁtum, ȁre 1 заспокоювати, умилювати
plenus, a, um повний
plures, a багато, більш численні
plurĩmus, a, um найбільший, численні
plus більше
Pluto, ŏnis m Плутон, бог підземного царства
poena, ae f покарання, кара, штраф
poẽta, ae m поет
pono, posui, posĩtum, ẽre 3 класти, розташовувати, розставляти, розміщати
pons, pontis m міст
popŭlor, ȁtus sum, ȁre 1 спустошувати, розоряти
popŭlus, i m народ
porta, ae f ворота
porto, ȁvi, ȁtum, ȁre 1 носити, доставляти
portus, us m порт
possum, potui, -, posse могли, бути в змозі
post (+ *асс.*) після, за
post *прийм.* позаду, за, після
potens, entis могутній, здатний
potentia, ae f сила, міць, влада
potestas, ȁtis f влада, могутність, можливість

potio, ŏnis f питво, напій
potior, potĩtus sum, potĩri 4 захоплювати, володіти, панувати
potius швидше, краще
prae *прийм.* перед
praebeo, praebui, praebĩtum, ẽre 2 давати, надавати
praecipue переважно
praecłarus, a, um ясний, славний, відомий
praeda, ae f видобуток
praedĩco, dixi, dictum, ẽre 3 попереджати, пророкувати
praefȁtus, a, um вищесказане, вищезгаданий
praefẽro, tŭli, lȁtum, ferre виставляти вперед, надавати перевагу, показувати
praeficio, fẽci, fectum, ẽre 3 ставити над, на чолі
praefor, fȁtus sum, ȁri 1 вимовляти вступне слово, робити вступ, випереджати
praepȁro, ȁvi, ȁtum, ȁre 1 готувати, споряджати, підготовляти
praepŏno, posui, posĩtum, ẽre 3 віддавати перевагу, ставити на чолі
praesidium, i n захист, зміцнення, гарнізон
praestans, antis видатний, чудовий
praesto, stĩti, stĩtum, 1 стояти попереду, перевершувати, надавати
praeter *прийм.* перед
praeterea крім того
praetereo, ivi (ĩĩ), ĩtum, ĩre 4 проходити повз, минути, спливати, випереджати, обганяти, вислизати, не згадувати, опускати, залишати без уваги, пропускати, упускати, вислизати, уникнути
primum спочатку, вперше, по-перше
primus, a, um перший
princeps, cĩpis перший, головний, кращий
principȁlis, e головний
principȁtus, us m принципат, першість
principium, i n початок
privȁtus, a, um приватний, особистий
pro перед
probȁtus, a, um хороший, випробуваний
probĩtas, ȁtis f порядність

probo, āvi, ātum, āre 1 відчувати, схвалювати, визнавати, доводити
prodo, didi, dītum, ěre 3 передавати, видавати, зрадити, повідомляти
proelior, ātus sum, āri 1 боротися
proelium, i n битва
promitto, mīsi, missum, ěre 3 відпускати, обіцяти
prope *прійм.* поблизу, близько від
propinquus, a, um близький
propter (+ асс.) внаслідок, через
propter *прійм.* біля, біля, через
propulso, āvi, ātum, āre 1 відображати, відбивати, відвертати, відводити, відхиляти, усувати, відстороняти, відкидати
Proserpīna, ae f Прозерпіна, богиня підземного царства
proverbium, i n прислів'я
prudentia, ae f розсудливість, передбачливість
publice офіційно, публічно, відкрито
publicus, a, um громадський, державний
puella, ae f дівчинка
puer, ěri m хлопчик, дитина
puerilis, e дитячий
pugna, ae f битва, битва
pugno, āvi, ātum, āre 1 боротися
pulcher, chra, chrum гарний, прекрасний
pulchritūdo, īnis f краса
puto, āvi, ātum, āre 1 думати, вважати
quā де
quadrātus, a, um чотирикутний, квадратний
quadrūpes, pēdis чотириногий
quaero, quaesīvi, quaesītum, ěre 3 шукати, домагатися, питати, купувати
qualis, e який (за якістю)
quam ніж, як
quamquam хоча
quamvis хоча, як би не
quantum скільки
quartus, a, um четвертий
quattuor чотири

qui, quae, quod який, -а, -е; хто, що; **qua de causa** за якою (цієї) причини, тому
quia так як
quicumque, quaecumque, quodcumque хоч би якою, всякий
quis, quid хто, що; хто-небудь, що-небудь
quisquam, quidquam хтось
quisque, quaeque, quidque (quodque) кожен
quisquis, quidquid хто б не, що б не
quivis, quaevis, quidvis всякий, будь-який
quo куди, де, щоб
quondam колись
ratio, ōnis f розрахунок, розум, спосіб, теорія, образ
recens, entis новий, свіжий
recito, āvi, ātum, āre 1 читати вголос
recte правильно
redigo, ěgi, actum, ěre 3 гнати назад, звертати, повертати, віддавати
regina, ae f цариця
regio, ōnis f країна, область, край
regius, a, um царський
rego, rexi, rectum, ěre 3 царювати, правити
remaneo, mansi, mansum, ěre 2 залишатися, перебувати
remedium, i n ліки, засіб
reor, ratus sum, ěre 2 думати, вважати
reperio, pēri, pertum, 4 знаходити, винаходити, придумувати
reprehendo, ndi, nsum, ěre 3 затримувати, засуджувати
res, rei f річ
res, rei f справа, річ, обставина; **res publica** республіка, держава; **res adversae** нещастя; **res gestae** подвиги; **res novae** державний переворот; **res secundae** щастя
rescindo, scīdi, scisum, ěre 3 розривати, руйнувати, знищувати
respondeo, spondi, sponsum, ěre 2 відповідати
responsum, i n відповідь
restituo, stitui, stitūtum, ěre 3 відновлювати, повертати
resto, stīti, stītum, āre 1 залишатися, вціліти
rex, regis m цар

Rhenus, i m Рейн
rideo, risi, risum, ēre 2 сміятися
rogo, āvi, ātum, āre 1 питати, просити
Roma, ae f Рим
Romānus, a, um римський
Romānus, i m римлянин
rosa, ae f троянда
Rubīco, ōnis m Рубікон, річка на кордоні між Умбрією і Галлією Цизальпінської (в 49 р. до н.е. її перейшов Цезар, який вирішив почати громадянську війну)
rupes, is f скеля, ущелина
rursus тому, назад, знову
rusticus, a, um сільський, сільський
Sabīnus, a, um Сабінські
saecūlum, i n століття, покоління, епоха
saepe часто
saepio, saepsi, saeptum, 4 огорожувати, оточувати
sagitta, ae f стріла
sal, salis m сіль
salūto, āvi, ātum, āre 1 вітати
salveo, -, -, ēre 2 бути здоровим, добре відчувати себе, бути здоровим
salvo, āvi, ātum, āre 1 рятувати
salvus, a, um здоровий, неушкоджений
sanguis, īnis m кров
sano, āvi, ātum, āre 1 лікувати, зцілювати, загоювати, припиняти, припиняти, втішати, підбадьорювати
sapiens, entis мудрий, розумний
sapientia, ae f мудрість
satis (sat) досить
satisfacio, fēci, factum, ēre 3 задовольняти, виправдовуватися
Scaevōla, ae m Сцевола
scelus, ēris n злочин
schola, ae f школа
scientia, ae f знання
scio, īvi, ītum 4 знати, вміти
scribo, scripi, scriptum, scribere 3 писати

scriptor, ōris m письменник
secreto таємно
secundus, a, um другий, наступний, сприятливий, вдалий
sed a, але
sedēcim шістнадцять
semel одного разу, один раз
semen, īnis n насіння, нащадок
semino, āvi, ātum, āre 1 сіяти
semper завжди
senātus, us m сенат
senectus, ūtis f старість
senēscō, senui, -, ēre 3 старіти, старіти
sensus, ūs m почуття, відчуття, свідомість, розум, мислення, розуміння, судження, сенс, значення, думка, поняття, душевний стан, образ думок, настрої
sententia, ae f думку, рішення; думка
sentio, sensi, sensum 4 відчувати; думати, розуміти
sequestro, āvi, ātum, āre 1 відокремлювати, відкидати
sequor, cūsus sum, sequi 3 слідувати, переслідувати
serus, a, um пізній
servio, īvi, ītum, īre 4 служити, підкорятися, бути рабом
servitium, i n рабство
servo, āvi, ātum, āre 1 спостерігати, охороняти, дотримуватися, рятувати
servus, i m раб, слуга
sevērus, a, um строгий, суворий
si 1. союз: якщо (б); **2.** питання. частка: чи
silva, ae f ліс
simplex, īcis простий
sine (+ abl.) без
soleo, solūtus sum, ēre 2 мати звичай
soleo, solūtus sum, ēre 2 мати звичай
solum тільки
solus, a, um єдиний
somnio, āvi, ātum, āre 1 бачити сон, мріяти

sonitus, ūs m звук, шум
sonus, i m звук
soror, ōris f сестра
sors, sortis f жереб, доля
sperno, spreui, spretum, ěre 3 відкидати, зневажати
spero, āvi, ātum, āre 1 сподіватися
sphaera, ae f куля
spiritus, us m дух, дихання, подих
spreui см. **sperno**
statua, ae f статуя
statuo, statui, statutum, statuere ставити
statura, ae f зростання, величина
status, ūs m стан
stella, ae f зірка, планета
stultus, a, um дурний
suavitas, ātis f привабливість, задоволення, насолода, краса, приємність, люб'язність
sub *прийм.* під
submitto, mīsi, missum, ěre 3 знижувати, спадати, знижуватися; **s. animum** впасти духом
sumo, sumpsi, sumptum, ěre 3 брати, приймати
super (+ acc.) над, вище. понад
supēri, orum m небесні боги
superior, ius верхній, попередній, колишній, старший
supēro, āvi, ātum, āre 1 перевершувати, долати, перемагати
supersedeo, sēdi, sessum, ěre 2 сидіти, відмовлятися, уникати
supersum, fui, -, esse вціліти, пережити, залишитися, перевершувати
supra зверху, понад
supra *прийм.* над, на
sustūli см. **tollo**
tabula, ae f таблиця, табличка, дошка, карта, картина
taceo, tacui, tacitum, ěre 2 мовчати
talis, e такий (за якістю)
tango, tetigi, tactum, ěre 3 бити, відчувати, заволодівати, захоплювати, зачіпати, зворушити, згадувати, переживати, стосуватися, торкатися, хвилювати, чіпати

tantum тільки, стільки
taurus, i m бик
tempēro, āvi, ātum, āre 1 стримувати, щадити, управляти, керувати
tempestas, ātis f буря, негода
tempus, ōris n час
teneo, tenui, tentum, ěre 2 тримати, утримувати, володіти
tero, trivi, tritum, ěre 3 терти, зношувати, винищувати
terra, ae f земля, країна; **terrā marique** на суші і на морі
terreo, rui, rītum, ěre 2 лякати
terror, ōris m страх, жах
tertius, a, um третій
testamentum, i n заповіт
testis, is m, f свідок
Thales, is m Фалес
Thebae, ārum f Фіви, місто в Греції
Themistōcles, is m Фемістокл
Theseus, i m Тезей
timeo, timui, -, ěre 2 боятися
timidus, a, um боязкий, обережний
timor, ōris m страх
Titus, i m Тит
toga, ae f тога
tolēro, āvi, ātum, āre 1 терпіти, переносити
tollo, sustūli, sublātum, ěre 3 піднімати, усувати, нищити, припиняти
trado, didi, dītum, ěre 3 передавати, повідомляти
tradūco, duxi, ductum, ěre 3 переводити, переправляти
traho, traxi, tractum, ěre 3 тягти, тягнути
trans (+ acc.) за, через
trans *прийм.* через, на ту сторону
triumphus, i m тріумф, тріумфальний хід
turpis, e огидний, ганебний
tyrannicus, a, um тиранічний
tyrannus, i m тиран, правитель
ubi де, коли
Ubii, ōrum m убії, германське плем'я

umbra, ae f тінь
unā разом
unde звідки
undīque з усіх боків
unus, a, um один
urbānus, a, um міської, освічений, культурний
urbs, urbis f місто
usus, us m вживання, звичка, досвід
ut 1. + ind. як, як тільки, так як; **2. + conjct.** щоб, так що, хоча
utilis, e корисний
utilitas, ātis f користь, вигода, необхідність
uxor, ōris f дружина
valeo, valui, -, ēre 2 мати силу (значення), бути здоровим, сильним
vanus, a, um порожній, ненадійний, даремний
varie по-різному, різноманітно
variētas, ātis f відмінність, різниця, різноманітність, розмаїття, мінливість, мінливість
varius, a, um різний, різноманітний
vasto, āvi, ātum, āre 1 спустошувати, розоряти
vastus, a, um пустельний, покинутий, величезний
vehementer сильно, пристрасно, енергійно
velociter швидко
velox, ōcis швидкий
venēnum, i n зілля, отрута
venia, ae f прощення, милість, поблажливість
vēnio, vēni, ventum, 4 приходити, прибувати
ventus, i m вітер
ver, veris n весна
verbum, i n слово, дієслово
Vergilius, i m Вергілій, римський поет
veritas, ātis f істина, правда
verto, verti, versum, ēre 3 повертати
vetēra, um n минуле
veto, vetui, vetitum, 1 забороняти
vetus, ēris древній, старий
via, ae f дорога

victor, ōris m переможець
victoria, ae f перемога
victus, us m їжа
vicus, i m село, квартал
video, vidi, visum, vidēre 2 дивитися
vigilia, ae f неспання, нічна варта
vigor, ōris m життєва сила, фортеця, свіжість, жвавість, енергія
vincio, vixi, vinctum, 4 пов'язувати
vinco, vici, victum, ēre 3 перемагати, перевершувати, викривати
vir, viri m чоловік, чоловік, людина
virga, ae f гілка, палиця
virgo, īnis f дівчина
virtus, ūtis f доблесть, чеснота, мужність
vis (sing.: acc. vim, abl. vi; pl.: vires, virium) сила, міць, насильство
visito, āvi, ātum, āre 1 відвідувати
vita, ae f життя
vitium, i n порок, недолік
vito, āvi, ātum, āre 1 уникати, ухилятися
vitupero, āvi, ātum, āre 1 засуджувати, лаяти
vivo, vixi, victum, ēre 3 жити
vix ледь
vocālis, e дзвінкий, звучний, гласний
voco, āvi, ātum, āre 1 закликати, кликати, називати
volo, āvi, ātum, āre 1 літати
volo, volui, -, velle хотіти
voluntas, ātis f воля, бажання, дозвіл
voluptas, ātis f задоволення, насолода
vos ви
vox, vocis f голос, звук, мова, слово
vulnus, ēris n рана

ІНДЕКС АФОРИЗМІВ, ЦИТАТ ТА КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ, УЖИТИХ У ПІДРУЧНИКУ

- A genio lumen.** Від генія - світло. 15
- A posteriori.** З наступного (виходячи з результатів). 2
- A prima facie.** На перший погляд. 13
- A priori.** Заздалегідь, до досвіду, без перевірки, незалежно від досвіду. 2
- A teneris unguiculis.** З ніжних нігтів. (Цицерон) 8
- Ab acisa et acu.** Від нитки до голки [розмовляючи про одне, про інше]. (Петроній) 5
- Ab altero (alio) exspectes, alteri quod feceris.** Жди від іншого того, що ти сам йому зробив. (Публій Сір) 6
- Ab hoc et ab hoc.** Так і саяк; до речі й не до речі. 12
- Ab igne ignem.** Від вогню вогонь [послуга за послугу]. (Цицерон) 8
- Ab imo pectore.** З повною щирістю, від душі. 13
- Ab initio.** З виникнення, з початку. 1
- Ab Jove principium.** Початок від Юпітера (тобто від того, що лежить в основі всього, від самого важливого) (Вергілій) 1
- Ab ovo usque ad mala.** Від яйця до яблук (Горацій), тобто Від початку до кінця [у римлян обід починався з яєць, кінчався яблуками] 14
- Ab uno disce omnes.** По одному судити про всіх. (Вергілій) 1
- Abiit, excessit, evasit, erupit.** Пішов, сховався, врятувався, біг (Цицерон). 12
- Acceptissima semper munera sunt, auctor quae pretiosa facit.** Найприємніші дари ті, які приносить дорога тобі людина. (Овідій) 4
- Accipere quam facere praestat injuriam.** Краще прийняти, ніж нанести образу [краще бути скривдженим, ніж когось образити]. (Цицерон) 8
- Acta diurna.** Події дня, хроніка. 12
- Acta est fabula.** Виставу закінчено. (Светоній в «Житті дванадцяти цезарів» пише, що імператор Август в свій останній день запитав друзів, чи знаходять вони, що він «добре зіграв комедію життя»). 1
- Ad assem redire aliquem.** Довести кого-небудь до аса [т. е. до злиднів]. (Горацій) 2
- Ad carceres a calce revocare.** Повернутися від фінішу до старту [почати все з нуля]. (Цицерон) 8
- Ad clavum.** Сидіти біля керма [тримати в руках кермо влади]. (Цицерон) 8

- Ad cogitandum et agendum homo natus est.** Для думки і дії народжена людина. 12
- Ad fontes.** Звертатися до джерел, до оригіналів. 14
- Ad gloriam.** Во славу. 13
- Ad hoc.** «Для цього», спеціально для цього випадку. 1
- Ad honores.** Заради пошани. 10
- Ad infinitum.** До безкінечності, без кінця. 11
- Ad Kalendas Graecas.** На невизначений термін, ніколи: (до грецьких календ, яких у греків не було) 8
- Ad litteram.** Буквально. 1
- Ad meliorem.** На краще. 8
- Ad patres.** До праотців (на той світ) [Друга книга царів, 22:20]. 13
- Ad unguem (factus homo).** До нігтів [до дрібниць] (досконала людина). (Горацій) 2
- Ad verbum.** Дослівно. 6
- Ad vocem.** До речі помітити. 8
- Aditum nocendi perfido praestat fides.** Довіра, який чиниться віроломному, дає йому можливість шкодити. (Сенека) 11
- Aedibus in cinerem redactis sero infunditur aqua.** Коли будинок перетвориться в попіл, пізно лити воду. (Квінтіліан) 12
- Aequo animo audienda sunt imperitorum convicia.** Слід байдуже вислуховувати осуду невігласу. (Сенека) 11
- Agnosco veteris vestigia flammae.** Впізнаю сліди колишнього вогню. (Вергілій) 1
- Albae gallinae filius.** Син білої курки [улюбленець долі]. (Ювенал) 10
- Alea jacta est.** Жереб кинуто; прийнято безповоротне рішення (Юлій Цезар) 3
- Alma mater.** «Мати, яка годує» (традиційне образна назва навчальних закладів, частіше вищих). 1
- Alter ego.** Інший я, другий (є) я. 6
- Alterius non sit qui suus esse potest.** Хто може належати собі, хай назад не буде належати іншому (девіз Парацельса). 13
- Amat victoria curam** (Катулл). Перемога любить старання (Катулл) 3
- Amicitia vitam ornat.** Дружба прикрашає життя. 3
- Amicus certus in re incerta cernitur.** Вірний друг пізнається в біді. 10

Amicus est animus unus in duobus corporibus. Друг - це одна душа в двох тілах. 2

Amicus Plato, set magis amica veritas. Платон мені друг, але істина - ще більший друг (Аристотель). 5

Amor etiam deos tangit. Любов ранить навіть богів. (Петроній) 5

Amor librorum nos unit. Нас об'єднує любов до книг (Девіз книговидавців). 13

Amor non est medicabilis herbis. Любов травами не лікується; немає ліків від любові (Овідій) 11

Amor tussisque non celantur. Любов і кашель не приховаєш. 8

Animo nunc huc, nunc fluitat illud. Душею схиляється то туди, то сюди. (Вергілій) 1

Ante tubam trepides. Тремиш ще до голосу сурми [у страху очі великі]. (Вергілій) 1

Aquila non captat muscas. Орел не полює на мух. 3

Aquilam volare doces. Орла літати вчиш. 3

Arbor vitae. Дерево життя. 8

Arcades ambo. Обидва з Аркадії [одного поля ягоди]. (Вергілій) 1

Arduus animo vincit et prodest. Сильні духом перемагають і приносять користь. 15

Ars longa, vita brevis est. Область науки безмежна, а життя коротке; Мистецтво довговічне, життя коротке (Гіппократ) 7

Arte et humanitate, labore et scientia. Мистецтвом і людинолюбством, працею і знанням. 7

Asinus in tegulis. Осел на даху [про що-небудь безглузде]. (Петроній) 5

Audacia pro muro habetur. Хоробрість замінює стіни (досл.: хоробрість є замість стін). (Сміливість міста бере). 7

Audentem forsque venusque juvat. Сміливому допомагають і Венера, і щасливий випадок. (Овідій) 4

Audentes deus ipse juvat. Сміливим сам Бог допомагає. (Овідій) 4

Aurea mediocritas. Золота середина. [Формула практичної моралі, одне з основних положень життєвої філософії Горація, що знайшла вираження в його ліриці]. 5

Auri sacra fames. Проклята спрага золота. (Вергілій) 1

Aurora musis amica. Хто рано встає, тому Бог дає. 7

Aurum pro luto habere. Золота, як гною, мати [грошей - кури не клюють]. (Петроній) 5

Aurum recludit cuncta. Золото відкриває все. (Цицерон) 8

Auscultare disce. Вчися (уважно) слухати. 8

Aut Caesar, aut nihil. Або Цезар, або ніщо. (Імператор Калігула пояснював свою непомірну марнотратство тим, що «жити треба або у всьому собі відмовляючи, або як Цезар»). 1

Aut disce, aut discēde! Або вчися, або йди! 6

Aut vincere, aut mori. Перемога або смерть; перемогти або померти. 15

Avarum irritat, non satiat pecunia. Скупість гроші дратують, а не насичують. (Публій Сір) 6

Avarus animus nullo satiatur lucro. Скуповуючи, душа не насититься ніяким багатством. (Публій Сір) 6

Avarus ipse miseriae causa est suae. Скупий сам причина свого нещастя. (Публій Сір) 6

Avarus, nisi cum moritur, nihil rectum facit. Скупий нічого корисного не робить, хіба тільки коли вмирає. (Публій Сір) 6

Avis rara. Рідкісний птах (рідкість). 11

Barba crescit, caput nescit. Старий, а дурний. 8

Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum. Блаженні вбогі духом, бо їм належить царство небесне [Євангеліє від св. Матвія, 5:3]. 13

Beati possidentes. Блаженні віруючі [щасливі ті, хто володіє]. (Горацій) 2

Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus. Щастя не в нагороді за доблесть, а в самій доблесті (Спіноза). 13

Beatus ille, qui procul negotis. Блажен той, хто далеко від суєтних справ. (Горацій) 2

Beatus, qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Блажен, хто віддасть тобі за те, що ти нам заподіяла! (псалмопеець звертається до "нечестивої дочки Вавилону") [Книга псалмів, 136.8] 13

Bella matribus detestate. Війни матерям ненависні. (Горацій) 2

Bellum est ante portas. Війна біля воріт. 4

Bellum frigidum. Холодна війна. 10

Bellum omnium contra omnes. Війна всіх проти всіх. 10

Bene docit loqui, qui bene docet facere. Добре вчить говорити той, хто кажучи вчить добре робити. (Сенека) 11

Bene qui latuit, bene vixit. Щасливо прожив життя той, хто жив непомітно. (Овідій) 4

Benedicite! В добрий час! 12

Benefacta in luce se collocari voluit. Про добрі справи слід говорити привселюдно. (Цицерон) 8

Benefacta male locata malefacta arbitrator. Благодіяння, зроблені недостойному, я вважаю злочинами. (Цицерон) 8

Beneficia plura recipit, qui scit reddere. Той, хто вміє дякувати, отримує ще більше. (Публій Сір) 6

Beneficium accipere libertatem est vendere. Прийняти послугу - значить продати свободу. (Публій Сір) 6

Benevoli concunctio animi maxima est cognatio. Найбільша близькість - спорідненість доброзичливій душі. (Публій Сір) 6

Bis dat, qui cito dat. Удвічі дає той, хто дає швидко. 3

Bis repetita placent. Двічі повторене подобається [людині більше подобається те, до чого він звик]. (Горацій) 2

Bis vincit, qui se vincit in victoria. Двічі перемагає той, хто, здобувши перемогу, перемагає і себе. (Публій Сір) 6

Blanditia, non imperio fit dulcis venus. Любов можна здобути ласкою, а не силою. (Публій Сір) 6

Bona fama divitias est potior. Добра слава ніж велике багатство. (Публій Сір) 6

Bona fide. Довірливо, щиро; сумлінно; гідним чином. 7

Bona opinio hominum tutior pecunia est. Хороша думка людей надійніше грошей. (Публій Сір) 6

Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere. Хороший пастух стриже овець, а не здирає з них шкуру. (Светоній) 7

Bonis nocet, qui malis parcit. Хто поганих людей щадить, той хорошим шкодить. (Публій Сір) 6

Bonus vir semper tiro (est). Порядна людина завжди простак [хорошу людину легко провести]. (Марціал) 3

Bona mente. З добрими намірами. 7

Bovi clitillae imponere. Одягти корові сідло [п'яте колесо воза] (Квінтіліан) 12

Brevis esse laboro, obscurus fio. Якщо я намагаюся бути коротким, я стаю незрозумілим. 8

Brevis ipsa vita, sed in malis fit longior. Саме життя коротке, але в бідах здається довгою. (Публій Сір) 6

Caecus non iudicat de colore. Сліпий не судить про колір. 8

Caelum non animum mutant, qui trans mare currunt. Ті, які їдуть за море, міняють лише небо, а не душу. (Горацій) 2

Caelum pice nigrius. Небо смоли чорніше [пропаща справа]. (Овідій) 4

Caesar non supra grammaticos. Цезар не вище граматик [дотримання граматичних правил обов'язково для всіх, в тому числі і для Цезаря]. (Светоній) 7

Caesarem vehis caesarisque fortunat. Цезаря везеш і його долю. (Светоній) 7

Calamitas virtutis occasio. Лихо є приводом для доблесті. (Сенека) 11

Candidior puella cycno. Дівчина біліше лебедя. (Марціал) 3

Cantilenam eandem canis. Співаєш одну і ту ж пісню. 11

Cantus cycneus. Лебедина пісня [«Подібно до того як лебеді, почуя від Апполона (якому вони присвячені), дар пророцтва, передбачають, яким даром буде для них смерть, і вмирають з співом і з радістю, - так само повинні робити всі добрі і мудрі». Цицерон, «Тускуланские бесіди»]. 6

Capiat qui capere potest. Лови, хто може зловити. 11

Capillos liberos non habet. Волос вільних від боргів немає [по вуха в боргах]. (Петроній) 5

Carmina morte carnet. Вірші не вмирають [рукописи не горять]. (Овідій) 4

Carmina proveniunt animo deducta sereno. Пісні співаються, коли на душі ясно. (Овідій) 4

Carpe diem. Лови день; користуйся кожним днем (Горацій). 6

Carum est, quod rarum est. Приємно те, що рідкісне. 10

Castigare ridendo mores. Сміхом виправляти звичаї. 14

Casus belli. «Випадок війни»: привід до війни, до конфлікту. 2

Causa causalis. Причина причин. 11

Causa causarum. Причина причин, першопричина. 2

Cave canem. Стережись собаки [будь обережний, уважний; стережися ворога, будь він хоч з мурашки] (Петроній) 5

Cave ne quidquam incipias, quod post poeniteat. Уникай робити те, в чому після довелося б покаятися. (Публій Сір) 6

Cave! Будь обережний! Стережися! 13

Cavendi nulla est dimittenda occasio. Слід бути обережним в будь-якому випадку. (Публій Сір) 6

Cedant arma togae. Нехай зброя поступиться місцем тозі [нехай вирішує не сила зброї, а цивільна влада]. (Цицерон) 8

Cedo majori. Поступаюся старшому по чину. (Марціал) 3

Celerius quam asparagi conquuntur. Швидше, ніж спаржа вариться [дуже швидко]. (Светоній) 7

Charta (epistula) non erubescit. Папір (лист) не червоніє. 10

Cibi condimentum fames est. Голод - найкраща приправа до їжі. (Цицерон) 8

Cineri gloria sera venit. Слава, яка приходить до того, хто став уже прахом [запізніла слава]. (Марціал) 3

Circulus vitiōsus. Порочне коло. 6

Citato loco. У цитованому місці, там же. 7

Citius venit periculum, cum contemnitur. Небезпека приходить швидше, якщо нею нехтувати. (Публій Сір) 6

Citius, altius, fortius! Швидше, вище, сильніше! (Олімпійський девіз) 6

Clavus clavo pellitur. Кли́н кли́ном ви́бивають. 8

Clivo sudamus in imo. Потіємо перед стрімкою стіною [зайти в глухий кут]. (Овідій) 4

Coelo tonantem credidimus Jovem (regnare). Коли грім на небі загримів, ми увірували в Юпітера правлячого. (Горацій) 2

Cogito, ergo sum (Cartesius). Думаю, отже, існую (Декарт). 5

Cognatus pauperi nullus. Ніхто не хоче бути в родинних стосунках зі злиденним. (Теренцій) 9

Cognosce te ipsum! Пізнай самого себе! 10

Commune qui prior (prius) dicit, contrarium facit. Хто перший висуває двосічний аргумент, той звертає його проти себе. (Квінтіліан) 12

Concordia discors. Згода протиріч [єдність протилежностей]. (Горацій) 2

Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. За згодою малі справи ростуть, у разі незгоди великі справи руйнуються (Гай Саллюстій). 8

Concordia victoriam gignit. Згода породжує перемогу. 10

Conditio sine qua non. Умова, без якої немає (обов'язкова умова) 6

Conscia mens recti fama mendacia ridet. Чиста совість сміється над помилковими чутками. (Овідій) 4

Conscientia mille testes. Совість - тисяча свідків [від людини сховаєш, а від совісті немає] (Квінтіліан) 12

Consensu omnium. За взаємною згодою. 7

Consilia omnia verbis prius experiri, quam armis sapientem decet. Розсудливому слід дійти згоди за допомогою слів, а не за допомогою зброї. (Теренцій) 9

Consilio melius vinces, quam iracundia. Розважливістю можна перемогти швидше, ніж гнівом. (Публій Сір) 6

Consuetudo est altera natura. Звичка - друга натура. 7

Consumor aliis inserviando. Служачи іншим, марную себе; світлячи іншим, згораю. 7

Contra aquam remigare. Гребти проти течії. (Сенека) 11

Contra impudentem stulta est nimia ingenuitas. Відносно безсоромного людини благородство - надмірна дурість. (Публій Сір) 6

Contra spem spero. Без надії сподіваюсь. 7

Contumeliam nec ingenuus fert, nec fortis facit. Чесна людина не терпить образи, а мужня не заподіює її. (Публій Сір) 6

Copia ciborum subtilitas animi impeditur. Надлишок їжі заважає тонкощі розуму. (Сенека) 11

Coram populi. У присутності народу. 15

Corcillum est, quod homines facit, cetera quisquilla omnia. Тільки серце робить людину людиною, все інше - дурниці. (Петроній) 5

Cornu Amaltheae. Ріг Амальтеї [ріг достатку]. (Горацій) 2

Corrige praeteritum, praesens rege, cerne futurum. виправляй минуле, керуй сьогоденням, передбачай майбутнє. (Сенека) 11

Corruptio optimi pessima. Найгірше падіння - падіння найчистішого. 12

Cotidie est deterior posterior dies. Завжди наступний день гірше минулого. (Публій Сір) 6

Crambe bis cocta (repetita). Двічі зварена (підігрита) капуста [про щось, що набридливо повторюється]. (Ювенал) 10

Credo. Вірю. 13

Crescentem sequitur cura pecuniam. За збільшенням багатства слідує турбота. (Горацій) 2

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Зростає любов до грошей у міру їх збільшення. (Публій Сір) 6

Crudelis est in re adversa objurgatio. Безжально лаяти людини в нещасті. (Публій Сір) 6

Crudelis lacrimis pascitur non frangitur. Жорстоку людину сльози не чіпають, а радують. (Публій Сір) 6

Cui (qui) cum paupertate bene convenit, dives est. Хто добре зжився з бідністю, той багатий. (Сенека) 11

Cui bono? Кому на користь? [В чийх інтересах?] (Цицерон) 8

Cui dolet, meminit. Кому боляче, той пам'ятає. (Цицерон) 8

Cui placet alterius sua nimium est odio sors. Людина завжди незадоволена своєю долею, вважаючи щасливими інших. (Горацій) 2

Cuivis dolori remedium est patientia. При будь-якому стражданні ліками служить терпіння. (Публій Сір) 6

Cuivis potest accidere, quod cuicumque potest. З кожним може статися те, що трапляється з ким-небудь. (Публій Сір) 6

Cujusvis hominis est errare; nullius, nisi insipientis in errore perseverare. Кожній людині властиво помилятися, але тільки дурневі властиво упиратися в помилку (Цицерон). 11

Culpam poena premit comes. Покарання слідує за злочином. (Горацій) 2

Cum eximia laude. З особливою похвалою (формула диплома з відзнакою). 5

Cum grano salis. З дрібкою солі; дотепно, з розумом, з застереженнями. 8

Cum moriar, medium solvar et inter opus. Я хочу, щоб смерть застала мене за роботою. (Овідій) 4

Cum mula pepererit. Коли мул народить [тобто ніколи]. (Светоній) 7

Cum rem animus occupavit, verba ambiunt. Коли розум опанував предметом, слова приходять самі. (Сенека) 11

Cum tacent, clamant (Cicero). Коли вони мовчать, вони кричать (Сісєро). 3

Cum vitia prosunt, peccat qui recte facit. Коли пороки процвітають, страждає той, хто чесно живе. (Публій Сір) 6

Curae leves loquuntur, ingentes stupent. Маленька печаль красномовна, велика - безмовна. (Сенека) 11

Curriculum vitae (C.V.) букв. «Шлях життя» (резюме, життєпис, біографія). 1

Da pignus. Поб'ємось об заклад. (Теренцій) 9

Damnum appellandum. Вигоду, недобре придбану, слід називати збитками. (Публій Сір) 6

Dantur opes nullis nunc nisi divitibus. Багатства даються тільки багатим [гроші до грошей]. (Марціал) 3

Dat census honores. Почесті приносять доходи [по заслугах і шанують]. (Овідій) 4

Dat veniam corvis, vexat censura columbas. Суд прощає воронів, але карає голубок (про несправедливий суд). (Ювенал) 10

De (ex) nihilo nihil. З нічого - ніщо (ніщо не виникає з нічого) (Лукрецій). 15

De facto. Фактично, насправді. 1

De fructu arbor cognoscitur. По плоду пізнається дерево. 11

De gustibus et coloribus (non) est disputandum. Про смаки і кольори (не) сперечаються. 15

De lana caprina rixari. Сперечатися про вовну цапа [сперечатися про дрібниці]. (Горацій) 2

De lingua stulta veniunt incommoda multa. Від дурного язика відбувається багато незручностей.

De mortuis aut bene, aut nihil. Про мертвих або добре, або нічого. 5

De profundis. З глибин (душі). [Книга псалмів, 130:1]. 13

De te fabula narratur. Казка мовиться про тебе [мова йде про тебе]. (Горацій) 2

De terra est, de terrae test, de terrae ebes libertes. Із землі походиш, від землі харчуєшся, в землю повернешся. [Перша книга Мойсеева: Буття, 1:27, 29; Книга Екклесіястова, 12:7] 13

De visu. На власні очі, своїми очима, як очевидець. 15

Decantata fabula. Набридла байка. (Цицерон) 8

Decet magnanimitas quemlibet mortalem. Велич душі повинна бути властивістю всіх людей. (Сенека) 11

Decies repetita placebit. І десять разів повторене буде подобатися (Горацій, "Наука поезії") 2

Decipimur specie recti. Ми обманюємося видимістю правильного. (Горацій, "Наука поезії") 2

Deforme est de se ipsum praedicare. Негарно хвалити самого себе. (Цицерон) 8

Dei pedes lanatos habent. Ноги богів обмотані шерстю [помста богів підкрадається непомітно] (Петроній) 5

Deliberando discitur sapientia. Мудрості вчать роздумами. (Публій Сір) 6

Deliberando saepe perit occasio. Часто від роздумів може бути втрачена слухна нагода. (Публій Сір) 6

Deliberandum est saepe, statuendum est semel. Обговорювати треба часто, вирішувати одного разу. (Публій Сір) 6

Delphinum silvis appingere. Підмалювати дельфіна до лісу [зробити щось безглузде]. (Горацій) 2

Demittere auriculas. Опускати вушка [пропускати повз вуха]. (Горацій) 2

Dente lupus, cornu taurus petit. Вовк зубами, бик рогами загрожує [кожен сильний по-своєму]. (Горацій) 2

Desipere in loco. Божеволіти там, де це доречно. (Горацій, "Оди") 2

Desunt inopiae multa, avaritiae omnia. У бідності багато чого немає, у скупості немає нічого. (Публій Сір) 6

Detrahare alicui pellem. Здерти з когось шкуру [зірвати маску]. (Горацій) 2

Deus ex machina. Бог з машини (Прийом античної трагедії, коли заплутана інтрига отримувала несподівану розв'язку шляхом втручання бога, з'являвся за допомогою механічного пристосування. У сучасній літературі вираз вживається для вказівки на несподіване дозвіл важкій ситуації). 2

Dicto citius. Швидше слова. (Вергілій) 1

Dictum factum. Сказано - зроблено. (Теренцій) 9

Dies diem docet. День вчить день. (Коротке формулювання думки, вираженої в вірші Публілій Сіра: "Наступний день - учень попереднього дня"). 6

Digitus dei est hic! Це перст Божий! (таке приречення, така доля). [Друга книга Мойсеєва: Вихід, 8:19]. 13

Dimidium facti, qui coepit, habet. Початок - половина справи. 11

Disce, sed a doctis, indoctos ipse doceto. У знаючих учись, а необізнаних сам учи. 12

Discernit sapiens res, quas confundit asellus. Розумний може розібратися в питаннях, які дурень заплутує. 15

Divide et impēra! Розділяй і володарюй! [Принцип римської завойовницької політики, сприйнятий наступними завойовниками]. 6

Dixi et animam levavi. Сказав - і полегшив душу. [Книга пророка Єзекиїля, 33:9]. 13

Dixi! Сказав, все сказано. 10

Docendo discimus. Навчаючи, ми вчимося самі (Сенека, «Листи»). 1

Domus propria - domus optima. Свій будинок - найкращий. 14

Dones eris felix, multos numerabis amicos. Поки щасливий будеш, багато буде друзів у тебе (Овідій). 12

Dormire in aurem utramvis. Спати обома вухами [спати без задніх ніг]. (Теренцій) 9

Dos est magna parentum virtus. Доброчесність батьків - велике придане. (Горацій) 2

Duabus sellis sedere. Сидіти на двох кріслах. (Сенека) 11

Dubiam salutem qui dat afflictis, negat. Хто не несе знедоленим швидкого порятунку, той їм відмовляє в ньому. (Сенека) 11

Dubius fortunae orbis. Ненадійне колесо долі [доля мінлива]. (Овідій) 4

Ducunt volentem fata, nolentem trahit. Бажаючого доля веде, небажаючого - тягне. 15

Dulce est desipere in loco. Приємно свого часу подуріти. (Горацій) 2

Dulce et decorum est pro patria mori. Відрадно і почесно померти за батьківщину. (Горацій) 2

Dulce laudari a laudato viro. Приємно отримувати похвалу від людини, гідного похвали. 11

Dum docēmus, discimus. Поки вчимо, ми самі вчимося. 3

Dum fata sinunt, vivite laeti. Поки доля дозволяє, радійте. (Сенека) 11

Dum spiro, spero. Поки дихаю, сподіваюся (що відноситься до нового часу формулювання думки, яка зустрічається у Цицерона в «Листах до Аттика» і у Сенеки в «Листах»). 1

Dum vires annique sinunt, tolerate labores. Поки дозволяють сили і роки, трудиться. (Овідій) 4

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. Бажаючи уникнути однієї біди, дурні потрапляють в протилежну. (Горацій) 2

Duo quum (cum) faciunt idem, non est idem. Коли двоє роблять те ж, це не одне і те ж. (Теренцій) 9

Duobus litigantibus tertius gaudet. Двоє б'ються, третій радіє. 11
Duos insequens lepores, neutrum capit. Хто переслідуює двох зайців, жодного не зловить (Публій Сір) 6
Duos lepores insequens, neutrum cepit. За двома зайцями поженешся, жодного не зловиш. 15
Dura lex, sed lex. Закон суворий, але це закон. 5
Dura necessitas. Суворі необхідність. (Горацій) 2
Dura tamen molli saxa cavantur aqua. Навіть і тверді скелі видовбуються м'якою водою [крапля камінь точить]. (Овідій) 4
Durate, et vosmet rebus servante secundus. Тримайтеся і бережіться для сприятливих часів. (Вергілій) 1
De jure. Юридично, по праву. 1
Eadem mensura metiri. Тієї ж мірою міряти. (Цицерон) 8
Eadem oberrare chorda. Помилитися на тій же струні. (Горацій) 2
Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo deus. Ось видовище, гідне того, щоб на нього озирнувся Бог, споглядаючи своє творіння. (Сенека) 11
Edimus, ut vivamus; non vivimus, ut edamus. Ми їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти. 12
Egestatem operata est manus remissa. Лінива рука до убогства веде. [Книга приказок Соломонових, 10:4]. 13
Elephantum ex muscā facis. Слона з мухи робиш. 4
Eloquentia viris ornamento est. Красномовство - прикраса чоловіків. 4
Epistōla non erubescit. Можливо, папір не червоніє (Цицерон). 5
Eritus sicut dei, scientes bonum et malum. І ви будете, як боги, що знають добро і зло. [Перша книга Мойсеєва: Буття, 3:5; Друга книга Мойсеєва: Вихід, 14: 12-14]. 13
Errāre humanum est. Помилитися властиво людині. 5
Est deus in nobis. Є в нас бог (Овідій). 4
Est modus in rebus. Усьому є межа; все має свою міру (Горацій). 11
Et conflabunt gladios suos in vomeres. І перекують мечі свої на орала ... [Друга книга Мойсеєва: Вихід, 2:4]. 13
Et fabula partem veri habet. І в казці є частка правди. 14
Et fu niculus triplex non cito rumpitur. І нитка, потрійна, не скоро порветься. [Книга Екклесіястова, 4:12]. 13
Et gaudium et solatium in litteris. І радість, і вітха в науках (Пліній). 12

Et singula praeduntur anni. І роки беруть своє. 13
Et tollat crucem suam. І хай візьме свого хреста. [Євангеліє від св. Матвія, 16:24] 13
Etiam innocentes cogit mentiri dolor. Біль змушує брехати навіть невинних. (Публій Сір) 6
Etiam sanato vulnere, cicatrix manet. І навіть коли рана загоїлася, шрам залишається (Публій Сір). 6
Ex abrupto. Без передмов, без приготувань, відразу, раптово. 12
Ex ipso fonte bibere. Пити з самого джерела (Звертатися до першоджерела) (Цицерон) 8
Ex libris. З книг... 2
Ex malis eligere minima. З зол вибирати менше. (Цицерон) 8
Ex nimio otio mala cuncta. Від надмірного неробства все зло. (Теренцій) 9
Ex unguā leonem cognoscimus, ex auribus asinum. Льва дізнаємося по пазурах, а осла - по вухах. 15
Ex vitio alius sapiens emendat suum. Дивлячись на чужій порок, мудрий виправляє свій. (Публій Сір) 6
Excitare fluctus in simpulo. Зчинити бурю в склянці. (Цицерон) 8
Excolere vitam per artes. Облагороджувати життя мистецтвом. (Вергілій) 1
Exegi monumentum aere perennius. Спорудив пам'ятник довговічніше бронзи. [Початок знаменитої оди Горація на тему безсмертя творів поета]. (Горацій) 2
Exitus acta probat. Кінцевим успіхом виправдовується справа. (Овідій) 4
Exoriare ultor. Месник з'явиться. [Зло буде покаране]. (Вергілій) 1
Expertus metuit. Досвідчений остерегається. (Горацій) 2
Experientia est optima magistra. Досвід - найкращий вчитель. 2
Faber est suae quisque fortunae. Кожен сам коваль своєї долі. 8
Fac simile. Зроби подібне. [Точна копія]. 6
Facile omnes, cum valemus, recta consilia aegrotis damus. Всі ми, поки здорові, легко даємо поради хворим. (Теренцій) 9
Factum fieri infectum non potest. Те, що зроблено, не може стати незроблене. (Теренцій) 9
Fama clamosa. Гучна слава. 13
Fames artium magistra. Голод - учитель ремесел. 12
Favete linguis. Помовчіть; притримайте язика. 10

Feci, quod potui, faciant meliora potentes. Я зробив все що міг; нехай, хто може, зробить краще. 8

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. Щасливий той, хто міг пізнати причини речей (Вергілій). 11

Ferro ignique. Вогнем і мечем. 9

Festīnā lente! Поспішай повільно! (Роби все не поспішаючи) [Одна із звичайних приказок імператора Августа (63 р. до н.е. - 14 р. н.е.)]. 6

Fiat lux! Хай буде світло (І сказав Бог: хай буде світло. І стало світло. В розширеному сенсі - про грандіозні звершення). [Перша книга Мойсеєва: Буття, 1:3] 13

Fide, sed cui fidas, vide. Будь пильним; довіряй, але дивись, кому довіряєш. 15

Finis corōnat opus. Кінець - справі вінець. 3

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant. Молоком і нектаром текли річки [молочні ріки, кисільні береги]. (Овідій) 4

Foris sapere. Давати іншим поради (але не собі). (Теренцій) 9

Formosa facies muta commendatio est. Красиве обличчя не про що не говорить. (Публій Сір) 6

Fors dicta refutet! Та не збудуться ці слова! (Вергілій) 1

Fortes fortuna adjuvat. Сміливим доля допомагає. (Теренцій) 9

Fortes non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio. Сміливим допомагає не тільки доля, як вчить стара приказка, але в набагато більшому ступені розум. (Цицерон) 8

Fortior in fulva novus est luctator arena. Новий боєць на жовтій арені сильніше. (Овідій) 4

Fortiter ille facit, qui miser esse potest. Мужній той, хто з гідністю переносить нещастя. (Марціал) 3

Fortiter in re, suaviter in modo. Твердо в справі, м'яко в обігу (наполегливо домагатися мети, діючи м'яко). 12

Fortuna caeca est. Доля сліпа. 2

Fortuna malignum opponit nostris insidiosa pedem. Заздрісна доля підставляє нам злу ногу. (Овідій) 4

Fortuna miserrima tuta est. Нещаслива доля безпечна [нещасному втрачати нічого]. (Овідій) 4

Fortuna multis dat nimis, satis nulli. Доля багатьом дає занадто, досить - нікому. (Марціал) 3

Fortuna nimium quem fovet, stultum facit. Кого удача занадто балує, того і обдурює. (Публій Сір) 6

Fortuna non mutat genus mores. Щастя не змінює природу людини. (Горацій) 2

Fortuna obesse nulli conenta est semel. Доля не задовольняється тим, щоб нашкодити тільки один раз. (Публій Сір) 6

Fortuna vitrea est, tum, cum splendet, trangitur. Щастя, що скло: коли воно блищить, то розбивається. (Публій Сір) 6

Fortunae filius. Син Фортуни. (Горацій) 2

Fortūnae noli credere! Не вір удачі! 6

Fortunam citius reperias, quam retineas. Щастя швидше можна знайти, ніж утримати. (Публій Сір) 6

Frenos mordere. Закусити вудила [пручатися]. (Цицерон) 8

Fronde in silvis non cernere. Не бачити зелені в лісі [за дерев не бачити лісу]. (Овідій) 4

Fronti nulla fides. Зовнішності не довіряй. (Ювенал) 10

Fruges consumere nati. Народжені для того, щоб споживати [про дармоїда]. (Горацій) 2

Fugit irreparabile tempus. Біжить безповоротний час. (Вергілій) 1

Fumus ex fulgore. Дим після блискавки [з великого - нікчемне]. (Горацій) 2

Fundere arenas in litus. Сипати пісок на берег [займатися марною справою] (Овідій) 4

Furcilla extrudere. Вилами вигнати [прогнати в шию]. (Цицерон) 8

Furor iraque mentem praecipitat. Лють і гнів розум вражають. (Вергілій) 1

Gallina cecinit. Курка заспівала [не на добро]. (Теренцій) 9

Gallus in suo sterquilinio plurimum potest. І півень на своєму попелищі хабрує. (Сенека) 11

Garrit quidquid in buccam venit. Базікає все, що тільки ні спаде на думку. (Цицерон) 8

Gaudeāmus igitur. Отже, будемо веселитися! 6

Gaudet patientia duris. Довготерпіння торжествує. 15

Gaudia principium nostri sunt saepe doloris. Радість часто є початком нашого горя. (Овідій) 4

Gaudium magnum nuntio vobis. Велику радість сьогодні представив вам. («І сказав їм ангел: Не бійтеся, бо я звіщаю вам велику радість, яка буде

всім людям: бо нині народився вам у місті Давидовому Спаситель, Який є Христос Господь». Цією формулою в Римі оголошується про обрання нового папи). [Євангеліє від св. Луки, 2.10-11]. 13

Geminat peccatum, quem delicti non pudet. Подвоює проступок той, хто не соромиться злочину. (Публій Сір) 6

Gemitus doloris indicat, non vindicat. Зітхання виявляє скорботу, але не звільняє від неї [сльозами горю не допоможеш]. (Публій Сір) 6

Genus irritabile vatum. Вразливе плем'я поетів [про вразливість і уразливість літераторів]. (Горацій) 2

Gloria in excelsis Deo! Слава в вишніх Богу! [Євангеліє від св. Луки, 2.14 - славослів'я, виголошує ангелами при народженні Ісуса Христа]. 13

Gloria virtutem tamquam umbra sequitur. Слава, як тінь, слідує за доблестю. (Цицерон) 8

Gloria victoribus. Слава переможцям. 14

Grata superveniet, quae non sperabitur, hora. Настане щасливий час, якого не чекаєш [буде і на нашій вулиці свято]. (Горацій) 2

Graviora manent. Труднощі ще попереду. (Вергілій) 1

Gravis animi poena est, quem post facta poenitet. Важким душевним покаранням є каяття після проступку. (Публій Сір) 6

Gravis ira regum est semper. Гнів царів завжди важкий. (Сенека) 11

Gravissimum est imperium consuetudinis. Влада звички дуже важка. (Публій Сір) 6

Gravius est malum omne, amoeno quod sub aspectu latet. Будь-яке зло, яке ховається під приємною зовнішністю, небезпечніше. (Публій Сір) 6

Grege totus in agris unius scabie cadit. Все стадо гине в поле від парші однієї вівці. (Ювенал) 10

Grosso modo. В загальних рисах. 10

Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo. Крапля довбає камінь не силою, але частим падінням (Овідій). 9

Habent parvae commoda magna morae. Невелике терпіння дає великі вигоди. (Овідій) 4

Habent sua fata libelli. У книг є свої долі. 9

Habere regnum casus est, virtus dare. Оволодіти владою - справа випадкова, передати її іншим - доблесть. (Сенека) 11

Habet suum venenum blanda oratio. Улеслива мова має свою отруту [на губах мед, а на серці лід]. (Публій Сір) 6

Hac et illac perfluere. Звідусіль протікати [не вміти зберігати таємницю]. (Теренцій) 9

Hac urget lupus, hac canis. Тут гарчить вовк, там - собака. (Горацій) 2

Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis solatium ac perfugium praebent. Ці заняття наукою живлять юнаків, приносять насолоду людям похилого віку, прикрашають в щастя, служать притулком і розрадою в нещастя. (Цицерон) 8

Haunt aquam cribro, qui discere vult sine libro. Черпає воду решетом, хто хоче вчитися без книжки. 13

Hectorem quis nosset, felix si troja fuisset? Хто знав би Гектора, якби Троя була щасливою? (Овідій) 4

Heredis fletus sub persona risus est. Плач спадкоємця - замаскований сміх. (Публій Сір) 11

Heu, conscientia animi gravis est servitus. Ах, гірше рабства докори сумління. (Публій Сір) 6

Heu, quam difficile est crimen non prodere vultu. На жаль, важко не видати особою свою провину [на злодієві шапка горить]. (Овідій) 4

Hic de grege illo est. Він з того ж стада. (Теренцій) 9

Hinc illae lacrimae. Ось звідки ці сльози [ось у чому причина]. (Теренцій) 9

Historia est magistra vitae. Історія - вчителька життя. 2

Historia est schola vitae. Історія - школа життя. 2

Historiam nescire hoc est semper puerum esse. Не знати історії - значить завжди бути дитиною. (Цицерон) 10

Hoc est vivere bis, vita posse priore frui. Вміти насолоджуватися прожитим життям - значить жити двічі. (Марціал) 3

Hoc opus, hic labor est. Ось справа, ось в чому труднощі. (Вергілій) 1

Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas. Я цього хочу, так я наказую, нехай доказом буде моя воля. (Ювенал) 10

Hoc volo, sic jubeo. Цього я хочу, так наказую. 15

Hodie Caesar, cras nihil. Сьогодні Цезар, завтра - ніщо. [Книга Сираха, 10:10]. 13

Homagium. Дань поваги. 8

Hominem amplius oculis, quam auribus credunt. Люди більше вірять очам, ніж вухам. (Сенека) 11

Hominem experiri multa paupertas jubet. Злидні змушую людину все випробувати. (Публій Сір) 6

Homines dum docent, discunt. Люди вчаться, поки вчать. (Сенека) 11

Homines quo plura habent, eo cupiunt ampliora. Чим більше люди мають, тим більше бажають мати. (Сенека) 11

Homines sumus, non dei. Ми люди, а не боги [наші можливості не безмежні]. (Петроній) 5

Homo crassa minerva. Людина малоосвічена. (Горацій) 2

Homo emunctae naris (homo emunctus). Людина з прочищеними ніздрями [розумний, тонкий людина]. (Горацій) 2

Homo extra corpus est suum, quum irascitur. Людина у нестямі знаходиться, коли гнівається. (Публій Сір) 6

Homo homini amicus est. Людина людині друг. 10

Homo homini lupus est. Людина людині вовк (Плавт). 5

Homo locum ornate, non hominem locus. Людина прикрашає місце, а не місце людини. 5

Homo non trium caunearum. Людина не варта трьох фіг [гроша ламаного не варто]. (Петроній) 5

Homo novus. Нова людина [незнатна людина, яка недавно досягла високого становища]. 5

Homo omnium horarum. Людина, корисна при різних життєвих обставинах. (Квінтіліан) 12

Homo saepe in ore aliud fert, aliud cogiat. Людина часто говорить одне, а думає інше. (Публій Сір) 6

Homo scribendi peritus. Людина, досвідчена в письменницькій справі. (Квінтіліан) 12

Homo sum et nihil humani a me alienum puto. Я людина, і ніщо людське мені не чуже (Теренцій). 7

Homo toties moritur quoties amittit suos. Людина помирає стільки раз, скільки разів він втрачає близьких. (Публій Сір) 6

Homo unius libri. Людина однієї книги [людина, яка знає ґрунтовно, але трохи]. (Квінтіліан) 12

Homunculus unus e multis. Людина одна з багатьох [пересічний чоловік] (Цицерон) 8

Honesta lex est temporis necessitas. Влада часу - закон, з яким слід рахуватися. (Публій Сір) 6

Honesta turpitudine est pro causa bona. І сором хороший, якщо за добру справу. (Публій Сір) 6

Honestus rumor alterum est patrimonium. Добра слава - другий спадок. (Публій Сір) 6

Honoris causa. Заради пошани, заради поваги. 7

Horaque semper praeterita deterior subit. Завжди минулі часи краще. (Сенека) 11

Humanitatis optima est certatio. Найбагородніше змагання - змагання в людяності. (Публій Сір) 6

Haud semper errat fama. Не завжди чутка помиляється. 3

Ibi bene, ubi patria. Там добре, де батьківщина. 3

Ibi serper est victoria, ubi concordia est. Де згода, там завжди і перемога. (Публій Сір) 6

Ibi victoria, ubi concordia. Там перемога, де згода. 2

Id agas, ut sis felix, non ut videaris. Роби так, щоб бути щасливим, а не здаватися (Сенека). 11

Ignorantia non est argumentum. Невігластво не аргумент. 4

Ignoscito saepe alteri, nunquam tibi. Іншим прощай часто, собі - ніколи. (Публій Сір) 6

Ilias malorum. Іліада лих [безліч лих]. (Цицерон) 8

Imago animi vultus est. Обличчя - дзеркало душі. (Цицерон) 8

Imagoanimi sermo est: qualis vir, tales oratio. Мова - дзеркало душі: якою є людина, така і мова. (Публій Сір) 6

Imperatorem stantem mori oportet. Імператору належить померти стоячи [положення зобов'язує]. (Светоній) 7

In amore forma plus valet, quam auctoritas. У любові краса має більше значення, ніж влада. (Публій Сір) 6

In angello cum libello. У куточку і з книжкою; усамітнівшись з книгою. 13

In silvam non ligna feras insanius. Меншим божевіллям було б носити в ліс дрова. (Горацій, «Сатири») 2

In venere semper certat dolor et gaudium. В любові завжди чергуються біль і радість. (Публій Сір) 6

In vitium ducit culpa fuga. Бажання уникнути помилки залучає в іншу. (Горацій, «Наука поезії») 2

In vivo. На живому організмі [про біологічний дослід]. 5

In pace litterae florent. Література процвітає в мирних умовах. 7
Incitare currentem. Підганяти того, хто і так вже біжить. (Цицерон) 8
Injuria verbalis. Образа словом. 8
Inter arma tacent musae. На війні музи мовчать. 4
Inter bella et pericula non est locus otio. Відпочинку немає місця серед воєн і небезпек. 4
Inter nos. Між нами. 9
Ipsе (magister) dixit. Сам (учитель) сказав. (Цицерон) 8
Ipsе dixit. "Сам сказав" (про непорушний авторитет). 7
Ipsissima verba. Дослівно. 7
Ira furor brevis est. Гнів є короткочасне шаленство (Горацій, «Послання») 2
Ira initium insaniae est. Гнів - початок безумства. 4
Iracundiam qui vincit, hostem superat maximum. Хто перемагає гнів, перемагає сильного ворога. (Публій Сір) 6
Iratum breviter vites, inimicum diu. Розсердженого бережися недовго, а ворога - довго. (Публій Сір) 6
Ita sunt altae stirpes stultitiae! Наскільки глибокі коріння дурниці! (Цицерон) 8
Jam fama nimium fecit. Вже чутка зайве додала. (Сенека) 11
Jam neminem antepones catoni. Вже вище не поставиш нікого. (Цицерон) 8
Jam satis superque. Вже досить [більше, ніж потрібно]. (Цицерон) 8
Jam veniet tacito tarda senecta pede. Уже підходить повільна старість тихою стопою. (Овідій) 4
Jamque opus exegi, quod nec jovis ira nec ignis nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas. Вже закінчив твір, яке не зможе знищити ні гнів, ні вогонь, ні меч Юпітера, ні спустошуюча старість. (Овідій) 4
Jove nondum barbato. Коли Юпітер був ще без бороди [з незапам'ятних часів]. (Ювенал) 10
Jucunda memoria est praetertorum malorum. Приємний є спогад про минулі негаразди. (Цицерон) 8
Jucundum nihil est nisi quod reficit varietas. Ніщо не приємно, якщо не освіжає різноманітність (Публій Сір). 6
Judicium paridis. Третейський суддя. (Вергілій) 1

Junget vix tria verba miser. Ледве три слова пов'язує, нещасний [двох слів сказати не може]. (Марціал) 3
Jurare in verba magistri. Клястися словами вчителя (Горацій) 7
Justitia - fundamentum regni. Справедливість - основа царства. 4
Justum et tenacem propositi virum! Хто має рацію і твердо до мети йде! (Горацій). 12
Juvenile vitium est, regere non posse impetum. Юнацький недолік - не вміти стримувати гарячність. (Сенека) 11
Labor callum obducit dolori. Праця притуляє горе. (Цицерон) 8
Labor corpus firmat. Праця зміцнює тіло. 11
Labor juventuti optimum est obsonium. Праця - найкраща закуска для молоді. (Вергілій) 1
Labor omnia vincit. Праця все перемагає. 15
Lac gallinaceum. Пташине молоко [про недосяжне]. (Петроній) 5
Lacrima nihil citius arescit. Нічого не сохне швидше сльози. (Цицерон) 8
Lapis offensionis (petra scandali). Камінь спотикання. 13
Lapsus calami. Описка, помилка в правописі. 7
Lapsus linguae. Обмовка. 2
Laterem lavare. Мити цегла [трудитися марно]. (Теренцій) 9
Latrante uno, latrat statim et alter canis. Коли гавкає одна собака, негайно ж гавкає і інша. 2
Laudat vanales qui vult extrudere merces. Хвалить виставлених на продаж рабів той, хто хоче їх продати [всякий купець свій товар хвалить]. (Горацій) 2
Laus nova nisi oritur, etiam vetus amittitur. Якщо не приходить нова сила, то зникає колишня (Публій Сір). 6
Lege artis. За всіма правилами мистецтва, майстерно. 13
Leones non sunt papulionibus molesti. Леви метеликам не є небезпечними. (Марціал) 3
Lepus tute est, pulpamentum quaeris? Заєць ще не спійманий, а ти вимагаєш м'яса? (Теренцій) 9
Leve fit, quod bene fertur onus. Вантаж стає легким, коли несеш його з покорюю (Овідій) 4
Levis est consolatio ex miseria aliorum. Легко знайти розраду, якщо горе чуже. (Цицерон) 8

Levis est fortuna, cito reposcit, quae dedit. Доля мінлива - швидко забирає те, що дала. (Публій Сір) 6

Liberalis de alieno. Щедрий за чужий рахунок. (Сенека) 11

Librum ab oculo legere. Читати з листа [вільно]. (Петроній) 5

Licentia poetica. Поетична вільність. (Сенека) 11

Licentiam des linguae, cum verum petas. Не стримуй мови, коли добиваєшся правди (Публій Сір) 6

Licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Мабуть, честолюбство саме по собі порок, але часто воно є причиною доблесті. (Квінтіліан) 12

Licet sapere sine pompa, sine invidia. Можна бути розумним без зарозумілості і заздрості. (Сенека) 11

Ligna in silvis fers. Несеш дрова в ліс [марно трудитися] (Горацій) 2

Lingua mali pars pessima servi. Язик - найгірша частина гіршого слуги. (Ювенал) 10

Littera scripta manet. Написане залишається. 14

Locri bonus es odor ex re qualibet. Запах прибутку приємний, від чого б він не виходив [гроші не пахнуть]. (Ювенал) 10

Locus minoris resistentiae. Місце найменшого опору. 14

Longo sed proximus intervallo. Поблизу, але на великій відстані. (Вергілій) 1

Loco citato (l. c.). У згаданому місці. 5

Lupo ovem commisisti. Ти довірив вівцю вовку. (Теренцій) 9

Lupus in fabula. Вовк в байці (легкий на помині). 7

Lupus non mordet lupum. Вовк не кусає вовка. 4

Magna et veritas, et praevalerebit. Немає нічого вище істини, і вона переможе. 12

Mala autem arbor fructus malos facit. Дерево зла родить лихі плоди. [Євангеліє від св. Матвія, 7:17]. 13

Mala herba cito crescit. Бур'ян швидко зростає. 4

Male parta cito dilabuntur memoria. Погано придбане швидко забувається (швидко забуваються знання, засвоєні нетвердо). 11

Malum necessarium. Необхідний мінімум. 7

Malum nullum est sine aliquo bono. Немає лиха без добра (Пліній Старший). 5

Manu propria. Власноруч. 15

Manus manum lavat. Рука руку мие. 4

Margaritas ante porcos (mittere). Метати бісер перед свинями. («Не давайте святиню псам; і не мечите перлин перед свиньми, щоб не попруть їх ногами і, обернувшись, щоб не розірвуть вас»). [Євангеліє від св. Матвія, 7:6]. 13

Mea culpa, mea maxima culpa. Моя вина, моя найбільша вина. 14

Media et remedia. Способи і засоби. 13

Medice, cura te ipsum. Лікар, зціли себе сам. [Євангеліє від св. Луки, 4:17]. 13

Medicus curat, natura sanat. Лікар лікує, природа зцілює. 4

Meliora spero. Надіюсь на краще. 14

Memēto mori. Пам'ятай про смерть. 6

Mendaci homini verum quidem dicenti credere non solemus. Брехливому людині ми не віримо, навіть якщо він говорить правду. 13

Mens agitat molem. Думка рухає масу (Джерело: "Енеїда" Вергілія; використовують в якості девізу бібліотеки і книговидавців). 15

Mens sana in corpore sano. У здоровому тілі - здоровий дух (Ювенал). 11

Mihi vindicta, ego retribuam. Мені помста належить, і аз воздам. [П'ята книга Мойсеева; Послання св. Апостола Павла до римлян, 12:19]. 13

Mirabile dictu. Гідно подиву. 12

Miseris succurrere disce. Вчися допомагати нещасним (хворим). 13

Modus dicendi. Манера висловлюватись. 15

Modus vivendi. Спосіб життя. 11

Mulgere hircum. Доїти козла. (Вергілій) 1

Mulier mulieri magis congruit. Жінка жінку швидше зрозуміє. (Теренцій) 9

Multa sunt in moribus dissentanea multa, sine ratione. Серед звичаїв людських багато різноманітності і багато безглуздості. 15

Multas curas sequuntur somnia. Сновидіння наступає через велику роботу. [Книга Екклесіястова, 5:2]. 13

Multi sunt vocati, pauci vero electi. Багато званих, але мало обраних. [Євангеліє від св. Матвія, 20:16, 22:14]. 13

Multos timere debet, quem multi timent. Багатьох повинен боятися той, кого багато хто боїться (Публій Сір). 6

Multum in parvo. Багато чого в малому. 11

Multum vinum bibere, non diu vivere. Багато вина [пити] - не довго жити. 8

Multum, non multa. Багато чого, але не багато. 14

Mundus universus exercet histrioniam. Весь світ займається лицедійством. (Петроній) 5

Mutāto nomīne, de te fabūla narrātur. Казка розповідається про тебе, змінено тільки ім'я (Горацій). 2

Nascuntur poetae, fiunt oratores. Поетами народжуються, ораторами робляться. 14

Natūra nihil facit frustra. Природа нічого не робить даремно. 3

Natura nihil sine causa gignit. Природа нічого не робить без причини. 3

Ne quid nimis. Нічого зайвого. 8

Ne temere quid loquaris. Не квапся своїми устами. [Книга Еклезіястова, 5:1] 14

Nemo nascitur doctus. Ніхто не народжується вченим. 14

Nemo omnia potest scire. Ніхто не може знати всього. 14

Nemo pericūlum sine pericūlo vincit. Ніхто без ризику не переможе небезпека. 4

Nigra in candida vertere. Перетворювати чорне в біле. (Ювенал, «Сатири») 10

Nihil est ab omni parte beatum. «Немає нічого благополучного в усіх відношеннях» [повного благополуччя немає]. (Горацій, «Оди») 2

Nihil semper floret. Ніщо не цвіте нескінченно. 3

Nitinur in vetitum semper, cupimusque negata. Ми завжди прагнемо до забороненого і бажаємо недозволеного. (Овідій, «Любовні елегії») 4

Nomen est legio. Ім'я їм легіон. (Коли Ісус запитав біснுவатого: "Як тобі ім'я?", той відповів: "Легіон", маючи на увазі, що багато бісів увійшло в нього. В Євангелії слово "легіон" вжито у значенні величезної кількості, безлічі; з цим же значенням вираз став крилатим). [Євангеліє від св. Луки, 8:30; Євангеліє від св. Марка, 5:9]. 14

Nomen est omen. Ім'я говорить сама за себе. 9

Non enim est aliquid absconditum, nisi ut manifestetur, nec factum est occultum, nisi ut in palam veniat. Бо немає нічого захованого, що не виявиться; і нічого немає таємного, що не вийшло б назовні. [Євангеліє від св. Марка, 4:22]. 14

Non est fumus absque igne. Нема диму без вогню. 9

Non magister ad discipulum, sed discipulus ad magistrum venire debet. Не вчитель до учнів, але учні до вчителя мають приходити. 3

Non multa, sed multum. Не багато, але багато (тобто не багато за кількістю, але багато за значенням; девіз вчених). 8

Non progredi est regredi. Не йти вперед, значить йти назад. 9

Non scholae, sed vitae discimus. Вчимося не для школи, а для життя. 3

Non solus. Не самотній (Девіз). 12

Non tam praeclarum est scire latine, quam turpe nescire. Знання латини не так гідно хвали, як її незнання гідно ганьби. (Цицерон) 8

Nosce te ipsum. Пізнай самого себе (латинський переклад грецького напису на фронтоні храму Аполлона в Дельфах). 6

Nota bene! (NB!). «Зауваж добре», зверни увагу (позначка, що служить для того, щоб звернути увагу на якусь особливу примітну частину тексту). 1

Nulla aetas ad discendum sera. Вчитися ніколи не пізно. 11

Nulla dies sine lineā. Ні дня без рядка (вживається в «Природній історії» Гая Плінія Цецилія Старшого). 1

Nulla regula sine exceptione. Немає правил без винятків. 15

Nulla, quae multos amicos recipit, angusta est domus. Ніколи не буває тісним будинок, який бере багато друзів. (Публій Сір) 6

Nulli imponas, quod ipse non possis pati. Нікому не подобається те, що сам не можеш терпіти. (Публій Сір) 6

Nullus numero homo. Нікчемна людина. (Цицерон) 8

Nullum malum sine aliquo bono. Немає лиха без добра. 9

Nullus est locus domestica sede jucundior. Немає місця миліше рідної домівки. (Цицерон) 8

Numero deus impare gaudet. Богу подобається непарне число. (Вергілій) 1

Nunquam periculum sine periculo vincitur. Ніколи небезпека не долається без ризику. (Публій Сір) 6

Nunquam secura est prava conscientia. Нечиста совість ніколи не буває безпечною. (Публій Сір) 6

O fallacem himum spem! О, оманлива надія людей! (Цицерон) 8

O imitatores, servum pecus! О наслідувачі, рабське стадо! (Горацій, «Послання») 2

O pessimum periculum, quod opertum latet. Найстрашнішою є прихована небезпека. (Публій Сір) 6

O tempōra! O mores! О часи! О звичаї! (Цицерон) 2

Obsequium amicos, veritas odium parit. Поступливість створює друзів, а правда народжує ненависть. (Теренцій) 9

Occasio aegre offertur, facile amittitur. Слушна нагода рідко надається, але легко вислизає. (Публій Сір) 6

Occasio receptus difficilis habet. Втрачений випадок рідко повторюється. (Публій Сір) 6

Oderint dum metuant. Нехай ненавидять, аби боялися [улюблений вислів імператора Калігули]. (Светоній) 7

Oderint dum probent. Нехай ненавидять, аби підтримували. (Светоній) 7

Odi profanum vulgus et arceo. Зневажаю і жену геть неосвічений натовп. (Горацій) 2

Oleum addere camino. Підливати масла в піч. (Горацій) 2

Oleum et operam perdere. Втратити даром масло і працю [марно трудитися]. (Цицерон) 8

Omne malum nascens facile opprimitur. Будь-яке зло легко придушити в зародку. (Сенека) 11

Omne nimium nocet. Все зайве шкодить. 12

Omne supervacuum pleno de pectore manat. Все зайве шлунок викидає. (Горацій) 2

Omnem naturam conservatricem esse sui. Вся природа прагне до самозбереження. (Цицерон) 8

Omnes congruunt: unum quem noris, omnes noris. Все між собою схожі. (Теренцій) 9

Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. Бо всі, хто візьме меч, від меча і загинуть. [Євангеліє від св. Матвія, 26:52]. 14

Omnes hi sunt ejusdem farinae. Всі вони з однієї і тієї ж муки зроблені. (Сенека) 11

Omnes una manet nox. Всіх чекає одна і та ж ніч. (Горацій) 2

Omnia ergo, quaecumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite eis. І так у всьому, як хочете, щоб з вами чинили люди, те саме чиніть їм і ви з ними. [Євангеліє від св. Матвія, 7:12]. 14

Omnia homini, dum vivit, speranda sunt. Поки людина жива, вона повинна сподіватися. (Сенека) 11

Omnia mutantur, nihil interit. Все змінюється, ніщо не зникає [думка Піфагора про переселення душ]. (Овідій) 4

Omnia praeclara rara. Все прекрасне рідко. (Цицерон) 8

Omnia rerum principia parva sunt. Все починається з малого. (Цицерон) 8

Omnia tempus habent. Всьому свій час. [Книга Екклесіястова, 3:1]. 14

Omnia vincit amor et nos cedamus amori. Все перемагає любов, і ми підкоряємося любові. (Вергілій) 1

Omnis ars imitatio est naturae. Будь-яке мистецтво є наслідування природі. (Сенека) 11

Omnis disciplina memoria constat frustra que docemur, si quidquid audivimus praeterfluat. Будь-яке навчання засноване на пам'яті, і марно ми вчимо, якщо забуваємо те, що почули. (Квінтіліан) 12

Omnis res est jam in vado. Справу влаштовано. (Теренцій) 9

Omnium quidem rerum primordia sunt dura. Будь-який початок важкий. (Петроній) 5

Onus dedocendi gravius est, quam docendi. Відучити людину від чого-небудь праця більш важка, ніж навчити. (Квінтіліан) 12

Oportet ferrum tundere dum rudet. Слід кувати залізо, поки воно червоне. (Сенека) 11

Optat ephippia bos piger, optat arare caballus. Лінивий віл хоче ходити під сідлом, а кінь - орати [ніхто не задоволений своєю долею]. (Горацій) 2

Optata furiosorum. Бажання безумців [нездійсненні мрії]. (Цицерон) 8

Optima prima fere manibus rapiuntur avaris. Усе найкраще викрадається жадібними руками смерті. (Овідій) 4

Optimum est pati, quod emendari non possis. Краще терпіти те, чого поліпшити не можеш. (Сенека) 11

Orator ambrosia alendus. Оратор, якого слід було б годувати амброзією [оратор від бога]. (Цицерон) 8

Oratores fuunt, poetae nascuntur. Ораторами стають, поетами народжуються. (Цицерон) 8

Ore rotundo. Округленим ротом [говорити складно, живою мовою]. (Горацій) 2

Os homini sublime dedit. Людині дано обличчя, звернене вгору [людина наділена властивістю прагнути до піднесеного]. (Овідій) 4

Otium post negotium. Відпочинок після роботи. 4

Ovem lupo committere. Вівцю довірити вовку. (Теренцій) 9

Ovo prognatus eodem. З того ж яйця народжений [про духовне і тілесне спорідненість]. (Горацій) 2

Pater noster. Отче наш. («Молитва Господня» - основна молитва в християнській традиції. Це єдина молитва, яку запропонував сам Ісус Христос). [Євангеліє від св. Матвія, 6: 9-13; Євангеліє від св. Луки, 11:2-4]. 14

Pauperes spiritu (beati). (Блаженні) вбогі духом. (Перше з дев'яти євангельських блаженств: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне». Блаженства, або Заповіді блаженства - вимовлені Ісусом Христом у Нагірній Проповіді і представлені у Новому Заповіті, складають основу християнського морального вчення і доповнюють десять заповідей Старого Заповіту). [Євангеліє від св. Матвія, 5:3]. 14

Paup̄eri bis dat, qui cito dat. Бідному подвійно надає благодіяння той, хто дає швидко (Публій Сір). 6

Per aspera ad astra. Через терни до зірок. 1

Pericūlum est in morā. небезпека у зволіканні. 4

Persōna grata. Бажана особа. (В міжнародному праві - дипломат, який користується довірою уряду країни, в якій він знаходиться. У загальному сенсі – прийнятна кандидатура) 5

Persōna non grata. Небажана особа. (В міжнародному праві - дипломат, що втратив довіру уряду тієї країни, в якій він знаходиться. У загальному сенсі - неприйнятна кандидатура). 5

Philosophia est magistra vitae. Філософія - вчителька життя. 2

Plenus venter non studet libenter. Повний живіт неохоче вчиться [сите черво до вчення глухо]. 5

Post factum. Після зробленого. 2

Post tenebras spero lucem. Сподіваюся на світ після темряви. [Книга Йова, 17:12]. 14

Potius sero quam nunquam. Краще пізно, ніж ніколи (Тит Лівій). 9

Primum vivere. Перш за все - жити (життя). 14

Primus inter pares. Перший серед рівних (Формула, яка характеризує стан монарха в феодальній державі). 8

Pro domo mea (sua). На захист мого (свого) будинку. (Цицерон) 8

Pro forma. Формально. 1

Proximum innocentiae tenet locum verecunda peccati confessio. Щире визнання провини близько до невинності. (Публій Сір) 6

Pudor dimissus nunquam redit ingratiā. Втрата сорому ніколи не приведе до добра. (Публій Сір) 6

Pudor docere non potest, nasci potest. Почуттю сорому не можна навчитися, з ним потрібно народитися. (Публій Сір) 6

Quae enim seminaverit homo, haec et metet. Що посіє людина, те й пожне. [Послання св. Апостола Павла до галатів, 6:7]. 14

Quae fuerunt vitia, mores sunt. Що було хибним, тепер вважається моральним. (Сенека) 11

Quae fuit durum pati, meminisse duice est. Що було важко вистраждати, про те приємно згадати. (Сенека) 11

Quaerite et invenietis. Шукайте і знайдете [Євангеліє від св. Матвія, 7:7; Євангеліє від св. Луки, 11:9]. 14

Qualis rex, talis grex. Який цар, таке й суспільство. 9

Qualis vir, talis oratio. Яка людина, така і мова. 9

Quantum est quod nescimus! Скільки ми ще не знаємо! (Девіз голландського бібліотекаря Гейнзіуса, XVII століття) 14

Qui bene discit, libros amat. Хто добре вчиться, любить книги. 4

Qui diligit pecuniam, pecunia non implebitur. Хто любить срібло, той не насититься сріблом. [Книга Екклесіястова, 5:9] 14

Qui fodit foveam, incidet in eam. Хто яму копає, той в неї впаде. [Книга Псалмів, 7:16; Книга Приказок Соломонових, 26:27]. 14

Qui habet aures audiendi, audiat. Хто має вуха, щоб слухати, нехай почує. [Євангеліє від св. Матвія, 11:15] 14

Qui non laborat, non manducet. Хто не працює, той не їсть. (2 Сол 3:10). 14

Qui scribit, bis legis. Хто пише, той двічі читає; хто записує, той краще запам'ятовує. 9

Qui seminat mala, metet mala. Хто сіє погане, пожне погане. 9

Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat. Хто з вас без гріха, нехай першим кине в неї камінь. [Єв. від св. Іоанна, 8:7]. 14

Quid brevi fortes jaculamur aevo multa? До чого нам в швидкоплинне життя домагатися так багато? (Горацій, «Оди») 2

Quid est veritas? Що є істина? (Запитання, з яким звернувся Понтій Пілат до Ісуса) [Єв. від св. Іоанна, 18:38]. 14

Quid prodest? Кому це вигідно? Кому це корисно? 9

Quidquid latet apparebit. Все таємне стає явним [Євангеліє від св. Марка, 4:22; Євангеліє від св. Луки, 8:17]. 14

Quis aut in victoria, aut in fuga copias numerat? Хто в перемозі або у втечі рахує війська? 3

Quis hominum sine vitiis? Хто з людей народився без вад? 12

Quo se fortuna, eodem se et favor inclinatur hominum. Кому сприяє доля, тому сприяють і люди. (Публій Сір) 6

Quo vadis? Куди йдеш? Камо грядеши? (Євангеліє від Іоанна; слова, з якими Петро звернувся до Ісуса). 1

Quod latet, ignotum est, ignoti nulla cupido. Що приховано - то невідомо, а до невідомого - ніякого бажання [чого не знаю, по тому не сумую]. (Овідій) 4

Quod licet Jovi, non licet bovi. Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бичу. (За стародавнім міфом, Юпітер в образі бика викрав дочку фінікійського царя Агенора Європу). 3

Quod nocet, docet. Що шкодить, то вчить. 3

Quod non opus est, asse carum est. Що не потрібно, то і за гріш дорого. (Сенека) 11

Quod scripsi, scripsi. Що я написав - написав, тобто що зроблено, те зроблено. [Євангеліє від св. Іоанна, 19:22]. 14

Quod tibi fieri non vis, alteri non feceris. Не роби іншому те, чого не хочеш самому собі. [Книга Товита, 4:15; Євангеліє від св. Матвія, 7:12]. 14

Quod timeas citius quam quod speres evenit. Те, чого боїшся, приходить швидше, ніж те, на що сподіваєшся. (Публій Сір) 6

Quosque fortunae suae faber. Кожен коваль свого щастя. 13

Quot capita, tot sensus. Скільки людей, стільки думок. 9

Quot homines, tot sententiae. Скільки голів, стільки розумів. 13

Quot servi, tot hostes. Скільки рабів, стільки ворогів. (Сенека) 11

Rana in paludem ex aureo resilit throno. Жаба і з золотого трону в болото скаче. (Публій Сір) 6

Rape, congere, aufer, posside: relinquendum est. Грабуй, хапай, копальні, володій - все доведеться залишити [на той світ не забереши]. (Марціал) 3

Rapiamus, amici, occasionem de die. Використовуємо, друзі, прихильний до нас випадок [заклик до життєвих насолод]. (Горацій) 2

Raras fecit mixturas cum sapientia forma. Краса рідко поєднується з мудрістю. (Петроній) 5

Rari quippe boni. Хороші люди рідкісні. (Ювенал) 10

Rarum esse oportet, quod diu carum velis. Повинно бути рідкісним то, що ти хочеш, щоб довго залишалося дорогим. (Публій Сір) 6

Recte facti fecisse merces est. Нагородою за добру справу служить його звершення. (Сенека) 11

Reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari et, quae sunt Dei, Deo. Віддайте кесареви кесарю, а Боже Богу. [Євангеліє від св. Матвія, 22:21]. 14

Refert, quam quis bene vivat, quam diu non refert. Важливо, що добре жив, не важливо як довго. (Публій Сір) 6

Rei nulli prodest mora nisi iracundiae. Лише в гніві нам корисно зволікання. (Публій Сір) 6

Repetitio est mater studiorum. Повторення - мати навчання. 5

Rerum raritas pretium facit. Рідкість речей підвищує їх вартість. (Сенека) 11

Res est magna tacere. Велика справа - мовчати. (Марціал) 3

Res loquetur nobis tacentibus. Нехай ми мовчимо, проте справи наші кажуть. (Сенека) 11

Res semel admissa reprimi non potest. Розпочату справу не може бути зупинено. (Цицерон) 8

Ridens verum dicere. Сміючись, говорити правду. 9

Ridentem dicere verum. Сміючись (жартома) говорити правду [В кожному жарті є частка жарту]. (Горацій) 2

Ridiculum arci fortius est melius magnas plerumque secatur res. Часто гострий і влучний жарт краще і вірніше вирішує важливі справи, ніж суворі і різкі слова. (Горацій) 2

Risus dissolvit ilia. Зі сміху живіт надривати. (Петроній) 5

Risum teneatis, amici? Утримайтеся від сміху, друзі? (Горацій) 2

Rumpere invidia. Лопнути від заздрості. (Марціал) 3

Saeculorum novus nascitur ordo. Народжується новий ряд століть [про настання "золотого століття" за передбаченням Сібілли] (Вергілій) 1

Saepe est etiam sub paliolo sordido sapientia. Часто і під брудним одягом ховається мудрість. (Цицерон) 8

Saepe nihil inimicus homini, quam sibi ipse. Часто у людини немає іншого ворога, крім самого себе. (Цицерон) 8

Saepe stilum vertas. Частіше перевертай стиль [частіше виправляй написане]. (Горацій) 2

Saepe tacens vocem verbaque vultus habet. Часто особа мовчазного має і голос, і слова. (Овідій) 4

Salus populi suprema lex. Благо народу - вищий закон (Цицерон). 6

Sancta sanctorum. Свята святих. [Друга книга Мойсеева: Вихід, 26:33]. 14

Sapienti sat. Розумному досить; розумний зрозуміє з півслова (Плавт, Теренцій). 6
Scientia est potentia. Знання - сила (афоризм, заснований на висловлюванні Ф. Бекона). 1
Scientia potentia est. Знання - сила. 2
Scio me nihil scire. Я знаю, що нічого не знаю (Сократ). 6
Semper in motu. Завжди в русі. 13
Sensus veris. Почуття весни. 13
Si duo faciunt idem, non est idem. Якщо двоє роблять одне і те ж, це не одне і те ж (Теренцій). 9
Si taces, consentis. Якщо мовчиш, погоджуєшся. 3
Si vis pacem, para bellum. Якщо хочеш миру, готуйся до війни (Веgetій). 6
Sic transit gloria mundi. Так проходить слава світу. 10
Sicut mater, ita et filia eius. Яка мати, така її донька. [Книга пророка Єзекіїля, 16:44]. 14
Sine ira et studio (Tacitus). Без гніву і пристрасті (Тацит). 2
Sol lucet omnibus. Сонце світить для всіх. 14
Spiritus flat, ubi vult. Дух віє, де хоче (тобто натхнення). [Євангеліє від св. Іоанна, 3:8]. 14
Sponte sua, sine lege. Добровільно, за власним бажанням. (Овідій) 4
Stultorum infinitus est numerus. Число дурнів нескінченно. [Книга Екклесіястова, 1:15]. 14
Sudore et sanguine. Потом і кров'ю. 10
Summa sedes non capit duos. На найвищому місці не буває двох. (Сенека) 11
Summum nec metuas diem, nec optes. Не бійся останнього дня, але і не призывай його. (Марціал) 3
Sumitur a conversantibus mores. З ким поведешся, від того й наберешся. (Сенека) 11
Sunt lacrimae rerum. Сльози співчуття. (Вергілій) 1
Supra nos fortuna negotia curat. Минаючи нас, доля вершить справи. (Петроній) 5
Supremum vale. Останнє «вибач». (Овідій) 4
Surdo asello fabellam narrare. Розповідати байку глухому ослу. (Горацій) 2
Surge et age! Піднімись та дій! 9
Suum cuique rei tempus. Кожній справі свого часу. (Сенека) 11

Suum cuique. Кожному своє (з римського права). 10
Tabescere dolore ac miseria. Сохнути від горя і біди. (Теренцій) 9
Tabula rasa. Чиста дошка. 5
Taciturnitas stulto homini pro sapientia est. Мовчання для дурня - заміна мудрості. (Публій Сір) 6
Taurum tollet, qui vitulum sustulerit. Біка вкраде той, хто теляти стягне [хто вкрав яйце, той вкраде і курку] (Петроній) 5
Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. Часи змінюються, і ми змінюємося з ними. 9
Tempore quaedam magna fiunt, non summa. Високо цінується не стільки результат, скільки своєчасність його. (Сенека) 11
Tempori parce. Бережи час. (Сенека) 11
Tempus edax rerum. Всепоглинаючий час. Овідій, "Метаморфози" 4
Tempus spargendi lapides et tempus eos colligendi. Час розкидати каміння і час збирати каміння. [Книга Екклесіястова, 3:5] 14
Terra incognita. Невідома земля. 5
Tertium non datur. Третього не дано; третього немає (формулювання одного з чотирьох законів мислення - закону виключеного третього у формальній логіці). 1
Timeo danaos et dona ferentes. Боюся данайців, навіть коли дари приносять. (Вергілій) 1
Timere fidem oculorum. Боятися повірити власним очам. (Петроній) 5
Tragoedias in nugis agere. Трагедію з дрібниць розігрувати. (Цицерон) 8
Trahit sua quemque voluptas. Кожного тягне своя пристрасть. (Вергілій) 1
Tranquillas etiam naufragus horret aquas. Потерпілий і тихої води боїться. (Овідій) "Послання з Понта" 4
Transeat a me calix iste. Нехай обмине мене чаша сія. [Євангеліє від св. Матвія, 26:39, Євангеліє від св. Марка, 14:36, Євангеліє від св. Луки, 22:42]. 14
Tria verba non potest jungere. Трьох слів зв'язати не може. (Сенека) 11
Tu viperam sub ala nutricas. Ти вигодував змію на грудях. (Петроній) 5
Tua cura est, non mea. Твоя турбота, не моя. 4
Tute hoc intristi, tibi omne est exedendum. Ти заварив це, тобі і з'їсти все доведеться. (Теренцій) 9
Ubi mel, ibi fel. Де мед, там і жовч. (Вергілій) 1
Ubicunque dulce est, ibi et acidum invenies. Усюди, де є солодке, знайдеш і кисле. (Петроній)

Ulcera ad levem factum condolescunt. Рани болять від легкого дотику до них. (Сенека) 11

Ulcus tangere. Доторкнутися до виразки [сипати сіль на рану]. (Теренцій) 9

Umbram suam metuit. Тіні своєї боїться. (Цицерон) 8

Una mercede duas res assequi. За одну ціну придбати дві речі. (Цицерон) 8

Unus dies gradus est vitae. Один день - сходинка в сходах життя. 9

Unus multorum. Один з багатьох [пересічний чоловік]. (Горацій) 2

Usus magister est optimus. Досвід - найкращий вчитель. (Цицерон) 8

Ut ameris, ama. Люби, щоб тебе любили. (Марціал) 3

Ut amēris, amabilis esto. Щоб тебе любили, будь гідний любові (Овідій).
З поеми «Мистецтво любові». 4

Ut desint vires tamen est laudanda voluntas. Нехай не вистачає сил, але бажання все ж похвально. (Овідій) 4

Ut frangilis glacies interit ira mora. Як крихкий лід, гнів проходить, якщо перечекати [в гніві не поспішай]. (Овідій) 4

Ut homines sunt, ita morem geras. Як люди, так і ти поведься [з вовками жити - по-вовчому вити]. (Теренцій) 9

Ut pictura poesis. Поезія - та ж живопис. (Горацій) 2

Ut quisque est doctissimus, ita est modestissimus. Хто розумніший, той скромніше. 12

Ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur.
Чим краще людина, тим важче йому підозрювати інших в безчесті.
(Цицерон) 8

Ut vivas, igitur vigila. Щоб жити, будь насторожі (Горацій). 2

Utile dulci miscere. Поєднувати приємне з корисним. (Горацій) 2

Utrumque vitium est et omnibus credere et nulli. І те, і інше - помилка:
довіряти всім і не довіряти нікому. (Сенека) 11

Vade in pace. Іди з миром. (Фраза, яку вимовляє католицький священик при відпущення гріхів після сповіді). [Євангеліє від св. Марка, 5:34]. 14

Vade retro, Satanas. Відійди, Сатана. (Тоді каже до нього Ісус: Відійди, Сатана, бо написано: Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому єдиному будеш служити). [Євангеліє від св. Матвія, 4:10]. 14

Vae soli. Горе самотньому. [Книга Еклезіаста, 4:9-10] 14

Vae victis! Горе переможеним! 10

Vale et me ama. Будь здоровий і люби мене (заклучна формула листа). 10

Vanitas vanitatum et omnia vanitas. Суєта суєт і все – суєта. [Книга Еклезіаста, 1:2]. 14

Varium et mutabile semper femina. Жінка завжди мінлива і непостійна. (Вергілій) 1

Velox consilium sequitur poenitentia. За поспішним рішенням слід каяття. (Публій Сір) 6

Vende omnia, quae habes, et sequere me. Продай все, що маєш, і йди за мною. [Євангеліє від св. Матвія, 19:21; Євангеліє від св. Марка, 10:21; Євангеліє від св. Луки, 18:22] 14

Veni, vidi, vici. Прийшов, побачив, переміг (за свідченням Плутарха в «Порівняльних життєписах», цією фразою Юлій Цезар повідомив в листі до свого друга Аминта про перемогу в битві при Зеле). 1

Venire alicui sub dentem. Попастися комусь на зуб. (Петроній) 5

Verba dare in ventos (ventis). Говорити на вітер [витрачати слова даремно]. (Овідій) 4

Verba et voces (praetereaue nihil). Слова і голоси (і більш нічого) [порожні слова]. (Горацій) 2

Verba volant, scripta manent. Слова відлітають, написане залишається. 4

Verbum monet, exemplum trahit. Слово хвилює, приклад захоплює. 4

Veritas odit moras. Істина не терпить відстрочок. (Сенека) 11

Veritas odium parit. Правда ненависть народить [правда очі коле]. (Теренцій) 9

Veritas se ipsa defendit. Істина сама себе захищає. (Цицерон) 8

Veritatem dies aperit. Істину виявляє час (Сенека) 11

Vero verius. Правдивіше правди. (Марціал) 3

Verte! Переверни! (Дивись на звороті) 6

Vertere in fumum et cinerum. Перетворити в дим і попіл. (Горацій) 2

Vestis virum reddit. Одяг робить людину. (Квінтіліан) 12

Veterem ferendo injuriam, invitas novam. Згадуючи образу, викликаєш нову [хто старе згадає, тому око геть]. (Теренцій) 9

Veto. Забороняю. 1

Vicinum pecus grandius uber habet. У сусідній корови вим'я здається більшим. (Овідій) 4

Vinum verba ministrat. Вино розв'язує мову. (Горацій) 2

Violenta nemo imperia continuit diu. Ніхто не утримував довго жорстоку владу. (Сенека) 11

Viperam sub ala nutrire. Відігріти змію під крилом. (Петроній) 5

Virtus post nummos. Добродієність після грошей [сила і слава багатства слухняні]. (Горацій) 2

Virtus suo aere censeatur. Цінність чесноти в ній самій. (Сенека) 11
Virtute quod non possis, blanditia auferas. Чого не можеш домогтися доблестю, досягнеш лестощами. (Публій Сір) 6
Virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus invidi. Ненавидимо чесноту наявну, із заздрістю шукаємо зниклу з очей [що маємо - не бережемо, втративши - плачемо]. (Горацій) 2
Vis consilii expers mole ruit sua. Сила, позбавлена розуму, гине сама собою. (Горацій) 2
Vita sine libertate, nihil. Життя без свободи ніщо (Девіз Ромена Ролана). 10
Vitam impendere vero. Віддати життя за правду. (Ювенал) 10
Vitam regit fortuna, non sapientia. Життям керує не мудрість, а везіння. (Цицерон) 8
Vitia amicae amatorem decipiunt. Недоліки подруги вислизають від уваги закоханого. (Горацій) 2
Vitia sine praeceptore discuntur. Поганих вчинків вчимося без вчителя. (Сенека) 11
Vitiis nemo sine nascitur. Ніхто не родиться без вад. (Горацій) 2
Vitiosum est ubique, quod nimium est. Все зайве шкідливо. (Сенека) 11
Vivere est cogitare (Cicero). Жити - значить мислити (Цицерон). 4
Vivere est militare. Жити - значить боротися (Девіз Сенеки). 14
Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi. Я прожив життя і пройшов шлях, який присвятила мені доля. (Вергілій) 1
Volens nolens. Хочеш не хочеш. 9
Vox audita perit, littera scripta manet. Почутий голос вмирає, написана буква залишається. 1
Vox clamantis in deserto. Голос волаючого в пустелі. [Євангеліє від св. Матвія, 3:3; Євангеліє від св. Марка, 1:3; Євангеліє від св. Луки, 3:4; Євангеліє від св. Іоанна, 1:23]. 14
Vox populi - vox Dei. Глас народу - глас Божий. 2
Vulpes pilum mutat, non mores. Лисиця змінює шкуру, але не характер. (Светоній) 7
Vulpes uda. Мокра лисиця [мокра курка]. (Петроній) 5
Vultu an natura sapiens sis, multum interest. Є різниця, хто на вигляд, а хто по суті мудрий. (Публій Сір) 6

ВІДМІНЮВАННЯ НАЙУЖИВАНІШИХ ЛАТИНСЬКИХ ДІЄСЛІВ

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
accipere, 3 приймати	accipio accipis accipit accipimus accipitis accipiunt	accipior acciperis accipitur accipimur accipimini accipiuntur	accipiam accipias accipiat accipiāmus accipiātis accipiant	accipiar accipiaris accipiātur accipiāmur accipiāmini accipiantur	accipe — — accipite —
accusare, 1 звинувачувати	accuso accusas accusat accusamus accusatis accusant	accusor accusaris accusatur accusamur accusamini accusantur	accusem accuses accuset accusēmus accusētis accusent	accuser accusēris accusētur accusēmur accusēmini accusentur	accusā — — accusāte —
agere, 3a робити	ago agis agit agimus agitis agunt	agor ageris agitur agimur agimini aguntur	agam agas agat agāmus agātis agant	agar agāris agātur agāmur agāmini agantur	age — — agite —
amare, 1 любити	amo amas amat amamus amatis amant	amor amāris amātur amāmur amāmini amantur	amem ames amet amēmus amētis ament	amer amēris amētur amēmur amēmini amentur	amā — — amāte —

Продовження табл.

Infinitivus praes. acti	Praesens indic. acti	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
audīre, 4 слухати	audiō audi-s audi-t audi-mūs audi-tīs audi-u-nt	audiōr audīris audītūr audi-mur audi-mini audiuntur	audiam audias audiat audiāmus audiātis audiant	audiar audiāris audiātūr audiāmur audiāmini audiantur	— audi — — audīte —
capere, 3 1) брати, 2) розуміти	capī-ō capī-s capī-t capī-mūs capī-tīs capī-u-nt	capior caperis capītūr capimur capimini capiuntur	capiam capias capiat capiāmus capiātis capiant	capior caperis capītūr capimur capimini capiuntur	— cape — — capite —
cedere, 3a поступатися	cēdō cēdis cēdit cēdimus cēditis cēdunt	cēdor cēderis cēditūr cēdimur cēditini cēduntur	cēdam cēdas cēdat cēdāmus cēdātis cēdant	cēdar cēdāris cēdātūr cēdāmur cēdamini cēdantur	— cēde — — cēdite —
clamāre 1 кричати	clāmō clāmas clāmat clāmāmus clāmātis clāmant	clāmor clāmāris clāmātūr clāmāmur clāmāmini clāmantur	clāmem clāmes clāmet clāmēmus clāmētis clāment	clāmer clāmēris clāmētūr clāmēmur clāmēmini clāmentur	— clāmā — — clāmāte —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. acti	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. acti	Futurum I indic. passivi
— accipere — — accipere-mini —	accipiebam accipiebas accipiebat accipiebāmus accipiebātis accipiebant	accipiebar accipiebāris accipiebātūr accipiebāmur accipiebāmini accipiebantur	accipiam accipies accipiet accipiemus accipietis accipient	accipiar accipieris accipietūr accipiemur accipiemini accipientur
— accusare — — accusamine —	accusābam accusābas accusābat accusabāmus accusabātis accusābant	accusābar accusabāris accusabātūr accusabāmur accusabāmini accusabantur	accusābo accusābis accusābit accusabimus accusabitis accusabunt	accusabor accusaberis accusabitūr accusabimur accusabimini accusabuntur
— agere — — agimini —	agēbam agēbas agēbat agēbāmus agēbātis agēbant	agēbar agēbāris agēbātūr agēbāmur agēbāmini agēbantur	agam ages aget agemus agetis agent	agar ageris agetūr agemur agemini agentur
— amare — — amamine —	amābam amābas amābat amabāmus amabātis amābant	amābar amabāris amabātūr amabāmur amabāmini amabantur	amābo amābis amabit amabimus amabitis amabunt	amabor amaberis amabitūr amabimur amabimini amabuntur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— audire — — audimini —	audiēbam audiēbas audiēbat audiēbāmus audiēbātis audiēbant	audiēbar audiēbāris audiēbātur audiēbāmur audiēbamini audiēbantur	audiam audies audiet audiemus audietis audient	audiar audieris audietur audiemur audiemini audientur
— capere — — caperēmini —	capiebam capiebas capiebat capiebāmus capiebātis capiebant	capiebar capiebāris capiebātur capiebāmur capiebamini capiebantur	Capiam capiēs capiet capiemus capiētis capiet	capiar capiēris capietur capiemur capiēmini capiēntur
— cēdere — — cēdimini —	cēdebam cēdebas cēdebat cēdebāmus cēdebātis cēdebant	cēdebar cēdebāris cēdebātur cēdebāmur cēdebamini cēdebantur	cēdam cēdes cēdet cēdemus cēdētis cēdent	cēdar cēdēris cēdētur cēdemur cēdēmini cēdentur
— clāmāre — — clāmāmini —	clāmābam clāmābas clāmābat clāmābāmus clāmābātis clāmābant	clāmābar clāmābāris clāmābātur clāmābāmur clāmābamini clāmābantur	clāmābo clāmābis clāmābit clāmābimus clāmābītis clāmābunt	clāmābor clāmāberis clāmābitur clāmābimur clāmābimini clāmābuntur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
acciperem acciperes acciperet acciperēmus acciperētis acciperent	acciperer acciperēris acciperētur acciperēmur acciperēmini acciperentur	— accipito accipito — accipitōte accipiunto	Inf. Praes. Passīvi accipi Part. pr. Actīvi accipiēns Gerundium accipiendi Gerundivum accipiendus, -a, -um	Inf. Perf. Act. Accēpisse Part. Perf. pass. acceptus, -a, -um Partic. futuri actīvi acceptūrus, -a, -um Supinum I acceptum
accusārem accusāres accusāret accusārēmus accusārētis accusarent	accusārer accusārēris accusārētur accusārēmur accusārēmini accusarentur	— accusāto accusāto — accusatōte accusato	Inf. Praes. pass. accusāri Part. Pr. Actīvi accusāns Gerundium accusandi Gerundivum accusandus, -a, -um	Inf. perf. act. Accusāvisse Participium perfecti pass. accusātus, -a, -um Participium futuri actīvi accusātūrus, -a, -um Supinum I accusātum
agerem ageres ageret agerēmus agerētis agerent	agerer agerēris agerētur agerēmur agerēmini agerentur	— agito agito — agitōte agunto	Infinit. Praes. Pass. agi Partic. Praes. Actīvi agens Gerundium agendi Gerundivum agendus, -a, -um	Inf. perf. act. Ēgisse Particip. perf. pass. actus, -a, -um Particip. fut. actīvi actūrus, -a, -um Supinum I āctum
amārem amāres amāret amarēmus amarētis amarent	amārer amarēris amarētur amarēmur amarēmini amarentur	— amāto amāto — amatōte amato	Inf. Pr. passīvi amāri Participium praesentis actīvi amāns Gerundium amandi Gerundivum amandus, -a, -um	Inf. Perf. Ac. Amāvisse Participium perfecti passīvi amātus, -a, -um Participium futuri actīvi amātūrus, -a, -um Supinum I amātum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futūrum I Imper. Act.	
audīrem audīres audīret audīrēmus audīrētis audīrent	audīrer audīrēris audīrētur audīrēmini audīrentur	— audīto audīto — audītoīe audīunto	Inf. Praes. Passīvi audīri Part. Pr. Actīvi audiens Gerundium audiendi Gerundivum audiendus, -a, -um
caperem caperes caperet caperēmus caperētis caperent	caperer caperēris caperētur caperēmur caperēmini caperentur	— capito capito — capitoīe capīunto	Inf. Pr. passīvi capi Part.pr. actīvi capiens Gerundium capiendi Gerundivum capiendus, -a, -um
cēderem cēderes cēderet cēderēmus cēderētis cēderent	cēderer cēderēris cēderētur cēderēmur cēderēmini cēderentur	— cēdito cēdito — cēditoīe cēdunto	Inf. Pr. passīvi cēdi Partic. Praes. Act.cēdens Gerundium cēdendi Gerundivum cēdendus, -a, -um
clāmārem clāmāres clāmāret clāmārēmus clāmārētis clāmārent	clāmārer clāmārēris clāmārētur clāmārēmur clāmārēmini clāmārentur	— clāmāto clāmāto — clāmātoīe clāmāto	Inf. Pr. Passīvi clāmāri Part. Praes. actīvi clāmāns Gerundium clāmandī Gerundivum clāmandus, -a, -um

Продовження табл.

Perfectum indicatīvi actīvi	Perfectum conjunctīvi actīvi	Plusquamperf. indicatīvi actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
accēpī accēpisti accēpit accēpimus accēpistis accēperunt	accēperim accēperis accēperit accēperimus accēperitis accēperint	accēperam accēperas accēperat accēperāmus accēperātis accēperant	accēpissē accēpisses accēpisset accēpissēmus accēpissētis accēpissent	accēperō accēperis accēperit accēperimus accēperitis accēperint
accusāvī accusāvisti accusāvit accusāvimus accusāvistis accusāvērunt	accusāverim accusāveris accusāverit accusāverimus accusāveritis accusāverint	accusāveram accusāveras accusāverat accusāverāmus accusāverātis accusāverant	accusāvissē accusāvisses accusāvisset accusāvissēmus accusāvissētis accusāvissent	accusāvissē accusāvisses accusāvisset accusāvissēmus accusāvissētis accusāvissent
ēgī ēgisti ēgit ēgimus ēgistis ēgērunt	ēgerim ēgeris ēgerit ēgerimus ēgeritis ēgerint	ēgeram ēgeras ēgerat ēgerāmus ēgerātis ēgerant	ēgissē ēgisses ēgisset ēgissēmus ēgissētis ēgissent	ēgerō ēgeris ēgerit ēgerimus ēgeritis ēgerint
amāvī amāvisti amāvit amāvimus amāvistis amāvērunt	amāverim amāveris amāverit amāverimus amāveritis amāverint	amāveram amāveras amāverat amāverāmus amāverātis amāverant	amāvissē amāvisses amāvisset amāvissēmus amāvissētis amāvissent	amāverō amāveris amāverit amāverimus amāveritis amāverint

Продовження табл.

Perfectum indicatīvi actīvi	Perfectum conjunctīvi actīvi	Plusquamperf. indicatīvi actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
audīvī audīvisti audīvit audīvimus audīvistis audīverunt	audiverim audiveris audiverit audiverimus audiveritis audiverunt	audīveram audīveras audīverat audīverāmus audīverātis audīverant	audīvissem audīvisses audīvisset audīvissemus audīvissetis audīvissent	audiverō audiveris audiverit audiverimus audiveritis audiverint
cēpī cēpisti cēpit cēpimus cēpistis cēperunt	cēperim cēperis cēperit cēperimus cēperitis cēperint	cēperam cēperas cēperat cēperāmus cēperātis cēperant	cēpissem cēpisses cēpisset cēpissemus cēpissetis cēpissent	cēperō cēperis cēperit cēperimus cēperitis cēperint
cessī cessisti cessit cessimus cessistis cesserunt	cesserim cesseris cesserit cesserimus cesseritis cesserint	cesseram cesseras cesserat cesserāmus cesserātis cesserant	cessissem cessisses cessisset cessissemus cessissetis cessissent	cesserō cesseris cesserit cesserimus cesseritis cesserint
clāmāvī clāmāvistī clāmāvit clāmāvimus clāmāvistis clāmāverunt	clāmāverim clāmāveris clāmāverit clāmāverimus clāmāveritis clāmāverint	clāmāveram clāmāveras clāmāverat clāmāverāmus clāmāverātis clāmāverant	clāmāvissem clāmāvisses clāmāvisset clāmāvissemus clāmāvissetis clāmāvissent	clāmāverō clāmāveris clāmāverit clāmāverimus clāmāveritis clāmāverint

Продовження табл.

Infinitivus praes. actīvi	Praesens indic. actīvi	Praes. indic. passīvi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
cogītāre 1 думати	Cogītō cogitas cogitat cogitamus cogitātis cogitant	cogitor cogitāris cogitātur cogitāmur cogitāmini cogitantur	cogitem cogites cogitet cogitemus cogitētis cogitent	cogiter cogitēris cogitētur cogitemur cogitēmini cogitentur	— cogitā — — cogitāte —
colēre 3 обробляти	colō colis colit colimus colitis colunt	coleris colitur colimur colimini coluntur	colam colas colat colāmus colātis colant	colar colāris colātur colāmur colāmini colantur	— cole — — colite —
condēre 3а засновувати	condō condis condit condimus conditis condunt	condor conderis conditur condimur condimini conduntur	condam condas condat condāmus condātis condant	condar condāris condātur condāmur condāmini condantur	— conde — — condite —
credēre 3а Вірити	credō credis credit credimus creditis credunt	credor credēris creditur credimur credimini creduntur	credam credas credat credāmus credātis credant	credar credāris credātur credāmur credāmini credantur	— crēde — — crēdite —

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
cūrāre (+acc.) 1 підкупуватися	cūrō cūrās cūrat cūrāmus cūrātis cūrant	cūrōr cūrāns cūrātūr cūrāmur cūrāmini cūrantur	cūrem cūres cūret cūrēmus cūrētis cūrent	cūrer cūrēris cūrētūr cūrēmur cūrēmini cūrentur	— cūrā — — cūrāte —
dāre 1 Давати	dō das dat dāmus dātis dant	dōr dāris dātūr dāmur dāmini dantur	dem des det dēmus dētis dent	der dēris dētūr dēmur dēmini dentur	— dā — — dāte —
delēre 2 руйнувати	delēō deles dēlet delēmus delētis dēlent	delēor delēris delētūr delēmur delēmini dēlentur	Dēleam dēleas dēleat dēleāmus dēleātis dēleant	dēlear dēleāris dēleātūr dēleāmur dēleāmini dēleantur	— dēle — — dēlēte —
dīcere 3a Говорити	dīcō dīcis dīcit dīcimus dīcitis dīcunt	dīcor dīceris dīcitur dīcimur dīcimini dīcuntur	dīcam dīcas dīcat dīcāmus dīcātis dīcant	dīcar dīcāris dīcātūr dīcāmur dīcāmini dīcantur	— dīce — — dīcite —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— cogitare — — cogitāmini —	cogitābam cogitābas cogitābat cogitābāmus cogitābātis cogitābant	cogitābar cogitābāris cogitābātūr cogitābāmur cogitābāmini cogitābantur	cogitābo cogitābis cogitābit cogitābimus cogitābitis cogitābunt	cogitabor cogitaberis cogitabitur cogitabimur cogitabimini cogitabuntur
— colere — — colimīni —	colēbam colēbas colēbat colēbāmus colēbātis colēbant	colēbar colēbāris colēbātūr colēbāmur colēbāmini colēbantur	colam coles colet colēmus colētis colent	colar colēris colētūr colēmur colēmini colentur
— condere — — condimīni —	condēbam condēbas condēbat condēbāmus condēbātis condēbant	condēbar condēbāris condēbātūr condēbāmur condēbāmini condēbantur	condam condes condet condēmus condētis condent	condar condēris condētūr condēmur condēmini condentur
— crēdere — — crēdimīni —	crēdebam crēdebās crēdebāt crēdebāmus crēdebātis crēdebant	crēdebār crēdebāris crēdebātūr crēdebāmur crēdebāmini crēdebantur	crēdam crēdes crēdet crēdēmus crēdētis crēdent	crēdar crēdēris crēdētūr crēdēmur crēdēmini crēdentur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— cūrare — — cūramini —	cūrābam cūrābas cūrābat cūrābāmus cūrābātis cūrābant	cūrābar cūrābāris cūrābātur cūrābāmur cūrābāmini cūrābantur	cūrābo cūrābāris cūrābāt cūrābāmus cūrābātis cūrābant	cūrābor cūrāberis cūrābitur cūrābimur cūrābimini cūrābuntur
— dare — — damini —	dābam dābas dābat dābāmus dābātis dābant	dābar dābāris dābātur dābāmur dābāmini dābantur	dābo dābāris dābit dābāmus dābātis dābant	dābor daberis dabitur dabimur dabimini dabuntur
— dēlere — — dēlemini —	dēlēbam dēlēbas dēlēbat dēlēbāmus dēlēbātis dēlēbant	dēlēbar dēlēbāris dēlēbātur dēlēbāmur dēlēbāmini dēlēbantur	dēlēbo dēlēbāris dēlēbit dēlēbāmus dēlēbātis dēlēbant	dēlēbor dēlēberis dēlēbitur dēlēbimur dēlēbimini dēlēbuntur
— dīcere — — dīcimini —	dīcēbam dīcēbas dīcēbat dīcēbāmus dīcēbātis dīcēbant	dīcēbar dīcēbāris dīcēbātur dīcēbāmur dīcēbāmini dīcēbantur	dīcam dīces dīcet dīcēmus dīcētis dīcent	dīcar dīceris dīcetur dīcēmur dīcemini dīcentur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Fut. I Imper. Act.	Imper. Act.	Imper. Pass.
Cogitārem cogitāres cogitāret cogitāremus cogitārētis cogitārent	cogitārer cogitārēris cogitārētur cogitārēmur cogitārēmini cogitārentur	— cogitāto cogitāto — cogitātōte cogitāto	— cogitāto cogitāto — cogitātōte cogitāto	Infinitiv. perfecti activi Cogitāvisse Particip. perfecti passivi cogitātus, -a, -um Participium futuri activi cogitātūrus, -a, -um Supinum I cogitātum
colerem coleres coleret colerēmus colerētis colerent	colerer colerēris colerētur colerēmur colerēmini colerentur	— colito colito — colitōte colunto	— colito colito — colitōte colunto	Infinitivus perfecti activi Cōluisse Particip. perfecti passivi cultus, -a, -um Particip. futuri activi cultūrus, -a, -um Supinum I cultum
conderem conderes conderet conderēmus conderētis conderent	conderer conderēris conderētur conderēmur conderēmini conderentur	— condito condito — conditōte condunto	— condito condito — conditōte condunto	Infinitivus perfecti activi Cōndedisce Particip. perfecti passivi conditus, -a, -um Participi. futuri activi conditūrus, -a, -um Supinum I conditum
crēderem crēderes crēderet crēderēmus crēderētis crēderent	crēderer crēderēris crēderētur crēderēmur crēderēmini crēderentur	— crēdito crēdito — crēditōte crēdunto	— crēdito crēdito — crēditōte crēdunto	Infinitivus perfecti activi Crēdisce Particip. perfecti passivi crēditus, -a, -um Participi. futuri activi crēditūrus, -a, -um Supinum I crēditum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Fut. I Imper. Act.		
cūrārem cūrāres cūrāret cūrāremus cūrāretis cūrarent	cūrārer cūrārēris cūrārētur cūrārēmur cūrārēmīni cūrarentur	— cūrāto cūrāto — cūrātōte cūrāto	Infinit. Praes. Passīvi cūrārī Particip. praesentis actīvi cūrāns Gerundium cūrāndī Gerundivum cūrāndus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Cūrāvīsse Particip. perfecti passīvi cūrātus, -a, -um Particip. futuri actīvi cūrāturus, -a, -um Supinum I cūrātum
dārem dāres dāret dārēmus dārētis darent	dārer dārēris dārētur dārēmur dārēmīni darentur	— dāto dāto — datōte dato	Infinit. Praes. Passīvi dārī Particip. praesentis actīvi dāns Gerundium dandī Gerundivum dandus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi dedisse Particip. perfecti passīvi datus, -a, -um Particip. futuri actīvi datūrus, -a, -um Supinum I datum
dēlerem dēleres dēleret dēlerēmus dēlerētis dēlerent	dēlērer dēlērēris dēlērētur dēlērēmur dēlērēmīni dēlerentur	— dēlēto dēlēto — dēletōte dēlento	Infinit. praesentis passīvi dēlerī Particip. praesentis actīvi dēlens Gerundium dēlendī Gerundivum dēlendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Delevīsse Particip. perfecti passīvi dēlētus, -a, -um Particip. futuri actīvi dēlēturus, -a, -um Supinum I dēlētum
dīcerem dīceres dīceret dīcerēmus dīcerētis dīcerent	dīcerer dīcerēris dīcerētur dīcerēmur dīcerēmīni dīcerentur	— dīcito dīcito — dīciōte dīcunto	Infinit. Praes. Passīvi dīcī Particip. Praes. Actīvi dīcens Gerundium dīcendī Gerundivum dīcendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Dīxīsse Particip. perfecti passīvi dictus, -a, -um Particip. futuri actīvi dictūrus, -a, -um Supinum I dictum

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conj. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
cogitāvī cogitāvisti cogitāvit cogitāvimus cogitāvistis cogitāverunt	Cogitāverim cogitāveris cogitāverit cogitāverimus cogitāveritis cogitāverint	cogitāveram cogitāveras cogitāverat cogitāverāmus cogitāverātis cogitāverant	cogitāvīsem cogitāvīsses cogitāvīset cogitāvīssēmus cogitāvīssētis cogitāvīssent	cogitāverō cogitāveris cogitāverit cogitāverimus cogitāveritis cogitāverint
coluī coluisti coluit coluimus coluistis coluērunt	coluerim colueris coluerit coluerimus colueritis coluerint	colueram colueras coluerat coluerāmus coluerātis coluerant	coluīsem coluīsses coluīset coluīssēmus coluīssētis coluīssent	coluerō colueris coluerit coluerimus colueritis coluerint
condedī condedisti condedit condedimus condedistis condederunt	condederim condederis condederit condederimus condederitis condederint	condederam condederas condederat condederāmus condederātis condederant	condedīsem condedīsses condedīset condedīssēmus condedīssētis condedīssent	condederō condederis condederit condederimus condederitis condederint
crēdīdī crēdīdisti crēdīdit crēdīdimus crēdīdistis crēdīderunt	crēdīderim crēdīderis crēdīderit crēdīderimus crēdīderitis crēdīderint	crēdīderam crēdīderas crēdīderat crēdīderāmus crēdīderātis crēdīderant	crēdīdīsem crēdīdīsses crēdīdīset crēdīdīssēmus crēdīdīssētis crēdīdīssent	crēdīderō crēdīderis crēdīderit crēdīderimus crēdīderitis crēdīderint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conj. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
cūrāvī cūrāvisi cūrāvit cūrāvimus cūrāvistis cūrāverunt	cūrāverim cūrāveris cūrāverit cūrāverimus cūrāveritis cūrāverint	cūrāveram cūrāveras cūrāverat cūrāverāmus cūrāverātis cūrāverant	cūrāvissem cūrāvisses cūrāvisset cūrāvissemus cūrāvissetis cūrāvisserint	cūrāverō cūrāveris cūrāverit cūrāverimus cūrāveritis cūrāverint
dedī dedisti dedit dedimus dedistis dedērunt	dederim dederis dederit dederimus dederitis dederint	dederam dederas dederat dederāmus dederātis dederant	dedissem dedisses dedisset dedissemus dedissetis dedisserint	dederō dederis dederit dederimus dederitis dederint
delevī delevisti delevit delevimus delevistis delevērunt	deleverim deleveris deleverit deleverimus deleveritis deleverint	deleveram deleveras deleverat deleverāmus deleverātis deleverant	delevissem delevisses delevisset delevissemus delevissetis delevisserint	deleverō deleveris deleverit deleverimus deleveritis deleverint
dīxī dixisti dixit diximus dixistis dīxērunt	dixerim dixeris dixerit dixerimus dixeritis dixerint	dixeram dixeras dixerat dixerāmus dixerātis dixerant	dixissem dixisses dixisset dixissemus dixissetis dixisserint	dixerō dixeris dixerit dixerimus dixeritis dixerint

Продовження табл.

Infinitivus praes. actīvi	Praes. indic. Act.	Praes. ind. Pass.	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
docēre 2 навчати	docēō doces docet docemus docētis docent	doceor docēris docētur docēmur docemini docentur	doceam doceas doceat doceāmus doceātis doceant	docear doceāris doceātur doceāmur doceamini doceantur	— doce — — docēte —
dormīre, 4 спати	dormiō dormis dormit dormimus dormītis dormiunt	dormior dormīris dormītur dormīmur dormimini dormiuntur	dormiam dormias dormiat dormiāmus dormiātis dormiant	dormiar dormiāris dormiātur dormiāmur dormiāmini dormiantur	— dormī — — dormīte —
ducēre 3a Вести	ducō ducis ducit ducimus ducitis ducunt	ducor duceris ducitur ducimur ducimini ducuntur	ducam ducas ducat ducāmus ducātis ducant	ducar ducāris ducātur ducāmur ducamini ducantur	— duce — — ducite —
educāre, 1 виховувати	educō educas educat educāmus educātis educant	educor educāris educātur educāmur educāmini educantur	educem educes educet educēmus educētis educent	educer educēris educētur educēmur educēmini educentur	— educā — — educāte —

Продовження табл.

Infinitivus praes. actīvi	Praes. indic. Act.	Praes. ind. Pass.	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
errāre 1 помилитися	errō erras errat errāmus errātis errant	error errāris errat errāmur errāmini errantur	errem erres erret errēmus errētis errent	errer errēris erret errēmur errēmini errentur	— errā — — errāte —
esse бути, існувати	sum es est sumus estis sunt	— — — — — —	sim sis sit sīmus sītis sint	— — — — — —	— es — — este —
facere 3 робити	faciō facis facit facimus facitis faciunt	facior faceris facitur facimur facimini faciuntur	faciam facias faciat faciāmus faciātis faciant	faciar faciāris faciātur faciāmur faciāmini faciantur	— face — — facite —
finire 4 кінчати	finiō finis finit finimus finitis finiunt	finior finiris finitur finimur finimini finiuntur	finiam finias finiat finiāmus finiātis finiant	finiar finiāris finiātur finiāmur finiāmini finiantur	— finī — — finīte —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. actīvi	Imperfectum indic. passīvi	Futurum I indic. actīvi	Futurum I indic. passīvi
— docere — — docemini —	docēbam docēbas docēbat docēbāmus docēbātis docēbant	docēbar docēbāris docēbātur docēbāmur docēbāmini docēbantur	docēbo docēbis docēbit docēbimus docēbitis docēbunt	docēbor docēberis docēbitur docēbimur docēbimini docēbuntur
— dormire — — dormimini —	dormiēbam dormiēbas dormiēbat dormiēbāmus dormiēbātis dormiēbant	dormiēbar dormiēbāris dormiēbātur dormiēbāmur dormiēbāmini dormiēbantur	dormiam dormies dormiet dormiēmus dormiētis dormient	dormiar dormiēris dormiētur dormiēmur dormiēmini dormientur
— ducere — — ducimini —	ducēbam ducēbas ducēbat ducēbāmus ducēbātis ducēbant	ducēbar ducēbāris ducēbātur ducēbāmur ducēbāmini ducēbantur	ducam duces ducet ducēmus ducētis ducent	ducar ducēris ducētur ducēmur ducemini ducentur
— educare — — educamini —	educābam educābas educābat educābāmus educābātis educābant	educābar educābāris educābātur educābāmur educābāmini educābantur	educābo educābis educābit educābimus educābitis educābunt	educabor educaberis educabitur educabimur educabimini educabuntur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Fut. I Imper. Act.		
errārem errāres errāret errāremus errārētis errarent	errārer errārēs errārēt errārēmur errārēmini errarentur	— errāto errāto — errātōte errato	Infinit. praesentis passīvi errāri Particip. praesentis actīvi errāns Gerundium Gerundivum	Infinitivus perfecti actīvi Errāvisse Particip. perfecti passivi errātus, -a, -um Particip. futuri actīvi errātūrus, -a, -um Supinum I errātum
essem esses esset essēmus essētis essent	— — — — — —	— esto esto — estōte esto	Infinit. Praes. Passīvi — Particip. Praes. Actīvi ēns Gerundium — Gerundivum —	Infinitivus perfecti actīvi Fuisse Participium perfecti passivi — Participium futuri actīvi futūrus, -a, -um Supinum I —
facerem faceres faceret facerēmus facerētis facerent	facerer facerēs facerēt facerēmur facerēmini facerentur	— facito facito — facitōte faciunto	Infinitivus praesentis passīvi faci Participium praesentis actīvi faciens Gerundium Gerundivum faciendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Fecisse Participium perfecti passivi factus, -a, -um Participium futuri actīvi factūrus, -a, -um Supinum I factum
finīrem finīres finīret finīrēmus finīrētis finīrent	finīrer finīrēs finīrēt finīrēmur finīrēmini finīrentur	— finīto finīto — finītōte finiunto	Infinit. Praes. Passīvi finīri Particip. Praes. Act. finiens Gerundium Gerundivum finiendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Finivisse Participium perfecti passivi finītus, -a, -um Participium futuri actīvi finītūrus, -a, -um Supinum I finītum

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
docuī docuisti docuit docuimus docuistis docuerunt	docuerim docueris docuerit docuerimus docueritis docuerint	docueram docueras docuerat docuerāmus docuerātis docuerant	docuissem docuisses docuisset docuissēmus docuissētis docuissent	docuerō docueris docuerit docuerimus docueritis docuerint
dormīvi dormivisti dormivit dormivimus dormivistis dormivērunt	dormiverim dormiveris dormiverit dormiverimus dormiveritis dormiverint	dormiveram dormiveras dormiverat dormiverāmus dormiverātis dormiverant	dormivissem dormivisses dormivisset dormivissēmus dormivissētis dormivissent	dormiverō dormiveris dormiverit dormiverimus dormiveritis dormiverint
duxī duxisti duxit duximus duxistis duxērunt	duxerim duxeris duxerit duxerimus duxeritis duxerint	duxeram duxeras duxerat duxerāmus duxerātis duxerant	duxissem duxisses duxisset duxissēmus duxissētis duxissent	duxerō duxeris duxerit duxerimus duxeritis duxerint
educāvī educāvisti educāvit educāvimus educāvistis educāvērunt	educāverim educāveris educāverit educāverimus educāveritis educāverint	educāveram educāveras educāverat educāverāmus educāverātis educāverant	educāvisssem educāvisses educāvisset educāvissēmus educāvissētis educāvissent	educāverō educāveris educāverit educāverimus educāveritis educāverint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Coniunc. Act.	Plusquamperf. Indic. actiui	Plusquamperf. Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
errāvī errāvisti errāvit errāvimus errāvistis errāverunt	errāverim errāveris errāverit errāverimus errāveritis errāverint	errāveram errāveris errāverat errāverāmus errāverātis errāverant	errāvisses errāvisses errāvisset errāvissēmus errāvissētis errāvissent	errāverō errāveris errāverit errāverimus errāveritis errāverint
fūī fuisti fuit fuimus fuistis fuerunt	fuim fuieris fuierit fuimus fuieritis fuerint	fuieram fuieras fuierat fuierāmus fuierātis fuerant	fuissem fuissem fuisset fuissēmus fuissētis fuissent	fuerō fuieris fuierit fuimus fuieritis fuerint
fēcī fecisti fecit fecimus fecistis fecerunt	fecerim feceris fecerit fecerimus feceritis fecerint	feceram feceras fecerat fecerāmus fecerātis fecerant	fēcissem fēcisses fēcisset fēcissēmus fēcissētis fēcissent	fecerō feceris fecerit fecerimus feceritis fecerint
finīvī finivisti finivit finivimus finivistis finivērunt	finiverim finiveris finiverit finiverimus finiveritis finivērunt	finiveram finiveras finiverat finiverāmus finiverātis finivērunt	finivissem finivisses finivisset finivissēmus finivissētis finivissent	finiverō finiveris finiverit finiverimus finiveritis finivērunt

Продовження табл.

Infinitivus praes. actiui	Praesens indic. actiui	Praes. indic. passivi	Praes. Coni. Act.	Praes. Coni. Pass.	Imperativus Act.
gignēre 3 народжувати, виробляти	gignō gignis gignit gignimus gignitis gignunt	gignor gigneris gignitur gignimur gignimini gignuntur	gignam gignas gignat gignāmus gignātis gignant	gignar gignāris gignātur gignāmur gignāmini gignantur	— gigne — — gignite —
habēre 2 мати	habēō habes habet habemus habētis habent	habeor habēris habētur habēmur habemini habentur	habeam habeas habeat habeāmus habeātis habeant	habear habeāris habeātur habeāmur habeāmini habeantur	— habe — — habēte —
impērāre 1 наказувати	imperō imperas imperat imperāmus imperātis imperant	imperor imperāris imperātur imperāmur imperāmini imperantur	imperem imperes imperet imperēmus imperētis imperent	imperer imperēris imperētur imperēmur imperēmini imperentur	— imperā — — imperāte —
interrogāre 1 питати	interrogō interrogas interrogat interrogāmus interrogātis interrogant	interrogor interrogāris interrogātur interrogāmur interrogāmini interrogantur	interrogem interroges interroget interrogēmus interrogētis interrogent	interroger interrogēris interrogētur interrogēmur interrogēmini interrogentur	— interrogā — — interrogāte —

Продолжения табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
laborāre I працювати	labōrō labōras labōrat labōrāmus labōrātis labōrant	labōror labōrāris labōrātur labōrāmur labōrāmini labōrantur	labōrem labōres labōret labōrēmus labōrētis labōrent	labōreris labōretur labōrēmur labōrēmini labōrentur	— labōrā — — labōrāte —
laudāre I хвалити	laudō laudas laudat laudāmus laudātis laudent	laudor laudāris laudātur laudāmur laudāmini laudentur	laudem laudes laudet laudēmus laudētis laudent	lauder laudēris laudētur laudēmur laudēmini laudentur	— laudā — — laudāte —
legēre 3a читати	legō legis legit legimus legitis legunt	legor legeris legitur legimur legimini leguntur	legam legas legat legāmus legātis legant	legar legāris legātur legāmur legāmini legantur	— lege — — — legite —
mittēre 3 посилати	mittō mittis mittit mittimus mittitis mittunt	mittor mitteris mittitur mittimur mittimini mittuntur	mittam mittas mittat mittāmus mittātis mittant	mittar mittāris mittātur mittāmur mittāmini mittantur	— mitte — — — mittite —

Продолжения табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— gignere — — gignimini —	gignēbam gignēbas gignēbat gignēbāmus gignēbātis gignēbant	gignēbar gignēbāris gignēbātur gignēbāmur gignēbāmini gignēbantur	gignam gignes gignet gignēmus gignētis gignent	gignar gignēris gignetur gignēmur gignemini gignentur
— habere — — habemini —	habēbam habēbas habēbat habēbāmus habēbātis habēbant	habēbar habēbāris habēbātur habēbāmur habēbāmini habēbantur	habēbo habēbis habēbit habēbimus habēbitis habēbunt	habēbor habēberis habēbitur habēbimur habēbimini habēbuntur
— imperare — — imperamini —	imperābam imperābas imperābat imperābāmus imperābātis imperābant	imperābar imperābāris imperābātur imperābāmur imperābāmini imperābantur	imperābo imperābis imperābit imperābimus imperābitis imperābunt	imperabor imperaberis imperabitur imperabimur imperabimini imperabuntur
— interrogare — — interrogamini —	interrogābam interrogābas interrogābat interrogābāmus interrogābātis interrogābant	interrogābar interrogābāris interrogābātur interrogābāmur interrogābāmini interrogābantur	interrogābo interrogābis interrogābit interrogābimus interrogābitis interrogābunt	interrogabor interrogaberis interrogabitur interrogabimur interrogabimini interrogabuntur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— labōrare — — labōramini —	labōrābam labōrābas labōrābat labōrābāmus labōrābātis labōrābant	labōrābar labōrābāris labōrābātur labōrābāmur labōrābāmini labōrābantur	labōrābo labōrābis labōrābit labōrābimus labōrābitis labōrābunt	labōrabor labōraberis labōrabitur labōrābimur labōrābimini labōrābuntur
— laudare — — laudamini —	laudābam laudābas laudābat laudābāmus laudābātis laudābant	laudābar laudābāris laudābātur laudābāmur laudābāmini laudābantur	laudābo laudābis laudābit laudābimus laudābitis laudābunt	laudabor laudaberis laudabitur laudābimur laudābimini laudābuntur
— legere — — legimini —	legēbam legēbas legēbat legēbāmus legēbātis legēbant	legēbar legēbāris legēbātur legēbāmur legēbāmini legēbantur	legam leges leget legēmus legētis legent	legar legēris legētur legēmur legemini legentu
— mittere — — mittimini —	mittēbam mittēbas mittēbat mittēbāmus mittēbātis mittēbant	mittēbar mittēbāris mittēbātur mittēbāmur mittēbāmini mittēbantur	mittam mittes mittet mittēmus mittētis mittent	mittar mittēris mittētur mittēmur mittemini mittentur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
gignerem gignerēs gigneret gignerēmus gignerētis gignerent	gignerem gignerēs gigneretur gignerēmur gignerēmini gignerentur	— gignito gignito — gigniōte gignunto	Infinit. praesentis passivi gigni Particip. praesentis activi gignens Gerundium gignendi Gerundivum gignendum gignendus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Geniuses Particip. perfecti passivi genitus, -a, -um Participium futuri activi genitūrus, -a, -um Supinum I genitum Infinitivus perfecti activi Habuisse Participium perfecti passivi habitus, -a, -um Participium futuri activi habitūrus, -a, -um Supinum I habitum Infinit. perfecti activi Imperāvisse Particip. perfecti passivi imperātus, -a, -um Particip. futuri activi imperatūrus, -a, -um Supinum I imperātum
habērem habēres habēret habērēmus habērētis habērent	habērem habērēris habērētur habērēmur habērēmini habērentur	— habēto habēto — habetōte habento	Infinit. praesentis passivi habēri Particip. praesentis activi habens Gerundium habendi Gerundivum habendus, -a, -um	Infinitivus perfecti passivi Habuisse Participium perfecti passivi habitus, -a, -um Participium futuri activi habitūrus, -a, -um Supinum I habitum Infinit. perfecti activi Imperāvisse Particip. perfecti passivi imperātus, -a, -um Particip. futuri activi imperatūrus, -a, -um Supinum I imperātum
imperārem imperāres imperāret imperārēmus imperārētis imperarent	imperārem imperārēris imperārētur imperārēmur imperārēmini imperarentur	— imperāto imperāto — imperatōte imperato	Infinit. praesentis passivi imperāri Particip. praesentis activi imperāns Gerundium imperandi Gerundivum imperandum imperandus, -a, -um	Infinitivus perfecti passivi Imperāvisse Particip. perfecti passivi imperātus, -a, -um Particip. futuri activi imperatūrus, -a, -um Supinum I imperātum
interrogārem interrogāres interrogāret interrogārēmus interrogārētis interrogarent	interrogārem interrogārēris interrogārētur interrogārēmur interrogārēmini interrogarentur	— interrogāto interrogāto — interrogatōte interrogato	Infinitivus praesentis passivi interrogāri Particip. Praes. Act. interrogāns Gerundium interrogandi Gerundivum interrogandum interrogandus, -a, -um	Infinit. perfecti act. Interrogāvisse Particip. perfecti pass. interrogātus, -a, -um Particip. futuri act. interrogatūrus, -a, -um Supinum I interrogātum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.	
labōrārem labōrāres labōrāret labōrāremus labōrārētis labōrārent	labōrārer labōrārēris labōrārētur labōrārēmur labōrārēmini labōrārentur	— labōrāto labōrāto — labōratōte labōrāto	Infinit. perfecti actīvi Labōrāvisse Particip. perfecti pass. labōrātus, -a, -um Particip. futuri actīvi labōrātūrus, -a, -um Supinum I labōrātum
laudārem laudāres laudāret laudāremus laudārētis laudārent	laudārer laudārēris laudārētur laudārēmur laudārēmini laudārentur	— laudāto laudāto — laudatōte laudāto	Infinit. perfecti act. Laudāvisse Particip. perfecti pass. laudātus, -a, -um Particip. futuri acti. laudātūrus, -a, -um Supinum I laudātum Supinum II laudātū
legerem legeres legeret legerēmus legerētis legerent	legerer legerēris legerētur legerēmur legerēmini legerentur	— legito legito — legitōte legunto	Infinitivus perfecti actīvi Lēgisse Participium perfecti passīvi lēctus, -a, -um Participium futuri actīvi lēctūrus, -a, -um Supinum I lēctum
mitterem mitteres mitteret mitterēmus mitterētis mitterent	mitterer mitterēris mitterētur mitterēmur mitterēmini mitterentur	— mittito mittito — mittitōte mittunto	Infinitivus perfecti actīvi Mīsisse Participium perfecti passīvi missus, -a, -um Participium futuri actīvi missūrus, -a, -um Supinum I missum

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjunc. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
genuī genuisti genuit genuimus genuistis genuerunt	genuerim genueris genuerit genuerimus genueritis genuerint	genueram genueras genuerat genuerāmus genuerātis genuerant	genuissem genuisses genuisset genuissemus genuissetis genuissent	genuerō genueris genuerit genuerimus genueritis genuerint
habuī habuisti habuit habuimus habuistis habuerunt	habuerim habueris habuerit habuerimus habueritis habuerint	habueram habueras habuerat habuerāmus habuerātis habuerant	habuissem habuisses habuisset habuissemus habuissetis habuissent	habuerō habueris habuerit habuerimus habueritis habuerint
imperāvī imperāvistī imperāvit imperāvimus imperāvistis imperāverunt	imperāverim imperāveris imperāverit imperāverimus imperāveritis imperāverint	imperāveram imperāveras imperāverat imperāverāmus imperāverātis imperāverant	imperāvíssem imperāvísset imperāvísset imperāvíssemus imperāvíssetis imperāvísset	imperāverō imperāveris imperāverit imperāverimus imperāveritis imperāverint
interrogāvī interrogāvistī interrogāvit interrogāvimus interrogāvistis interrogāverunt	interrogāverim interrogāveris interrogāverit interrogāverimus interrogāveritis interrogāverint	interrogāveram interrogāveras interrogāverat interrogāverāmus interrogāverātis interrogāverant	interrogāvíssem interrogāvísset interrogāvísset interrogāvíssemus interrogāvíssetis interrogāvísset	interrogāverō interrogāveris interrogāverit interrogāverimus interrogāveritis interrogāverint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. activi	Plusquamperf. Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
labōrāvī labōrāvistī labōrāvit labōrāvīmus labōrāvistis labōrāverunt	labōrāverim labōrāveris labōrāverit labōrāverimus labōrāveritis labōrāverint	labōrāveram labōrāveras labōrāverat labōrāverāmus labōrāverātis labōrāverant	labōrāvīssē labōrāvīssēs labōrāvīssēt labōrāvīssēmūs labōrāvīssētis labōrāvīssēt	labōrāverō labōrāveris labōrāverit labōrāverimus labōrāveritis labōrāverint
laudāvī laudāvistī laudāvit laudāvīmus laudāvistis laudāverunt	laudāverim laudāveris laudāverit laudāverimus laudāveritis laudāverint	laudāveram laudāveras laudāverat laudāverāmus laudāverātis laudāverant	laudāvīssē laudāvīssēs laudāvīssēt laudāvīssēmūs laudāvīssētis laudāvīssēt	laudāverō laudāveris laudāverit laudāverimus laudāveritis laudāverint
lēgī lēgistī lēgit lēgimus lēgistis lēgerunt	lēgerim lēgeris lēgerit lēgerimus lēgeritis lēgerint	lēgeram lēgeras lēgerat lēgerāmus lēgerātis lēgerant	lēgīssē lēgīssēs lēgīssēt lēgīssēmūs lēgīssētis lēgīssēt	lēgerō lēgeris lēgerit lēgerimus lēgeritis lēgerint
mīsī mīsistī mīsīt mīsīmus mīsistis mīsērunt	mīsirim mīsiris mīsirit mīsīrimūs mīsiritis mīsērint	mīsiram mīsiras mīsirat mīsīrāmus mīsīrātis mīsērant	mīsīssē mīsīssēs mīsīssēt mīsīssēmūs mīsīssētis mīsīssēt	mīsērō mīsiris mīsirit mīsīrimūs mīsiritis mīsērint

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
movēre 2 рухати	movēō moves movet movēmus movētis movent	moveor movēris movētur movēmur movemini moventur	moveam moveas moveat moveāmus moveātis moveant	movear moveāris moveātur moveāmur moveamini moveantur	— move — — movēte —
narrāre 1 розповідати	narrō narras narrat narrāmus narrātis narrant	narror narrāris narrātur narrāmur narrāmini narrantur	narren narres narret narrēmus narrētis narrant	narrer narrēris narrētur narrēmur narrēmini narrantur	— narrā — — narrāte —
navigare 1 плавати, плисти (на кораблі)	navigō navigas navigat navigāmus navigātis navigant	navigor navigāris navigātur navigāmur navigāmini navigantur	navigem naviges naviget navigēmus navigētis navigant	naviger navigēris navigētur navigēmur navigēmini navigentur	— navigā — — — navigāte —
negāre 1 заперечувати	negō negas negat negāmus negātis negant	negor negāris negātur negāmur negāmini negantur	negem neges neget negēmus negētis negent	neger negēris negētur negēmur negēmini negentur	— negā — — — negāte —

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
опіа́ре прикраша́ти	опіа-ō опіа-s опіа-t опіа-mūs опіа-tīs опіа-nt	опіа́ris опіа́tur опіа́mur опіа́mini опіа́ntur	опіе опес опет опēmus опētis опент	опіе опētis опētur опēmur опēmini опентур	— опіа — — опіа́те —
пінгє́ 3 малова́ти	пінгō пінгіс пінгіт пінгіmus пінгіtis пінгunt	пінгор пінгеріс пінгітур пінгіmur пінгіmini пінгuntur	пінгам пінга́с пінга́т пінга́mus пінга́tis пінгant	пінгар пінга́ris пінга́tur пінга́mur пінга́mini пінгантур	пінге — — пінгі́те —
пугна́ре 1 бита́ся	пугно́ пугнас пугнат пугна́mus пугна́tis пугnant	пугнор пугна́ris пугна́tur пугна́mur пугна́mini пугnantur	пугнем пугнес пугнет пугнēmus пугнētis пугnent	пугнер пугне́ris пугне́tur пугне́mur пугне́mini пугnentур	— пугна́ — — пугна́те —
регє́ре 3 прати́ти	регō регіс регит регimur регitis регunt	регор регеріс регитур регимур регіmini регuntur	регам рега́с рега́т рега́mus рега́tis регant	регар рега́ris рега́тур рега́mur рега́mini регантур	— реге — — — регі́те —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— move — — movemini —	movebam movebas movebat movebāmus movebātis movebant	movébar movébaris movébātur movébāmur movébamini movébantur	movebo movebīs movebit movebimur movebitis movebunt	movebor moveberis movebitur movebimur movebimini movebuntur
— narrare — — narramini —	narrābam narrābas narrābat narrābāmus narrābātis narrābant	narrā́bar narrā́baris narrā́bātur narrā́bāmur narrā́bamini narrā́bantur	narrābo narrābīs narrābit narrābimur narrābitis narrābunt	narrabor narraberis narrabitur narrābimur narrābimini narrābuntur
— navigare — — — navigamini —	navigābam navigābas navigābat navigābāmus navigābātis navigābant	navigā́bar navigā́baris navigā́bātur navigā́bāmur navigā́bamini navigā́bantur	navigābo navigābīs navigābit navigābimur navigābitis navigābunt	navigabor navigaberis navigabitur navigābimur navigābimini navigābuntur
— negare — — — negamini —	negābam negābas negābat negābāmus negābātis negābant	negā́bar negā́baris negā́bātur negā́bāmur negā́bamini negā́bantur	negābo negābīs negābit negābimur negābitis negābunt	negabor negaberis negabitur negābimur negābimini negābuntur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— omare — — ornamini —	ornābam ornābas ornābat ornabāmus ornabātis ornābant	ornābar ornabāris ornabātur ornabāmur ornabamini ornabantur	ornābo ornābis ornābit ornabimus ornabitis ornabunt	ornabor ornaberis ornabitur ornabimur ornabimini ornabuntur
pingere — — pingimini —	pingēbam pingēbas pingēbat pingebāmus pingebātis pingēbant	pingēbar pingebāris pingebātur pingebāmur pingebamini pingebantur	pingam pinges pinget pingemus pingētis pingent	pingar pingēris pingētur pingemur pingemini pingentur
— pugnare — — pugnami —	pugnābam pugnābas pugnābat pugnabāmus pugnabātis pugnābant	pugnābar pugnabāris pugnabātur pugnabāmur pugnabamini pugnabantur	pugnābo pugnābis pugnābit pugnabimus pugnabitis pugnabunt	pugnabor pugnaberis pugnabitur pugnabimur pugnabimini pugnabuntur
— regere — — regimini —	regēbam regēbas regēbat regebāmus regebātis regēbant	regēbar regebāris regebātur regebāmur regebamini regebantur	regam reges reget regemus regētis regent	regar regēris regētur regemur regemini regentur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
mōvērem mōvēres mōvēret mōvērēmus mōvērētis mōvērent	mōvērer mōvēreris mōvērētur mōvērēmur mōvērēmini mōvērentur	— mōvēto mōvēto — mōvētōte mōvēnto	Infinitivus praesentis passivi mōvēri Participium praesentis activi mōvens Gerundium mōvendi Gerundivum mōvendus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Mōvisse Participium perfecti passivi mōtus, -a, -um Participium futuri activi mōtūrus, -a, -um Supinum I mōtum Supinum II mōtū
narrārem narrāres narrāret narrārēmus narrārētis narrarent	narrārer narrārēris narrārētur narrārēmur narrārēmini narrarentur	— narrāto narrāto — narrātōte narrāto	Infinitivus praesentis passivi narrāri Participium praesentis activi narrāns Gerundium narrandi Gerundivum narrandus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Narrāvisse Participium perfecti passivi narrātus, -a, -um Participium futuri activi narrātūrus, -a, -um Supinum I narrātum Supinum II narrātū
navigārem navigāres navigāret navigārēmus navigārētis navigarent	navigārer navigārēris navigārētur navigārēmur navigārēmini navigarentur	— navigāto navigāto — navigātōte navigāto	Infinitivus praesentis passivi navigāri Participium praesentis activi navigāns Gerundium navigandi Gerundivum navigandus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Navigāvisse Participium perfecti passivi navigātus, -a, -um Participium futuri activi navigātūrus, -a, -um Supinum I navigātum Supinum II navigātū

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futūrum I Imper. Act.	
negārem negāres negāret negarēmus negarētis negarent	negārer negarēris negarētur negarēmur negarēmini negarentur	— negāto negāto — negatōte negato	Infinitivus perfecti actīvi Negāvisse Participium perfecti passivi negātus, -a, -um Participium futuri activi negātūrus, -a, -um Supinum I negātum Supinum II negātū
ornārem ornāres ornāret ornarēmus ornarētis ornarent	ornārer ornarēris ornarētur ornarēmur ornarēmini ornarentur	— ornāto ornāto — ornatōte ornato	Infinitivus perfecti actīvi Ornāvisse Participium perfecti passivi ornātus, -a, -um Participium futuri activi ornātūrus, -a, -um Supinum I ornātum Supinum II ornātū
pingerm pingeres pingeret pingarēmus pingarētis pingarent	pingerer pingarēris pingarētur pingarēmur pingarēmini pingarentur	— pingito pingito — pingitōte pingunto	Infinitivus perfecti actīvi Pinxisse Participium perfecti passivi pictus, -a, -um Participium futuri activi pictūrus, -a, -um Supinum I pictum Supinum II pictū

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futūrum I Imper. Act.	
pugnārem pugnāres pugnāret pugnārēmus pugnārētis pugnarent	pugnārer pugnarēris pugnarētur pugnarēmur pugnarēmini pugnarentur	— pugnāto pugnāto — pugnatōte pugnato	Infinitivus perfecti actīvi Pugnāvisse Participium perfecti passivi pugnātus, -a, -um Participium futuri activi pugnātūrus, -a, -um Supinum I pugnātum Supinum II pugnātū
regerem regeres regeret regerēmus regerētis regerent	regerer regerēris regerētur regerēmur regerēmini regerentur	— regito regito — regitōte regunto	Infinitivus perfecti actīvi Rexisse Participium perfecti passivi rectus, -a, -um Participium futuri activi rectūrus, -a, -um Supinum I rectum Supinum II rectū

Продолжения табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. activi	Plusquamperf. Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
mōvī mōvistī mōvit mōvimus mōvistis mōvērunt	mōverim mōveris mōverit mōverimus mōveritis mōvērint	mōveram mōveras mōverat mōverāmus mōverātis mōvērant	mōvissem mōvisses mōvisset mōvissemus mōvissetis mōvissent	mōverō mōveris mōverit mōverimus mōveritis mōvērint
narrāvī narrāvistī narrāvit narrāvimus narrāvistis narrāvērunt	narrāverim narrāveris narrāverit narrāverimus narrāveritis narrāvērint	narrāveram narrāveras narrāverat narrāverāmus narrāverātis narrāvērant	narrāvissem narrāvisses narrāvisset narrāvissemus narrāvissetis narrāvissent	narrāverō narrāveris narrāverit narrāverimus narrāveritis narrāvērint
navigāvē navigāvistī navigāvit navigāvimus navigāvistis navigāvērunt	navigāverim navigāveris navigāverit navigāverimus navigāveritis navigāvērint	navigāveram navigāveras navigāverat navigāverāmus navigāverātis navigāvērant	navigāvissem navigāvisses navigāvisset navigāvissemus navigāvissetis navigāvissent	navigāverō navigāveris navigāverit navigāverimus navigāveritis navigāvērint
negāvī negāvistī negāvit negāvimus negāvistis negāvērunt	negāverim negāveris negāverit negāverimus negāveritis negāvērint	negāveram negāveras negāverat negāverāmus negāverātis negāvērant	negāvissem negāvisses negāvisset negāvissemus negāvissetis negāvissent	negāverō negāveris negāverit negāverimus negāveritis negāvērint

Продолжения табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. activi	Plusquamperf. Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
ornāvī ornāvistī ornāvit ornāvimus ornāvistis ornāvērunt	ornāverim ornāveris ornāverit ornāverimus ornāveritis ornāvērint	ornāveram ornāveras ornāverat ornāverāmus ornāverātis ornāvērant	ornāvissem ornāvisses ornāvisset ornāvissemus ornāvissetis ornāvissent	ornāverō ornāveris ornāverit ornāverimus ornāveritis ornāvērint
pinxī pinxisti pinxit pinximus pinxistis pinxērunt	pinxerim pinxeris pinxerit pinxerimus pinxeritis pinxerint	pinxeram pinxeras pinxerat pinxerāmus pinxerātis pinxerant	pinxissem pinxisse pinxisset pinxissemus pinxissetis pinxissent	pinxerō pinxeris pinxerit pinxerimus pinxeritis pinxerint
pugnāvī pugnāvistī pugnāvit pugnāvimus pugnāvistis pugnāvērunt	pugnāverim pugnāveris pugnāverit pugnāverimus pugnāveritis pugnāvērint	pugnāveram pugnāveras pugnāverat pugnāverāmus pugnāverātis pugnāvērant	pugnāvissem pugnāvisse pugnāvisset pugnāvissemus pugnāvissetis pugnāvissent	pugnāverō pugnāveris pugnāverit pugnāverimus pugnāveritis pugnāvērint
rexī rexisti rexit reximus rexistis rexērunt	rexerim rexeris rexerit rexerimus rexeritis rexerint	rexeram rexeras rexerat rexerāmus rexerātis rexerant	rexissem rexisse rexisset rexissemus rexissetis rexissent	rexerō rexeris rexerit rexerimus rexeritis rexerint

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
salutare, 1+acc. вігати	salūō salūas salūat salūtāmus salūtātis salūtant	salūtōr salūtāris salūtātūr salūtāmur salūtāmini salūtantur	salūem salūtes salūet salūtēmus salūtētis salūtent	salūer salūtēris salūtētūr salūtēmur salūtēmini salūtentur	— salūā — — salūtāte —
sapere 3 знати	sapiō sapis sapit sapimus sapitis sapiunt	sapiōr saperis sapitur sapimur sapimini sapiuntur	sapiam sapias sapiat sapiamus sapiaitis sapiant	sapiar sapiāris sapiātūr sapiamur sapiāmini sapiantur	— sape — — — sapite —
scire 4 знати	sciō scis scit scimus scitis sciunt	sciōr sciris scītūr scīmur scimini sciuntur	sciam scias sciat sciamus sciātis sciant	sciar sciāris sciātūr sciāmur sciāmini sciuntur	— scī — — — scīte —
scribere 3a писати	scribō scribis scribit scribitur scribitis scribunt	scribōr scriberis scribitūr scribitur scribimini scribuntur	scribam scribas scribat scribamus scribātis scribant	scribar scribāris scribātūr scribāmur scribāmini scribantur	— scribe — — — scribite —

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imperativus Act.
sedere 2 сидіти	sedeō sedes sedet sedēmus sedētis sedent	sedeor sedēris sedētūr sedēmur sedemini sedentur	sedeam sedeas sedeat sedeamus sedeātis sedeant	sedear sedēaris sedēātūr sedēāmur sedeāmini sedeantur	— sede — — — sedēte —
sentire 4 відчувати	sentio sentis sentit sentimus sentitis sentiant	sentior sentiris sentītūr sentimur sentimini sentiantur	sentiam sentias sentiat sentiamus sentiaitis sentiant	sentiar sentiaāris sentiaātūr sentiaāmur sentiaāmini sentiantur	— sentī — — — sentīte —
servire 4 служити	servio servis servit servimus servitis serviunt	servior serviris servītūr servimur servimini serviuntur	serviam servias serviat serviamus serviaitis serviant	serviar serviaāris serviaātūr serviaāmur serviaāmini serviantur	— servī — — — servīte —
spere сподіватися	spēō spēas spēat spēāmus spēātis spēant	spēor spēaris spēātūr spēāmur spēāmini spēantur	spēem spēes spēet spēēmus spēētis spēent	spēer spēēris spēētūr spēēmur spēēmini spēentur	— spērā — — — spērāte —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— salutare	salutābam salutābas salutābat	salutābar salutābāris salutābātur	salutābo salutābāris salutābāt	salutabor salutaberis salutabuntur
— salutāmini	salutābāmus salutābātis salutābant	salutābāmur salutābamini salutābantur	salutābimus salutābātis salutābunt	salutābimur salutābimini salutābuntur
— sapere	sapiēbam sapiēbas sapiēbat	sapiēbar sapiēbāris sapiēbātur	sapiām sapiēs sapiet	sapiar sapiēris sapiētur
— saperēmini	sapiēbāmus sapiēbātis sapiēbant	sapiēbāmur sapiēbamini sapiēbantur	sapiēmus sapiētis sapient	sapiēmur sapiēmini sapiēntur
— scīre	sciēbam sciēbas sciēbat	sciēbar sciēbāris sciēbātur	sciam scies sciet	sciar sciēris sciētur
— scīmini	sciēbāmus sciēbātis sciēbant	sciēbāmur sciēbamini sciēbantur	sciēmus sciētis scient	sciēmur sciēmini scientur
— scrībere	scrībēbam scrībēbas scrībēbat	scrībēbar scrībēbāris scrībēbātur	scrībām scrībes scrībet	scrībār scrībēris scrībēntur
— scrībīmini	scrībēbāmus scrībēbātis scrībēbant	scrībēbāmur scrībēbamini scrībēbantur	scrībēmus scrībētis scrībent	scrībēmur scrībēmini scrībentur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— sedere	sedēbam sedēbas sedēbat	sedēbar sedēbāris sedēbātur	sedēbo sedēbis sedēbit	sedēbor sedēberis sedēbuntur
— sedemini	sedēbāmus sedēbātis sedēbant	sedēbāmur sedēbamini sedēbantur	sedēbimus sedēbītis sedēbunt	sedēbimur sedēbimini sedēbuntur
— sentīre	sentīēbam sentīēbas sentīēbat	sentīēbar sentīēbāris sentīēbātur	sentiam senties sentiet	sentiar sentīēris sentīēntur
— sentīmini	sentīēbāmus sentīēbātis sentīēbant	sentīēbāmur sentīēbamini sentīēbantur	sentīēmus sentīētis sentient	sentīēmur sentīēmini sentientur
— servīre	servīēbam servīēbas servīēbat	servīēbar servīēbāris servīēbātur	serviam servies serviet	serviar servīēris servīēntur
— servīmini	servīēbāmus servīēbātis servīēbant	servīēbāmur servīēbamini servīēbantur	servīēmus servīētis servient	servīēmur servīēmini servientur
— spērare	spērābam spērābas spērābat	spērābar spērābāris spērābātur	spērābo spērābis spērābit	spērabor spēraberis spērābuntur
— spērāmini	spērābāmus spērābātis spērābant	spērābāmur spērābamini spērābantur	spērābimus spērābītis spērābunt	spērābimur spērābimini spērābuntur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
salūtārem salūtāres salūtāret salūtārēmus salūtārētis salūtarent	salūtārer salūtārēris salūtārētūr salūtārēmūr salūtārēmīni salūtarentūr	— salūtātō salūtātō — salūtātōte salūtātō	Infinitivus praesentis passīvi salūtāri Participium praesentis actīvi salūtāns Gerundium salūtandī Gerundivum salūtandus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Salūtāvisse Participium perfecti passīvi salūtātus, -a, -um Participium futuri actīvi salūtātūrus, -a, -um Supinum I salūtātum
saperem saperes saperet saperēmūs saperētīs saperent	saperer saperēris saperētūr saperēmūr saperēmīni saperentūr	— sapitō sapitō — sapitōte sapitō	Infinitivus praesentis passīvi sapi Participium praesentis actīvi sapiens Gerundium sapienti Gerundivum sapientus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi sapiisse
scīrem scīres scīret scīrēmūs scīrētīs scīrent	scīrer scīrēris scīrētūr scīrēmūr scīrēmīni scīrentūr	— scītō scītō — scītōte scītō	Infinitivus praesentis passīvi scīri Participium praesentis actīvi sciens Gerundium sciendi Gerundivum sciendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Scīvisse Participium perfecti passīvi scītus, -a, -um Participium futuri actīvi scītūrus, -a, -um Supinum I scītum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
scriberem scriberes scriberet scriberēmūs scriberētīs scriberent	scriberer scriberēris scriberētūr scriberēmūr scriberēmīni scriberentūr	— scribitō scribitō — scribitōte scribitō	Infinitivus praesentis passīvi scribi Participium praesentis actīvi scribens Gerundium scribendi Gerundivum scribendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Scīpsisse Participium perfecti passīvi scīptus, -a, -um Participium futuri actīvi scīptūrus, -a, -um Supinum I scīptum
sedērem sedēres sedēret sedērēmūs sedērētīs sederent	sedērer sedērēris sedērētūr sedērēmūr sedērēmīni sederentūr	— sedētō sedētō — sedetōte sedento	Infinitivus praesentis passīvi sedēri Participium praesentis actīvi sedens Gerundium sedendi Gerundivum sedendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Sēdisse Participium perfecti passīvi sessus, -a, -um Participium futuri actīvi sessūrus, -a, -um Supinum I sessum
sentīrem sentīres sentīret sentīrēmūs sentīrētīs sentīrent	sentīrer sentīrēris sentīrētūr sentīrēmūr sentīrēmīni sentīrentūr	— sentītō sentītō — sentitōte sentitō	Infinitivus praesentis passīvi sentīri Participium praesentis actīvi sentiens Gerundium sentienti Gerundivum sentendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Sensisse Participium perfecti passīvi sensūs, -a, -um Participium futuri actīvi sensūrus, -a, -um Supinum I sensum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
servīrem servīres servīret servīrēmus servīrētis servīrent	servīrer servīrēris servīrētur servīrēmur servīrēmini servīrentur	— servīto servīto — servītote serviunto	Infinitivus praesentis passīvi servīri Participium praesentis actīvi serviens Gerundium serviendi Gerundivum serviendus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Servīisse Participium perfecti passivi servītus, -a, -um Participium futuri actīvi servītūrus, -a, -um Supinum I servītum
spērārem spērāres spērāret spērārēmus spērārētis spērarent	spērārer spērārēris spērārētur spērārēmur spērārēmini spērarentur	— spērāto spērāto — spērātote spērato	Infinitivus praesentis passīvi spērāri Participium praesentis actīvi spērāns Gerundium spērandi Gerundivum spērandus, -a, -um	Infinitivus perfecti actīvi Spērāvisse Participium perfecti passivi spērātus, -a, -um Participium futuri actīvi spērātūrus, -a, -um Supinum I spērātum

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
salūtāvī salūtāvistī salūtāvīt salūtāvīmus salūtāvīstis salūtāverunt	rexerō rexeris rexerit rexerimus rexeritis rexerint	salūtāveram salūtāveras salūtāverat salūtāverāmus salūtāverātis salūtāverant	salūtāvīsem salūtāvīsses salūtāvīisset salūtāvīssēmus salūtāvīssētis salūtāvīssent	salūtāverō salūtāveris salūtāverit salūtāverimus salūtāveritis salūtāverint
sapī sapīstī sapīit sapīimus sapīistis sapīerunt	sapierim sapieris sapierit sapierimus sapieritis sapierint	sapieram sapieras sapierat sapierāmus sapierātis sapierant	sapiīsem sapiīses sapiīisset sapiīssēmus sapiīssētis sapiīssent	sapierō sapieris sapierit sapierimus sapieritis sapierint
scīvī scīvīstī scīvīt scīvīmus scīvīstis scīvērunt	scīverim scīveris scīverit scīverimus scīveritis scīverint	scīveram scīveras scīverat scīverāmus scīverātis scīverant	scīvīsem scīvīsses scīvīisset scīvīssēmus scīvīssētis scīvīssent	scīverō scīveris scīverit scīverimus scīveritis scīverint
sēdī sēdistī sēdit sēdimus sēdistis sēdērunt	sēderim sēderis sēderit sēderimus sēderitis sēderint	sēderam sēderas sēderat sēderāmus sēderātis sēderant	sēdīsem sēdīses sēdīisset sēdīssēmus sēdīssētis sēdīssent	sēderō sēderis sēderit sēderimus sēderitis sēderint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. actīvi	Plusquamperf. Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
sensī sensisti sensit sensimus sensistis sensērunt	senserim senseris sensit sensimus sensistis sensērunt	senseram senserās senserat sensērāmus sensērātis sensērant	sensissem sensisses sensisset sensissēmus sensissētis sensissent	senserō senseris sensit sensimus senseritis sensērunt
Servīvī servīvisti servīvit servivimus servivistis servivērunt	servivērim servivēris servivērit servivērimus servivēritis servivērunt	servivēram servivēras servivērat servivērāmus servivērātis servivērant	servivissem servivisses servivisset servivissēmus servivissētis servivissent	servivērō servivēris servivērit servivērimus servivēritis servivērunt
spērāvī spērāvistī spērāvit spērāvimus spērāvistis spērāvērunt	spervivēro spervivēris spervivērit spervivērimus spervivēritis spervivērunt	spervivēram spervivēras spervivērat spervivērāmus spervivērātis spervivērant	spervivissem spervivisses spervivisset spervivissēmus spervivissētis spervivissent	spervivērō spervivēris spervivērit spervivērimus spervivēritis spervivērunt

Продовження табл.

Infinitivus praes. actīvi	Praesens indic. actīvi	Praes. indic. passivi	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imper. Act.
struere 3 будувати	struō struis struit struimus struitis struunt	struor strueris struitur struimur struimini struuntur	struam struas struat struāmur struātis struantur	struar struāris struātur struāmur struamini struantur	— strue — — struite —
studere 2 прагнути, вчитися	studēo studes studet studemus studētis student	studeor studēris studētur studēmur studēmini studentur	studeam studeas studeat studeāmus studeātis studeant	studear studeāris studeātur studeāmur studeamini studeantur	— stude — — studēte —
tacere 2 мовчати	taceō taces tacet tacemus tacētis tacent	taceor tacēris tacētur tacēmur tacēmini tacentur	taceam taceas taceat taceāmus taceātis taceant	tacear taceāris taceātur taceāmur taceamini taceantur	— tace — — tacēte —
tangere 3 чіпати	tangō tangis tangit tangimus tangitis tangunt	tangor tangeris tangitur tangimur tangimini tanguntur	tangam tangas tangat tangāmus tangātis tangant	tangar tangāris tangātur tangāmur tangamini tangantur	— tange — — tangite —

Продовження табл.

Infinitivus praes. actī	Præsens indic. actī	Praes. indic. passī	Praes. Conj. Act.	Praes. Conj. Pass.	Imper. Act.
tegĕre 3 покривати	tegō tegis tegit tegitus tegitis tegit	tegor tegeris tegitur tegitur tegitini tegitur	tegam tegas tegat tegāmus tegātis tegant	tegar tegaris tegatur tegāmur tegāmini tegantur	— tege — — tegitē —
tenĕre 2 примати	teneō tenes tenet tenēmus tenētis tenent	teneor tenēris tenētur tenēmur tenemini tenentur	teneam teneas teneat tenēamus tenēātis teneant	tenear teneāris teneātur tenēāmur teneāmini teneantur	— tene — — tenēte —
timĕre 2 боятися	timeō times timet timēmus timētis timent	timeor timēris timētur timēmur timemini timentur	timeam timeas timeat timēamus timēātis timeant	timear timeāris timeātur timēāmur timēāmini timeantur	— time — — timēte —
trahĕre 1) тягти, 2) тянути, 3) захоплювати	trahō trahis trahit trahimus trahitis trahunt	trahor traheris trahitur trahimur trahimini trahuntur	traham trahas trahat trahāmus trahātis trahant	trahar trahāris trahātur trahāmur trahāmini trahantur	— trahē — — — trahite —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. actī	Imperfectum indic. passī	Fut. I indic. actī	Fut. I indic. pass.
— struere — — struimini —	struēbam struēbas struēbat struēbāmus struēbātis struēbant	struēbar struēbāris struēbātur struēbāmur struēbamini struēbantur	struam strues struet struēmus struētis struent	struar struēris struētur struēmur struemini struentur
— studere — — studemini —	studēbam studēbas studēbat studēbāmus studēbātis studēbant	studēbar studēbāris studēbātur studēbāmur studēbamini studēbantur	studēbo studēbis studēbit studēbimus studēbitis studēbunt	studēbor studēberis studēbitur studēbimur studēbimini studēbuntur
— tacere — — tacemini —	tacēbam tacēbas tacēbat tacēbāmus tacēbātis tacēbant	tacēbar tacēbāris tacēbātur tacēbāmur tacēbamini tacēbantur	tacēbo tacēbis tacēbit tacēbimus tacēbitis tacēbunt	tacēbo tacēbis tacēbit tacēbimus tacēbitis tacēbunt
— tangere — — tangimini —	tangēbam tangēbas tangēbat tangēbāmus tangēbātis tangēbant	tangēbar tangēbāris tangēbātur tangēbāmur tangēbamini tangēbantur	tangam tanges tanget tangēmus tangētis tangent	tangar tangēris tangētur tangēmur tangēmini tangentur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Fut. I indic. activi	Fut. I indic. pass.
— tegere — — tegimini —	tegēbam tegēbas tegēbat tegēbāmus tegēbātis tegēbant	tegēbar tegēbāris tegēbātur tegēbāmur tegēbāmini tegēbantur	tegā teges teget tegēmus tegētis tegent	tegar tegēris tegetur tegēmur tegemini tegentur
— tenere — — tenemini —	tenēbam tenēbas tenēbat tenēbāmus tenēbātis tenēbant	tenēbar tenēbāris tenēbātur tenēbāmur tenēbāmini tenēbantur	tenēbo tenēbis tenēbit tenēbimus tenēbitis tenēbunt	tenēbor teneberis tenebitur tenebimur tenebimini tenebuntur
— timere — — timemini —	timēbam timēbas timēbat timēbāmus timēbātis timēbant	timēbar timēbāris timēbātur timēbāmur timēbāmini timēbantur	timēbo timēbis timēbit timēbimus timēbitis timēbunt	timēbor timeberis timebitur timebimur timebimini timebuntur
— trahere — — trahimini —	trahēbam trahēbas trahēbat trahēbāmus trahēbātis trahēbant	trahēbar trahēbāris trahēbātur trahēbāmur trahēbāmini trahēbantur	trahā trahes trahet trahēmus trahētis trahent	trahar trahēris trahētur trahēmur trahemini trahentur

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futurum I Imper. Act.		
struerem strueres strueret struerēmus struerētis struerent	struerer struerēris struerētur struerēmur struerēmini struerentur	— struito struito — struitōte struunto	Infinitivus praesentis passivi strui Participium praesentis activi struens Gerundium struendi Gerundivum struendus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Struxisse Participium perfecti passivi strūctus, -a, -um Participium futuri activi strūcturus, -a, -um Supinum I strūctum
studērem studēres studēret studērēmus studērētis studerent	studērer studērēris studērētur studērēmur studērēmini studerentur	— studēto studēto — studetōte studento	Infinitivus praesentis passivi studēri Participium praesentis activi studens Gerundium studendi Gerundivum studendus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi studuisse
tacērem tacēres tacēret tacerēmus tacerētis tacerent	tacērer tacerēris tacerētur tacerēmur tacerēmini tacerentur	— tacēto tacēto — tacetōte tacento	Infinitivus praesentis passivi tacēri Participium praesentis activi tacens Gerundium tacendi Gerundivum tacendus, -a, -um	Infinitivus perfecti activi Tacuisse Participium perfecti passivi tacitus, -a, -um Participium futuri activi tacitūrus, -a, -um Supinum I tacitum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futūrum I Imper. Act.	
tangerem tangeres tangeret tangerēmus tangerētis tangerent	tangerer tangerēris tangerētur tangerēmur tangerēmini tangerentur	— tangito tangito — tangiōte tangunto	Infinitivus perfecti actīvi Tetigisse Participium perfecti passivi tāctus, -a, -um Participium futuri activi tāctūrus, -a, -um Supinum I tāctum
tegerem tegeres tegeret tegerēmus tegerētis tegerent	tegerer tegerēris tegerētur tegerēmur tegerēmini tegerentur	— tegitō tegitō — tegitōte tegunto	Infinitivus perfecti actīvi Texisse Participium perfecti passivi tectus, -a, -um Participium futuri activi tectūrus, -a, -um Supinum I tectum
tenērem tenēres tenēret tenērēmus tenērētis tenerent	tenērer tenērēris tenērētur tenērēmur tenērēmini tenerentur	— tenēto tenēto — tenetōte tenento	Infinitivus perfecti actīvi Tenuisse Participium perfecti passivi tentus, -a, -um Participium futuri activi tentūrus, -a, -um Supinum I tentum

Продовження табл.

Imperfectum Coniun. Act.	Imperfectum Coniun. Pass.	Futūrum I Imper. Act.	
timērem timēres timēret timērēmus timērētis timerent	timērer timērēris timērētur timērēmur timērēmini timerentur	— timēto timēto — timetōte timento	Infinitivus praesentis passīvi timēri Participium praesentis actīvi timens Gerundium timendi Gerundivum timendus, -a, -um
traherem traheres traheret trahērēmus trahērētis traherent	traherer trahērēris trahērētur trahērēmur trahērēmini traherentur	— trahito trahito — trahitōte trahunto	Infinitivus praesentis passīvi trahi Participium praesentis actīvi trahens Gerundium trahendi Gerundivum trahendus, -a, -um

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. acti	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
strūxī strūxisti strūxit strūximus strūxistis strūxerunt	strūxerim strūxeris strūxerit strūxerimus strūxeritis strūxerint	Strūxeram strūxeras strūxerat strūxerāmus strūxerātis strūxerant	strūxissem strūxisse strūxisset strūxissemus strūxissetis strūxisserant	strūxerō strūxeris strūxerit strūxerimus strūxeritis strūxerint
studuī studuisti studuit studuimus studuistis studuerunt	studuerim studueris studuerit studuerimus studueritis studuerint	studueram studueras studuerat studuerāmus studuerātis studuerant	studuissem studuisses studuisset studuissemus studuissetis studuissent	studuerō studueris studuerit studuerimus studueritis studuerint
scrīpsī scrīpsisti scrīpsit scrīpsimus scrīpsistis scrīpsērunt	scrīpserim scrīpseris scrīpserit scrīpserimus scrīpseritis scrīpserint	scrīpseram scrīpseras scrīpserat scrīpserāmus scrīpserātis scrīpserant	scrīpsissem scrīpsisses scrīpsisset scrīpsissemus scrīpsissetis scrīpsissent	scrīpserō scrīpseris scrīpserit scrīpserimus scrīpseritis scrīpserint
tacū tacuisti tacuit tacuimus tacuistis tacuerunt	tacuerim tacueris tacuerit tacuerimus tacueritis tacuerint	tacueram tacueras tacuerat tacuerāmus tacuerātis tacuerant	tacuissem tacuisses tacuisset tacuissemus tacuissetis tacuissent	tacuerō tacueris tacuerit tacuerimus tacueritis tacuerint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. acti	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
texī texisti texit teximus texistis texērunt	texerim texeris texerit texerimus texeritis texerint	texeram texeras texerat texerāmus texerātis texerant	texissem texisses texisset texissemus texissetis texissent	texerō texeris texerit texerimus texeritis texerint
timuī timuisti timuit timuimus timuistis timuērunt	timuerim timueris timuerit timuerimus timueritis timuerint	timueram timueras timuerat timuerāmus timuerātis timuerant	timuissem timuisses timuisset timuissemus timuissetis timuissent	timuerō timueris timuerit timuerimus timueritis timuerint
tenū tenuisti tenuit tenuimus tenuistis tenuērunt	tenuerim tenueris tenuerit tenuerimus tenueritis tenuerint	tenueram tenueras tenuerat tenuerāmus tenuerātis tenuerant	tenuissem tenuisses tenuisset tenuissemus tenuissetis tenuissent	tenuerō tenueris tenuerit tenuerimus tenueritis tenuerint
traxī traxisti traxit traximus traxistis traxērunt	traxerim traxeris traxerit traxerimus traxeritis traxerint	traxeram traxeras traxerat traxerāmus traxerātis traxerant	traxissem traxisse traxisset traxissemus traxissetis traxisserant	traxerō traxeris traxerit traxerimus traxeritis traxerint

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
valēre 2 бути здоровим	valeō vales valet valēmus valētis valent	valeor valēris valetur valēmur valemini valentur	valeam valeas valeat valeāmus valeātis valeant	valear valeāris valeatur valeāmur valeamini valeantur	— vale — — valēte —
venīre 4 приходити	venio venis venit venimus venitis veniunt	venior venīris venitur venimur venimini veniuntur	veniam venias veniat veniamus veniaitis veniant	veniar veniāris veniat veniamur veniamini veniuntur	— venī — — venīte —
vidēre 2 бачити	videō vides videt vidēmus vidētis vident	videor vidēris videtur vidēmur videmini videntur	videam videas videat videāmus videātis videant	videar videāris videatur videāmur videamini videantur	— vide — — vidēte —
vincēre 3a перемагати	vincō vincis vincit vincimus vincitis vincunt	vincor vinceris vincitur vincimur vincimini vincuntur	vincam vincas vincat vincāmus vincātis vincant	vincar vincāris vincatur vincāmur vincamini vincantur	— vince — — vincite —

Продовження табл.

Infinitivus praes. activi	Praesens indic. activi	Praes. indic. passivi	Praes. Conjun. Act.	Praes. Conjun. Pass.	Imperativus Act.
vivēre 3 жити	vivō vivis vivit vivimus vivitis vivunt	vivor vivēris vivitur vivimur vivimini vivuntur	vivam vivas vivat vivāmus vivātis vivant	vivar vivāris vivatur vivāmur vivamini vivantur	— vīve — — vīvite —
vocāre 1 звати	vocō vocas vocat vocāmus vocātis vocant	vocor vocāris vocatur vocāmur vocāmini vocantur	vocem voces vocat vocēmus vocētis vocent	vocer vocēris vocetur vocēmur vocēmini vocentur	— vocā — — vocāte —

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— valere — — valemini —	valēbam valēbas valēbat valebāmus valebātis valēbant	valēbar valebāris valebātur valebāmur valebamini valebantur	valēbo valēbis valēbit valebimus valebitis valebunt	valēbor valeberis valebitur valebimur valebimini valebuntur
— venīre — — venimini —	venīebam venīebas venīebat veniebāmus veniebātis venīebant	venīebar veniebāris veniebātur veniebāmur veniebamini veniebantur	veniam venies veniet veniemus venietis venient	veniar veniēris veniētur veniemur veniēmini venientur
— videre — — videmini —	vidēbam vidēbas vidēbat videbāmus videbātis vidēbant	vidēbar videbāris videbātur videbāmur videbamini videbantur	vidēbo vidēbis vidēbit videbimus videbitis videbunt	vidēbor videberis videbitur videbimur videbimini videbuntur
— vincere — — vincimini —	vincēbam vincēbas vincēbat vincēbāmus vincēbātis vincēbant	vincēbar vincēbāris vincēbātur vincēbāmur vincēbamini vincēbantur	vincam vinces vincet vincemus vincētis vincent	vincar vincēris vincētur vincēmur vincēmini vincentur

Продовження табл.

Imperativus pass.	Imperfectum indic. activi	Imperfectum indic. passivi	Futurum I indic. activi	Futurum I indic. passivi
— vīvere — — vīvimini —	vīvēbam vīvēbas vīvēbat vīvebāmus vīvebātis vīvēbant	vīvēbar vīvebāris vīvebātur vīvebāmur vīvebamini vīvebantur	vīvam vīves vīvet vīvemus vīvētis vīvent	vīvar vīvēris vīvētur vīvemur vīvēmini vīventur
— vocare — — vocamini —	vocābam vocābas vocābat vocabāmus vocabātis vocābant	vocābar vocabāris vocabātur vocabāmur vocabamini vocabantur	vocābo vocābis vocābit vocabimus vocabitis vocabunt	vocabor vocaberis vocabitur vocabimur vocabimini vocabuntur

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. activi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
valū valuisti valuit valuimus valuistis valuerunt	valuerim valueris valuerit valuerimus valueritis valuerint	valueram valueras valuerat valuerāmus valuerātis valuerant	valuissem valuisset valuisset valuissēmus valuissētis valuissem	valuerō valueris valuerit valuerimus valueritis valuerint
venī venisti venit venimus venistis venērunt	venerim veneris venerit venerimus veneritis venerint	veneram veneras venerat venerāmus venerātis venerant	venissem venisses venisset venissēmus venissētis venissem	venerō veneris venerit venerimus veneritis venerint
vidī vidisti vidit vidimus vidistis vidērunt	viderim videris viderit viderimus videritis viderint	videram videras viderat viderāmus viderātis viderant	vidissem vidisses vidisset vidissēmus vidissētis vidissem	viderō videris viderit viderimus videritis viderint
vīncī vīncisti vīncit vīncimus vīncistis vīncērunt	vicerim viceris vicerit vicerimus viceritis vicerint	viceram viceras vicerat vicerāmus vicerātis vicerant	vicissem vicisses vicisset vicissēmus vicissētis vicissem	vicerō viceris vicerit vicerimus viceritis vicerint

Продовження табл.

Perfect. Indic. Act.	Perfect. Conjun. Act.	Plusquamperf. Indic. activi	Plusquamperf Coniunc. act	Futurum II indic. Act.
vixī vixisti vixit viximus vixistis vixērunt	vixerim vixeris vixerit vixerimus vixeritis vixerint	vixeram vixeras vixerat vixerāmus vixerātis vixerant	vixissem vixisses vixisset vixissēmus vixissētis vixissem	vixerō vixeris vixerit vixerimus vixeritis vixerint
vocāvī vocāvisti vocāvit vocāvimus vocāvistis vocāvērunt	vocaverim vocaveris vocaverit vocaverimus vocaveritis vocaverint	vocaveram vocaveras vocaverat vocaverāmus vocaverātis vocaverant	vocāvisssem vocāvisses vocāvisset vocāvissēmus vocāvissētis vocāvisssem	vocaverō vocaveris vocaverit vocaverimus vocaveritis vocaverint

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Словарь латинских крылатых слов. - Москва: Русский язык, 2003. - 960 с.
2. Козаржевский А. Ч. Учебник латинского языка. - М., Изд-во Моск. Ун-та, 1981. - 312 с.
3. Латинский язык: Учеб. для пед. ин-тов по спец. "Иностранный язык" /В.Н. Ярхо, Н.Л. Кацман и др.: под ред. В. Н. Ярхо, В. И. Лободы. - 7-е изд., стер. - Москва: Высшая школа. 2005. - 384 с.
4. Морошану Л. І., Нікітіна І. В. Практичний курс латинської мови: Методичний посібник для спеціальності 6.030500 «Переклад» (в соавт. с Нікітіною І.В.) – Одеса, МГУ, 2012. - 56 с.
5. Покровская З. А., Кацман Н. Л. Латинский язык: Учебник для вузов (упражнения, тексты с методическими рекомендациями по их анализу и переводу). - М.: Высшая школа, 1987. - 368 с.
6. Ревак Н. Г., Сулим В.Т. Латинська мова. - Львів: ЛПУ ім. Івана Франка, 2002 - 240 с.
7. Тананушко К.А. Lingua Latina: Учебник латинского языка. - Минск: Харвест, 2012. - 385 с.
8. Тарасова А. М. Словарь латинских юридических фраз и терминов. Одесса: Юридическая литература, 2003. - 42 с.
9. Тарасова Г. М. Навчальний посібник з латинської мови для студентів юридичних інститутів та факультетів ОНЮА (Практ. курс). – Одеса: Юридична література, 2004. – 96 с.
10. Яковенко Н. М., Трипуз В. М. Латинська мова. - Київ: Вища школа, 1993. - 359 с.

Допоміжна

1. Гончарова Н.А. Латинский язык. – М., 1999.
2. Гончарова Н.А., Щербакова И. М. Из античной мудрости. – Мн., 1995.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. - Москва: Русский язык, 2007. - 1096 с.

4. Зарембо О. С. Латинский язык: учебно-метод. пос. для иностранных студентов вузов, обучающихся по специальности «Русская филология» / О. С. Зарембо, О. Г. Прокопчук ; под ред. Г. И. Шевченко. - Минск : БГУ, 2011. - 170 с. – режим доступа: <http://prepod.nspu.ru/mod/resource/view.php?id=33605>
5. Казаченок Т.Г. Крылатые латинские изречения. – Мн., 1993
6. Кузнецова Т.И., Стрельникова И. П. Ораторское искусство в древнем Риме. – М.: Наука, 1976.
7. Литвинов В.Д., Скорина Л.П. Латинська мова. - Київ: Вища школа, 1990. – 248 с.
8. Маслюк В.П., Сенів М.Г. Латинська мова. - Харків: Основа, 1992. - 403 с.
9. Морошану Л.І., Нікітіна І.В. Таблицы спряжения глаголов в латинском языке: Методическое пособие для студентов Международного гуманитарного университета. – Одесса, МГУ, 2013. – 36 с.
10. Петрученко О. Латинско-русский словарь. – М., 1994.
11. Риторика для Геренния. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%BB%D1%8F_%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%8F
12. Розенталь И. С., Соколов В.С. Учебник латинского языка: для юридических вузов и факультетов. - М.: НОРМА, 2000. – 319 с.
13. Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для студентів-юристів. – Київ: Вища школа, 1995. – 255 с.
14. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80>

Jamque opus exegi, quod nec jovis ira nec ignis nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.

Вже закінчив твір, яке не зможе знищити ні гнів, ні вогонь, ні меч Юнітера, ні спустошуюча старість.
(Овідій)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Тема 1	
<i>I. Граматика.</i> Латинська абетка та її походження. Голосні букви та j. Зміна кількості гласного за фонетичних причин. Дифтонги і диграфи. Поєднання букви j з голосними a, e, o, u. Приголосні букви. Сполучення приголосних з голосними. Сполучення приголосних. Наголос. Поділ на склади. Відкриті та закриті склади.....	5
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Ораторське слово в античному Римі.....	17
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Вергілій.....	19
Тема 2	
<i>I. Граматика.</i> Граматичні категорії іменників. Відмінок. Відміна. Словникова форма. 1-а відміна іменників. Відмінювання дієслова sum в теперішньому часі (praesens indicatīvi). Прийменники.....	21
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Вплив красномовства на суспільне життя Давнього Риму.....	28
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Гораций.....	29
Тема 3	
<i>I. Граматика.</i> Граматичні категорії дієслова. Неособові форми дієслова. Основні форми дієслова. Дієслівні основи. Дієвідміни. Система часів і неособових форм латинського дієслова. Infinitīvus praesentis actīvi (невизначена форма теперішнього часу активного стану). Praesens indicatīvi actīvi (теперішній час дійсного способу дійсного стану) дієслів I - IV дієвідмін.....	34
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Марк Порцій Катон Старший.....	45
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Марціал.....	49
Тема 4	
<i>I. Граматика.</i> II відміна іменників.....	51
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Розквіт ораторського мистецтва в останнє століття республіки.....	57
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Овідій.....	61
Тема 5	
<i>I. Граматика.</i> Граматичні категорії прикметників. Прикметники 1-2-ї відміни. Присвійні займенники (pronomina possessīva).....	64
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Марк Антоній Оратор.....	71
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Петроній.....	74

Тема 6

<i>I. Граматика.</i> Pronomina personalia. Зворотний займенник (pronomēn reflexivum). Imperatīvus praesentis actīvi (наказовий спосіб теперішнього часу активного стану). Вживання частки -que.....	76
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Латинські школи риторики.....	81
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Публій Сір.....	83

Тема 7

<i>I. Граматика.</i> Infinitīvus praesentis passīvi (невизначена форма теперішнього часу пасивного стану). Praesens indicatīvi passīvi (теперішній час дійсного способу пасивного стану).....	89
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
«Риторика для Гереннія» - безцінна праця про красномовство.....	94
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Светоній.....	102

Тема 8

<i>I. Граматика.</i> Типи 3 відміни. Приголосний тип (асігматичний номінатив). Голосний і змішаний типи. Прикметники 3-ї відміни.....	103
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Марк Туллій Цицерон.....	114
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Цицерон.....	118

Тема 9

<i>I. Граматика.</i> Perfectum indicatīvi actīvi (минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану). Синтаксис простого речення.....	121
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Твори і стиль Цицерона.....	128
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Теренцій.....	134

Тема 10

<i>I. Граматика.</i> Числівники (римська нумерація). Латинські скорочення. Римський календар (рік, місяці, дні місяця). Літочислення. Тиждень. Години.....	136
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Твори Цицерона з теорії ораторського мистецтва.....	149
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Ювенал.....	156

Тема 11

<i>I. Граматика.</i> Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi. Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi. Imperfectum indicatīvi et futūrum I indicatīvi дієслів sum бути, possum могли, eo йти.....	157
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Луцій Анней Сенека.....	164
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Сенека.....	169

Тема 12

<i>I. Граматика.</i> Вищий ступінь (gradus comparatīvus). Найвищий ступінь (gradus superlatīvus). Особливості утворення і вживання ступенів порівняння прикметників. Ablatīvus comparatīōnis (орудний відмінок порівняння). Genetīvus partitīvus (родовий розділовий відмінок).....	172
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Марк Фабій Квінтіліан.....	182
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i> Квінтіліан	187

Тема 13

<i>I. Граматика.</i> IV відміна іменників. V відміна іменників.	188
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Пліній Молодший.....	196
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i>	
Латинські крилаті вирази біблійного походження.....	200

Тема 14

<i>I. Граматика.</i> Plusquamperfectum indicatīvi actīvi (Давноминулий час доконаного виду дійсного способу активного стану). Futurum II indicatīvi actīvi (майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану).	203
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Публій Корнелій Тацит	211
<i>III. Афоризми, цитати, крилаті вислови.</i>	
Латинські крилаті вирази біблійного походження(продовження).	216

Тема 15

<i>I. Граматика.</i> Інфінітиви. Оборот accusatīvus cum infinitīvo (знахідний відмінок з інфінітивом) Оборот nominatīvus cum infinitīvo (називний відмінок з інфінітивом)	219
<i>II. З історії ораторського мистецтва у Давньому Римі.</i>	
Риторика у період політичної кризи Римської імперії	
<i>III. Гімн «Gaudeamus»</i>	228

Завдання для самостійної роботи	236
Тексти для читання та перекладу	251
Короткий латинсько-український словник	262
Індекс афоризмів, цитат та крилатих висловів, ужитих у підручнику	292
Відмінювання найуживаніших латинських дієслів	329
Рекомендована література	394
Зміст	396

Навчальне видання

Зайцев Олександр Миколайович
Морошану Людмила Іванівна
Пальцева Валентина Володимирівна
Петлюченко Наталія Володимирівна
Томчаковська Юлія Олеговна
Фокша Юлія Олександрівна
Чернякова Валерія Олександрівна

ЛАТИНСЬКА МОВА ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ

Підручник

За ред. Л.І. Морошану

Підписано до друку 14.08.2017 р.
Формат 60х84/16. Ум.-друк. арк. 18,3
Тираж 100 прим. Зам. № 1707-09..

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. (048) 7777-591
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www: law-books.od.ua